Sageli algab linn värskest ajalehest, mille ostad linna vaksalis või eelmises jaamas. Lehekülgedelt, mis alles lõhnavad trükivärvist, kerkib linn kõigi oma mitmekesiste igapäevaste muredega, oma vastuolude ja kontrastidega, väikeste ja suurte sensatsioonidega, pingelise poliitilise võitlusega, vastuvõttude ja ballidega moodsates hotellides, demonstrantide raevukate hüüetega, kes nõuavad palgakõrgendust, börsilärmi ja öise sadamakäraga, templipidustuste tulede ja trummipõrinaga. Ajalehtede pealkirjad ja kasinad informatsiooniread kannavad meieni linna pulsilööke: „Kaks uut vabrikut läksid käiku tööstuslikus eeslinnas Guindys"; „Linna saabub järgmisel nädalal suurpühak Shankaracharia — šivaistide 68. vaimulik juht"; „nõukogude laev „Akadeemik Arhangelski" otsib meie ranniku lähedal naftat"; „Tuntud astroloog ennustab Rahvuskongressi kaotust järgmistel valimistel"; „Sadama rekonstrueerimise ulatuslik plaan viiakse peatselt ellu"...

Madrase minevik ja tänapäev

LJUDMILA ŠAPOŠNIKOVA

Madrase minevik ja tänapäev

LJUDMILA ŠAPOŠNIKOVA

MADRASE MINEVIK JA TÄNAPÄEV

VENE KEELEST TÕLKINUD A. KADAK

TALLINN · KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · 1980

33 T
Š 12

Originaali tiitel:

Л. В. Шапошникова
Годы и дни Мадраса.
Издадельство «Наука»,
главная редакция восточной литературы
Москва 1971

Sarja kujundus: Helmut Polberg

Umbrise illustratsioon: Illimar Paul

4702010200

Š 70302—282
M 901(16)—80 149—80

© Tõlge eesti keelde.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1980

ESIMENE OSA

IMEILUS MADRAS

IMELUS MADRAS

Sageli algab linn värskest ajalehest, mille ostad linna vaksalis või eelmises jaamas. Lehekülgedelt, mis alles lõhnavad trükivärvist, kerkib linn kõigi oma mitmekesiste igapäevaste muredega, oma vastuolude ja kontrastidega, väikeste ja suurte sensatsioonidega, pingelise poliitilise võitlusega, vastuvõttude ja ballidega moodsates hotellides, demonstrantide raevukate hüüetega, kes nõuavad palgakõrgendust, börsilärmi ja õise sadamakäraga, templipidustuste tulede ja trummipõrinaga. Ajalehtede pealkirjad ja kasinad informatsiooniread kannavad meieni linna pulsilööke: «Kaks uut vabrikut läksid käiku tööstuslikus eeslinnas Guindys»; «Linna saabub järgmisel nädalal suurpühak Shankaracharia — šivaistide 68. vaimulik juht»; «Nõukogude laev «Akadeemik Arhangelski» otsib meie ranniku lähedal naftat»; «Tuntud astroloog ennustab Rahvuskongressi kaotust järgmistel valimistel»; «Sadama rekonstrueerimise ulatuslik plaan viiakse peatselt ellu»; «Kaks keskkooliõpetajat lõpetasid oma elu enesetapuga, sest nad kuulusid eri kastidesse, armusid teineteisesse ja mõistsid, et nende armastusel puudub tulevik»; «Takso- ja autorikšajuhtide streik jätkub»; «Kleopatra. Igavesti kaunis. Film kuningatarist, kes alistas kaks suurt roomlast — Julius Caesari ja Marcus Antoniuse»; «Linnas on avastatud 280 koolerajuhtu. Kaheksa inimest suri musta katku»; «Võimsa Karnataka naabobi järeltulijate isikliku elu üksikasjad. Mälestused pidusöökidest Chepauki palees»; «Riisi osta soovijate hulgad piiravad kauplusi. Pikad riisijärjekorrad muutuvad linnas tavaliseks»; «Kapaliswarari templis toimub täna õhtul pudža ja tseremoonia jumal Šiva auks»; «Neli konstaablit röövisid paljaks kontoriametniku,

võttes temalt ära kolmkümmend ruupiat»; «Möödas on veel üks hirmus päev, kus õhu temperatuur ulatus linnas +42°-ni ja niiskus 90%-ni». See ei ole India lõunaosa suurima linna, Tamil Nadu osariigi pealinna Madrase kahemiljonilise elanikkonna ühe päeva elusündmuste täielik loetelu. Nii mitmepalgelisena ilmus ta minu ette, kui ma 1963. aasta juunis Delhi—Madrase rongilt maha astusin.

Sukeldusin niiskesse kuuma õhku, mis oli täis rändkaupmeeste hüüdeid, kuhugi kiirustavate reisijate jutuvada, vedurivilesid, autorikšade mootorimürinat ja autode piduri-kriginat. Kookospalmide tolmused lehed kiikusid õige pisut troopikapäikese palavate kiirte käes. Pimestavalt helkiva asfaldiga kaetud väljak oli täis tõmmunahalisi, temperamentselt žestikuleerivaid ja valjusti rääkivaid inimesi. Mitmesugustest häältest koosnevast lärmist tungisid aeg-ajalt läbi üksikud hüüatused:

«Maailma kõige parem jäätis «Rita»!»

«Vesi, soodavesi!»

«Flöödid, flöödid! Amma, ostke flööt ja te saate õnnelikuks!»

«Merikarbid, imeilusad merikarbid India ookeani põhjast!»

«Ostke «Indian Expressi» — parimat ajalehte Lõunas!»

Kusagil päris lähedal korrutas kerjuse hääl monotoonselt ja ilmetult: «Sa'ab, ainult üks paisa . . .»

Inimlained põrkasid vastu vaksalihoone jalamit ning valgusid vahuse murdlainetusena vaksaliesisele väljakule ja piirnevaile tänavaile. Ja siis omandasid vagunis loetud kuivad ajaleheread oma näo ja elu, täitusid konkreetsete joontega, õhu aistinguga ja lõhnadega, inimhäältega, inimeste kannatustega, nende rõõmuga, nende lootustega . . . Kuid esimesel hetkel asub see kõik meist väljaspool. Seda võõra linna inimlainetust võib vaadelda ja seda ikkagi mitte mõista. Ja alles siis, kui te olete sellesse sukeldunud, muutuvad paljud asjad mõistetavaks ja lähedaseks.

Teejuhi pealkirjaks oli «Imeilus Madras». Hulkusin tema abil mööda linna kolm päeva. Mõnes asjas oli ta mulle abiks, mõnes asjas «läksid meie vaated lahku». Pärastpoole võisin ta kõrvale panna, sest nägin ja sain teada seda, mida teejuhis pole. Ent linn jäi minu jaoks alati kauniks.

Kookospalmitihnikutest ja banaanisaludest ümbritsetud Madras laius kaheksa miili ulatuses piki Bengali lahe rannikut. See tänapäeval üks India suuremaid sadamaid rajati suhteliselt hiljuti — XVII sajandi keskpaiku. Arenedes vastuolulistes asumaatingimustes, oli Madrasel minevikus kaks

nägu. Ta oli esiteks Inglise kindlustatud linn euroopalike firmade, luksushotellide ja valitsusasutustega. Selle röövlinna elukeskuseks, südameks oli sadam. Sadama kaudu tuli maale odav inglise sits ja saabusid Briti sõjaväeosad. Siit aga lahkusid koloniaaltoorainega lastitud laevad, ja tulvaveena voolasid Inglise pankadesse kolossaalsed kasumid. Teise näo andsid talle india kvartalid. Neid asustasid väikekäsitöölised ja poodnikud ning puutumatute kastidesse kuuluv loendamatu teenijaskond. Hiljem siginesid siia äravaevatud inimesed, kelle silmavaade köneles viletsast elust ja rängast tööst. Nad töötasid tekstiilivabrikutes. India linn oli teenijate linn. Selle tõmmunahalised elanikud pidid hoolitsema inglise kvartalite valgenahaliste sahibite mugavuste ja heaolu eest. Siin polnud luksusvillasid, suuri kauplusi, kalleid restorane, avaraid tänavaid ja heakorrastatud parke. Palmilehtede ja punaste katusekividega kaetud savionnide ja majakeste mere kohal vahutas hindu templite kiviornamentika. Tolmunud petrooleumilaternad andsid kitsastele tänavatele ähmast valgust.

Kolmkümmend aastat tagasi oli Madras alles väikelinn. Nüüd on tema kvartalid endistest piiridest väljunud. Kunagine inglise linnaosa on surutud ookeanirannikule. Ookeani ja linnakvartalite vahel asub kaldapromenaadi lai asfalteeritud riba. Madrase «Marina» — nii nimetatakse kaldapromenaadi — on oma pikkuselt teisel kohal maailmas. Ta algab fordi bastionide juurest, möödub Madrase ülikooli hoonetest, valitsusasutustest, Karnataka naabobite feodaalse toredusega ehitatud paleest ja lõpeb Püha Tooma katoliku peakiriku juures. Õhtuti, kui kaldapealsel süttivad rohelised laternad, tulevad madraslased siia puhkama ja oma meelt lahutama. Moodsate kohvikute uste juures küütlevad kutsuvalt puude okstesse peidetud mitmevärvilised elektrilambid. Eredalt valgustatud saalidesse tungib murdlevate ookeanilainete kohin. Kohvikusse tulevad džässi kuulama ja tassikest kanget aromaatset india teed jooma ärimehed, endised naabobid, rikkad ameerika ja euroopa turistid. Vähem jõukas publik lepib jalutuskäiguga kaldapromenaadil ja pakikese maapähklitega, mida pakuvad tänavakaubitsejad.

Jalutavaid ja möödaminevaid inimesi tähelepanelikult vaadeldes võite märgata, et nende nahk on palju tumedam kui Põhja-Indiast pärit indialastel. Enamik Madrase elanikke kuulub draviidi keeli kõnelevate rahvaste rühma. Madraslaste riietus on veidi teistsugune kui Bombays, Lucknow's või Delhis. Mehed kannavad dhotit — isesugust kerget seelikut.

Paljud naised on lühikesest pluusist loobunud ja piirduvad endale ümber volditud sariga. Isegi jõukatel linnaelanikel ei ole jalatsid riietuse kohustuslik osa. Madras on üks troopilise India kuumemaid kohti. Mulle öeldi, et siin on ainult kolm aastaaega: kuum, kuumem ja kõige kuumem.

Linna poolt külgneb kaldapromenaadiga Mount Road — Madrase peatänav. See läbib linnakvartaleid edelast kirdesse kolme miili ulatuses. Kaldapromenaadi järel on see linna kõige suurem tänav ja ärikeskus. Siia on koondunud enamik suurtest kauplustest, asutustest ja esindustest. Nendest kuuluvad paljud välismaistele, eriti inglise ja ameerika firmadele ja kompaniidele. Tohututel reklaamplakatitel ja ärisiltidel kirendavad nimed ja kompaniide nimetused: Newton, Spencer, Simpson, Eddison, George Ox, Chicago Raadio- ja Telefonikompanii jne. Nemad impordivadki Indiasse autosid ja mootorrattaid, põllutöömasinaid ja külmutuskappe, elektrikaupu ja raadioaparaate.

Vana, india linnaosa on põliste religioossete traditsioonide säilitaja. Hindud moodustavad enamiku kunagise «Musta Linna» elanikest. Muhameedlasi on siin vähe. Viimasel ajal on sikhide väike kogukond põhjast tulnud põgenike arvel mõningal määral suurenenud. Endiste puutumatute hulgas on ka kristlasi. Madras on kuulus oma templite poolest. Suurim neist asub Mylapore'is.

Ent uue elu karge tuul on tunginud juba Madrase tänavatele. See paneb fordi kohal lehvima sõltumatu vabariigi kolmevärvilise lipu. Ja kuigi veel palju meenutab rasket koloniaalminevikku, mis vaatab neile vastu Munro monumendi kehastuses peatänaval, kõlab tänavanimetustes, vaatab vastu rikša ja töötatöölise silmadest, hakkab linn juba elama teisiti.

Madrasel on praegu üks tähtis iseärasus — ta kasvab. Tänavaid hoonestatakse kaasaegsete majadega, ilmuvad uued riigiasutused. Äärelinnades kerkivad elamukvartalid madalapalgalistele teenistujatele ja töölistele. Rikšade ja tongade asemele tuleb autobussiühendus, mida kontrollib osariigi valitsus.

Piirid inglise ja india kvartalite vahel kaovad järk-järgult. Mõlemad linnaosad on india linnaosad ja nende peremeesteks on indialased. Seda on tunda kõikjal. Saint George'i fordis — endises inglise kuberneride residentsis — asub nüüd Madrase osariigi Seadusandlik Kogu. Teist hoonet, mis kuulus vanasti koloniaalvõimudele, niinimetatud banketisaali, kasutavad nüüd rahvuslikud ühiskondlikud organisatsioonid.

Kohad, kus varem tohtisid viibida üksnes inglise ohvitserid ja ametnikud, on avatud kõigile linnaelanikele.

Viimasel ajal on linnas asutatud mitu instituuti, mis peavad abistama vabariigi noort arenevat tööstust. Uutes tehnikaõppeasutustes — Polütehnilises Instituudis ja Tehnoloogiainstituudis — õpetatakse rahvuskaadrile tööpingiehituse, elektrotehnika ja rakendusfüüsika teoreetilisi ja praktilisi aluseid.

Kui enne India muutumist sõltumatuks oli Madrase põhiliseks tööstuseks kergetööstus ja kompanii «Buckingham and Carnatic Mills» tekstiilikombinaat oli kõige suurem käitis, siis nüüd hakkavad arenema täiesti uued rahvusliku tööstuse harud. On ilmunud esimesed autotehased, raskemasinatehased.

Ookeani kaldal asub suur ja huvitav linn. Ta vabaneb aeglaselt, kuid visalt kõigest sellest, mis teda koloniaalmineviku süngete aegadega seob.

SAINT GEORGE'I FORT

Fordi jässakate, hallidest tellistest bastionide kohal sirutub taeva poole sale lipumast. Tuul lehvitab selle küljes vabariigi kolmevärvilist lippu. Purpurpunased pilved ujuvad kusagil massiivsete fordimüüride taga ja liiguvad aeglaselt ookeani poole, kadudes tumedaks tõmbunud silmapiiri taha. Lainemurru kohin rullub vahetpidamata kindluse müüride suunas ja hääbub, purunedes selle arvukate astangute vastu. Ja täiesti ootamatult süttivad lipuvarda jalamil kaks punast välku, tekitatuna loojuva päikese kiirtest, mis on murdunud ülestõstetud signaalpasunate vaskses helgis.

Ta-ta-ta-ta! — kostab kindluse kohal. Rohelistes barettides fanfaristid seisavad väljasirutunult ja kangestunult sõduri juures, kes tõmbab lipuvarda nööri. Ja uuesti tungib vaskpasunate kime hääl kaugele lainemurru kohinasse. Kolmevärviline lipp laskub tumepunasest ergavast taevast aeglaselt alla ja jääb sõduri jalge ette abitult rippu. Kiiresti kustuvad viimased kiired, ja kindluse suur liikumatu kogu sulab tumeneva taevaga pikkamisi ühte. Homme koidikul tõmmatakse sõltumatu India trikoloor uuesti masti.

Kõnnin aeglaselt piki fordi müüre, mis on tugipiilaritest turris. Müüridele on põõsastik kasvanud. Bastionid on kaetud kõrge rohuga, mille kõrred kiiguvad rahulikult pikaajalisest seismisest mustaks muutunud kahuritorude kohal. Need on

suunatud merele. Ent vaenulikud karavellid ei ilmu enam fordi müüride alla ning kahureil ei tule enam kunagi tuld avada. Puudutan jalaga kahurikuuli, see veereb eemale ja ehmatab üles väikese rohelise sisaliku. Bastioni poollagunenud trepp viib sillutatud siseõuele. Seestpoolt meenutab fort väikest linna. Siin on oma tänavad, põik- ja umbtänavad. Kuid see on kummaline linn. Esimesel pilgul näib, et ta ei ole väljaspool oma müüre asuva maailmaga üldsegi seotud. Euroopalike majade ranged jooned, sambad, kapiteelid, gooti stiilis kirikutorn. Eriskummaline, võõras maailm. Killuke kauget põhjamaad... Tõstan silmad ja näen rasket, massiivset ust. Uks avaneb käginal, otsekui vastu tahtmist. Marmortrepp kaob kusagile poolpimedusse. Kuid siis ilmub ülemisel trepimademel nähtavale pihtkuues inimkogu. Tema vasaku käe kämmal toetub mõõgale. Seisatun üllatunult.

«Sir Robert Clive!» kostab hääl.

Ent pihtkuues mees jääb liikumatuks.

«Sir Robert Clive,» korratakse juba tasemini minu kõrval, ja valges turbanis inimese tõmmu nägu varjab ära pihtkuues inimese.

«Clive?» küsin mina.

«Muidugi. Te ei usu? Olen valvur ja tunnen muuseumi hästi. Miks te vaatate teda kui elavat inimest. Ta on ju marmorist.»

Clive on üks India halastamatuid vallutajaid. Jäädvustatud marmoris. Valvur sirutab käe lüliti juurde, ja trepil süttib valgus. Clive'i marmorpea kohal künnavad kolm karavelli sinist vett, kuninglikel liiliatel välgatleb tuhmunud kuld, kiskjalikult küürutõmbunud lõvid vaatavad teraselt siniste ristidega valgeid lippe. Ja kõige selle all: «Kuningliku ja kõikvõimsa Inglismaa juhtimisel». See on Ida-India Kompanii vapp. Kaupmeeste ja vallutajate kompanii vapp. Ja otsekui minu mõtteid ära arvates ütleb valges turbanis valvur:

«Jah, see on Ida-India Kompanii. Temast meie maal kõik algaski. Madras aga sai tegelikult alguse just sellest fordist. Kuid see on väga pikk jutt...»

LIPP JÄRGNEB KAUBANDUSELE

Kapten taipas kohe, et laev rannale läheneda ei saa. Siin polnud lahte ega abajat. Längus ookeanilained sööstsid mürinal liivaluidetega kaetud lausikule rannale. Briis kiigutas harvade kookospalmide lehti, mille all võis näha kaluri-

onnide katuseid. Üksikud katamaraanid libisesid murdlainetel.

«Sir,» pöördus kapten purpurpunases pihtkuues mehe poole, kes seisis laevaninas, «mis me teeme?»

«Otsustage ise,» vastas see.

«Hästi, mister Day, ma käsin paadi alla lasta.»

Day hammustas huulde ja pühkis niiske käega nägu, tundes sõrmede all sadestunud soola kristallikesi. Jälle ebaõnnestumine. Kuum niiske tuul plagistas purjesid. Paistis, et sellel maal ei ole kuumusel lõppu. Õhuke särk kleepus ihu külge, abalaude kohal ilmusid pihtkuuele tumedad higiplekid. Koromandeli rannik osutus külalislahkusetuks. Tema kavatsus asutada Amargaonis faktooria, läks tühja. Võõramaalastega ei tahetud kaubelda või küsiti liiga kõrget hinda. Kompanii direktorid, kes istusid jahedas Londonis, ootasid temalt peene india sitsiga lastitud laevu. Kuid tal ei olnud mitte midagi saata. Kord aastas sai ta direktorilt noomituse. Kummatigi ta mõistis, et siit lahkuda ei tohi. Rikas fantastiline maa, mida lõhestasid kodusõjad, tõotas suuri kasumeid ja võib-olla isegi rohkemat. Kuid seal, Londonis, seda senini ei mõistetud. Amargaon oli tõepoolest õnnetu koht. Ent võis leida ka teise. Ja ta leidis. Ta saatis siia oma agente ja need teatasid, et siin on sits odav, nii nagu seda valmistavad töökäedki. See väike maatükk ookeani rannikul kuulus Chandragiri radžale. Day muheles radžat meenutades. Kui tähtsal moel istus too, üks hiilgepäevade Vidžajanagari imperaatorite kuulsusetuist järeltulijaist, troonil oma graniitpalees. Inglise faktor maksis Madraspatami maa eest 600 naelsterlingit. Rahale eelnesid lubadused. Ta ei olnud nendega kitsi.

Day mälus kerkis esile radža väikeste kavalate ja elavate silmadega nägu. Neis silmades süttisid ahned tulukesed, kui Day ütles, et inglased toovad talle oma laevadega pärsia hobuseid, jahikulle, kirevaid papagoisid, veidraid ahve ja veel palju mitmesuguseid imeasju. Radža ei kahtlustanud, et võõrmaalased teda hiljem petavad. Et ei saa olema erksaid ratsusid ega jahikulle, vaid saavad olema Clive ja Munro, suurtükkide mürin, välismaise fordi ligipääsmatud müürid ja graniitpalee varemed. Madraspatami kohta sõlmitud kokkulepe oli kirjutatud kuldplaadile ja dateeritud 1. märtsil 1639. aastal. Kuldplaat asus Day kajutis nikerdistega sandlipuulaekas. Kurjakuulutavate sündmuste ennustaja, esimene samm Ida-India Kompanii ülevõimu kehtestamiseks Koromandeli rannikul.

Day teadis, et Madraspatamis, lagedal rannal, pole sobivat

sadamat, kuid ei aimanud, et see teda niivõrd ärritab. Suure vaevaga ärritust maha surudes võttis ta käe kiikuvalt laevatrepilt ja hüppas paati. Mitte miski polnud nii, nagu ta endale ette oli kujutanud. Sõudjad ei suutnud kohe vajalikku lainet alistada ja paat hüples abitult murdlainete kobrutavas vahus. Niudevöödes tõmmunahalised kalurid karjusid rannas midagi, näidates paremale, kust tulid kõrglained. Viimaks jooksis paadi nina liiva kinni.

Ilmnes, et inglased polnud Koromandeli rannikul ainsad eurooplased. Mõne miili kaugusel Madraspatamist, iidse India linna Mylapore'i naabruses, asetses Portugali asundus São Tomé. Ent Portugali kuningriigi täht hakkas Indias juba loojuma ning São Tomé elanikud uustulnukate vastu avalikku vaenulikkust üles ei näidanud. Seevastu sada miili lõuna pool peremehetsesid prantslased. Suur Mogulite riik, mida lõhestasid feodaaltülid, oli lagunemas. Day kujutas endale hästi ette, et ees seisab kauakestev ja halastamatu võitlus. Seepärast alustas ta kohe fordi ehitamist, niipea kui inglased olid end bambusonnides mingil määral sisse seadnud.

Madraspatami poole venisid härjarakendid kivide, telliste, lateriidi ja puiduga. Lõputu rodu mõne krossi eest palgatud kulisid liikus päeval ja ööl Cooumi jõe kaldalt ehitusplatsile. Tõmmunahalised inimesed kandsid pea peal korve liivaga. Inglise sõdurid ja Kompanii ametnikud, kellest olid saanud järelevaatajad, kihutasid aeglasemaid takka. Tuli kiirustada. Sündmused võisid areneda ootamatult. Päeval ja ööl tükeldasid higiste selgadega kulid kive, segasid lupja, saagisid palke, ladusid telliseid müüri. India jaoks ebatavalise kiirusega, kõigest mõne kuuga, kerkisid ookeani kaldale ajahambale vastupidavad hooned. Kulid ei suutnud varjata oma imestust. Nende käte abil oli üles ehitatud midagi võõrapärast. Sammastega ja teravnurksete katustega kahe- ja kolmekorruseliste majade sirgejoonelisus ärritas silma ja jättis inetu mulje. Midagi sellist nad oma kodumaal polnud näinud. Võõramaalased seevastu silmitsesid kerkivaid maju õrnal pilgul. Nad meenutasid neile kodulinnu, mis olid jäänud maha kaugele põhjamaale. Maniakaalse kangekaelsusega, troopikale tähelepanu pööramata, soetasid tulnukad endile ka siin euroopalikku komforti, nii tülikat ja kasutut neil laiuskraadidel. Troopilisele rannikule tekkis inglise XVII sajandi väikelinn, vaesestatuna kaupmeeste vildakast fantaasiast. Selle keskuseks kujunes faktooria. Sinna asusid India Kompanii ametnikud ja kirjutajad. Faktooria lähedale

ehitati kaubalaod ning kasarmud sõdureile ja väikeametnikele. Aasta lõpuks oli fordi esimene bastion valmis. Hallide müüride ja kindlusevallide ämblikuvõrk laienes, võttes enda alla palmisaludega päikesesooja maad. Kaheksa suurtükki vaatasid ähvardavalt Portugali São Tomé poole. Kuid Londonis ei oldud Dayga rahul. Kompanii direktorid pidasid fordi ehitamist endiselt kalliks ja mittevajalikuks. Day vaikis kangekaelselt ja ... jätkas oma tegevust. 1641. aastaks kujunes Madraspatamist, mida lühiduse huvides hakati nimetama Madraseks, Inglise peamine tugipunkt Koromandeli rannikul.

Fordi müüride juurde hakkasid kogunema india kangrud ja ketrajad. Nad teadsid, et valge näoga inimesed fordist vajasid ilusat peent riiet. Neile näis, et seal, võõramaise fordi müüride lähedal, leiavad nad kauaoodatud ohutu varjupaiga kohalike valitsejate omavoli eest.

Peatselt hakkas fordi põhjapoolse müüri juurde tekkima hästiplaneeritud india linn. Must Linn. Ilmselt ohutuse tagamiseks piirati selle kvartalid savimüüriga. Fordi välismüüride taga asetses Valge Linn, mis oli asustatud inglaste, portugallaste, angloindialaste ja india kristlastega. Mõlemad linnad kasvasid, koos nendega aga laienes ka fort. Kompanii vara ei kaitsnud enam mitte 25 sõdurit, vaid fordi müüride vahel asus terve garnison. Purjelaevad vedasid iga aasta Madrasesse uut abiväge. Randa minevatele paatidele laaditi sõdureid, kahureid, suurtükikuule, püssirohutünne. Garnisonist hakkas välja kujunema regulaarväeosa. Ida-India kaubakompanii alustas India vallutamist. Vallutuste lipp käis kaubanduse kannul. Pikaraualised musketid veensid radžasid kiiresti järjekordsele järeleandmisele. Malmkuulid, mis kahurisuudmest sisinal välja lendasid, tuletasid meelde, et naljatada Ida-India Kompanii ei kavatse. Sõjalaevad kündsid nüüd Bengali lahe laineid ja olid kogu aeg valmis appi tulema. Ähvarduste ja lubadustega, pettuse ja šantaažiga, jõu ja meelitamisega kogus fort enda kätte üha rohkem uusi maid. Nende maade rendilepingutele kirjutasid alla kuulsusrikkad Golkonda sultanid, fanaatiline mogulite imperaator Aurangzeb, nõrgad ja kingitustemaiad kohalikud naabobid ja radžad. XVII sajandi lõpul — XVIII sajandi algul olid inglaste võimu alla sattunud peaaegu kõik ümberkaudsed külad — Triplicane, Tondiarpet, Egmore, Nungabakkam, Veperi, Kodambakkam, Chepauk, Pudubakkam, Mambalam. Pärastpoole kujunesid neist uued koloniaallinna rajoonid.

Prantslased, kes asusid Pondicherrys, jälgisid Madrases tegutsevaid inglasi valvsalt. Aastal 1690 ilmus fordi müüride

alla Prantsuse laevastik. Pärast esimest merelahingut inglased taipasid, et prantslased on ebasoovitavad naabrid. Ka Madrase fordini jõudsid aeg-ajalt selle sõja järelkajad, mida Inglismaa ja Prantsusmaa India pärast pidasid. See sõda kulges vahelduva eduga.

Septembrikuu hommikul 1746. aastal märkas piilur fordi tornist silmapiiril sõjalises rivis liikuvate laevade valgeid purjesid. Ta andis häiresignaali. Mitu Inglise laeva läks merele. Plahvatuste valged pilvekesed näitasid, et oli alanud merelahing. Kaks Inglise fregatti pöördusid kõrvale ja panid plehku. Vaenlase laevad lähenesid kaldale. Oli näha, kuidas lastakse alla paadid ning neisse hüppavad osavalt Prantsuse sõdurid ja madrused. Piiramine kestis kolm päeva. Kolmandal päeval lõi Inglise fordi lipumastis lehvima Bourbonide valge lipp. Lahing oli kaotatud. Ida-India Kompanii nõukogu liikmeid viidi mööda Pondicherry tänavaid nagu vangilangenud orje. Prantslased viisid fordist ära kõik kaubad ja purustasid Musta Linna.

Ent Prantsuse kuningriigi väejuhtide ja sõdurite sõjaline edu Indias oli lühiajaline. Kolme aasta pärast tuli neil Madras ja fort inglastele tagastada. Edukam polnud ka kindral Lally sõjakäik, kes piiras forti 1758. aastal. Inglise laevastik peksis prantslased pihuks ja põrmuks. Kaitse kangelaseks sai kindral Lawrence, Madrase regulaararmee looja. Mõne aasta pärast vallutas see armee Pondicherry, jättes prantslastele ainult väikese maatüki. Palju aastaid hiljem, juba meie sajandil, saabus Saint George'i forti visiidile Prantsuse kuberner Pondicherryst. Inglise aukandja, joonud koos prantslasega tühjaks pudeli suurepärast bordood, näitas muiates talle Pondicherry võtmeid. «Ah,» lõi kuberner hooletult käega, «meil on Pondicherrys ka teie fordi võtmed.» Möödub aeg ja vanad asjad ununevad . . .

Ent fort ei ole siiamaani minevikku unustanud. Hoone, kus asub Robert Clive'i marmorkuju, oli kunagi börs. Fordi keskosas kõrgub endise faktooria mustade sammastega maja. Nüüd peab seal istungeid Madrase osariigi valitsus. Püha Maria kiriku ahtakeses õues asuvad hauaplaadid. Siia on maetud Madrase Inglise kubernerid, kuninglikud ohvitserid, vaimulikud. Võõras maa ei lasknud neid siit ära. Kuid nad elasid sellel ja tallasid seda . . .

MEREVÄRAV

Saint George'i fordi massiivne raudvärav oli kunagi avatud otse ookeanile. Bengali lahe sinised lained loksusid hallide hirmuäratavate müüride juures, tormistel öödel aga pekslesid end tagajalgadele püsti ajanud lainevallid raevukalt vastu tugipiilareid. Nüüd on meri taganenud ning mere ja fordi vahel kulgeb asfalttee, mille taga paistavad kaubalaod, sadamasse viiv kitsarööpmeline raudtee ja ametihooned. Mööduvate sõidu- ja veoautode ning autobusside müra summutab peaaegu täielikult merehääled. Ja alles siis, kui linn jääb ümberringi vaikseks ning ookeanile laskub sirelililla hämarik, on kuulda merelainete kohinat. Raudväravat nimetatakse Mereväravaks. See on oma eluea jooksul küllaltki palju näinud. Seda tulistas Prantsuse suurtükivägi, selle vastu kõlisesid Mysore'i ratsaväelaste mõõgad, sinna lendasid Jaapani pommide killud. Ja ainult üks kord, 1942. aastal, müüriti ta kinni. Inglise võimud kartsid Jaapani laevastiku tungimist Madrasesse. Ent see leidis aset palju hiljem.

Värav oli alati külalislahkelt avatud laevade saabumisel, mille mastis lehvis «Union Jack». Neid tuli forti harva. Mitte rohkem kui kaks korda aastas. Ei seitsmeteistkümnendal ega ka kaheksateistkümnendal sajandil polnud veel olemas Suessi kanalit. Seetõttu purjetasid Ida-India Kompanii laevad Londonist Madrasesse ümber Aafrika. Nende tee läks mööda Madeira ja Tenerife saarest ning suundus Hea Lootuse neeme kaudu Madagaskarisse. Sealt läksid laevad Tseiloni kaudu Bengali lahte ning võtsid suuna Madrasele. Sõit kestis vähemalt pool aastat. Reisijad luusisid sihitult ülatekil, tüütasid kaptenit mitmesuguste küsimustega ning heitsid tusaseid pilke üksteise järel kuhugi ruttavaile lainetele. Enamasti nad purjutasid või mängisid kaarte edaspidi saadava raha ja aarete peale. See meelelahutus oli Ida-India Kompanii laevade ajutiste asukate vääriline, sest enamik neist osutus kasuahneiks seiklejaiks. Nende hulgas oli laostunud aadlisuguvõsade noori järeltulijaid, võlla eest põgenenud piraate, sadamakõrtsides värvatud sõdureid, armu saanud kurjategijaid Newgate'ist, preestriseisusest väljaheidetud vaimulikke, kelmiks osutunud riigiametnikke, tundmatuks jäänud mõrvareid, iseennast müüvaid naisi Londoni urgastest. Kogu selle inimrämpsu tõukas endast ära kombekas Inglismaa ning ookeanilained kandsid selle Saint George'i fordi müüride juurde.

Pärast pikki väsitavaid meresõidupäevi hakkas paistma

kauaoodatud rand. Ilmusid nähtavale kookospalmide ladvad, seejärel pimestavalt valge liiv ja mühisev lainemurrujoon. Kõige selle kohal kõrgusid fordi massiivsed müürid. Laev saluteeris ja fort vastas talle valgete suitsupilvekestega. Saabunud purjeka piiras ümber katamaraanide ja päriselanike paatide flotill. Troopikapäikesest mustaks põlenud, niudevööga inimesed pakkusid oma teenuseid ja naljakalt ingliskeelseid sõnu purssides nimetasid hinna. Randa oli ainult üks tee — paatidega. Siivutute hüüete saatel paigutati neisse istuma kiljuvaid naisi. Niiske tuul kergitas jultunult nende seelikuid. Tõmmunahalised sõudjad ei pööranud neilt oma silmi, vestlesid tasa omavahel ja muhelesid. Naistele visati paatidesse järele nende napp pagas. Esimesest ehmatusest toibunud, hakkasid Albioni tütred iga penni pärast ägedalt kauplema.

Kuumusest hoolimata ootasid kuberner ja Kompanii nõukogu liikmed siinsamas, kõik täies paraadvormis, paatidest mahalaaditavat kirevat seltskonda. Faktooria suurde saali oli kaetud pikk laud. Toolide taga seisvad tõmmunahalised teenrid tõmbasid järjekindlalt pankhade nööre ja mahe tuul silitas fordi uute asukate veinist kuumaks köetud kehi. Samal ajal täitusid Musta Linna kõrtsid ja õllebaarid madrustest. Vaskkõrvarõngad tilisesid, kirevad pearätid langesid kulmudele, laiadel vöödel kiiskasid nugade kõverad käepidemed. Kogu see värvikirev seltskond sarnanes rohkem piraatidega kui regulaarreisilaevade madrustega.

Pärast korralikku tipsutamist tuigerdasid nad Musta Linna tänavail, tekitades rahulikes elanikes hirmu. Seal, kuhu ilmusid kuulsa Ida-India laevastiku madrused, puhkesid otsekohe kaklused ja pussitamised. Kakeldi pudeli rummi, liigse šillingi, naiste, kõõrpilgu või ebakohase sõna pärast. Öösiti varitsesid nad inimtühjades kõrvaltänavates möödaminejaid, lootes head saaki.

Järgmisel päeval algas laeva lossimine. Ja jälle avanes Merevärav külalislahkelt. Laeva juurest forti, fordi juurest laeva juurde liikus pidev paatideahelik. Kandjad tassisid higistel turjadel kindluse ladudest india sitsi, musliini, kallite kangaste, vürtside, indigo ja sandlipuuga täistuubitud kaubapalle. Kõik see paigutati Londonisse tagasi mineva laeva trümmidesse. Aegamisi kerkis rannas mahalaaditud kaupade mägi: kastid veiniga, inglise villa pallid ja sõdurivarustus, püssirohutünnid, postikotid, karbid daamide rõivastusesemetega ja palju muud, mida inglased võõral maal vajasid.

Mõne aja pärast laeva saabumisega seotud sagin vaibus ja elu läks fordis jälle normaalsetesse rööbastesse.

Tavalistel päevadel kogunes hommikuti Merevärava juurde iselaadi turg. Kitsas liivariba mere ja värava vahel täitus rahvahulgaga. Rahvasumma kohal kiikusid tamili ja Mysore'i kaupmeeste kõrged turbanid, siin ja seal oli näha ohvitseride kolmnurkseid peakatteid, vilksatasid vaimulike sutaanid ja Kompanii ametnike pihtkuued, teenijate paljastel õlgadel kiikudes ujusid mööda kinnised kandetoolid kombekate inglise leedidega, kirendasid värvilised rätid, mis olid seotud sõlme madruste pruuniks põlenud kaelte ümber, liival kriuksusid rasked sõdurisaapad, saalisid päriselanikest tõlkide — sdebašites — kerged sandaalid, tõusid vahetalitajate ja rahavahetajate tõmmud, temperamentselt žestikuleerivad käed. Kõrgilt käitusid liigkasuvõtjad-telugud, valmis iga hetk subsideerima kasulikku tehingut või osalema kahtlases spekulatsioonis. Siin kohtus Ida Läänega. Ent nii ühtesid kui teisi huvitas ainult üks — kuld, raha. Turul Merevärava juures võis osta kõike ja ka müüa kõike. Siin oli briljante Golkondast, pärleid Tuticorinist, rubiine Birmast, sandlipuud Mysore'ist, vilja, vürtse, indigot, riiet.

Kui idamüüri hallid tellised suudaksid kõnelda, kui palju võiksid nad jutustada inimestest, kelle järeltulijad olid nii uhked oma «tsiviliseerimismissioonile» Indias. Ent kivid vaikivad . . .

VALGE LINN

Imelik nimi — «Valge Linn». Niisama imelik kui «Must Linngi». Kuid nad kätkevad tervet maailmavaadet. Valgenahalised peremehed peavad elama Valges Linnas, mustanahalised teenrid — Mustas Linnas. «Lääs on Lääs, Ida on Ida» — see on Inglise asumaade elu kõigutamatu seadus.

Suureks paisunud fordi neli bastioni kaitsesid Valget Linna. Kindluse põhjaosas asusid eramajad. Lõunaosa hooned kuulusid Kompaniile. Veel XVII sajandi keskel elasid Kompanii teenistujad faktooria ruumides ja sõid ühise laua taga. Ent sedamööda kuidas täitusid nende taskud ja fort laienes, kolisid nad ümber uutesse majadesse. Kitsas väljakuriba paraadide jaoks eraldas Musta Linna Valgest Linnast. Selle väljaku ääres asetsesid poed riide, rõivaste ja toidupoolisega. Siia ilmusid hommikuti valgenahalised leedid fordist. Igaüht neist saatis mitu tõmmunahalist teenijat ja kandetooli-

kandjat. Kompanii teenistujate, kaupmeeste ja ohvitseride matsakad naised, kaotanud tõstetooli liiga sagedase kasutamise tõttu oma kunagise saleduse, pragasid tähtsal ilmel oma kandjatega, kes olid ringi vahtima jäänud.

Alatiseks sisseseatud kord valitses Valges Linnas juba aastakümneid. Hommikul kella üheksast üheteistkümneni tehti visiite, seejärel siirduti kandetoolides ametiasju ajama. Need olid mitmesugused: laevade lastimise ja lossimise järele valvamine, dokumentide ümberkirjutamine, kirjade koostamine Londoni jaoks, tehingud Merevärava juures, sõjalised õppused. Pärast lantši saabus kõigile fordi elanikele siesta, mis kestis kella neljast viieni. Kell viis, kui kuumus oli vähenenud, suundus kandetoolide rodu Mount Roadile, mis oli tollal alles banaanitihnikuisse ja palmisaludesse uppuv lihtne tee. Siin tegid kombelised inglise perekonnad oma õhtusi jalutuskäike. Pärast jalutuskäiku võis olla kutsutud õhtusöögile või ballile või siis lugeda valjusti piiblit perekonnaringis. Kindlal kellaajal pidid kõik Valge Linna elanikud olema kodus. Hommikul ja õhtul käisid kõik korralikult fordi kabelis, hiljem aga, kui oli ehitatud üles Püha Maria kirik, kirikus. Neid, kes seda ei teinud, trahviti.

Pühapäeviti valitses linnas nukker igavus. Neil päevil olid igasugused koosolekud ja külaskäigud keelatud. Need, kes seda keeldu rikkusid, saadeti esimese laevaga Inglismaale.

Euroopalikult ehitatud majad polnud troopikakliima jaoks kuigi kohased. Umbsetes, palavates tubades higistasid inimesed sulgkottidel, sundides teenreid kogu öö tõmbama ühetasaselt kiikuva pankha nööre. Kehtivast etiketist kinni pidades heideti magama puuderdatud ja pumatiga võitud juustega, kattes need siidrätiga. Putukad, keda puudri ja pumati lõhn ligi meelitas, närisid rättidesse augud.

Kitsad hõlmik- ja pihtkuued, kõrged kraed, pigistavad kaelasidemed, põlvpüksid, soojad siidsukad ja rasked pannaldega kingad takistasid liikumist ning tekitasid nende kandjaile küllaltki palju tüli. Inglise moest, mis jõudis Madrasesse pooleaastase hilinemisega, peeti rangelt kinni nagu igast teisestki kodumaa traditsioonist.

Kompanii keskmise teenistuja elu täitsid peale tema ametiasjade keelepeks, skandaalid, Mount Roadi tolm, moskiitod, hommikused ja õhtused jumalateenistused. Kakskümmend korda päevas tuli kuulata ühtesid ja neidsamu jutte selle kohta, et temperatuur on tõusnud üle 42°, et maismaatuul on väga kuum, meretuul aga suhteliselt jahe, et Mount Roadi

tolm rikub ära kingad, et raevunud elevant ründas Jonesi, Robinson aga jõi ennast jälle maani täis.

Kliimale vaatamata neelas Valge Linn tohutul hulgal vägijooke. Kuberner, kõrgemad ametnikud, Kompanii teenistujad, kaupmehed ja kuninglikud ohvitserid jõid madeirat ja širasi veine. Madrused ja sõdurid leppisid grokiga «Musta Joe» kõrtsis. Purjuspäi jäid nad tänavale troopikapäikese kätte magama. Mõned neist ei ärganudki enam.

Kuidas ka Valge Linna elanikud ei püüdnud end näiliku vagaduse ja kombekuse taha peita, tungisid nende tõelised omadused ohjeldamatute joomapidude, kahtlaste spekulatsioonide, altkäemaksu andmiste ja võtmiste ning veelgi halvema näol kogu aeg esile.

MISSIS DAVISE PROTSESS

Tärgeldatud seelikuid kahistades trügis kitsast kabeliuksest sisse pikk ja tüse naine. Tanu alt veeresid laubale väikesed higipiisad. Eespool seisjaid kõrvale tõugates läks ta pankha juurde, kuid ka see ei toonud kergendust. Kabel oli viimse võimaluseni täis ja inimesed seisid üksteise vastu surutult. Palav sumbunud õhk oleks nagu tihedaks ja käega kombitavaks muutunud. Väljapigistatud sidruni taolise näoga, täielikus kirikurõivastuses vaimulik pidas madalavõitu kantslis seistes jutlust. Naine ohkas valjult ja tema närbunud huulte nurgad vajusid rahulolematult alla. Ta sai aru, et oli hommikusele jumalateenistusele hiljaks jäänud.

«Missis Davis, tere hommikust!» ulatus kuskilt kõrva kähe sosin.

Naine kööritas kõrvale. Pimedast nurgast noogutas talle koketne kübar. Davis tundis selle omanikku hästi. Fordi põhjapoolse müüri juures asuva väikese maja omanik Jane Smith, pugejalik, rebasenäoga tüüp, ärritas alati missis Davist. Ja ennekõike sellepärast, et Jane mäletas, kes oli missis Davis olnud Londonis, ega unustanud seda igal soodsal juhul meenutamast väärikale missis Davisele, kuningliku ohvitseri mister Davise naisele. Jane'i vanemal sõbratariil oli rohkem vedanud: ta läks mehele ja sai lõpuks kauaoodatud raha, maja ja kindla positsiooni ühiskonnas. Mitte keegi ei julge talle meenutada Londoni trotuaare. Kuid Jane on kade ja kättemaksuhimuline. Missis Davis ohkas jälle ja tammus jalalt jalale. Nüüd Jane enam maha ei jää ja istub tema majas lantšini. Küll võib mõni päev rappa minna! Esiteks see

Sarasvati, kelle pärast ta hommikupalvusele hilines, nüüd jälle see Jane. Sarasvati... Räägitakse, et see on nende tõmmu jumalanna nimi. On ikka rumal komme panna inimestele paganausu jumalate nimesid. Selles mustanahalises tüdrukus oli alati midagi sellist, mis kutsus missis Davisel esile raevuhooge. Ent ta ei suutnud seletada, mis nimelt. Võib-olla nõtke sale figuur, mida meelsasti vaatab tema kuninglik ohvitser, kui on tühjendanud järjekordse pudeli madeirat. Või need kurvad suured silmad, mida alati varjavad alandlikult langetatud ripsmed. Või mingi vaevalt tajutav protestitunne, mis sunnib tütarlast mõnikord käituma perenaise tahte vastaselt. Vastaselt... Kes teine võiks selliselt käituda kui mitte tema. Närune ori, kelle mister Davis ostis kaks aastat tagasi. Täna ta sai, mis tahtis. Küllap mäletab kaua. Kui palju on talle räägitud, et pesemisvesi vaskkausis peab olema jahe. Kuid alati oli see millegipärast soe ja sogane. Täna hommikul missis Davise kannatus lõppes. Sisemise rahuloluga meenutab ta jälle hommikust stseeni. Peened tõmmud sõrmed püüavad abitult kaitsta pead, mille pihta langevad pesukausi löögid. Säärasest «tööst» hakkas missis Davis hingeldama ja väsis kiiresti. Selle plika õnn. Praegu vedeleb kivipõrandal, teeseldes teadvuse kaotust. Pole viga, varsti toibub. Siis tuleb tal kraapida puhastelt plaatidelt omaenda verd.

Jutlus lõppes ja missis Davis purjetas pahaselt kabelist välja. Vaikivad kandjad lasksid kandetooli tema jalgade juurde alla. Ägisedes kõverdas ta oma tüsedat keha, et seda patjadele mahutada. Kandjad võtsid käepidemetest kinni. Sel hetkel ilmus missis Davise kõrvale Jane'i rebasenägu.

«Kuule,» ütles Jane, «kas me ei võiks sinu juures tunnikese või kaks lobiseda?»

«Mul on täna halb tuju,» püüdis missis Davis ennast välja vabandada.

Jane'i silmadesse ilmus teeseldud kaastunne.

«Kas on midagi tõsist?» — hääl reetis tema kärsitut ootust.

«Ei,» lõi Davis loiult käega. «Jälle kokkupõrge selle orjatüdrukuga. Kuid ta oli selle ära teeninud.»

Hiljem missis Davis kahetses, et laskis Jane'il endale augu pähe rääkida ja talle Sarasvatist jutustas.

«Sa tapsid ta!» karjatas Jane, kui nägi surnud tütarlapse siruli keha.

Sõbratari sõnade hirmuäratav mõte ei jõudnud kohe valgenahalise perenaise teadvusse.

«Ja mis sellest? Mul on ainult kahju rahast, mis John ta eest maksis.»

Jane taipas, et lõpuks on tulnud tema tund. Ta lahkus kohe Davisle majast ja õhtuks teadis mõrvast kogu Valge Linn. Selle elanikud sellest eriti välja ei teinud. Must Linn seevastu reageeris teisiti. Ja see sundis Kompanii ametnikke saatma 1663. aasta kevadel Londonisse kirja. Aasta pärast tuli vastus. Kompanii direktorid leidsid, et on vaja määrata kuberner, kes seda asja uuriks. Kuberner määrati ja missis Davise protsess algas. Inglaslikust sündsusest oli kinni peetud ja mõrvar astus kohtu ette. Must Linn rahunes. Kuid inimesed, kellele mõrvamine ja röövimine olid saanud igapäevaseks asjaks, ei taibtnud missis Davisele liiga teha. Otsus, mille nad tegid, oli küllaltki kummaline: «Mõrvas süüdi, kuid mitte kommetest ja tavadest lähtudes.» See tähendas, et valgenahaline perenaine oli sunnitud seda tegema. Varsti pärast kohut lasti missis Davis vabaks. Saint George'i fordi esimese inglise kuberneri esimene kohtuasi lõppes mõrvari õigeksmõistmisega. Hiljem muutus see süsteemiks.

Tapetud tütarlaps oli orjatar. Neid oli Madrases tollal küllaltki palju. Ida-India Kompanii tegeles orjakauplemisega. Esialgu oli selle peamiseks keskuseks Must Manner — Aafrika. Mustanahalisi orje lastiti Kompanii laevadele Mosambiigis, Püha Laurentiuse sadamas ja teistes Aafrika sadamates. Orjad moodustasid peaaegu iga Ida-India Kompanii laeva lasti, mis läks ümber Aafrika Indiasse, möödudes Hea Lootuse neemest. Üleminek mustanahalistelt orjadelt pruunnahalistele ei tekitanud raskusi. 1641. aastal viis Inglise fregatt «Michael» Indiast Malabari rannikult vägivaldselt ära 14 inimest. Need olid esimesed indialastest orjad. Madras pakkus orjakauplemiseks küllaltki avaraid võimalusi. Tollimaks oli seal madal, linnas aga õitses niinimetatud kodune orjapidamine. Teenijaid osteti ja müüdi. 1711. aastal oli orja ametlikuks hinnaks 6 šillingit. Madrases ei tegelnud orjakauplemisega üksnes Inglise kaupmehed, vaid ka Hollandi ja Portugali orjakauplejad pidasid seal oma agente. Iseäranis õitsele lõi orjakauplemine nälja-aastail, kui meeltheitnud inimesed müüsid mõõdu riisi eest oma lapsi ja iseennast. Kui orjadest ei piisanud, varastati müügiks lapsi ja kaitsetuid naisi. Elava kauba müügist teenisid kõik: ametnikud, ohvitserid, vaimulikud. Itaalia rändur Manucci kirjeldab juhtumit, kus vaimulik müüs maha india kristlase naise ja neli poega. Teine vaimulik São Tomést müüs laevakaptenile tamili tütarlapse.

Aastal 1662 asutati Inglismaal orjakauplemisega tegelev kompanii eesotsas Yorki hertsogiga. Peatselt hakkas Ida-

India Kompanii sellega konkureerima. Laevad tõid forti depešše, milles direktorid nõudsid orjasaadetiste suurendamist Madrasest. Ja Valge Linn pingutas. Kompanii laevade lossimisel hakkasid töötama orjadest paadimehed. Et neid eraldada teistest paadimeestest, pandi neile selga numbri ja Ida-India Kompanii kaubamärgiga punased kuued. Nii Valges kui ka Mustas Linnas tekkisid inglastest ja indialastest koosnevad jõugud, kes lapsi varastasid ja neid orjadeks müüsid. XVII sajandi lõpul omandas see valgust kartev tegevus Madrases loodusõnnetuse ulatuse. Paljud jõukad indialased jäid oma lastest ilma. Röövijad ei teinud vaeste ja rikaste vahel erilist vahet. Nad teadsid, et leiavad fordis alati kaitset. Musta Linna ja ümberkaudsete külade elanikud püüdsid lapsi väravast mitte välja lasta. Kuid ka see ei aidanud. Öösiti tungisid silmini mantleisse mähitud, mõõkade ja püstolitega relvastatud röövlid rahulikesse majadesse, viies ära lapsi, ühtlasi ka igaühe, kes neile meeldima hakkas. Röövituid varjati kahtlastes sadamakõrtsides, sageli aga ka inglise ametiisikute majades kuni järjekordse laeva saabumiseni. Mõnikord ei söandanud laev fordile läheneda ja orjad laaditi peale öö katte all kusagil mitu miili linnast eemal. Ükski varastatuist ei tulnud enam iialgi koju tagasi.

Röövlijõugud suurenesid ja pidasid «elavale kaubale» metoodilist jahti. Indialastele muutus ohtlikuks ilmuda linna viivatele teedele. Kuuldused Madrases toimuvatest kuritegudest jõudsid Moguli imperaatori Aurangzebini, kuid ka tema ei saanud midagi ette võtta. Kunagi osavalt tema usalduse võitnud eurooplased ei allunud juba ammu enam tema korraldustele.

Skandaal järgnes skandaalile. Ent mitte keegi ei pööranud neile tähelepanu. Aastal 1688 saabus lõpuks Kompanii üllameelne dekreet, mis keelas orjakauplemise. Viimasel kahel aastal oli see Kompanii kassale vähe lisa andnud, kulud aga olid suured. Valge Linna elanikud olid selles suhtes siiski teisel arvamusel. Eraviisiline orjakauplemine andis endiselt suurt kasu. Seetõttu see dekreet jäigi ajahambast kolletunud paberile. Inimeste röövimine ja nendega kauplemine jätkusid. Ametiisikud fordist «tabasid» aeg-ajalt järjekordse jõugu ja võtsid sellelt orjad ära. Ent ka seda tehti kasusaamise eesmärgil. Röövijad ostsid end sageli suure summa eest vabaks, needsamad «korravalvurid» aga müüsid «vabastatud» orjad maha. Aastal 1790 konfiskeeris üks taolistest inimvabaduse eest võitlejatest, kohtunik Taylor, rohkem kui 40 orjakauplejate poolt röövitud india last. Ent lapsed rõõmustasid vaba-

duse üle liiga vara. Keegi ei hakanud selgitama, kellelt nad olid varastatud. Tõmmunahalistele oleks see liiga suur au olnud. Lapsed saadeti töötama advokaat Pophami puuvillaistandikesse.

Nõudmine india orjadele oli Jaaval ja Sumatral asuvates europlaste istandikes üsna suur. Inglise laevad vedasid sinna igal aastal sadu ja tuhandeid orje, kes olid kogutud Madrasest ja rannikult. Indoneesia, Malaia ja Birma praeguste tamili asulate elanikud on inglise orjakauplejate poolt Mustast Linnast röövitud laste järeltulijad.

Inimestega kauplemine lõppes Madrases alles siis, kui orjatöö ei tasunud ennast enam ära ning orjakauplemine ei andnud enam külladast kasumit.

Madrase esimese kuberneri poolt õigeks mõistetud missis Davise protsess oli kõigest väike episood Valge Linna õudse inimestejahi paljude aastakümnete kroonikas.

PIRAAT PITT JA GOLKONDA TEEMANDID

Räägiti, et viirastuslikku laeva on jälle linna lähedal märgatud. Üle kümne aasta on teda neis vetes kaugelt nähtud, kuid iga kord on ta Ida-India fregattide käest pääsenud. Tema meeskond ei tulnud kunagi maale, ei teatud, kust ta sai vett ja toiduaineid. Käis ringi kuulujutt, et see on salakaubavedajate laev, mis ajab ebaseaduslikku äri teemantide ja pärlitega otse Kompanii nina all. Mõned väitsid, et see on piraatide prikk. Nähtavasti oli õigus nii ühtedel kui teistel, sest eristada piraate salakaubavedajatest ja salakaubavedajaid piraatidest oli neil aegadel raske. Fordi elanikud kohtusid mõnikord salakaubavedajatega Musta Linna umbtänavate pimedates kõrtsides. Nad paigutasid oma raha neisse poolpiraatlikesse, poolkonterbandistlikesse üritustesse. Ja see raha tõi rohkesti kasumit. Salakaubandust ja piraatlust ei lubanud Ida-India Kompanii seadused. Kuid see ei peatanud tema ametnikke.

Spioonid Portugali São Tomést teatasid fordi kubernerile, et salapärane prikk on jäänud ankrusse päris ranna lähedal. Kuberner Thomas Pitt võttis kaasa kaks ohvitseri ja suundus laeva peatuskohta. Nad möödusid liivaluidetest, mis katsid lagedat randa, ja jäid seisma lainemurru äärde. Mõnekümne jardi kaugusel neist kiikus lainetel rehvitud purjedega laev. Tekil, reelingule toetudes, seisis punases pearätis madrus.

«Hei, sina seal prikil!» hüüdis üks ohvitseridest. «Kutsu kapten!»

Madrus tõstis loiult pea ja vandus läbi hammaste.

«Hei, sina!» hüüti uuesti rannalt. «Temaga tahab rääkida fordi kuberner.»

«Kuradi päralt! Kes siin röögib, Jack?» ilmus tekil nähtavale rässakas, lahtinööbitud särgis mees. Tema laubale langes hallinevate juuste salk.

«Siin on fordi kuberner, sir,» noogutas ranna poole Jack. «Tahab teiega rääkida.»

«Hei, teie seal rannas!» Kapteni kähedas hääles kostis väljakutse. «Kaduge siit, kuni . . .» Kapteni jutt takerdus äkki. Tema suured, mustade pikkade küüntega käed klammerdusid kramplikult reelingu külge. Ta silmitses teraselt üht rannas seisvatest inimkujudest. See tundus talle hämmastavalt tuttav.

«Hei, Tom!» röögatas ta, kui oli üllatusest toibunud. «Vanapoiss! Kas sul on meelest läinud need kuus, kes rippusid sinu fordi müüril ja olid kaarnate toiduks? Me arvasime, et ka sina olid nende hulgas.»

Kuberneri näol tungis päevitusest läbi hallikas kahvatus, kalk suu vajus pooleldi lahti.

«Pea lõuad! Sina, vana . . .»

Kuid kapten ei lasknud tal edasi rääkida.

«Niisiis, kas sina, Hulljulge Tom, oled selle haisva fordi kuberner?» Priki tekilt kuuldus halvustavat naeru. «Ei, vaadake ometi!» ei taltunud kapten. «Meie Tom on kuberner. Ma kohe lämbun naeru kätte.»

Ent Pitt valitses ennast juba.

«Kuule, sina!» röögatas ta. «Kui su küna ei ole õhtuks nendest vetest kadunud, süüdista iseennast.» Ja järsult ümber pöörates hakkas kuberner minema.

«Hei, Tom!» hüüdis kapten järele. «Kui saad rikkaks, ära unusta vanu sõpru! Kompaniil on raha palju ja sa ei lase sellel asjatult vedeleda!»

Ohvitserid muigasid. Neile polnud see uudiseks. Ega asjata nimetatud fordis isekeskis kuberneri «piraat Pitiks». Ta valitses raudse käega ja viis alati oma tahtmise läbi. Fordi «seltskonnale» oli ta võib-olla kõige kohasem kuberner.

Kõigest viisteistkümmend aastat tagasi kihutas Pitt oma brigantiiniga mööda Bengali lahte. Ta maabus rannikul ja viis Kompanii nina eest ära kõige paremaid ja kasulikumaid kaupu. Thomas Pitt ja tema «poisid» oskasid alati kõike parajal ajal hankida. Nad toimetasid oma brigantiinile kal-

leid India kangaid, Tuticorini pärleid, Golkonda teemante, musta pipart ja muidugi orje. Kui avanes võimalus, võtsid nad kõike, mis sellel rikkal rannikul neile huvi pakkus. Oli aeg, kus nad said vääriskive jumalamuidu. Suured briljandid, rubiinid ja smaragdid kaunistasid selle kummalise ja mõistetamatu maa paganlike jumalate kujusid. Piti meeskond õppis töötama ööpimeduses. Templivahtidega toimetulek ei tekitanud erilist raskust.

Salakaubavedamiselt mindi üle piraatlusele. Ida-India Kompanii laevad liikusid harilikult sõjalaevade valve all. Kui sellest reeglist kinni ei peetud, langes laev Hulljulge Tomi saagiks. Kõik Bengali lahe salakaubavedajad tunnistasid tema autoriteeti. Pitil olid kindlad sidemed rannaga ja mõned kõrged ametnikud Saint George'i fordist ei põlanud temaga koos töötamist. Hulljulge Tom oli juba suure varanduse omanik, kui saatus talle selja pööras. Ta kahtlustas, et keegi fordist reetis ta. Ida-India fregatt sai brigantiini jälile ja rünnas seda öösel tema salajases peatuskohas. Ahelates Pitt viidi kindluse maa-alusesse kasematti ja paisati pehkinud õlgedele. Samaaegselt õiendati arveid veel kuue ninamehega. Pitt ootas surma. Ja kui talle siis oleks öeldud, et ta saab kunagi selle fordi kuberneriks, kus ta türmis istus, oleks ta juttunult naerma pahvatanud nagu praegu selle priki kapten. Kuid surm läks temast mööda. Talle ei põletatud isegi laubale tähte «p» — «piraat». Sõbrad fordist, kes kartsid kohut Hulljulge Tomi üle, aitasid tal põgeneda. Kuupaisteta ööl toimetati ta väikesele viletsale purjelaevale, mis kuulus kellelegi kohalikest kaupmeestest. Ta mõistis, et Indias ei ole tema jaoks esialgu kohta. Tema ajutiseks varjupaigaks sai kaugel asuv Pärsia. Ent seal olid omad kombed ning piraadil ja salakaubavedajal Pitil ei õnnestunud oma tegevust intensiivistada. Pealegi jäid Indiasse sõbrad, kelle käes oli hoiul tema raha. Mõne aasta pärast pöördus ta sinna tagasi, kuid äpardused jälitasid teda taas. Kaubamaja asutamise pärast Huglisse, millega ta rikkus Kompanii monopoliõigust, arreteeriti Pitt uuesti ja saadeti maalt välja — nüüd juba sünnimaale Inglismaale. Ent rahadega inimene seal hukkuda ei saanud. Aastal 1689 ostis ta endale parlamendiliikme koha. Nüüd ei söandatud talle tema minevikku enam meenutada. Ida-India Kompanii Londoni direktorid tegid talle ettepaneku hakata nende ametnikuks. Nendele oli ta India tundja. Noh, mis aga puutub sellesse, et ta oli ka piraat, siis direktoreid huvitas see vähe. Nad teadsid, et korralikke inimesi on India jaoks raske leida. Pitt aga taipas hästi, et seaduslik röövi-

mine on kindel ja rahulik asi. Piraadi ja salakaubavedaja elu täis saatuse tujusid, ohte ja raskusi ei rahuldanud enam Hulljulget Tomi, nüüdset Inglise parlamendi liiget. Aastal 1698 ilmus ta lõpuks jälle Saint George'i forti, kuid mitte vangina ega jälitatava seaduserikkujana, vaid täievolilise kubernerina. Ent hüüdnimi «piraat Pitt» jäi talle alatiseks külge.

Ida-India Kompanii teenistujad muutusid piraatideks, piraadid aga kõrgeteks ametimeesteks. Thomas Pitt, fordi kuberner, ei saanud ikka veel rahulikku elu. Rikkuse tagaajamine oli vaevarikas asi. Üsna lähedal asusid Golkonda teemandikaevandused ja piraat Pitt ei suutnud muidugi säärasele kiusatusele vastu seista. Kõigist spekulantidest, kes rikkusid Kompanii monopoliõigust teemantidele, oli tal kõige rohkem õnne . . .

India kaupmees Jamchand omandas 400-karaadise teemandi hõlpsasti. Ta ostis selle tühise hinna eest Inglise brigantiini joomarist kiprilt. Kipper aga oli varastanud teemandi ärakaranud orjalt, kes oli toonud selle kivi kaasa Golkonda kaevandusest. Hiljem poos kipper enese üles, Jamchand aga läks Madrasesse. Kui ta ilmus Saint George'i fordi Merevärava juurde, oli kuberner Thomas Pitt juba imetlusväärsest teemandist üht-teist kuulnud. Ta omandas selle 20 000 naelsterlingi eest. Pitile andestati palju, isegi mereröövkuid endise piraadi õnnestunud äri teemandiga mitte kunagi. Ja kui ta 1710. aastal fregatil Inglismaale purjetas, oli kuuldus sellest teemandist juba Ida-India Kompanii Londoni direktorite kõrvu jõudnud. Pitti süüdistati lubamatute meetodite kasutamises suurima Euroopas kunagi nähtud teemandi omandamisel. Raske öelda, mis endist piraati rohkem kurvastas: kas süüdistus röövimises või see, et Inglismaal oli juba teada tema aarde saladus. Ilmselt viimane. London oli Piti suhtes vaenulik, salakaval linn, valmis temalt ta saaki ära võtma. Ja Pitt otsustas temast kavalam olla. Ta ei lahkunud teemandist ja võpatas iga kord, kui tema maja uksele koputati. Mingisugused kahtlust äratavad inimesed, silmini mustadesse mantlitesse mähitud, ilmusid aeg-ajalt kitsasse tänavasse, kus asus tema maja. Pitt ei maganud öösiti, hoides kramplikult käes püstolit. Maja muutus ohtlikuks. Ta leidis endale teise maja. Kuid ka seal polnud rahu. Keegi ostis ära teenrid ja Piti äraolekul tuhniti majas kõik kohad läbi. Pitt sai aru, et jahti peetakse teemandile. Ta vahetas maja järel, ööbides igaühes mitte üle kahe korra. Ta tundis tagaajajaid. Nende päevitunud ja soolasest tuulest pargitud näod andsid tunnistust nende elukutsest. Ta oli üks nende

hulgast ja teadis nende käitumisviise. Ja seetõttu libises ta iga kord tagaajajate käest ära. Ent kuigi kaua see niiviisi kestа ei saanud. Unetud ööd andsid end tunda käte värisemise ja põletikus laugude näol. Ta ei saanud nädalaid kohtuda mitte kellegagi oma kodustest. Nagu hunt jälgi kaotades leidis ta endale ajutise uru kord ühes, kord teises Londoni kahtlases rajoonis. Lõpuks õnnestus tal salaja pääseda juveliiri juurde. See võttis kivi lihvida. Kaks aastat kestis töö, ja näe, Piti briljant lebas viimaks perfektsete tahkude säteledes omaniku peopesal. Pitt polnud varem midagi nii ilusat näinud. Kuid nüüd ta mõistis, et kivist tuleb lahti saada. Ta vajas raha ja rahulikku elu. Juveliir võttis ühenduse Pariisi ärimehe John Law'ga. See pakkus briljanti kuningliku Prantsusmaa regendile Orleans'i hertsogile. Pärast kaua-kestnud kõhklemisi ja läbirääkimisi nõustus hertsog ostuga. Aastal 1717 läks briljant Prantsuse krooni omandusse, Pitt aga sai tohutu varanduse — 125 000 naelsterlingit. Piraat tuli võitjaks. Tema poegade ja lapselaste tiitlid maksti selle rahaga kinni. See raha aitas William Pitil, Chathami krahvil, Inglismaa peaministriks saada.

SIR ROBERT CLIVE

Püstoli suue jahutas meeldivalt meelekohta. Ta vaatas aknast välja ja nägi üksnes fordi müüri halle kive ning müüril kraaksuvate, huitunud välimusega vareste parve. «Ja näe, ongi lõpp,» välgatas peas. Varesed ei kraaksunud enam, ja ainult lainemüra ühetasane kohin täitis masendavat vaikust väikeses, vangikongiga sarnanevas toas. Ta sulges silmad ja vajutas päästikule. Ent pauku ei järgnenud. «Tõrge! Isegi selles asjas ei ole õnne.» Jõuetult langetas ta higise käe püstoliga ja pühkis vasaku käega rammestunult laupa. Jälle tõstsid varesed kisa. Mööda müüri ronis aeglaselt suurte mustade sipelgate rodu. Ta tõstis uuesti püstoli meelekohta, kuid päästikule vajutamiseks polnud enam jõudu. Tavaline ägedusiaine, kerkides aeglaselt kusagilt sügavusest, lõi pimase uduna pähe. Hetkeks ei näinud ta enam müüri ega vareseid. Seejärel, pigistanud hambad kokku, tõstis järsku käe püstoliga ja tulistas linde. Linnuparv tõusis müürilt kriiskava kisaga lendu. «Kõik!» viskas ta püstoli kiviplaatidest põrandale. See veeres raske toru kolisedes ukse juurde, sissesirutuva mehe jalge ette. Suu imestusest lahti, vaatas see üksisilmi püstolit.

«Kao siit jalamaid!» karjus toa omanik.

Sissetulnu kehitas õlgu ja sulges enda järel ettevaatlikult ukse. Tuppajäänu rebis oma pihtkuube nii, et vasknööbid lendasid, ja kukkus kõvale koikule. Tema ilmetud silmad jõllitasid määrdunud lage mõttetult ja juhmilt. Mehe nimi oli Robert Clive. Ta oli Madrases nooremkirjutajana Ida-India Kompanii teenistuses. Kui ta oleks teadnud, et Robert Clive'ile lisatakse aristokraatlik «sir», et tema nimi läheb India vallutamise ajalukku, tema marmorkuju aga säilib Madrases isegi XX sajandil, vaevalt oleks ta püüdnud ennast maha lasta. Ent nüüd, jõuetu oma kindlameelsusest ja nõrkusest, lamas ta koikul toas, mis sarnanes vangikongiga, ja meenutas kõike, mis temaga oli juhtunud.

Algul oli väsitav reis Londonist Madrasesse. Ta lahkus Inglismaalt 1743. aasta alguses. Ta oli üheksateistkümneaastane, kui astus Ida-India Kompanii nooremkirjutajana Madrase koralliliivale, mõeldes, et lõpuks on tema unistus täitunud. Kuid mõistis samal ajal, et oma unistust on tal raske täide viia. Oli kuum aastaaeg ja ta sukeldus kleepuvasse leitsakusse. Hingata oli raske, mööda sukis jalgu aga voolas ojadena alla higi. Tõmmunahaliste inimeste käratsev jõuk piiras ta rannas sisse. Nad haarasid häbenematult tema pagasi ja näitasid sõrmega fordi avatud väravale. Pealetükkivaid kulisid ja kandetoolide tassijaid eemale tõrjudes istus ta puust kohvrile, milles peitus tema lihtne pagas. Seal, Londonis, oli ta kõike teisiti ette kujutanud. Ta kuulas hinge kinni pidades jutte selle maa arvutuist aaretest, inglise ohvitseride ja madruste põnevatest seiklustest, kõigi naudingute kättesaadavusest, elust täis ohte ja avantüüre. Ta nägi rahaga pillavalt ümberkäivaid naabobeid ja kadestas neid igati. Clive'ide majas oldi rahaga väga ettevaatlik. Ta teadis, et isegi nooremkirjutajad, kui neil õnne oli, tulid koju tagasi jõukate inimestena ja võisid endale lubada küllaltki palju. Talle viirastusid vallutatud salapärased rikkad linnad, mis on sõdureile paljaksriisumiseks antud, ja tema oli muidugi üks neist. Ent siin, igavas Saint George'i fordis, midagi niisugust, nagu selgus, polnud. Õigemini, polnud tema jaoks. Keegi ei saatnud Clive'i sõjalistele ekspeditsioonidele, keegi ei jaganud temaga piraatlikust kaubandusest saadud saaki, keegi ei kutsunud osa võtma orjade röövimisest. Talle määrati palgaks 5 naelsterlingit aastas ja sellega tuli ära elada. Toa ainus aken avanes fordi müüri poole, mis oli päeval tuline nagu ahi. Tõsi, tal oli kolm teenrit ja ta tundis mõnikord suurt mõnu nende vasturääkimisvõimetute inimeste

mõnitamisest. Iga päev pärast monotoonset jumalateenistust läks ta faktooria hoones asuvasse kontorisse. Kella kaheni päeval küürutas ta paberite kohal, kirjutades ümber loendamatul hulgal arveid, totraid kirju ja korraldusi. Ja sellal, kui ta kriiksutas jonnaka sulega, näis talle, et selle vastiku kontori seinte taga toimuvad mingid imeilusad ja erutavad sündmused, et tema unelm on kusagil päris lähedal ja ootab teda. Üksikutel hetkedel ta vihkas kõigest hingest kontorit, selle ülemat ja seal istuvaid inimesi. Distsipliin, millele alamad kontoriametnikud olid kohustatud alluma, ärritas teda. Kord lubas ta endale töölt puudumist. Teda ähvardati esimese laevaga koju saata. Ent seda ta ei tahtnud, sest polnud veel kaotamist lootust. Distsipliinist tuli kinni pidada. Seltsimatu, ripnevate kulmude alt süngel pilgul vaatavate ilmetute silmade ja pika norgus ninaga inimesena ei olnud ta ametivendadele ega sakaslastele Valges Linnas sümpaatne. Temast hoiduti eemale. Kes aga püüdis temaga sõprust sobitada, pidi seda kibedasti kahetsema. Nooremkirjutaja oli inimeste kohtlemisel jäme ja sallimatu. Ta tülitses sageli kontorit juhtiva sekretäriga. Viimane tüli jõudis kubernerini. See nõudis, et kirjutaja paluks sekretärilt vabandust. Ja tal tuli seda teha. Järgmisel hommikul astus Clive pisut kahvatuna, sekretärile silma vaatamata, tema töölaua juurde.

«Kuberner käskis mind teilt vabandust paluda,» alustas nooremkirjutaja kõlatu häälega, «seepärast palun vabandust.» Midagi halastamisväärset ja poisikeselikult kangekaelset oli sel hetkel Clive'is. «Nähtavasti ei ole tal siin kerge,» mõtles sekretär. «Täiesti üksi, ilma ühegi kaitsjata. Seetõttu läkski endast välja.»

«Kuulge, mister Clive, tulge täna minu poole. Sööme koos õhtust.»

Nooremkirjutaja tõstis pea ja oodatud kahetsuse asemel nägi sekretär tema silmis jäist põlgust.

«Kuberner ei käskinud mind koos teiega õhtust süüa,» lausus Clive kalgilt. «Ta käskis ainult vabandust paluda.» Ja läks kindlal, uhkel sammul oma kohale.

«Niivõrd te kaugele ei jõua,» nähvas sekretär talle järele.

«See on minu asi,» vastas Clive end järsult ümber pöörates.

Üheski lõi tema silmades lõkkele punane vihaudu. Ta ei suutnud käua lugeda Londonist saabunud järjekordset kirja, mille tähed tema silme ees laiali valgusid. Nüüd teadis ta kindlalt, et lootust enam pole. Unelma viletsad riismed viienaelase palga ja vangikongiga sarnaneva toa näol ei rahul-

danud Clive'i. Ja siis ta küünitaski käe püstoli järele. Ent ka siin ootas teda ebaõnnestumine.

Ta ei mäletanud, kui kaua ta niiviisi lamas, vaadeldes lage, mida ähmaselt valgustas haisev petrooleumilamp, mille teener oli käratult tuppa toonud. Järgmisel päeval, täiesti rusutuna, unetu öö jäljed kollasel kõhnunud näol, istus ta uuesti oma töölaua taha . . .

1746. aasta augustihommik, millal silmapiirile ilmusid Prantsuse laevad, muutis nooremkirjutaja saatust järsult ja andis sellele soovitud suuna. Inglise laevad ei võtnud lahingut vastu ja põgenesid Bengalisse. Kolme päeva pärast kirjutas Saint George'i fordi kuberner alla kapitulatsiooniaktile. Paraadide väljakul vedelesid virnades desarmeeritud inglise sõdurite ja ohvitseride mõõgad, musketid ja püstolid. Prantsuse tunnimehed muigasid, kui kokkukuhjatud relvadele visati kindluse lipumastist mahakistud «Union Jack». Faktooria maja juures seisid prantsuse sõdurite ja ohvitseride poolt sisse piiratud, norgus peadega Ida-India Kompanii kõrged ametnikud — nõukogu liikmed, faktorid, kontorite sekretärid. Neile oli juba vaenlase väejuhatuse tahe teatavaks tehtud: kõik nad on vangid.

Mööda forti saalisid sinistes mundrites sõdurid, otsides taga inglasi, kes end selle urgastes ja pragudes varjasid. Clive seisis oma kitsukeses toas, mis täitus aegamisi suitsuga. Ta teadis, et see tuleb põlevast Mustast Linnast. Ja äkki hakkas ta naerma. Ta naeris valjusti ja mõnuga, mida ta polnud ammu enam teinud. Teda täitis ebatavaline vabanemistunne. Homme pole tarvis kontorisse minna. Võib-olla ei lähe ta sinna enam iialgi. Põlegu seal kas või kõik maha. Keegi koputas ettevaatlikult. Clive võttis püstoli välja ja hüppas nurka nagu vedrust visatud. Ei lähe läbi! Nii lihtsalt nad teda kinni ei võta. Ent lävele ilmus Maskelyne. Ainus inimene, keda ta võis nimetada oma sõbraks. Maskelyne'i pihtkuub oli lõhki kärisenud, tema näol mustendasid higiga segunenud tahmavöödid.

«Kuulge, Clive,» ütles ta hingeldades. «Neid laaditakse juba laevadele. Teie vististi ei taha, et teid viidaks nagu vangistatud orja mööda Pondicherry tänavaid?»

Clive hakkas jälle valjusti naerma. Maskelyne heitis talle kohkunud pilgu.

«Teie ei taha põgeneda?»

«Seda ma just tahangi,» vastas nooremkirjutaja naeru järsult katkestades. «Ma pole küülik, keda saab kinni võtta paljaste kätega.»

Öö tulekuni varjasid nad end faktooria lao rõskes keldris. Nad ootasid kaua, et liiga palju madeirat ja širasi veine joonud prantslased jääksid vaikseks. Päris koidu eel õnnestus neil fordi põhjapoolses müüris oleva augu kaudu välja pääseda.

Kaks muhameedlasest kaupmeest turbanites ja pikkades širvanites libisesid varjudena mööda põleva Musta Linna tänavaid ja põiktänavaid. Röövimisega ametis olevad prantsuse sõdurid ei pööranud neile tähelepanu. Viimaks jõudsid kaupmehed rannikule ja leidsid suure vaevaga lõunasse viiva tee.

«Õnnitlen teid, Robert,» ütles üks neist puhtas inglise keeles. «Paistab, et meil õnnestus välja lipsata.»

Mõne päeva pärast jõudsid nad Saint Davidi forti, kus asus väike inglise garnison. Seal kohtasid nad veel mõningaid Madrase põgenikke. Siin pakuti Clive'ile kontoriametniku kohta.

«Minu ametiks on sõdimine,» vastas ta suureliselt. «Ma juba tõestasin, et ma millekski kõlban. Võtke mind oma garnisoni.»

Kolme aasta pärast, kui Madrase fordi kohal lehvis jälle Inglise lipp, pöördus Clive koos rügemendiga sinna tagasi. Saabusid ajutise vaikuse päevad, ja igavalt venis sõjaväe tavaline argielu. Ent endine nooremkirjutaja, kes oli nuusutanud püssirohtu ja verd, ei tahtnud niisuguse monotoonse eluga enam leppida. Ta otsis teravaid elamusi ja leidis neid duellides. Kõrk, jämeda käitumisega, alati valmis kedagi solvama ja kellegagi tülitsema ning samal ajal küllaltki vapper, omandas Robert Clive kirgliku duellandi kuulsuse. Peaaegu iga kaardimäng, millest ta osa võttis, lõppes duelliga. Ühtesid süüdistas ta jõhkralt petmises, teistele keeldus kaotatut maksmast. Viimast juhtus sagedamini. Ta tulistas halastamatult oma seltsimehi ja vähesed neist pääsesid tema käest eluga. Ent ka enda vastu ei oodanud ta heatahtlikku suhtumist.

Ükskord ta laskis mööda. Tema vastane, asetanud Clive'i pea juurde püstoli, ütles:

«Võtke oma sõnad tagasi või ma tapan teid.»

Clive kahvatas.

«Kuule, sina!» hüüdis ta. «Lõpeta oma jant. Mind on see ära tüüdanud. Ja pea meeles: oma sõnu ma tagasi ei võta ja ka kaotatud raha ma sulle, haisevale seale, ära ei maksa.»

Ohvitser langetas üllatunult püstoli.

«Hullumeelne! Kolmekordselt hullumeelne!» ja, keeranud Clive'ile selja, läks minema.

Kummaline kalk naeratus kõverdas Clive'i huuli. Ta pühkis laubalt sinna ilmunud külma higi.

Clive'i omadused — põhimõttelagedus, autus, kalkus, ahnus ja, lõpuks, isiklik vaprus — tõmbasid endale Ida-India Kompanii kõrgete ametimeeste heatahtliku tähelepanu. Niisugused omadused olid rohkem kui miski muu kohased inglasele Indias, ja eriti selle anastajale. Aastal 1751 vallutas kapten Clive väikese väesalgaga rünnates Arcoti. Ahervaremed, haavatute oiged, karjed ja veri olid tunnistajaiks uue Inglise tähe ilmumisele India taevasse, kelle nimeks oli Robert Clive, endine nooremkirjutaja Saint George'i fordist. Aastal 1756 võttis ta Bengali naabobi käest ära Kalkuta, järgmisel aastal aga otsustasid tema väed Plassey lahingus Inglise impeeriumi saatuse Indias. Selle rikkaim provints läks üle Ida-India Kompaniile. Mitu päeva ja ööd röövisid Clive'i sõdurid naabobi pealinna ning Clive tema enda varandust. Kompanii sai selle sõjakäigu tulemusel kümneid miljoneid naelsterlingeid. Clive võttis endale ainult 200 000 naelsterlingit ja parimad vääriskivid Siradž ud-Daula varakambrist. Hiljem Alamkoja ees Londonis ütles ta: «Rikas linn oli minu jalge ees, võimas riik oli minu meelevalla all, üksnes minule olid avatud varakambri keldrid, täis kulla- ja hõbedakange ning vääriskive. Ma võtsin kõigest 200 000 naelsterlingit. Džentelmenid, ma imestan praegugi veel oma tagasihoidlikkuse üle.»

Jah, Clive'i tagasihoidlikkuse üle võib imestust tunda — kõigest 200 000 naelsterlingit. Üks suuremaid varandusi Inglismaal.

Ent Clive ei vallutanud impeeriumi üksnes tule ja mõõgaga. Ta oskas ja armastas India valitsejaid petta, koostada võltsdokumente, anda valelikke lubadusi.

Kuue aasta pärast surus ta maha Bengali viimase naabobi Mir Kasimi ülestõusu ja temast sai Bengali kuberner. Ida-India Kompaniist sai India maade sõjaväeline ülemvalitseja ja Robert Clive'ist, nüüd juba lordist, tema mõõk. Näis, et kõik on täide läinud: oli ohtudest ja seiklustest rikas elu, grandioossed lahingud võõral maal, tulekahjud ja purustatud linnad tema jalge ees, olid vääriskivide ja kullakangide sädelevad kuhilad, kust ta võis võtta niipalju kui iganes tahtis, oli piiramatu võim omade ja võõraste üle ning orjalik alandlikkus vägevate ja tema poolt võidetud radžade silmis. Oli olemas kõik, mida nooremkirjutaja Saint George'i fordist

võis omal ajal endale vaid ette kujutada. Polnud ainult rahu. Üha sagedamini vallutasid teda põhjusetud raevuhood. Hüüd leidis raev alati väljapääsu. Sest ta oli Briti India valitseja, mitte aga armetu kontoriametnik, kes on kohustatud kõigile alluma. Nüüd alluti temale. Ta arvas, et elada tasub ainult siis, kui omatakse võimu ja kulda, kuid eksis rängalt. Inimene, kes istus sügaval tema sees, tasus enda jalge alla tallamise eest kätte unetute öödega, põhjusetu hirmuga, lühiajaliste unenägude veriste košmaaridega ja äkiliste ärkamiste akustiliste hallutsinatsioonidega. Aastal 1767 sõitis sir Robert Clive Indiast ära, lootes, et Inglismaal leiab soovitud rahu. Tõmmunahalise teenri õlale toetudes, pihtkuue kuldtikandi ja mõõgatupe kalliskivide sätendades astus ta Londoni sadamas ankrusse heitnud Ida-India fregati trepist alla. Teda, endist tundmatut nooremkirjutajat, võeti vastu austusavaldustega. Sest nüüd oli ta väärt üle miljoni naelsterlingi.

Londonis ei andestatud talle kõrkust, miljonilist varandust ega upsakust kõnelustes selle maailma vägevatega. Levisid kuulujutud, et Clive on Indias kulda ja kalliskive kokku riisunud, petnud Kompanii direktoreid. Seejärel leidsid need kuulujutud raalse kehastuse väljakutses Alamkoja parlamendikomisjoni ette 1773. aastal. Clive komisjoni ei kartnud. Kümnitseid ja avameelselt jutustas ta sellest, kust ta raha sai. Lord Clive'i tunnistused kuulati viisakalt ära. Keegi ei söandanud neile ühtki hukkamõistvat sõna. Sest süüdi mõista Clive'i tähendas süüdi mõista iseennast ja kogu süsteemi, mis neid oli sünnitanud. Parlamendikomisjoni liikmed teadsid seda hästi. Nad andsid talle õiguse, sest «lord Robert Clive oli rikastanud oma maale suuri ja kiiduväärt teeneid». Õnnelik lõpplahendus saabus nagu inglise seiklusromaanides. Ent elu pole romaan. Minevik käis kangekaelselt lordi kannul. Sellest polnud võimalik end lahti osta isegi miljoni naelsterlinguga. Arstid konstateerisid psüühilise depressiooni tunnuste esinemist.

Ta võpatas külma metalli puudutusest meelekoha vastu. «Ja nüüd ongi lõpp!» käis peast läbi. Ta vaatas aknast välja. Aiataral istus kohevil sulgedega vareste parv. Sügisudu piisad olid puude raagus okstele sadestunud. Varesed olid vait nagu midagi oodates. Ta vajutas päästikule, kuid pauku ei kuulnud. Vareste parv tõusis taralt kisades lendu. Lord Clive'i raske keha hakkas vajuma ja langes kallile india vaibale.

Kui te sisenete Saint George'i forti Merevärava kaudu ja

möödute Madrase osariigi valitsuse hoonest vasakult, siis jõuate väikesele, tahutud kividest sillutisega väljakule. Siin, peaaegu Püha Maria kiriku vastas, on kolmekorruseline maja. Valged sambad varjavad hoone keskosa piiravaid rõdusid. See on Clive'i maja. Hoone fassaadile on kinnitatud väike tahvel. Sinna on kirjutatud: «Robert esimene lord Clive elas selles majas 1753. aastal. Olles tõeliselt kuulus relvade kasutamises ja tark Nõukogus, rajas ta impeeriumi.»

KUNINGLIKUD OHVITSERID

«Impeeriumi rajaja» oli üks neist. Ida-India fregatid vedasid neid Saint George'i forti üha suuremal hulgal. Nad astusid maale, läksid oma lokitud parukate ja väljaõmmeldud kuubedega uhkelt läbi rahvahulga ning mängisid koketselt mõõgapidemetega. Kuninglikud ohvitserid. Fordis säilib neist veel praegugi mälestus. Kui minna üle keskväljaku kindluse põhjapoolse müüri juurde, hakkab silma rida madalaid kivihooneid. Praegu on sinna majutatud Madrase garnisoni sõdurid. Omal ajal kuulusid need hooned kuninglikele väeüksustele. Kasarmutega külgneb väike Püha Tooma tänav. Seal, Kompanii kõrgete ametnike elamute vahetus naabruses, asusid vanemohvitseride — majorite ja nendest kõrgemate ohvitseride — majad. Seepärast hakati seda tänavat «Snoobide alleeks» nimetama. Õhtuti jalutasid seal väärikalt fordi ülemkihti kuuluvad inimesed ja kuninglikud ohvitserid. Vaevalt et esmakordselt forti sattunu oleks neid kõrgilt sammuvaid inimesi milleski kahtlustanud. Ometigi oli nende eluviis kombeka tänava teeseldud korralikkusest ja vagadusest kaugel.

Esimesed Madrasesse saabunud kuninglikud väeosad puutusid kokku mitme ebameeldiva nähtusega. Kompaniil olid juba oma sõdurid ja ohvitserid. Nende ja kuninglike väeüksuste vahel tekkis sageli riide, mis lõppesid pussitamistega. Kuninglikud ohvitserid pidasid end sõltumatuks ega tahtnud kubernerile ja Kompanii Nõukogule alluda. Eriti paistis selles suhtes silma Robert Fletcher. Temalt taheti selle pärast ohvitseri auaste ära võtta, kuid see ei läinud korda. Kasutades küll kuninglikke väeosi oma huvides, ei jätnud Kompanii temale mitteallumise korral ikkagi nende väeosade ohvitseridele kätte tasumata. Kuninglikke ohvitsere peeti Kompanii ametnikest madalamaks. Olukord muutus alles pärast 1750. aastat, kui hakati sipoide regulaarpataljone formeerima. Kuninglikud ohvitserid said Kompaniilt viletsat palka, kuid puudujääva osa hankisid nad küllaga mujalt. Seetõttu said mitmetest neist naabobid, India röövimisega rikastunud inimesed.

Mustas Linnas oli mitu turgu. Kui seal ilmusid nähtavale kuninglike ohvitseride kuued, mõistsid turukauplejad ja poodnikud, et asi on halb. Alati poolpurjus ohvitserid tekitasid tõmmunahalistes turulistes hirmu. Kõik teadsid, et nüüd algab «inspekteerimine». Ja nii see tõepoolest oligi. Mõõga otsaga puu- või köögiviljade kuhilat hooletult lükates puistas «inspektor» selle mööda tolmust turuplatsi laiali. Kaupmees sööstis oma kaupa kokku korjama. Kuninglik ohvitser seisis kõrval ja mõtles, mida võiks veel ette võtta. Ahaa! Milleks tal mõõk peos on? Näe, saabki nalja. Ja ta hakkas torkima tolmus roomava inimese selga. Kostis valukarje. No-noh, karju veel. Ah sa ei taha karjuda? Lao müügist saadud raha lagedale. Ei taha? Siis kirjuta testament valmis. Hädasolija mõistis, et parem on ennast vabaks osta. Värisevate kätega päästis ta oma dhoti valla ja raputas mündid kuningliku ohvitseri väljasirutatud peopessa. Turu tavaline kära vaibus. Kõik jälgisid pinevusega «inspektorit» ja ootasid, kes on järgmine. See pööras end kandadel ringi ja laskis terase pilgu üle turu käia. Aga nüüd, näe, see paks. Taarudes lähenes ohvitser äramärgitud ohvrile ja tõmbas mõõga tupest välja. Ent turukaupleja oli juba näinud, mis tema eelkäijaga juhtus. Ta võttis rahakoti kohe välja.

Turgude «inspekteerimine» polnud kuninglike ohvitseride ainus kaubanduslik tegevus. Kompanii keelas arraki müümise inglise sõdureile. Kuid mitte kõrgetest kõlbelistest motiividest lähtudes, vaid seepärast, et pooled saabunud sõdureist heitsid kolme aasta pärast joomise tõttu hinge. Kompanii leidis, et see läheb talle liiga kalliks. Ent arrakiga kauplemine kestis edasi. Poodnikud andsid ohvitseridele altkäemaksu ja need vaatasid Kompanii käskkirja rikkumisele läbi sõrmede. Veelgi enam, mõned neist pidasid ise arrakipoode. Näiteks 1747. aastal olid ohvitserid Wardlaw ja Thornbam niisuguste poodide omanikud. Ent sellega kuninglike ohvitseride osavõtt kaubandustegevusest ei piirdunud. Leitnant Harrison pidas pikksilmade, püstolite jne. kauplust. Kapten John Hume müüs õlitaimede seemneid. Kapten Edmund Paschal kaupleb Madrases soolaga, leitnant Weston — nööpide ja paberiga. Teenistuskohustuste täitmisest kõrvale hoidudes võttis William Pay ette ärireise Manilasse.

XVIII sajandi keskel ja lõpul haaras «kauplemispalavik» kõiki kuninglikke ohvitsere. Osteti ja müüdi kõike. Tihtilugu käisid kauplemine ja reetmine käsikäes. Kui tuli valida raha ja kohusetruuduse vahel, eelistati tavaliselt raha. Seetõttu ei andnudki Madrase intendant Wood esimese Inglise-Mysore'i sõja ajal sõdureile ettenähtud toiduaineid neile kätte, vaid müüs maha. Ja see polnud veel kõige hullem. Kui Madrases moodustati sipoide pataljonid, hakkasid kuninglikud ohvitserid neid lihtsalt röövima. Sageli võtsid nad nimekirjadesse surmasaanud sipoisid ning said nende palga endale. «Kõigest, millele te saate panna oma verise käe,» ütles kunagi kolonel Wellington, «hoidke tugevasti kinni.» Sellest sai kuninglike ohvitseride deviis. Nad võtsid maksudest, mida nad Kompanii nimel kogusid, ühe osa takistamatult endale. Kui kuninglikele ohvitseridele seda austavat missiooni ei pandud, klopsisid nad ise väesalgad kokku ja sõitsid väikestesse vürstiriikidesse, pressides radžadelt ja naabobitelt välja raha, väärisasju ja liignaisi. Aastal 1786 keelati see tegevus ametlikult. Ent see kestis veel kaua nagu orjakaupleminegi.

Kuninglike ohvitseride «verine käsi» hoidis sõjasaagist tugevasti kinni. Terve seeria sõdu, mida Ida-India Kompanii India vallutamiseks pidas, tegid mõned kuninglikud ohvitserid muinasjutuliselt rikkaks. Nad ei kohkunud tagasi mitte millegi ees. Neile kuulus pool sõjasaagist. Teine pool kuulus Kompaniile. Kuningale aga, kelle nime ohvitserid seejuures kasutasid, ei jäänud midagi. Ja teatud ajani tuli tal sellega leppida. Saagist saadava osa pärast olid omavahel vaenujalal maa- ja merevägi. Kui hõivati laev, ei tahtnud mereväeohvitserid saaki maaväeohvitseridega jagada. Mingi linna vallutamisel keeldusid maaväeohvitserid saagi jagamisest mereväeohvitseridega. Sageli kujunesid kuninglike ohvitseride vahelistest löömingutest, mida nad saagi pärast pidasid, suured lahingud. Asutati küll erilised sõjasaagi fondid, kuid ikkagi libises Kompanii käest palju minema. Näiteks 1762. aastal hõivati Prantsuse laev «Santissima Trinidad». Selle pardal oli 140 000 naelsterlingi väärtuses väärisesemeid. Sõjasaagi fondi ei läinud sellest mitte midagi, kuninglikud ohvitserid jaotasid kõik omavahel ära. Keegi piiksatas Nõukogus, et kuninglikud ohvitserid on muutunud kuninglikeks piraatideks. Julgel mehel suleti kiiresti suu, mis polnud tol ajal mingi kunst. Sest kuigi Kompanii kassasse ei läinud ühtki penni, ei tähendanud see, et tema kõrged ametnikud ilma jäid.

Kuninglike ohvitseride «verine käsi» sai verises sõjas valitatud Seringapatami aarded oma võimusesse. Riisumine oli nii ohjeldamatu ja julm, et mingitele kindlatele osadele keegi enam tähelepanu ei pööranud. Võeti niipalju, kui taheti. Kokkuröövitud esemed maksid miljoneid. Kõike, mis kätte juhtus, müüdi edasi ja osteti kokku. Näiteks 74. Madrase pataljoni sõdur võttis tapetud Tipu Sultanilt ära briljantkäevõrud. Ta müüs need kohe edasi inglise sõjaväearstile 1500 ruupia eest. See aga realiseeris need summa eest, mis toob aastas sisse 2000 naelsterlingit intresse. Ja see on ainult üks näide arvutuist veristest riisumistest, milles osalesid erandita kõik Saint George'i fordi kuninglikud ohvitserid.

Allaheidetud India linnu riisudes said nad maigu suhu. Mõned ohvitserid ei tahtnud seejärel enam igava sõjaväeelu ja turgude «inspekteerimise» juurde tagasi pöörduda. Nad deserteerisid ja organiseerisid röövlijõuke, kes luusisid saaki, kulda ja väärisesemeid otsides pidevalt India teedel. Kokkuröövituga käidi ümber mitmeti. Ühed ostsid endale koha parlamendis ja kõrge tiitli, teised jõid hõlpsasti saadud raha maha või kaotasid selle kaardimängus, kolmandad sukeldusid spekulatsioonidesse ja avantüüridesse.

Kõige madalamad instinktid ja kired punusid endale pesa kuninglikes barakkides ja majades «Snoobide allee» ääres. Kuid igal õhtul sammus kuningliku ohvitserkonna eliit väljaõmmeldud kuubede kulla sätendades ja mõõkade tärisedes Püha Tooma tänavast jumalakartlikult Püha Maria kirikusse...

ÕPETLIK LUGU PIGOTIGA

Heli järgi, mida tekitasid hobuserauad vastu kive lüües, sai ta aru, et nad on jõudmas fordi juurde. Ta lükkas eesriide kõrvale ja vaatas tõllast välja. Idapoolse müüri tume mass kerkis äkitselt esile ja ujus mööda. Nähtavale ilmus Mereväravä avaus. Ta vaatas üles. Noorkuu õhuke sirp oli kõrgel üleval. All aga uppus kõik troopikaöö pimedusse. Värava juures ei märganud ta tavalist tunnimeest, ja südamesse puges ebamäärane rahutus, kuid ta sai sellest kiiresti jagu. Kõrval istus rahulikult kolonel Stewart, kes teda alati neil öistel naasmistel Nõukogu hoonest forti saatis. «Kui midagi peaks juhtuma,» välgatas peas kiusakas mõte, «on Stewarti nõol tegemist vapra sõduriga.»

«Seis!» käratati äkki.

Kõik toimus välkkiirelt, ja ta meenutas seda alati kui painajalikku unenägu, suutmata juhtunut uskuda.

Hobused jäid liikumatult seisma. Keegi tõmbas jõhkralt tõlla ust ja see avanes ööpimedusse. Kolm ähmaselt valendavat maskides nägu hõljusid tema juurde.

«Mis on juhtunud?» Ta tundis, et hääl reedab teda.

«Kuberner Pigot!» ütles keegi kolonel Eddingtoni häälega. «Te olete arreteeritud!»

«Teil pole õigust! Ma olen kuberner!» karjus Pigot.

«Selles asi ongi, et te kuberner olete.» Pigot tundis ära oma adjutandi.

«Mister Stewart,» pöördus ta enesevalitsust ikka veel säilitades kõrvalistuja poole, «tehke sellele nurjatusele lõpp!»

Rusutud ilmel tõusis kolonel patjadelt ja väljus vaikides tõllast. Pigot mõistis, et temast on jagu saadud.

«Lurjused! Reeturid!» sööstis ta tõllast Stewartile järele. Ent kolm ähmast nägu lähenesid talle uuesti. Raudsed käed haarasid temast kinni ja paiskasid ta tõlla põrandale. Viimasel hetkel jõudis ta märgata kaht tõmmunahalist teenrit, kes sõitsid tõlla tagapukis. Nad surusid end ehmunult vastu seina, ning nende vormirõiva juurde kuuluvad kardpaelad turbanitel ja pikk-kuubedel välgatlesid tõlla laterna ähmases valguses.

«Tere õhtust, härra kuberner,» kostis pilkav hääl. Tõlda ronis kapten, kuninglik ohvitser, ning asetas oma ratsasaapas jala maas lamava Pigoti kehale. «Katsu ainult piiksatada,» ähvardas ta. «Hei, pööra ümber!»

Hobused pöörasid järsult ümber, ja kuberneri tõld kadus ööpimedusse. Põrandal, ohvitserisaabaste all lamades lootis ta veel millelegi. Teda veeti kaua, ja rappumisest sai ta aru, et tõld sõitis linnast välja. Mõne aja pärast jäid hobused seisma, ta viidi tõllast välja ja ta nägi liikuva laterna valgust.

«Hei, Horne!» hüüdis Eddington. «Võta külaline vastu.»

«Just nii, kolonel,» vastati pimedusest.

«Horne,» taipas Pigot. «Major Horne. Tema patarei asub Püha Tooma mäel. Siis siia mind toodigi.»

Ees läks sõdur laternaga, seejärel fordi kuberner seotud kätega, rongkäigu lõpus olid kolonel Eddington ja major Horne.

Kolises riiv, teda tõugati kuhugi pimedusse ja ta kukkus tasakaalu kaotades kõvade riisiõlgede hunnikule. Kukkudes jõudis ta mõelda, et see on Benfieldi ja Fletcheri kätetöö. Seejärel kaotas ta teadvuse.

Sõdur, kes talle hommikul süüa tõi, nägi räpastel õlgedel

lamamas Saint George'i fordi kuberneri, Inglismaa peeri, lord Pigoti liikumatut keha.

Algusest peale õnnestus Pigotil kõik. Ta ei jäänud kirjutaja ametisse kauaks. Usinus ja agarus, mida ta üles näitas, leidsid varsti hindamist. Teda paigutati kõrgemale ametikohale üks kord, teine kord. Siis ta mõistis, millised väljavaated teda ootavad. Sõjaväelase karjäär Pigotit ei ahvatlenud. Ta ei kiirustanud nagu Clive. Ametiredel, millel ta aste-astmelt tõusis, andis küllaltki palju. Vähehaaval sigines talle raha ja teda hakati nimetama jõukaks inimeseks. Kuberneriks sai ta pärast inglastega konkureerivate prantslaste lõplikku lüüasaamist. See võit andis talle suurt kasu. Ta oli fordis ja Madrase rannikul suveräänne peremees, kuid teadis, et ametnikud ei salli teda. Väikest kasvu, peente näojoontega uus kuberner oli protestantliku vagaduse eeskuju. Protestandi usu normide tingimatut täitmist nõudis ta ka teistelt. Ta mõistis, et teda talutakse seetõttu, et ta paljule muule vaatab läbi sõrmede. Ta oli küllalt tark, et aru saada järgmisest tõest. Fordi elanikke võib sundida korrapäraselt kirikus käima ja jumalateenistustele mitte hilinema, kuid ei tohi neid sundida kinni pidama mingitest normidest, kui raha on ise pihku tulemas. Igatahes kubernerina ei tundnud ta mitte mingit erilist opositsiooni. Olid lihtsalt väikesed lahkhelid, konfliktid, rahulolematus üksteisega. Ja mitte midagi rohkemat. Ta elas ise ja laskis teistel elada. Tal oli suurepärane vaist, ta ei sidunud end iialgi riskantsete avantüüridega, mis tõid sisse palju raha, või suurte skandaalidega, mis jõudsid Londonis asuvate direktorite kõrvu. Ta oli alati nõus saama vähem, kuid ilma kära ja liigsete juttudeta.

Siin, Madrase fordis, asetas Pigot märkamatult ühe tellise teise järel oma tulevase elujärje alusmüüri. Ta töötas nagu sipelgas ega mänginud kunagi suurele panusele. Mõnda see ärritas. Paljud kadestasid teda. Kõik oleksid tahtnud olla «puhaste kätega» nagu tema. Kellele meeldiks, et tema kätel nähakse verd ning taskutes kokkuröövitud kulda. Naabobid ei osanud selliseid asju varjata, mistõttu respektaablil Inglismaal neid seltskonda vastu ei võetud. Tõepoolest, Pigotit võis kadestada. Ta tõi Inglismaale tohutu varanduse — 400 000 naelsterlingit — ja teda võeti Londoni seltskonda meeleldi vastu. Keegi ei saanud öelda tema kohta ühtki halba sõna. 1765. aastal ostis ta endale peeriseisuse, seejärel aga sai parlamendiliikmeks. Nüüd nimetati teda lord Pigotiks. Londoni parimates majades peeti suureks auks teda oma külaliste keskel näha. Kõlavate perekonnanimedega inimesed, keda

teadis iga Londoni urgastest pärit kaltsakas, tegid talle visiite. Vähehaaval hakkas ka Pigot ise oma korralikkust ja Ida-India Kompanii ametnike kahtlastest asjadest mitteosavõtmist uskuma. Ta oli oma eksimatuses sedavõrd veendunud, et kui ta 1775. aastal jälle Madrasesse ilmus ja uuesti kuberneri ametikohale asus, oli ta juba hoopis teine inimene. Ta tunnetas Londoni tingimusteta toetust, ja see andis talle vajaliku enesekindluse. Pigot eksis ainult ühes. Ta unustas, et London asub Madrasest liiga kaugel. Jonnakat suud paotades teatas ta Kompanii Nõukogus, et ta ei taha enam ametnike kahtlaste tehingute ja kuninglike ohvitseride avantüüridega leppida. Nõukogu liikmed langetasid pead, ja ta ei saanud aru, oli see nõusolek või protest. Ta sai sellest aru siis, kui oli juba hilja. Kaotanud kunagise vaistu ja läbinägelikkuse, unustas Pigot ka selle, et seni oli ta olnud «oma inimene», teda taluti. Ent nüüd ei võinud ta seda enam loota.

Kõik algas skandaalist kuningliku ohvitseri Robert Fletcheriga. See ohvitser ei tahtnud mitte kellelegi alluda. Isegi lord Pigotile mitte. Ta võttis omavoliliselt enda kätte ülemjuhataja funktsioonid ning nõudis kubernerilt ja Nõukogult oma korralduste täitmist. Pigot ägestus. Ta käskis Fletcheri ja kaks Nõukogu liiget, kes seda omavolitsevat ohvitseri tema arvates toetasid, arreteerida. Kui Fletcherit vanglasse viidi, hüüdis see:

«Lord Pigot! Te kahetsete seda veel sada korda!»

Oleks ta teadnud, et kahetseb seda mitte sada, vaid tuhat korda . . . Ent õnnetused ei käi ühekaupa. Mõne päeva pärast ilmus kuberneri residentsi Paul Benfield. Pigot ei sallinud juba ammu seda ülbeks muutunud naabobit. Teda ärritas Benfieldis kõik: lodev kõnnak, viis kissitada oma heledaid pilusilmi, eredad, kriiskavad kaelasidemed, tema hästi hoolitsetud hobused ja isegi prantsuse kokk, kelle üle Benfield oli eriti uhke. Endamisi nimetas Pigot Benfieldi tõusikuks. Temal, praegusel lordil, läks tarvis kolm aastakümmet, et kokku ajada soliidne varandus, see noormees aga suutis teha sedasama mõne aastaga. Keegi ei teadnud täpselt, kui suur tema varandus on, kuid Pigot oli veendunud, et see on tohutu. Benfieldi mäletati hästi kui vaest inseneri, kes hakkas laiendama fordi müüre. Siis algaski tema karjäär. Ta sõlmis ehituslepingu ja tänu sellele rikastus. Seejärel võitis Karnataka naabobi usalduse. Hakkas tema pankuriks. Ent ajas asju nii kavalalt, et naabobi kassa tühjenes, Benfieldi taskud aga paisusid kahtlustäratavalt. Räägiti, et Benfield ei tegutse üksinda. Kompanii Nõukogust olevat keegi temaga mestis.

Lord Pigotile olid taolised avalikud rikastumisviisid alati vastumeelsed olnud. Ta ootas parajat hetke, et Benfieldile «kaama peale astuda». Ja kui ta nägi endist inseneri, kes vabalt käitudes tema kabineti tugitoolis losutas, mõtles ta, et see hetk on saabunud.

«Millega võin kasulik olla?» küsis kuberner jahedalt.

Benfield kissitas oma heledaid silmi ja hoidis nende pilku lordil kauem, kui viisakus lubas.

«Te võite paljudes asjades meile kasulik olla,» vastas külastaja, tõstes pilkavalt kahvatu suu nurki.

«Kellele «meile»?» küsis Pigot rahulikult, ärritust maha surudes.

Benfieldi silmad uurisid jälle kaua tema nägu. «Tõusik,» mõtles Pigot, «vilets tõusik ja jõhkard.»

«Te olete ju kuberner ja teate meid. Milleks esitada liigseid küsimusi.»

Jah, Pigot teadis. ««Meie» on jõuk,» määratles ta. «Ei, see on liiga väike. Klikk on õigem.»

«Niisiis, mida te tahate?» küsis Pigot ennast vaos hoida püüdes uuesti.

Kiirustamata tõstis Benfield ühe jala teisele ja seadis ennast mugavamalt tugitooli istuma. Soliidne, eale mittevastav kõht takistas teda seejuures.

Asi, mille Benfield sõnu sihilikult venitades esitas, oli Pigotile tuttav. Ent ta ei oodanud, et see jõhkard julgeb minna nii kaugele. 230 000 naelsterlingit! See on ju rohkem kui pool tema enda varandusest. Näete, tuleb välja, et naabob võlgneb Benfieldile selle summa. Kust on Benfield saanud niipalju raha? Nüüd ta nõuab, et kuberner laseks anda Thanjavuri tulud naabobi maksmata võlgade kompensatsiooniks temale, Paul Benfieldile. Anda temale Thanjavuri tulud! Need tulud, mida «kontrollib» Kompanii ise. See oli juba liig!

«Mida te veel tahate, mister Benfield?» — Pigoti hääl värahtas. «Tahate saada kuberneriks? Inglise kuningaks?»

Kutlast ehisripatsiga rahulikult mängides vaatas Benfield pilusilmi kuberneri otsa.

«Ma ei ütleks ära,» lausus ta ja muigutas kahvatuid huuli.

«Välja!» kähistas Pigot.

Benfield kargas tugitoolist üles kiirusega, mis ei vastanud hoopiski tema kehaehitusele. Ukse juures tõukas ta jalaga seal kössitavat teenrit ja pöördus järsult kuberneri poole.

«Lord Pigot!» alustas ta. «Te veel kahetsete . . .»

«Teie ei ole esimene, kes seda mulle ütleb!» katkestas teda Pigot.

«Loodan, et ka mitte viimane. Nägemiseni!»

Benfieldi visiidi järel tunnetas Pigot peaaegu kehaliselt, kuidas tema ümber koguneb midagi ähvardavat ja parandamatut. Ta mõistis hästi, et Benfieldi asjadest on huvitatud Kompanii kõrged ametnikud ja kuninglikud ohvitserid. Nad ei andesta temale keeldumist. Thanjavuri maadelt saadavad tulud tõotasid Nõukogu liikmeile ja kolonelidele suurt kasu. Ent seda mõistes ei saanud Pigot järeleandmisi teha. Pretensioonid olid liiga suured. Ta märkas Nõukogu liikmete silmis otsest vihavaenu, teadis, et arreteeritud Fletcheri ümber keerlevad Benfieldi inimesed. Klikk koondas jõude. Ta kavatses anda neile lõpliku löögi. Kuid ei jõudnud. Löögi andsid nemad.

Venisid pikad vangistuskuud Püha Tooma mäel. Mitte ükski vandenõulane ei külastanud teda. Nüüd ei vajanud nad tema nõusolekut. Benfield, Fletcher, Eddington ja teda reetnud Stewart ajasid fordis asju. Ent peagi jõudsid teated juhtunust Kompanii Londoni direktoriteni. Neile oli Pigot «oma inimene» ja nad asusid kohe tema poolele. Direktorid nõudsid Benfieldilt naabobi võlga kinnitavaid dokumente. Benfield ja Fletcher mõistsid, millega see võib lõppeda. Kui Londonis alustatakse protsessi, siis neil hästi ei lähe. Neil puudusid lord Clive'i võim ja raha. Vaevalt, et London neid õigeks mõistab. Ent nende käes oli küllaltki suur trump. Süüdistuse peatunnistaja lord Pigot oli nende võimuses. Varem või hiljem ta vabastatakse. Tuli teha kõik, et ta ei satuks Londonisse. Üheksas vangistuskuu oli pooleli. Major Horne teatas, et Pigoti tervis ei ole kõige parem. Ta ei toibunudki enam pärast üleelatud vapustust. Vilets toit, mustus ja palavus tegid oma töö. Viimasel kuul ei tõusnud kuberner enam üldse õlgedelt. Londonist tuli käsk tuua Pigot üle oma Londoni residentsi. Vandenõulased mõistsid, mis neid ootab, kui nad käsku ei täida.

. . . Keegi tõmbas baraki ukse järsku lahti ja ere päikesekiir valgustas põrandal lamavat inimest. See tõusis suure vaevaga küünarnuki najale ja, kaitstes vett jooksvaid silmi peopesaga, vaatas ukseava poole. Uksel seisid Fletcher ja nõukogu liige Stratton.

«Lord Pigot,» ütles Stratton, «tuli käsk teie vabastamiseks. Me viime teid forti.»

Kaks sõdurit tõstsid kuberneri kerge, kõhnunud keha üles ja asetasid selle vaevaliselt tõlla patjadele. Pigoti kõrvale istusid Fletcher ja Stratton. Oli 1777. aasta kuum maikuu.

Südaööl valgustas hauaplaate Püha Maria kiriku taga kahe

petrooleumilaterna tuli. Mitme inimese kentsakalt pikaks veninud varjud visklesid siia-sinna. Tõmmunahalised teenrid lasksid linasse mässitud keha hauda. Magamisest sassis juustega vaimulik hakkas palvet lugema. Kui kõik oli lõppenud, asetati värskele hauakünkale lihtne plaat. Sellel oli kaks sõna: «In memoriam». Ärgu mõeldagu, et Fletcher ja Stratton on halvad kristlased . . . Lord Pigot jõudis oma residentsi Saint George'i fordis.

Hommikul saadi Valges Linnas kuberneri enneaegsest surmast teada. Mõne aja pärast sai see teatavaks ka Londonis. Seal peeti asja kohe kahtlaseks. Mõni kuu hiljem algas Kalkutas Ülemkohtus vandenõulaste ja kuberneritapjate protsess. Ent kohtu arvates oli süütõendeid nende vastu «liiga vähe». Nad vabastati, trahvides igaüht tuhande naelsterlinguga «kuberneri ebaseadusliku arreteerimise eest». Mõrtsukad asusid jälle täitma oma ametikohustusi.

KARNATAKA NAABOBID

Madrase ühe tihedalt asustatud ja elava liiklusega tänava Triplicane High Roadi ääres asub suur mošee. Märtsi iidi ajal täitub kitsas maa-ala mošee ees rahvaga. Sajad Madrase muhameedlased kogunevad siia palvusele. Tee äärde paigutatakse autod, rikšad ja motorollerid. Mošee ees peatub pidurite kriiksudes väike autoloks. Mitu inimest tormavad auto juurde ja avavad ukse. Autost väljub mitte enam noor, viletsa välimusega inimene. Vanamoeline turban pitsitab kortsulise lauba kohal pead. Vaadates inimpeadest üle, astub ta mošee poole. Inimmass annab aupaklikult teed. Igast küljest kostavad hüüded: «Id mubarak, härra naabob! Id mubarak, vürst!» Ta vastab ükskõikselt tervitustele ja ootab, kuni sissekäigu juures valvavad poisikesed tal kingad jalast ära võtavad.

«Hei, Usman!» hüüab üks neist. «Pane naabobi kingad kõrvale, et nad, hoidku Allah, kaotsi ei läheks.»

Vanamoelise turbaniga inimene on Arcoti pärusvürst, Karnataka naabobite järeltulija. Kunagi oli nende valduses territoorium, mis oli peaaegu niisama suur kui kogu Madrase osariik. Nende järeltulijale aga kuulub praegu ainult Amir-Mahal, endise politseikohtu madal hoone Pycrofts Roadil. «Kuningaloss», nagu üks inglise kuberner Karnataka naabobi praegusi ruume pilkavalt nimetas, on praeguse naabobi perekonna ja lärmakate sugulaste poolt tihedalt asustatud.

Seda, et ta on naabob, mäletavad üksnes usklikud tudid. Linn on Karnataka hiilgava vürstiriigi ja selle ogarad naabobid juba ammu unustanud. Linnal on tähtsamaid asju ajada.

«Kuningalossi» Pycrofts Roadil ja Madrase kaldapealset seob nähtamatu niit. See on niit mineviku ja tänapäeva vahel. Minevik jäi Marinale, mis on õhtuti eredalt valgustatud. Seal asub Karnataka naabobite roosa palee, fassaad ookeani poole. Laiade kaarakendega, portaalide kohal kõrguvate eriskummaliste kuplitega ja siseõuepoolsete tornikestega kaunistatud Chepauki palee võtab enda alla mitu kvartalit. Nii pompoosne kui on roosa palee kaldapealsel, nii tavaline ja isegi armetu on «kuningaloss» Pycrofts Roadil. Mõnel õhtul jääb roosa portaali lähedale seisma vanamoelise turbaniga inimene ja vaatab üksisilmi pimedate aknaavade poole. Millest ta sel ajal mõtleb, on raske öelda. Võib-olla ta lihtsalt vaatab ega mõtle millestki. Aga võib-olla asustab oma mõttes selle palee ammugi minevikku kadunud esivanematega, täidab nende häältega. Seejärel sammub ta aeglaselt mööda kaldapromenaadi edasi ja keerab Wallajah Roadile. Tänaval on tema esivanema nimi.

Paljud Inglismaa aristokraatlikud perekonnad said oma varanduse just tänu naabobite rahale. Madrase kuberneride järeltulijad, ostetud tiitliga lordide, end «inimeste hulka» võidelnud naabobite järglased võib-olla on selle juba unustanud...

Laialdasse Karnataka vürstiriiki, mille territooriumil Madras asus, kuulusid Nellore'i, Põhja-Arcoti, Lõuna-Arcoti, Trichinopoly ja Tinnevelly rajoonid. Arcot oli vürstiriigi pealinn. Aastal 1646 kukutas Golkonda sultan Chandragiri radža, kes oli lubanud inglise kaupmeestel Madraspatamisse elama asuda. Sultan vallutas kogu Karnataka territooriumi ja määras sinna ametisse oma asevalitseja — naabobi. Naabobite ja Saint George'i fordi suhted kujunesid üsna keerulisteks. Kuigi Golkonda kinnitas Inglise Ida-India Kompanii õigust Madrase territooriumile, tõmbas rikas inglise faktoorium ikkagi endale Karnataka ahnete naabobite tähelepanu.

XVII sajandi keskel ja lõpus puudus fordil küllaldane sõjaline jõud, et feodaalvalitsejate nõudmistele vastu seista. Inglastel tuli mitmel korral ennast naabobite pretensioonidest rahaga vabaks osta, kui seda aga ei tehtud, blokeerisid Karnataka väed fordi ega lasknud sinna viia toiduaineid ja kaupu. Nähtavasti hakkas fort just siis välja töötama oma salakavalat poliitikat, mis rajanes järeleandmistel, petmisel, valelikel lubadustel ja manööverdamisel kohalike valitsejate

vahel. Hiljem kindlustati seda poliitikat sõjalise jõuga. Kõik see põhjustaski Karnataka hiilgava vürstiriigi varase hukkumise. XVIII sajandi algul vallutas Moguli imperaator Aurangzeb Golkonda, tema asevalitsejaks aga sai naabob. Pärast Aurangzebi surma kujunes Karnatakast Hyderabadi nisami vasallvürstiriik. Sõjategevusel, mis Karnataka naabobite ja Saint George'i fordi vahel aeg-ajalt puhkes, oli võrdlemisi kummaline iseloom.

Ühel ilusal päeval 1702. aastal teatasid inglise spioonid, et naabob Daud Khani vaprad väed liiguvad fordi poole. Karnataka rohkearvulisele sõjaväele inglased relvadega vastu hakata ei saanud. Nad teadsid, mida naabob tahab. Seepärast kees fordis kogu päev vilgas tegevus. Peideti kaupu ja väärtesemeid. Viimaks jõudis läheneva sõjaväe kära fordi müüride. Merevärava juurde rivistusid Kompanii Nõukogu paraadvormis liikmed ja kuberner. Eelväe eesotsas sõitis araabia tõugu ratsahobusel tähtsalt tema kõrgus naabob Daud Khan. Tema peenest riidest moguli halatt oli kaunistatud vääriskividega, kentsakalt seotud turbanil kõikus paabulinnusulg, mis oli kinnitatud briljantprossiga. Pika, sirge mõõga käepidemel veikles puhas kuld. Nõukogu liikmed vaatasid üksisilmi ereda päikesevalguse käes sädelevaid suuri rubiine, smaragde ja pärleid Daud Khani rõivastel. Viimaks kuberner toibus ja tegi naabobile kutsuva žesti, näidates avatud väravale. Naabob silitas mõtlikult musta habet ja andis saatjaskonnale märku temale järgneda. Sõjavägi asus fordi müüri äärde, olles valmis iga hetk käskijale appi minema, kes viidi faktooria suurde saali, kus pikk laud oli lookas inglise ja India roogade all. Külalised võtsid väärikalt istet. Naabobi silmad jäid vaimustatult peatuma arvukatel madeirapudelitel. Kuid naabobit ootas veel üks üllatus. Allalastud portjääri lagant hakkas kostma tabla rütmiline tümin, vaikselt ja ärevalt hakkasid helisema sitari keeled. Portjäärid läksid lahti ja vaibale astusid tantsijatarid. Nende tõmmud sihvakad kehad paistsid ähvatlevalt läbi õhukese riide. Daud Khan mõistis, et ta polnud sõjakäiku asjatult ette võtnud. Inglased olid tantsijatarid «üürinud» Mylapore'i templist, makstes peapreestrile kena summa. Naabob mäletas üksnes, kuidas talle valati esimene pokaalitäis. Seejärel muutus kõik segaseks ja uppus üldisesse lärmi. Voolas vein, kõlisesid käevõrud, viimase pani välja sitar, tümisesid tablad. Tõmmud peened käed kerkisid udust esile, kutsusid endaga kaasa ja kadusid seejärel kuhugi. Naabob unustas ajuti, miks ta siin on ja et selle külalahke fordi müüride all seisab tema sõjavägi. Järgmisel

hommikul, hommikueine ajal, köitis purjutamisest ja naistest hullunud naabobit jälle madeira. Millega see lõppes, sellest annavad tunnistust Londonisse läkitatud ametliku ettekande kuivad read: «Tema kõrgus jõi ennast väga purju ja jäi magama.» See lühike formuleering kehtis Karnataka naabobi kohta mitu päeva. Lõpuks vajus kahelt poolt toetatav kallis külaline oma araabia täku kullaga kaunistatud sadulasse. Sõitis väravast välja ja karjus:

«Ümber pöörata! Lähme koju!»

Sõjavägi hakkas käratsedes liikuma ja tolmutas Arcoti poole.

Ent inglise madeira ja Madrase tantsijatarid ei andnud Daud Khanile kuigi kaua rahu. Sõjanõukogu kutsuti kokku ja sõjavägi hakkas jälle mööda tolmust teed Madrase poole liikuma. Kuid fordi kuberner ei tahtnud enam naabobi peale kulutusi teha. Liiga palju jõi ta ära veini, liiga kalliks läksid maksma templitantsijatarid. Fort valmistus ennast kaitsma. Kolm kuud istus naabob kindluse müüride all. Kolm kuud ei lastud forti kaupmehi. Kolm kuud ei veetud sinna toiduaineid. Kurvalt vaatas naabob igal õhtul suletud väravat. Kuid värav ei avanenud ja mitte keegi ei öelnud talle: «Palun, teie kõrgus!» Need eriskummalised ja kangekaelsed võõramaalased ei tahtnud temaga enam sõbrustada. See solvas raskelt Daud Khani väärikust, kuid niisama asjatult istuda ja lagedat randa vaadata polnud mõtet. Kaotanud lõplikult lootuse ennast purju juua ja lõbutseda, saatis naabob forti parlamentääri. Seal nõustuti vaherahuga. Vastu võtnud korraliku lunatasu, asus tema kõrgus masendunult tagasiteele.

Mõnikümmend aastat pärast kuulsat banketti Madrase faktooria saalis rääkis Saint George'i fort Karnataka naabobitega teist keelt. Ja kui 1741. aastal marathide vallutusretke ajal oli naabob Safdar Ali sunnitud oma naisele ja pojale fordis varjupaika paluma, läks Karnataka täht hoopis looja. Niipea kui inglased naabobi alaealise järeltulija enda kätte said, kõrvaldati Safdar Ali. Reeturlik noahoop tabas naabobit tema enda palees. Samal ajal aga leidis fordis aset noore naabobi kroonimise pompoosne tseremoonia. Isapalee hiilguse ja õukondlaste orjaliku alandlikkusega harjunud poisike oli üsnagi meelitatud kõigi nende kummaliste võõramaalaste aupaklikkusest, kelle nahk oli valge nagu koralliliiv. Lapseliku muretusega kirjutas ta alla heasüdamlikele fordionudele uute külade kinkimise dekreedile. Ta oli neile tänulik, et nad olid ta julmade marathide käest päästnud. Ta ei teadnud, et kahe aasta pärast tõuseb «päästja» käsi tema enda

vastu ja ta lämbub omaenda veres. Nüüd tõusid naabobid esile ja kadusid jälle nagu etturid malelaualt. Nendega «mängias meretaguse Ida-India Kompanii halastamatu käsi.

Seejärel lülitusid «mängu» prantslased. Aastal 1749 vabanes järjekordselt Karnataka troon. Prantslased toetasid üht pretendenti, inglased teist. Ilmselt kujunes olukord õukonnas prantslaste kasuks. Siis saadeti Arcoti vastu Clive'i väesalk. Clive ründas ja vallutas selle. Inglise sõdurid hõivasid naabobi palee. Prantsuse emissarid pidasid paremaks taanduda. Mõne päeva pärast viidi läbi kroonimistseremoonia. Naabobiks sai Muhammad Ali Wallajah. Pidulik rongkäik eesotsas naabobiga liikus Inglise sõdurite eskordi saatel Arcoti tänavail. Inglise suurtükiväe poolt purustatud majade varemed suitsesid, tolmustel kitsastel põiktänavatel lamasid tapetud ja haavatud, tulekahjude suits venis äärelinnast naabobi palee poole. Paraadlike ehete, briljantide ja pärlite sädeledes sõitis uhkelt sadulas istuv Muhammad Ali mööda varemetest, tulekahjudest ja laipadest. Flöötide kiunumine ja trummide põrin summutasid peavarjuta jäänute halina ning haavatute oiged. Aeg-ajalt painutas uus naabob ennast orjalikult pihast, kuulates tema kõrval sõitva Robert Clive'i katkendlikku juttu.

Wallajah mõistis, et nüüd oleneb tema võim üksnes Saint George'i fordi ametnike ja kuninglike ohvitseride heatahtlikkusest. Ta kahetses, et fort oli kaugel, ja kartis jääda oma paleesse silm silma vastu õukondlastega, kelle vaenulikkust ja ebasõbralikkust ta igal sammul tunnetas. Tal oli ainult üks pääsetee — usaldada ennast täielikult inimeste hoolde, kes olid ta troonile upitanud. Ta kuulas alandlikult fordi inglasest kuberneri, kes soovitas tal Hyderabadi nizami alluvusest lahkuda ja iseseisvaks saada. Karnataka kuulutatigi iseseisvaks kuningriigiks. Nüüd kartis Muhammad Ali mitte ainult oma ülikuid ja radžasid, vaid ka naabervalitsejaid. Mysore'i türsti Haidar Ali ratsavägi jõudiski juba Karnataka piirideni. Türst ühendas üksikud Lõuna-India riigid, valmistudes sõjaks inglastega. Naabob aga eelistas inglasi. Alatine hirm oma trooni ja elu pärast sundis teda kogu aeg järeleandmisi tegema. Parim, mis ta suutis välja mõelda, oli viia oma residents üle Madrasesse. Nüüd palus Karnataka naabob fordilt endale maatükki. See talle ka viivitamatult anti. Inglise arhitekt hakkas ookeani kaldale roosat paleed ehitama. Sellesse nähti ette kõik, mis vastas Karnataka naabobi maitsele ja eluviisidele. Troonisaal, ruumid haaremile, avarad saunad, varjulised galeriid, pompoosselt sisustatud elutoad. Siseõue-

desse paigutati barakid sõjameestele ja naabobi ihukaitseväele, latrid elevantidele, kes kaunistasid valitseja protsessioone, suurtükid pidulikeks ja pühadeaegseteks saluutideks. Karnataka linnuke lendas rõõmsalt vidistades oma kuldpuuri. Iseseisvuse asemele tuli sõltuvus. Ent Muhammad Alit see eriti ei erutanud. Tal oli nüüd roosa palee naistega, elevantidega, kahuritega pühadeaegseteks saluutideks. Selle eest oli ta nõus võõramaalastele kõik ära andma. Ta kinkis neile õiguse kasutada protsessioonide ajal rahvusmuusikat, kinkis neile iseenda ja oma kuningriigi.

Palee avamise auks korraldatud pidulikule hommikueinele kutsus Wallajah kuberneri, Kompanii Nõukogu liikmed ja kuninglikud ohvitserid. Ja siin kingitused jätkusid. Ta jaotas külaliste vahel ära 30 000 ruupiat. Kuberner sai 7000, kõige madalama ametikohaga külalised — sekretärid — aga igaüks 1000 ruupiat. Hiljem kingitusi enam ei vajatud. Inglased võtsid naabobilt kõik, mis neile silma hakkas. Ent ka naabob ei vajanud vähe. Roosa palee tuli korras hoida, maksta palka suurele arvule teenreile, kelle hulka kuulusid euroopa juuksurid, arstid, sekretärid.

Karnataka tahtejõuetu, mitte ühtki lõbustust vahelejättev, lühinägelik ja auahne valitseja elas muretult roosas palees Chepauki ääres. Paleest sai igasuguste intriigide ja tehingute keskus. Wallajahi ministrid, kes haistsid kerget saaki, kisklesid selle pärast kuberneriga ja Kompanii Nõukogu liikmetega. Sel ajal aga vallutas Mysore'i Tipu Sultan Arcoti ja osa Karnataka maadest. Wallajah kurtis, et ta ei saa oma maadelt enam korrapärast tulu. Ta vajas raha, et tasuda madeira eest järjekordse peo puhul, et palgata tantsijatare ja muusikamehi, et soetada uusi tekke elevantidele ja osta püssirohtu pidulikuks tulevärgiks. Nüüd polnud enam diplomaatlikke läbirääkimisi naabobiga tarvis. Piisas suuremast summast altkäemaksust, ja ükskõik milline privileeg, ükskõik milline loovutus oli andja taskus. Fordi elanikud taipasid varsti, missugust söödamaad roosa palee Chepauki ääres endast kujutab. Nad hakkasid naabobile kõrgete protsentide eest — üheksa protsenti aastas — raha laenama. Wallajah maksis oma maadelt saadavatest tuludest. Kui Karnataka maadelt kogutavad maksud õigeaegselt ei laekunud, saadeti sinna Inglise väeüksus. Troopikapäikesest ja sagedastest joomingutest punaste nägudega väledad poisid tulid oma ülesandega suurepäraselt toime ega jäänud ka ise mitte kunagi tühjade kätega. Oma viimaseil valitsemisaastail maksis Wallajah Inglise kuberneridele suuri summasid: Pigotile

1 200 000 naelsterlingit, Winchile 200 000 naelsterlingit, Rambooldile 250 000 naelsterlingit jne. Sajad tuhanded naelsterlingid rändasid Benfieldi-taoliste ärimeeste taskuisse. Wallajahi võlakirju müüdi ja osteti turul Merevärava juures. Need andsid õiguse maksude kogumiseks Karnataka iseseisva vürstiriigi igalt talukilt.

Aastal 1795 heitis tuisakas ja helde naabob 78 aasta vanuselt hinge. Ta pärandas oma pojale Umdat ul-Umrale roosa palee, elevandid, ilusates eredavärvilistes mundrites mängusõdurid, mõned kastid madeirat, segased rahandusasjad ja tohutul hulgal võlgu. Inglastele aga pärandas ta kontrolliõiguse Karnataka vürstiriigi tulude üle. Umdat ul-Umra oli teisest puust. Ent isa oli ta maha müünud ja paljudeks aastateks reetnud. Sellest hoolimata tegi uus naabob katset nõiaringist välja pääseda.

Pimedal, kuupaisteta ööl väljus roosast paleest rändkaupmeheks ümberriietunud mees. Tema väikese kohvri kahekordse põhja vahele oli peidetud kiri Tipu Sultanile. Samale Tipu Sultanile, kellest oli saanud võõramaisele ülemvõimule vastupanu sümbol. Kuller võttis kursi Mysore'ile. Mõne päeva pärast oli kiri õnnelikult Seringapatamisse toimetatud. Side Mysore'i väejuhi ja roosa palee vahel oli loodud. Kuni käis salajane kirjavahetus, lükkas Karnataka naabob tagasi kõik Ida-India Kompanii pretensioonid «kontrollile tulude üle». Oma kangekaelsuse tõttu Umdat ul-Umra haigestus. Haigus süvenes märkamatult ja mitte ükski inglise arst ei suutnud seda diagnoosida. India arstide poole ei pöördutud. Fordis teati, et pärismaalastest tohterdajad tunnevad hästi mõningaid aeglaselt toimivaid mürke. Kompanii ei soovinud liigseid kuulujutte ja kära. Naabob ei tõusnud enam ammu voodist, kui Madrasesse saabus teade, et Inglise väed on tormijooksuga vallutanud Seringapatami, mehine Tipu Sultan aga on tapetud. Alistatud linnas saadi kätte Mysore'i ülemjuhataja kirjavahetus Karnataka naabobiga. Ent inglased ei kiirustanud kohtu ja arveteõiendamisega. Langetanud variserlikult silmad, palus Madrase kuberner Kompanii Nõukogu liikmeid Karnataka asjadega pisut oodata. Ja alles 1801. aastal liikus mööda Madrase tänavaid uhke matuserongkäik.

Pärast matuseid arenesid sündmused kohutava kiirusega. Inglise sõdurite pataljon hõivas palee Chepauki ääres. Umdat ul-Umra sõnakuulmatu poeg pagendati, naabobiks aga tehti tema onupoeg. Ent onupojale teatati, et nüüd on tal ainult palee ja tiitel. Mis puutub maavaldustesse, siis need lähevad üle Ida-India Kompaniile. Niiviisi annekteeriti Karnataka

vürstiriik. Onupoeg oli vähenõudlik ja leppis maatu «tituleeritud naabobi» seisundiga. Ta oli rõõmus, et armulikud kristlased vabastasid ta hiilgust armastanud Wallajahi võlgadest. Ida-India Kompanii asutas fondi, millest anti igal aastal 12 000 ruupiat naabobi võlgade tasumiseks. Naabobi kreeditoridest said nüüd Kompanii kreeditorid. See summa oli tühine, võrreldes sellega, mida andis tohutu vürstiriigi annekteerimine.

Ettevõtlikud Valge Linna elanikud kasutasid avanenud võimaluse kohe ära. Naabobi kreeditoride arv hakkas katastroofiliselt kasvama. Võltsitud võlakirjade valmistamiseks tekkis omaette «firma». Nendega ujutati Madras üle ja neid müüdi täiesti vastuvõetava hinnaga. Ilmusid välja inimesed, kes võtsid mõne tuhande ruupia eest enda, peale «kreeditoride» nimede kirjutamise roosa palee võlaraamatusse. «Firma» lõpetas oma eksisteerimise mitme kõmu tekitanud protsessiga, kuhu olid segatud suurärimehed ja kõrged ametnikud.

Aastal 1855, pärast kolmanda «tituleeritud naabobi» surma, tühistati see tiitel, samuti ka naabobite pension ning saadeti laiali nende sõjavägi. Roosa palee müüdi oksjonil maha, järeltulijad ja sugulased jäeti saatuse hooleks. Kuid mitte ükski neist, vastupidi teistele kannatada saanud feodaalidele, ei söandanud osa võtta 1857. aasta rahvuslikust ülestõusust. Madras ja Karnataka jäid lojaalseks. Tasuks selle eest annetas kuninganna Victoria naabobi viimasele sugulasele Arcoti vürsti tiitli ja 150 000 ruupiat iga-aastaseks pensioniks. Kiires korras tehti vabaks politseikohtu hoone, nimetati «kuningalossiks» ja värskelt küpsetatud vürst pandi sinna elama. Madrase taevasse kerkis taas Karnataka täht. Ent see oli tuhm ja saatis ähmaselt vilkudes välja vaid illusoorseid kiiri. Ta valgustas täpselt 150 000 ruupia eest aastas ja meenutas Londonis valmistatud gaasilaternat. «Kuningalossi» värava juurde paigutati vürsti valvesõdurid, kes olid relvastatud roostes, oma aja ära elanud musketitega. Peas olid neil võidunud turbanid ja seljas lapitud kuued. Sel ajal kui valve ustavalt oma kohuseid täitis, veetis Arcoti vürst oma aega puhkpilliorkestri kuulamisega. Midagi muud ei saanud ta endale lubada.

Läks mööda palju aastaid ja puhkpilliorkestrist vaimustatud vürsti peremehed lahkusid Madrasest. Seejärel likvideeriti vürstiriigid ja kõik, mis nendega seotud. Jäi ainult viletsa välimusega, vanamoelises turbanis inimene, kelle tiitlit mäletavad vaid ätid mošeest Triplicane High Roadi ääres. Roosa

palee arvukad hooned ookeani rannal aga täituvad iga päev värmakate üliõpilastega ning Madrase osariigi valitsusasutuste asjalikult tõttavate teenistujatega, osariigi, mille territooriumist suurema osa moodustab süngesse minevikku kuuluv Karnataka vürstiriik.

BERRY TIMMAPA JA TEISED

Kitsas tolmune tänav, mida palistavad kookospalmid, lookleb, teeb käänakuid, kuid tema lõppu pole näha. Paksude kivimüüride taga on peidus punaste kivikatustega majad. Loojuva päikese viltused kiired moodustavad roosasid laike taradele, katustele ja kookospalmide lehtedele. Kusagil kaugel eespool keerutab üles tolmu üksik härjarakend. Püüan talle järele jõuda, kuid ta kaugeneb üha rohkem ja rohkem. Tänav on otsekui välja surnud. Ei ole kuulda kõnelusi, hüüatusi ega naeru. Pole isegi kelleltki küsida selle templi asukohta, millest mulle eelmisel päeval jutustati. Viimaks ilmub nähtavale väike kogu. Ta jõuab pikkamööda lähemale ja ma näen seitsme-kaheksa-aastast tütarlast.

«Kuule,» ütlen. Tütarlaps võpatab võõra hääle kõlast, torkab määrdunud käed oma lopsakate juuste käharasse pahmakusse ja vaatab mulle tusaselt otsa.

«Kuule,» kordan. «Kuhu on kadunud selle tänava elanikud?»

Tusane pilk asendub imestusega.

«Mitte kuhugi,» vastab tütarlaps ootamatul bassihäälel.

«Miks siis ei ole kedagi näha?»

«Nad on kõik seal,» viipab tütarlaps ebamääraselt käega.

«Kus seal?» ei jäta ma järele.

«Templis.»

«Aga kus tempel on?»

«Seal,» järgneb ammendav vastus.

Samal ajal kostab kusagilt eemalt kumedat trummipõrinat. Seejärel kuulen templipasunate kimedat häält. Kiirustan sinna, kust tuleb muusika. Tänav teeb ootamatu käänaku ja ma satun inimsumma keskele. Mitusada viletsasti riides meest ja naist seisavad väikese templi sissekäigu juures. Trummipõrin ja pasunate hääl kostavad templiõuest. Kõik ootavad midagi. Tuletan mõttes meelde kõik teadaolevad kohalikud India pühad. Ja ei suuda kuidagi meenutada, mida täna selles keskusest eemal asuvas templis pühitsetakse. Templi väravast, mida ehib mitte eriti kõrge torn, astuvad välja kaks

vööni paljast preestrit. Templiteenrid kannavad nende kohal päevavarje. Preestreile järgneb värviküllane rongkäik. Inimsumm nihkub laiali, andes rongkäigule teed.

«Hei,» pöördun kõrvalseisva mehe poole. «Mis püha see täna on?»

«Berry Timmapa.»

«Ma pole niisugusest jumalast ega pühakust kuulnud.»

Mees hakkab naerma.

«See pole jumal ega pühak. See on kaupmees. Suur inimene. Tema rajas Madrase.»

Teadsin jumalate ja pühakute auks korraldatavaid pidustusi. Ent templipüha kaupmehe auks — seda ma kuulsin esmakordselt. Ometi vastas see tõele.

Berry Timmapa oli India kaupmees. Mälestus temast säilib Madrases seniajani. Linna rajajaks peetakse inglast Francis Dayd. Ent vaevalt küll oleks Day ilma indialase Timmapata saanud midagi teha. Timmapa rajas teed teistele kaupmeestele, kes astusid Ida-India Kompanii teenistusse ja kelleta inglased poleks lihtsalt suutnud India asju juhtida. Kaval ja kindlate põhimõteteta, rahaahne ja eesõigusi ihkav Timmapa teenis Kompaniid, üldsegi mõtlemata sellele, mida uued peremehed endast kujutavad.

Ühel ilusal päeval 1639. aastal ilmus ta Chandragiri radža Damerla Venkatapa Naika graniitpaleesse. Kummardunud alandlikult radža jalge ette, heitis kaupmees valitsejale oma kiskjalike silmade läbitungiva pilgu. Radžale oli temast juba räägitud. Timmapa polnud kitsi ja õukondlased ei jäänud tühjade kätega. Terve nädala käis kaupmees päev päeva kõrval palees ja viimaks Damerla Venkatapa alistus. Tulemuseks oli luba ehitada Madraspatamisse fort. Kui Francis Day laev äsjaavastatud ranniku juurde ilmus, olid kalurid teda vastu võttes valvsad. Saanud teada, milleks võõramaalased tulid, olid nad, vastupidiselt radžale ja India kaupmehele, inglise faktooria asutamise kavatsuse vastu. Siis ilmus uuesti lavale Timmapa. Ta rääkis kalureile augu pähe, lubades neile mõningaid eesõigusi. Ent sellega India kaupmehe tegevus Ida-India Kompanii kasuks ei lõppenud. Ta saadeti Golkonda sultani õukonna juurde diplomaatilise missiooniga. Missioon lõppes edukalt, sultan nõustus Inglise faktooria käsutuses olevad maad maksudest vabastama. Nähtavasti omas Timmapa erakordseid diplomaatilisi võimeid. Tasuks teenete eest sai India kaupmees koha Kompanii Nõukogus. Kui ta forti ilmus, kõmatas tema auks saluut viiest kahurist. Faktor tuli välja Timmapale vastu ja kinkis talle

kuus jardi helepunast inglise riiet. Timmapa tegi faktorile sügava kummarduse ja vaatas teda kavalalt. Igal nääripäeval käis India kaupmees uhkelt ringi pihtkuues ja skeptriga, mis oli samuti inglaste kingitud. Mõnevõrra küll naiivne ja sirgjooneline oma välistes võimuavaldustes, oli ta peen poliitik kaubandusasjades. Timmapa mõistis peagi, missugust kasu annab talle vahetalituslik kauplemine inglastega. Temast sai esiisa tervele rühmale India kaupmeestele, keda hiljem hakati nimetama kompradoorideks. Kui fordi rajajaks peetakse Francis Dayd, siis Musta Linna peaehitajaks oli Berry Timmapa. Käsutades suuri summasid ja omades võimu, mille kompanii oli talle andnud, hakkas ta plaanikindlalt Musta Linna rajama ning asustas selle käsitööliste, kaupmeeste, teadlaste-brahmaanide, kulide ja templitantsijataridega. Timmapa rahadega ehitati kaks templit. Üks on pühendatud jumal Višnule, teine — jumal Šivale.

Timmapa järeltulijad jätkasid kompradoorlikku kaubandust ja said Ida-India Kompaniilt mitmeid eesõigusi. Timmapa lapselaps sai 1742. aastal õiguse riisipõldudelt ja soolakaevandustelt saadavaile rendituludele. Timmapa perekond oli mitme panga ja aktsiaühingu omanik. Templites ehiti India kaupmehe järeltulijaid uute turbanite ja lillevanikutega. Preestrid seadsid sisse uue palveteenistuse Berry Timmapa ja Ida-India Kompanii auks.

Pärast Berry Timmapat kujunes välja traditsioon määrata India kaupmehi Kompanii peakaupmeesteks. Tol inglastele ebakindlal ajal eelistasid nad saada kaubandustulusid indiaste kätega. India kaupmehed eksportisid omamaist riiet ja müüsid inglise kaupu. Nad said Kompaniilt raha ja andsid seda laenuks kangrutele, joonistajatele, trükkalitele ja värvalitele. Kompaniile tasusid kompradoorid valmisriidega. See äri oli väga tulus, sest kompradooride käes oli paljude tuhandete käsitööliste elu, töö ja varandus. Neid rööviti halastamatult, kuid Kompanii jäi seejuures esialgu varju. Peakaupmeeste arv järk-järgult kasvas ja 1688. aastal oli neid juba kaksteist. Üks neist oli Kazi Viranna. Nagu Berry Timmapagi, ühendas ta diplomaatilise tegevuse kaubanduslikuga. Teda saadeti mitmel korral kohalike radžade ja vürstidega läbi rääkima. Viranna tegi koostööd inglise eraärimeestega. Selle tulemusena sai ta nii rikkaks, et võis rendile võtta terveid linnu, ja São Tomé oli üks neist. Arvatavasti polnud ükski Kompanii kaupmees pärast Virannat nii rikas ja kõikvõimas. Kazi Viranna laod võtsid fordis enda alla suure territooriumi. Nende kõrval asusid ruumid, kus hoiti teise rikka kompra-

doori Thambu Chetty kaupu. Kui Kazi Viranna suri, andsid inglise suurtükid tema auks saluudi. XVIII sajandi algul tõusis kompradoorluse taevasse veel üks täht — Sunkurama Sunkuvaride perekonnast. Tema teened Kompaniile olid niivõrd suured, et tal lubati isegi Valgesse Linna maja ehitada.

Suurt abi Kompaniile ei andnud mitte ainult peakaupmehed, vaid ka tavalised kaupmehed, kellest paljud olid Inglise ametnike agendid. Niisuguseid agente nimetati «dobašiteks». Berry Timmapa, Kazi Viranna, Sunkurama, Thambu Chetty, Alingal Pillai, Bala Chetty, Kalavan Chetty, Kalastri Chetty ja teised soetasid inglaste abiga endale suure varanduse. See oli kindlaks vundamendiks Madrase kodanluse rikastele perekondadele.

Ametlik India kompradooride instituut eksisteeris Madrases üle saja aasta. Kui Ida-India Kompanii «sai jalad alla», kadus vajadus kompradooride järele. Ei tarvitsenud enam kaubanduskasumit India kaupmeestega jagada. Aastal 1772 anti välja kompradooride instituudi kaotamise dekreet. Kompanii hakkas käsitöölistega ilma vahetalitajateta suhtlema. Madrase kaupmeeste tegevus siiski jätkus. Nii nagu Kompanii inglastest ametnikud, võtsid ka nemad osa spekulatsioonist, salakaubandusest, kangrute röövimisest ja ekspluateerimisest. Liigkasuvõtmine kujunes nende peategevusalaks. Nad olid esimesed pankade ja laenukontorite asutajad. Laenates Valge Linna ja Musta Linna elanikele kõrgete intresside eest raha, rikastusid kaupmehed ja jõudsid kõrgele järjele. Nad ehitasid endale kivist üksikelamud, mis olid relvastatud valvurite ning mõnikord ka kahurite kaitse all. Nende majad sarnanesid kindlustega. Neid «kindlusi» kaitsti inglaste nõudmiste ja kaasmaalaste viha eest. Paljud endised peakaupmehed ja dobašid võtsid heameelega osa Saint George'i fordi elust, mis oli täis intriige ja konflikte. See tõi sageli sisse küllaltki palju raha, harvemini kaasnesid sellega häbi ja teotus.

Dobaši Paupiya oli XVIII sajandi lõpul üks mõjukamaid inimesi fordis. Olles valmis igasuguseks avantüüriks, laskis Paupiya vajaduse korral käiku kõik: laimu, võltsingud, vandenõud, mõrvad. Ta tegi läbi suurepärase kooli Ida-India Kompanii teenistuses ja saavutas kõik, mis tema peremehed võisid talle pakkuda. Ületada neid tal ei õnnestunud, kuid «ideaalile» läheneda ta ikkagi võis. «Hirmus Paupiya» — nii nimetati teda Mustas ja Valges Linnas.

Temast sai peanõuandja kuberner Hollandile, kes teatavasti laskis jalga Karnataka naabobi rahadega. Holland ja

Paupiya käsutasid maksutulude kassat oma äranägemise järgi. Kompanii ametnik Halliburton, kelle nad olid kõrvale forjunud, otsustas kõik avalikkuse ette tuua. Ent see otsus läks talle kalliks maksma. Paupiya töötas kaks nädalat palehigis, misjärel tõsteti Halliburtoni vastu rida oskuslikult sepitsetud süüdistusi. Süüdistusi kinnitasid tunnistajad. Paupiya kulutas veel nädala sellele, et leida valetunnistajaid. Järgmisel päeval pärast protsessi saadeti Halliburton Madrasest välja. «Hirmsa Paupiya» kuulsus kasvas silmanähtavalt. Pärast Hollandi põgenemist saabus forti uus kuberner ja algas «Halliburtoni asja» uurimine. Paupiya ei istunud sel ajal käed rüpes. Ta organiseeris kuberneri vastu vandenõu, arreteeriti ja pandi kolmeks aastaks vangi. Suur altkäemaks päästis Paupiya häbipostis seismisest. Pärast vabanemist oli Paupiya «firma» eesotsas, mis fabritseeris Karnataka naabobi võltsitud võlakirju. Paupiya tegi taolisi «võlakirju» 46 000 rupiale. Ta püüdis tõmmata sellesse afääri ka naabobi varahoidja. Aastal 1808 alustati Paupiya vastu uut kohtuasja. Ta ei elanud selle lõpuni. «Firma» väärikad kompanjonid, kes olid Paupiyaga seotud, ei usaldanud teda ja kartsid, et ta annab nad välja. Nad teadsid, et Paupiya puhul tuleb kõrvad kikkis hoida. Ühel ilusal päeval leiti «hirmus Paupiya» oma voodis surnult. Liikusid kuuldused, et ta tapeti. Ent keegi ei saanud midagi tõestada. Sääraseid kuulujutte oli Saint George'i fordis palju . . .

Ent linn mälestab dobaši Paupiyat seniajani. Väikest tänavat Choolais, endise Musta Linna naabruses, nimetatakse nüüd Paupiya Streetiks. Selle au osaliseks ei saanud mitte ainult Paupiya. On olemas Thambu Chetty tänav, Errabalu Chetty tänav, Mingi Chetty tänav jne. Asi ei ole Ida-India Kompaniid teeninud, ammu surnud kaupmeeste nimedes. Nende elujõulisi juuri leidub ikka veel Madrase linna maapinnas. Endises Mustas Linnas on alles nende pangad, laenukontorite uksed on külalislahkelt kõigile avatud, sadamahoonete lähedal asuvad nende laod ja kauplused. Kehvade linnaosade elanikud, kellest peaaegu iga kolmas on liigkasuvõtja võlgnik, võtavad needuste ja meeleheitega suhu nende järeltulijate nimesid. Uusi India firmasid, mis linnas viimasel ajal on tekkinud, viljastab pankade ja laenukontorite kullavihm.

Ruumikad moodsad üksikelamud Cooumi ja Adyari kallastel annavad tunnistust Berry Timmapa ja Kazi Viranna järeltulijate elujõust ja heast elujärjest. Nad on Kaubanduspalati ja Madrase ärimeeste auväärsete klubide liikmed. Pole enam Ida-India Kompaniid, unustatud on Karnataka naabob, fordist

on lahkunud Inglise garnison, Briti kuberneri asemel on nüüd indialane, kuid siin elavad ja otsustavad sageli ka linna saatuse üle Viranna-, Chetty- ja Pilai-nimelised inimesed. Ja igal aastal jälgib Šiva templis preester, millal kullaga väljaõmmeldud turbanis mees käe tõstab. Mees viivitab pisut, laseb kõikvõimsal pilgul üle kokkutulnud inimeste käia ja teeb viimaks tõmmu kämblaga loiu liigutuse. Vaikseks jäänud inimsumma kohal hakkab kostma trummipõrin ja huulile tõusevad vasksed templipasunad. Pidustus väljaõmmeldud turbaniga mehe kuulsa esivanema Berry Timmapa auks algab . . .

MUST LINN. «VASAKPOOLSED» «PAREMPOOLSETE» VASTU

Musta Linna nimetatakse nüüd George Towniks. Uus nimi anti sellele Madrase osale 1912. aastal, kui Walesi prints, tulevane Inglise kuningas George V, seda linna külastas. George Town võtab enda alla nelinurkse territooriumi fordist põhja pool. Tema kitsad tänavad ulatuvad üksteisega ristudes peavaksalist sadamani. Piki tänavaid puhub soolane ookeanituul. Neisse tungib lakkamatu sadamakära, põrkab vastu kivimaju ümbritsevaid tarasid ning vaibub keerulistes põik- ja umbtänavates. Hommikust õhtuni liigub siin palju rahvast. On avatud sajad poed ja kauplused, töötavad pangad, inimesed tunglevad templite ja kirikute sissekäikude juures. Pimedavõitu trahteritest ja toidubaaridest tuleb küpseva taigna ja vürtsitatud kastme isuäratavat lõhna. Linna kitsail tänavail liiguvad aeglaselt, ühelt küljelt teisele vaarudes rohelised ja punased autobussid, sõidavad igat marki ja igas vanuses autod, tehes endale äkiliste signaalide abil teed, jooksevad hingeldades higised rikšad, longivad väärikalt, kellelegi tähelepanu pööramata nukra olemisega pühad lehmad. Üksnes põrisevatest mootorratastest kargavad nad võpatades eemale, kuid saavad seejärel hingelise tasakaalu jälle tagasi. Jalakäijate vool ei mahu kõnniteedele ja valgub sõiduteele. Inimesed laveerivad autode ja lehmade vahel, püüdes mitte kumbagi riivata. Siin, päeval päikesest kuumenenud, eredate kinoafiššidega ja kaubakompaniide reklaamidega kaunistatud kivimajade keskel, keeb Madrase ärielu. Siin näete te Ülemkohtu saratseenikupleid ning «Barman Shelli» ja Lõuna-India Kaubanduspalati mitmekorruseliste hoonete ranget arhitektuuri. Ekspordi-impordikontorite

akenaklaasidel peegelduvad sadamakraanad ja ookeani silmapiir.

Ohtuti tantsiskleb majade kohal lämmatavalt palavas terenduses värviline valgusreklaam ja siravad laternate rohekad kerajad kuplid. Poodide ja trahterite avatud ustest langev valgus moodustab kõnniteedele kollaseid ruute. Iiiske õhu käes kiikuvad kookospalmid heidavad inimestele, majadele ja autobussidele eriskummalisi hubisevaid varje. Ent George Towni peamagistraalidest kaugemal on valgust üha vähem, majad muutuvad madalamaks ja lõpuks asendavad neid palmilehtedega kaetud onnid. Linna ärikeskuse naabruses pesitseb äärmine vaesus ja viletsus. Siin pole kiiskavat reklaami ega elevusrikast linnakära. Viletsalt riides väsinud inimesed istuvad vaikides oma maja lävel. Tuhmid tohmused laternad heidavad ähmast valgust tee peal mängivaile poolpaljaile lastele ja jäätmeis tuhnivaile lahjadele mustadele sigadele. Meretuul hulgub takistamatult savionnide vahel, sahistab puude lehtedes ja eksleb pimedates räpastes põiktänavates. Siia kogunevad endale ööseks kehva ühualust otsides kerjused, pidalitõbised ja kodutud. Kitsad tänavad, väikesed hoovid ja konarlikud kõnniteed ei suuda neid kõiki mahutada, ja nad valguvad kivimajadega linnaosadesse, autobussipeatustesse ja Ülemkohtu ees asuvale väljakule, kattes kogu vaba maa-ala räbalaisse ja õhukesesse lapitud tekkidesse mässitud magavate kehadega. Nad kujutavad endast Musta Linna teist, traagilist palet. See pale tekkis koloniaalvõimu ajal ega kao, seni kui linnas on Berry Timmapa ja Kazi Viranna jõukaid järeltulijaid.

Siin, ookeani rannikul, eksisteerisid mitu aastasada kõrvuti kaks maailma — must ja valge. Ja Valge Linna elu kajastus alati Mustas Linnas. Siin kohtusid kaks kultuuri, mis teineteisega ühinemata andsid kõige erinevamate omaduste ja traditsioonide koletislikke kombinatsioone. Mustas Linnas elasid peamiselt telugud. Nad olid kaupmehed, liigkasuvõtjad, käsitöölised, Kompanii madalama astme teenistujad, kulid. Nad rääkisid emakeelt ning püüdsid võõra keele sõnu ja mõisteid omandada. Moonutatud inglise keel koos žargooniliste väljenditega kujunes Musta Linna teiseks keeleks. Oma peremehi jäljendades jõid Kompanii teenistujad madeirat, mängisid golfi ja kandsid inglise kuubi. Hiljem aga läksid poolpaljalt, dhotisse mässitult Suurde Templisse, mis kõrgub keset Musta Linna. Seal nad kuulasid, kuidas preestrid loevad peast pühasid vedasid, ja lõid hindu kivist jumala ees

õlilampide virvendava tule valgel katki kookospähkleid. India kaupmehed ja äritegelased, kes olid inglise snobismist täiesti nakatatud, silmitsesid üleolevalt oma kaasmaalasi ning ajasid puhtinglasliku jaheduse ja kaalutlevusega oma asju. Nad logelesid inglise klubides, kuulasid lömitavalt eurooplaste loba ja käratasid pidulike lõunasöökide ajal teenrite peale. Ent kodus eelistasid nad süüa kätega, põrandal istudes, ning võisid tundide kaupa kuulata sitari või vina erutavaid, peentest üleminekutest ja varjunditest tulvil helisid. Kummardudes orjameelselt kõige inglispärase ees, saatsid nad hiljem oma võsusid Oxfordi ja Cambridge'i ülikoolidesse. Need aga tegid esivanematega võrreldes palju suuremaid edusamme. Euroopalik ülikond ei takistanud nende liigutusi, nad püüdsid rääkida inglise keelt isegi perekonna keskel, nende kodudesse ilmusid kõrged toolid, raamaturiiuleil kirendasid ingliskeelsed raamatud. Nad arutasid kadestusväärse vabaduse ja kergusega äri- ja poliitikauudiseid, orienteerusid hästi kontoritöös ja oma firma probleemides, kuid neil puudus ettekujutus maast, kus nad elasid. Liigkasuvõtjad soetasid endale täpipealt samasugused tõllad, kui olid kasutusel fordis, seejärel aga hakkasid sõitma ekipaažides, lasksid vastutulelikult endast ettepoole valgeid leedisid, avades teenistusvalmilt nende ees uksi, märkisid paksudesse arveraamatutesse võlgu ning pidasid kirjavahetust kõigi inglise asjaajamise reeglite kohaselt. Ja samal ajal kartsid ilma jääda kogutud kullast ja vääriskividest. Peitsid neid nagu suurmogulite ajal salakambreisse, kurtsid vaesuse üle ja võtsid oma klientidelt ülearu kõrgeid intresse. Kaupmehed ja liigkasuvõtjad avaldasid teadaandeid oma poegade ja tütarde pulmade kohta inglise ajalehtedes ja pidasid pedantselt kinni põlisest hindu laulatusrituaalist.

Must Linn elas pooleldi inglis-, pooleldi indiapärast elu. Tõrvikute valgel ja rahvusmuusika rütmide saatel toimuvate templipidustuste värvirikka toreduse kõrval kuulus sellesse ellu inglaslike pühapäevade äärmine igavus. Templitantsijataride erootilised, kirglikud tantsud eksisteerisid kõrvuti euroopalike, pikkades sutaanides paatrite askeetlikult süngete jutlustega, hindulike pidustuste lõbusus ja vabameelsus — värskete kristlaste variserlikkuse ja fanatismiga, põlise inimsuhete eetika emotsionaalsus ja rafineeritus — igasuguse nahavärvusega ärimeeste jaheduse ja kaalutlevusega, telugu keele meloodiline musikaalsus — inglise žargooni häbituse ja jõhkrusega. India rahvuskombeid säilitati hoolikalt käsitööliste ja kogu linna kehvikkonna hurtsi-

kuis. Neid kombeid õõnestas ja laostas linna elanikkonna kõige jõukam osa.

George Townil lasub praegugi inglaste valitsemisaja eriline pitser. Ent viimasel aastakümnel on toimunud suured muudatused ja see eripära hakkab kaduma. Inglise nimega linnaosa muutub üha indialikumaks . . .

Kohalike elanikega asustatud Mustas Linnas säilisid kaua need vastuolud ja konfliktid, mis olid tema saviseinte vahele tulnud koos inimeste ja nende suhetega. Ida-India Kompanii ja pärastpoole Inglise võimud säilitasid neid konflikte ja vastuolusid kunstlikult ning õhutasid neid takka. Üheks keerukaks probleemiks selles linnas oli kastiküsimus.

Ühel maikuu õhtul 1652. aastal liikus Musta Linna tänavat pidi pulmarong. Lõbusalt praksus tõrvikute tuli, joovastunult kumusid flöödid ja põrisesid trummid. Rongkäigu eesotsas ratsutas lilledega ehitud hobusel pidulikult riietatud peigmees. Pulmarong jõudis juba põiktänavani, kuhu ta kavatses keerata, kui tõrvikukandjad jäid ootamatult seisma. Tagapool ei saadud kohe aru, milles on asi. Eestpoolt kostsid hüüded, oli kuulda sõimlemist, ja niitu põiktänavast ilmunud inimest haarasid peigmehel jalast kinni ja püüdsid teda sadulast maha tõmmata. Rongkäik läks segi, peigmehe sugulased tormasid solvajaile kallale. Nende peade pihta lendas mitu tõrvikut. Majadest kargasid välja mehed ja tormasid rongkäigust osavõtjate kallale.

«Katsuge veel käia mööda võõraid tänavaid!» karjusid nad jahmunud «vastaseid» pekstes.

Tolmus püherdava peigmehe ette sigines rässakas mees. Haaranud kinni noormehe kitsast brokaatkraest, lausus ta pilkavalt:

«Niiviisi saab olema alati, kui vasaku käe kastid tulevad oma rongkäiguga tänavaile, kus elavad parema käe kastid.»

Ja tõmmanud hämmeldunud peigmeest tugevasti enda poole, tõukas selle äkilise liigutusega kaklejate summa hulka.

Parema käe kastid, vasaku käe kastid — mida see tähendab ja kust see tuleb? Räägitakse, et seesugune jagunemine eksisteerinud juba Tšolade riigi ajal. Miks see tekkis, ei mäleta enam keegi, isegi mitte kõiketeadvad preestrid. Vasaku ja parema käe kastide tekkimine jääb mõistatuseks, milliseid on Tamil Nadu ajaloos küllaltki palju. Oletatakse, et üks kastirühm esindab põliselanikke, teine aga sisserännanuid. Ent missuguseid ja kust tulnud sisserännanuid — sellele ei oska Madrases keegi vastata. Mõlemal kastirühmal

on ühine usk. «Kõrgematesse», parema käe kastidesse kuulusid maaomanikud, kaupmehed ja liigkasuvõtjad. Need olid mudaljarid, tšettid, naidud. Vasaku käe kastidesse kuulusid käsitöölised — kangrud, juveliirid, juuksurid, pesupesijad jne. Selle kastirühma jõukas ladvik tegeles kaubandusega nagu parema käe kastide esindajadki. Nähtavasti oli konfliktidel, mis «vasakukäeliste» ja «paremakäeliste» vahel tekkisid, sotsiaal-majanduslik baas. Pulma- ja matuserongkäikude küsimused olid üksnes nende konfliktide ajendiks, mitte aga tegelikuks põhjuseks. Kastiküsimust teravdas ja muutis keerukamaks konkurents eri kastirühmadesse kuuluvate kaupmeeste vahel. Kõige tähtsamad kompradoorid, Ida-India Kompanii kaupmehed, olid ühtlasi oma kastirühma liidrid. Näiteks oli kuulus Sunkurama parema käe kastide, Thambu Chetty aga vasaku käe kastide eesotsas. Konkurentsivõitluses kasutasid kompradoorid üldreeglina «oma» kastide abi.

Järgmisel päeval pärast pulmarongkäigu ründamist ilmusid «parempoolsete» ja «vasakpoolsete» kastide juhid — Seshadri Nayak ja Koneri Chetty — forti. Esimene oli Kompanii kaupmees, teine juhtis india riide eksporti. Selle visiidi tulemuseks oli fordivõimude ajalooline otsus. Musta Linna tänavad jaotati kahte kategooriasse: ühed olid ette nähtud vasaku käe kastide ja teised parema käe kastide rongkäikudele. Et ootamatult segadust ei tekiks, riputasid mõlemad kastirühmad välja oma lipu. «Paremakäeliste» lipp oli valge ja «vasakukäeliste» lipp viievärviline.

Sellega võitlus siiski ei lõppenud. Aeg-ajalt lõi ta Mustas Linnas uue jõuga lõkkele. Aastal 1707 pani kuberner Pitt, hüüdnimega Piraat, käsitöölistele ja kaupmeestele suured maksud. Kuid maksukoormat ei jaotatud «vasakpoolsete» ja «parempoolsete» kastide vahel ühtlaselt. Kastide juhid ei suutnud maksude ümberjaotamise suhtes omavahel kokku leppida. Ja jälle algasid pulma- ja matuserongkäikude ajal kaklused. Kaklejate rahustamiseks kutsuti välja Inglise sõdurid. Jälle hakati jaotama tänavaid, kuid nüüd juba mitte rongkäikudeks, vaid elamiseks. Parema käe kasti inimestele tehti ettepanek müüa oma majad ära ja asuda ümber teise kohta, kui nad juhtusid elama vasaku käe kastidesse kuuluvate inimestega asustatud tänavates. Ja vastupidi. Ent «paremakäeliste» esindajad solvusid, pidades ennast «kõrgemateks», lahkusid Mustast Linnast ja asusid elama mujale. Lõpuks see konflikt suurte raskustega lahendati ja eri kastirühmade rongkäikudele eraldati omaette tänavad. Sellest «mängust» jättis inglaste dekreet välja üksnes Berry Tim-

mupa järeltulijad. Ida-India Kompanii arvas nad «keskkastidesse» ja lubas neil pidada tseremooniaid ning korraldada rongkäike linna igal tänaval. XVIII sajandi lõpul, kui sotsiaalsed vastuolud käsitööliste ning Kompanii kaupmeeste ja liigkasuvõtjate vahel hakkasid teravnema, oli vasaku ja parema käe kastide kokkupõrkeid eriti palju. Nüüd kandus konflikt üle templeisse. Aastal 1716 läksid vasaku käe kastid «paremakäelistega» tülli templirituaalist kinnipidamise pärast ning nüüd läksid «vasakukäelised» omakorda São Tomésse varjupaika ja rahu otsima. Sellel, et tüli kandus üle templeisse, oli oma kindel põhjus. Suurkaupmehed-kompradoorid võtsid templite ehitamisest osa. Igaüks neist heategijaist kuulus oma kastirühma ja igaüks neist pretendeeris teatud osale templituludest.

Inglise võimud kasutasid kastikonflikte oma huvides. Kui «parempoolsed» ja «vasakpoolsed» ei suutnud otsustada, kelle poole arvukaist hindu jumalaist palvetada, andis ford korralduse palvetada Ida-India Kompanii eest. Krishnaswamy templis langetasid parema käe kastide esindajad 1790. aasta pidustuste ajal «vasakpoolsete» viievärvilise lipu ja asendasid selle valge lipuga. Et kirgi vaigistada ja maha jahutada, vangistasid inglased mõlemad liidrid, langetasid mõlemad lipud ja tõstsid masti oma, Püha Georgi kujutisega lipu. Selle konflikti lahendamisest kujunes Inglismaa traditsioonilise «jaga ja valitse» poliitika sümbol. Nüüd lehvis Püha Georg ühkelt hindulike protsessioonide kohal, Inglise kubernerid aga tegid rikkalikke annetusi Madrase templeile, kus brahmaanid-preestrid õpetasid oma kogudusele alandlikkust uue võimu vastu. Clive II kinkis paljaksriisutud Seringapatami väärisasju, Pigot — Karnataka naabobite kulda, Munro — ülikõrgete maksudena saadud hõberuupiaid. Pärast rahvusliku ülestõusu annetused lõppesid ning konflikt parema ja vasaku käe kastide vahel pikkamisi vaibus. Asemele tulid teistsugused vastuolud ja teistsugused kokkupõrked.

Kui Musta Linna ehitama hakati, kutsuti sinna käsitöölisi, kelle tooteid Ida-India Kompanii vajas. Nendeks olid ketrajad, kangrud, joonistajad, pleegitajad ja värvalid. Nad asusid meeleldi uude linna, kus neil oli mitmeid eeliseid. Nad vabastati maksudest kolmekümneks aastaks ja lisaks sellele lubati käsitöölised end fordi kivimüüride läheduses suhteliselt väljaspool hädaohtu olevat. Nad olid tüdinenud alalistest sõdadest, mida tollal india feodaalid omavahel pidasid. Neid riisusid vaenulike sõjavägede sõdurid, rõhusid oma mõisnikud ja naabobid, nende varandust ähvardas pidev oht.

Nelisada kangruperekonda asusid ehitatavasse Musta Linna elama juba Francis Day ajal. Nad lootsid leida sealt kindlat teenistust ning vabanemist omavolist ja riisumistest. Ent ükski neist ei aimanud, et nad sattusid kiskjate pessa. Keegi neist ei teadnud, et «heategev» Kompanii laostab täielikult ja muudab kerjusteks nende järeltulijad.

Musta Linna ääremaadele hakkasid tekkima terved käsitööliste asulad. Kangrud elasid Kangrute tänavas, mille praeguseks nimeks on Niniappa Street. Aja jooksul nende koloonia laienes ja hõivas maa-ala Cooumi jõe kaldal, fordist lõuna pool, — Chintadripeti. Praeguse George Towni põhjaserval elasid pleegitajad. Seniajani on selle koha nimeks jäänud Washermanpet — Pleegitajate tänav.

Käsitööliste kvartalid üha kasvasid ja laienesid. Kompanii ehitas käsitöölistele maju, tõi sinna brahmaane-preestreid ja templitantsijatare, avas kauplusi ning paigutas neisse kvartalitesse elama kaupmehi ja juuksureid. India kaupmehed hakkasid sinna templeid ehitama. Aastal 1691 elas Mustas Linnas ja Valges Linnas kokku umbes 400 000 inimest.

Esimesed kivid tulevase koloniaalimpeeriumi alusmüüri pandi kangrute, ketrajate ja pleegitajate tänavatel india käsitööliste endi kätega. Maksuvaba periood lõppes võrdlemisi ruttu. Vasaku käe kastid said tunda rahalise maksustamise kogu raskust. Nad tõstsid mitmel korral mässu, kuid fordi sõdurid tundsid oma tööd hästi. Londonist läksid üksteise järel Madrasesse kallihinnalise metalliga lastitud laevad. Siin tehti sellest metallist kuldpagoode ja hõberuupiaid. Mündid tulid forti tagasi või leidsid endale koha rautatud kirstudes parema käe kastide tänavates, riidekangad aga veeti valgetes purjedes laevadega hoopis ära kuhugi tundmatule kaugele maale. Nende laevade arv järjest kasvas ja pidevalt suurenes ka Madrasest väljaveetavate india kaupade väärtus: 1639. a. — 25 000 ruupiat, 1704. a. — 200 000 ruupiat, 1739. a. — 2 500 000 ruupiat.

Käsitöölise tööpäev muutus üha pikemaks, võlad Kompaniile, liigkasuvõtjaile ja kaupmeestele järjest suuremaks. Ent sellega oldi juba harjunud ja paljud taltusid. Rahulduti sellega, et oli katus pea kohal, oli oma tööpink ja tööriist, kotti riisi ja potitäis õli, olid värvikad templipidustused ja lõbusad tantsijatarid. Mustas Linnas vahetus rohkem kui üks põlvkond, enne kui saabus suur õnnetus. See oli nii kohutav, et kõik nälja-aastad, sõjad ja riisumised tuhmusid tema ees. Kaugel Inglismaal alustasid tööd tekstiilivabrikud ja laevad ei tahtnud enam india riiet. Nad vedasid Madrasesse odavat

sitsi. Fort ei vajanud enam tuhandeid käsitöölisi. Laevadele laaditi nüüd puuvilla, indigot ja maapähkleid. Britannia kasvav tööstus vajas toorainet, valmistooteid valmistas ta ise.

Kõigepealt muutusid rahutuks liigkasuvõtjad ja nõudsid võlgade tagasimaksmist. Nad keeldusid müümata valmisriide vastuvõtmisest ja selgitasid kärsitult, et vajavad ainult raha. Kuid raha polnud. Isegi Mustas Linnas osteti nüüd inglise sitsi, sest see oli kohalikust riidest odavam. Võlgade katteks müüdi oksjonil kõigepealt maha kudumisteljed ja ketrusmasinad, trükkimislauad ja värvimistõrred. Neile järgnesid majad ja vara. Endised Kompanii käsitöölised, olles täiesti laostunud, kulutasid liigkasuvõtjate, kaupmeeste, inglise ärimeeste ja ametnike uksi. Ent need kõik laiutasid käsi ja ütlesid, et ei saa millegagi aidata. Musta Linna kitsaile tolmustele tänavatele ilmusid esimesed kodutute, näljaste inimeste rühmad. Nad hakkasid kerjama. Nende järglastest said samuti kerjused. Terved põlvkonnad kerjuseid. Mõned neist elavad seniajani George Towni tänavail, paludes möödujailt almust. Kõigepealt kadusid vasaku käe kastide tänavad, seejärel aga vajusid unustuse hõlma ka kastid ise. Sest kerjuste jaoks polnud neil enam mitte mingisugust tähendust. Ka «vasakpoolsete» kastide kunagised liidrid ei meenutanud neid. Koos «parempoolsetega» moodustasid nad Musta Linna eliidi. Mõned nende hulgast asutasid oma töökojad. Et mitte palga surra, läksid käsitöölised sinna palgalisele tööle. Kuid töökodasid oli vähe, viletsusest ja näljasurmast pääseda soovijaid aga palju. Hiljem võeti osa neist Binny tekstiilivabrikutesse.

Kui te lähete läbi Niniappa Streeti ja Chintadripeti ning käite Washermanpetil, leiate seal muidugi ka praegu ketrajaid, kangruid ja värvaleid. Ent ärge unustage seejuures ka tänavaid, kus magavad kodutud ja hulguvad kerjused. Nad on Musta Linna käsitööliste tragöödia elavad tunnistajad.

Tänapäeva George Townis elab Must Linn ikka veel kindlalt edasi. Minevik annab endast märku igal tänaval. Lõunast põhja läbi George Towni kulgeb kuulus Mint Street. See on liigkasuvõtjate linnaosa peaarter. Siia laenukontorite naabrusse on koha leidnud Madrase juveliiride töökojad ja väärtiskividega kauplejate poed. Õhtuti jalutavad sellel tänaval Madrase hästitoitunud kodanlased pimestavalt valgetes dhotides ja kuldkandiga ääristatud turbanites. Kallihinnalistes saaridesnaised talutavad pestud ja korralikult kammitud lapsi. Nad käivad ühest poest teise, viidavad seal aega madalates lugitoolides istudes ning vaatlevad armunult rubiine, sma-

ragde, briljante ja granaate. Päritakse hindu, midagi pannakse kõrvale, midagi ostetakse ära. Kõikjal on kuulda tamilikeelset juttu, mõnikord aga ka inglise keelt. Poodide ja kontorite taga kõrguvad nikerdatud puitrõdudega kaheja kolmekorruselised üksikelamud. Üksikelamute teravatipulised kivikatused meenutavad millegipoolest pisut Euroopat.

Üksikelamute õuedel ja Mint Streeti umbtänavates võite sattuda vanadele hauakividele. Pragude ja triipude vahel on näha heebreakeelset kirja. Kunagi oli siin juudi kalmistu, Mint Streetil aga elasid juudi kaupmehed ja liigkasuvõtjad. Mint Streeti lähedal asub Korallikaupmeeste tänav. Ka seal elasid juudid. Praegu on raske öelda, kas nad asusid Musta Linna elama kohe selle tekkimisel või mõnevõrra hiljem, ent Ida-India Kompanii varasema aja dokumentides, mida fordis säilitatakse, neid juba mainitakse. Need olid juudi kaupmehed ja liigkasuvõtjad, kes tulid Madrasesse Inglismaalt ja Portugalist. Mint Streetil kauplesid nad Golkonda briljantidega, Korallikaupmeeste tänaval aga hõbeda ja korallidega. Peaaegu kõik need kaupmehed pidasid ka laenukontorit. Kui Golkonda kaevanduste varud lõppesid, kuivas kokku ka teemandikaubandus. Juudi kaupmehed püüdsid tegelda üksnes liigkasuvõtmisega, kuid ei suutnud konkureerida tamili tšettide ja mudaljaridega. Üksteise järel lahkusid nad Mustast Linnast ja sõitsid Ida-India fregattidel minema. Neist jäid maha hauaplaadid, nendenimelised tänavad ja nende õnnelikud konkurendid, kelle heledalt valgustatud poodides küütlevad vääriskivide värvilised tahud.

Korallikaupmeeste tänavale järgneb Armeenia tänav. Seal elasid armeenia kaupmehed, asusid pangad ja kontorid. Sõrestikvärava taga, ühe õue tagaosas paistab väike kirik. Sedagi nimetatakse «armeenia kirikuks». Käisin mitmel korral värava taga, kuid alati oli see lukus. Viimaks oli mul õnne. Lükkasin võret ja värav avanes kriiksudes. Värava juurest viis lauge kivitrepp kiriku sissekäiguni. Puhtaks pühitud õuel kasvasid kaharad, kirikuhoonet pooleldi varjavad puud. Ukse kohal nägin tuttavaid armeenia kirjatähti. Niisuguseid raidkirju nägin ma Madrases paljudes kohtades — väikeses kirikus Mylapore'i lähedal, kirikus Väikesel mäel, katoliku kloostris Püha Tooma mäel. Uks avanes hõlpsasti ja ma astusin sisse. Sammud kõmisesid tühjas kirikus. Tähelepanelikud, veidi vidukil silmad vaatasid mind vastu seinal rippuvalt, aja jooksul tuhmiks muutunud portreelt. Kusagilt kõrvalt lähenesid sammud ja keegi jäi minu kõrvale

seisma. Pöördusin tema poole. Heledanahaline ja laitmatus euroopalikus ülikonnas noormees ütles viisakalt:

«Tere hommikust. Tunnete huvi selle portree vastu?»

«Jah,» vastasin.

«See on armeenia kaupmees Šaumir Sultan. Ta oli üks selle kiriku ehitajaid. See kirik ehitati, kui teid huvitab, 1772. aastal väikese, 1712. aastal ehitatud kabeli kohale. Aga kust maalt teie olete?» tundis minu vestluskaaslane huvi.

«Venemaalt.»

«Noh, siis me oleme peaaegu kaasmaalased. Mina olen armeenlane.»

«Kas te olete vaimulik?» küsisin omakorda.

«Mitte päris,» naeratas ta. «Mulle tehti ülesandeks kiriku järele valvata. See praegu ei tööta. Madrasesse on jäänud kõigest mõned üksikud armeenlased. Kaks perekonda. Mina olen üks neist, kuid varsti sõidan ka mina ära. Võimalik, et Süüriasse. Mul on seal palju sugulasi.»

«Nägin Madrase katoliku kirikutes palju armeeniakeelseid raidkirju,» ütlesin.

«Jah, me oleme katoliiklased,» elavnes noormees. «Selles kogu häda oligi. Kui prantslased fordi vallutasid, aeti paljud armeenia kaupmehed Valgest Linnast välja ja nad asusid elama siia, Musta Linna. Neil tuli siis müüa oma majad protestantlikele kaupmeestele. Lähme, ma näitan teile vana armeenia kalmistut, see on siinsamas, õuel. See on kõik, mis George Towni armeenlaste kolooniast järele jäänud.»

Käisime kaua puude vahel hauaplaatide keskel ringi.

India armeenlased olid pärit Pärsiast. Nad tulid Indiasse ammu enne inglasi ja kauplesid Lähis-Ida maadega. Armeenia kaupmehed tundsid Indiat ja kauplemist hästi. Kui Ida-India Kompanii Madrases kanda kinnitas, hakati armeenlasi vahetalitajaina kasutama. Aastal 1688 sõlmiti armeenia kaupmeeste ja Kompanii vahel leping. Neile anti luba reisida Ida-India Kompanii laevadel, asuda elama Valgesse Linna, nad vabastati nagu inglasedki maksudest ja tollist. Paljud Madrase armeenlased olid pärit Isfahanist. Nad kauplesid edasi Pärsiaga. Armeenlastele renditud Ida-India Kompanii laevad vedasid Madrasest vääriskive ja õhukest, kallihinnalist riiet. Nad varustasid ka forti aromaatsete širasi veinide, vaipade, lõhnavate salvide ja salapäraste palsamitega. Mõnedel kaupmeestel olid oma laevad ja nad tegelesid salakaubavedamisega nagu paljud tol ajal.

Jõukamad kaupmehed tegid linna ülesehitamiseks küllaltki palju. Üks neist oli Petros Uskan, kes suri 1751. aastal

seitsmekümne aastaselt. Ta ehitas Adyari jõele Marmaloni silla. Silla sambal on veel praegugi säilinud armeeniakeelne kiri. Kivitrepp, mis viib katoliku kloostri juurde Püha Tooma mäel, ehitati tema kulul. Eriti õitsele läks armeenlaste koloonia XVIII sajandil. Aastal 1704 asutas armeenia vaimulik Arutjun Šmavonjan esimese emakeelse ajakirja. Madrases ilmus trükist ka armeeniakeelseid raamatuid.

Kui Ida-India Kompanii enam kaupmeestest vahetalitajaid ei vajanud, sattusid armeenlased raskesse olukorda. Suutmata konkureerida eurooplastest ärimeestega, lahkusid nad vähehaaval Mustast Linnast. Armeenlaste tänav tühjenes, majad müüdi oksjonil maha, kontorid ja poed suleti. Nüüd meenutavad üksnes tänava nimi, mis elab oma loojaist kauem, ning armeeniakeelsed kirjad, mida võib linnas siinseal kohata, et kunagi eksisteeris Mustas Linnas rikas armeenlaste koloonia.

George Townis on säilinud kummalise nimega tänav — Mur Street. Siin asub väike mošee — ilmne tõend, et selle tänava elanikud on islami usku. Muurid ehk maurid — nõnda nimetasid inglased india muhameedlasi. Must Linn oli hindude linn. Ja ainult väike saareke kuulus muhameedlastele. Nende hulgas oli kaupmehi, käsitöölisi, poodnikke. Ida-India Kompanii suhtus muuridesse väga umbusklikult. Ta pidas sõda muhameedlastest valitsejate — Golkonda sultani, Karnataka naabobi, Mysore'i radžade Haidar Ali ja Tipu Sultani vastu. Iga muhameedlane kujutas endast tema jaoks potentsiaalset spiooni ja vaenlast. Seepärast anti välja isegi edikt, mis käskis «teha muuridele takistusi, et nad ei saaks osta Mustas Linnas liiga palju maad». Kui Karnataka naabob asus ümber Madrasesse ja Kompanii alustas temaga oma salakavalat mängu, siis olukord mõningal määral muutus. Muhameedlaste arv suurenes, linna hakati mošeesid ehitama ja muhamedi usu pühi pompoossete rongkäikudega tähistama. Praegu on muhameedlasi linnas protsentuaalselt vähe. Kui 1947. aastal leidsid Indias aset verised kokkupõrked hindude ja muhameedlaste vahel ning rüüstamised, jäi Madras neist peaaegu puutumata.

VENEETSLANE MANUCCI

Käin juba kolmandat päeva sel tänaval. Mida ma otsin? Näib, et jälle minevikku. Just praegu möödun Hiina turust. Kunagi kaubeldi siin õhukese portselani ja värvilise välja-

õmmeldud siidiga. Keeran kitsasse põiktänavasse. Kuum päev hakkab lõpule jõudma. Sirelililla hämarik roomab majadeni, ujutab üle puhtad õuepealsed, matab viirastusliku udulinikuna enda alla tänava lõpu. Hiljutisest vihmast märgi tänavaid mööda hulguvad kurvameelselt mäletsevad lehmad. Väsinud, kogu päeva rasket tööd teinud rikšad veavad koju George Towni elanikke. Õhtuvaikuses on kuulda tongasid vedavate väikest kasvu hobuste kabjaplaginat. On tunda küttekollete suitsu lõhna. Majades kivikatuste all valmistatakse õhtusööki. Põiktänavates süttivad madalate postide otsas tolmused, kollast valgust andvad laternad. Aeg-ajalt, kord siit, kord sealt, kuuldub naiste hääli. Emad kutsuvad lapsi koju. Kuskilt kostab üksiku flöödi kurb meloodia. On too imeline vaikne hämarikutund, kus linna päevane elu on vaibunud, öine aga pole veel alanud. Seisatun madala maja juures, millel on kitsas väravaalune sissekäik. Läbi avatud, klaasideta akende on näha inimesi.

«Mister Raman!» hüüan.

«Kohe!» vastatakse ülevalt.

Seejärel ilmub ta maja uksele, dhotit käega ülal hoides.

«Jah, mulle juba räägiti,» alustab mister Raman. «Tulite selle veneetslase maja pärast. Võib-olla on teil täna rohkem õnne. Leidsin siit ühe inimese . . .»

Kolm päeva olen otsinud sellest tänavast ja tema põiktänavatest veneetslase Manucci maja.

«Manucci?» päritakse minult. «Ei, sellisest ei ole kuulnud. Kes ta on? Ärimees, advokaat või poeomanik?»

Raputan eitavalt pead.

«Kahjuks ei saa me aidata. Teame kõigi naabrite maju. Kuid nende hulgas veneetslast Manuccit ei ole.»

Eelmisel päeval tuli minu juurde vanamees. Tema luitunud silmad jooksid vett, pika nina sõõrmete juurest suundusid õhukeste huultega suu juurde kaks tumedat kortsu.

«Mulle öeldi, et te otsite Manuccit. Minu esivanemad olid portugallased, kuid sellist nime meil iialgi ei meenutatud. Te arvatavasti eksisite.»

«Ei, ei eksinud.»

Vanamees mõtles veidi. Siis hõõrus kuivetunud käega paljast laupa.

«Peaksite minema Ramani juurde. Ta teab mõndagi sellest tänavast.»

Raman ütles: «Leidsin siit ühe inimese.» Ja me läheme selle inimese juurde.

«Siin,» ütleb Raman.

Heledasti valgustatud raamatupoe põrandal istub inimene. Ta tõstab pea üles ja vaatab meid tähelepanelikult läbi ninale vajunud prillide. Manucci? Noh, muidugi teab ta teda. Ainult et see maja asub naabertänava nurgal. Ta on kuulnud räägitavat «Manucci majast». Arvatavasti too Manucci seal elabki. Praegu on õhtu ja ilmselt võib teda kodust leida. Poeperemees juhib meid lühikeste enesekindlate sammudega läbi põiktänavate. Ta ei tea isegi kahtlustada, milliseks fantastiliseks «külaskäiguks Manuccile» ta mulle ettepaneku tegi.

Majal, mille juurde me jõudsime, olid tänavapoolsed aknad valgustamata. See oli küllaltki suur maja, traditsioonilise siseõuega ja luitunud otsaseina varjava puudegrupiga. Ei mingit jälge tema endisest omanikust. Võimalik, et see pole see maja, võib-olla aga on tõepoolest Manucci maja. Ukse küljes rippus lukk.

«Imelik,» pomises raamatupoe omanik. «Õhtuti on inimesed harilikult kodus. Peremees on arvatavasti ära sõitnud.»

«Jah, ta on ammu Madrasest ära sõitnud,» ütlesin. «Ja ei ole seniajani tagasi tulnud.»

«Millal?»

«Aastal 1712.»

Poodniku suu läks jahmatusest lahti. Metallraamidega prillid vajusid ninal uuesti alla. Seejärel vaatas ta mind teraselt ja sakutas oma kõrva.

«Kuulge, see peab siis olema toosama Manucci, kes kirjutas «Mogulite impeeriumi ajaloo»?»

Noogutasin jaatavalt.

Bukinisti õlad hakkasid kergelt värisema ja ta ahmis mitu korda kramplikult õhku. Nüüd ta naeris laginal, südamest, pisarateni. Raman, taipamata, milles on asi, naeris tahtmatult kaasa.

«Mina aga ... mina aga,» ütles hingeldades meie teejuht, «tõin teid tema juurde külla. Ma mõtlesin, et see on keegi teine. Oh!»

Ja ootamatult naermast lakates küsis:

«Kaks köidet? Helesinises köites, seljal kuldkaunistus? Eks ole?»

«Täpselt nii.»

«Ja-a,» ütles bukinist mõtlikult. «Ei oleks arvanud, et «Manucci majal» on ühist selle haruldase raamatu autoriga.»

Ta tegi ringi ümber maja, puudutas ettevaatlikult seinu ja pööras lahkudes mitmel korral ringi, et veel kord maja vaadata.

Veneetslane Niccolo Manucci elas Madrases 20 aastat. Kes

ta oli? Kõigepealt väljapaistev ja omapärane isiksus. Temale kuulub India uurimise ajaloos üks esikohtadest. Tema elu oli täis põnevaid seiklusi, peadpööritavaid avantüüre ja ohtlikke reise. Aastal 1653 põgenes ta neljateistkümneaastase poisikesena sadamasse sissesõitnud karavellil Veneetsiast Indiasse.

Poisike unistas kaugetest maadest ja reisidest. Ja tegutses otsusekindlalt ning tagajärgedele vaatamata. Kolme aasta pärast oli ta juba Suratis, seejärel aga jõudis Delhisse. Seal astus ta Moguli imperaatori suurtükiväkke. Kuid sõjaväeteenistus talle ei meeldinud. Ta tundis suurt huvi maa vastu, kus ta viibis. Polnud asja, mida tema uuriv pilk poleks märganud. Poliitilised lahkhelid, kaubandus, tavad, keeled, rahva eripära — kõik tõmbas endale veneetslase terava tähelepanu. Ta tundis huvi india arstiteaduse vastu ja temast endast sai aegamööda arst. Pärast mitmeid sõjaväeteenistuse ja rännuaastaid otsustas ta paigale jääda Lahore'i. Ent arsti rahulik elu muutus talle varsti tüütavaks ja tal tekkis jälle igatsus ringirändamise järele.

Koos šahh Alami vägedega läks ta Dekkanisse. Seal peeti teda oskuslikuks arstiks, ning šahh Alam pidas võõramaalasest lugu. Ent šahh Alami juurde ei jäänud ta kuigi kauaks. Legendid Golkonda briljantidest ei andnud Manuccile rahu. Ta püüdis põgeneda, kuid võeti kinni ja heideti vangikongi. Kuid veneetslane ei olnud seda sorti mees, kes oma plaanidest taganeb. Pimedal, kuupaisteta ööl kadus ta šahh Alami peakorterist, ostnud ära valvurid. Ta ilmus Golkondasse, kui mogulite väed seisid juba kuningriigi piiril. Seal võitis taibukas ja osav veneetslane kiiresti Golkonda kuninga Abd ul-Hassani usalduse. Ta ravis terveks ühe kuninga perekonna liikmeist ja Abd ul-Hassan võttis ta oma õukonda. Manuccile kui arstile määrati väga kõrge palk — 700 ruupiat. Näis, nagu läheks kõik hästi ja teemandikaevandused on käe ulatuses. Kuid kord toodi Abd ul-Hassani juurde mees, kes, langetanud pea, varjas nägu mantli hõlmaga. Midagi vaevalt tajutavat tuttavlikku märkas Manucci selles mehes. Kui mees lossist väljus, järgnes temale Manucci, varjates ennast kuningliku tsitadelli kitsastes käikudes. Ta nägi, kuidas mehele toodi hobune ja kuidas saadik mitme sõjaväelase saatel ratsutas sinna, kus olid laagris moguli imperaatori väed. Siis meenus talle, kes see mees on. Šahh Alamile lähedane inimene, see, kes oli tema vahistanud. Manucci sai aru, et tuldi tema pea järele. Ta teadis hästi, et vaevalt Abd ul-Hassan moguli väejuhi nõudmisest keeldub. Noh, aga kui keeldubki, Golkonda saatus on niikuinii otsustatud. Liiga

ebavõrdsed on jõud. Kindlus langeb mõne kuu pärast. Ja siis... Ent parem on sellest mitte mõelda, mis siis saab. Ta ei läinud enam järsust trepist üles kuningalossi. Järgmisel päeval ei näinud kuningas veneetslast oma õukondlaste keskel. Talle öeldi, et Manucci läks Masulipatami patsiendi juurde. Kui Abd ul-Hassanil tekkis liiga pikale veninud visiidi suhtes kahtlus, oli hilja. Ida-India Kompanii fregatt oli juba võtnud oma pardale päevitunud, india rõivastes veneetslase. Golkonda kuningas mõistis, et oli kaotanud väärtusliku pantvangi.

Manucci rahunes alles siis, kui laeva pardalt hakkasid paistma Inglise kindluse müürid. Kuid seal ei viibinud ta kaua. Inglise snobism ja vagadus ei olnud talle meeltmööda. Kindluse õhkkond oma kitsenduste ja reglementidega rõhus teda. Ta teadis, et Pondicherrys elab ta sõber Francisco Martin. Ilma erilise kahjutundeta lahkus ta fordist. Kõrgel ametikohal teenival Martinil tulid isegi pisarad silma, kui ta nägi oma maja künnisel Manuccit. Ta mäletas, et see mees oli imperaatorlikes õukondades kõrgetel ametikohtadel teeninud ja mitmel korral eurooplastele kasulik olnud. Veneetslase põgenemislugu aga kuulas ta juba väiksema vaimustusega. Ilmnes, et tema ees ei seisnud mitte mõjuvõimas rikas arst, vaid kodutu hulkur. Ja seda neljakümneaastaselt, kui mehel peavad juba olema perekond ja positsioon.

Sõbra eest ta hoolitsema ei hakanud, perekonna loomise eest aga küll. Martin tundis Madrases noort Thomas Clarki leske. Keskmise jõukusega daam koos korraliku majaga. Mida paremat veel tahta? Pärast lühikest tutvust lesega abiellus Manucci temaga 1686. aasta oktoobris. Ta asus elama sellesse majja, kuhu mind viis bukinist. Mõne aja pärast sai Clarki lesk aru, et ta polnud kuigi head partiid teinud. Uus mees oli imelik inimene. Ta ei armastanud inglise ametnike, kaupmeeste ja ohvitseride seltskonnas viibida. Tihtilugu kadus ta terveteks päevadeks Musta Linna pärismaalaste kvartalitesse ja leidis seal endale sõpru. Mõnikord veetis õhtuid ookeani kaldal, teraselt silmitsedes kustuvat vaatepiiri. Tõi koju võõraid, pika tee käimisest tolmustes sandaalides inimesi ja päris neilt midagi õhinal. Pärast nende lahkumist aga istus tundide kaupa liikumatult, vahtides üksisilmi ühte punkti. «Võib-olla on ta kaetatud?» mõtles endine missis Clark mitmel korral. Kirikus ta peaaegu ei käinud. Kõik see polekski olnud nii halb, kui poleks olnud peamist häda. Ta kirjutas. Kirjutas palju ja innuga. Kogu tema kirjutuspult oli pabereid täis. Seda oleks võinud andestada inimese, kes peab ärilist kirjavahetust. Kuid sinjoora Manucci teadis, et mehel pole laialdast kirjavahetust. Isegi naabreile ja tuttavaile ei osanud ta seletust anda, millega Manucci siis lõppude lõpuks tegeleb.

«Võib-olla on ta üks nende hulgast, kes raamatuid kirjutavad?» küsiti temalt.

Sinjoora Manucci surus huuled kokku ja, vaikis kurvalt. Tema arvates kirjanikuga tema mees küll ei sarnanenud. Ta ei sarnanenud üldse mitte kellegagi. See veneetslane, kui lubate öelda, sõi india toitu ja käis india rõivastes. Sinjoora Manucci oli suhteliselt rahulik ainult siis, kui mees läks oma patsientide juurde. Sellest tööst sai ta aru. Selle eest tasuti kuldpagoodide ja hõberuupiatega. Ta oli väga rõõmus, kui sinjoor Manucci järele tuldi fordist. Seal arvestati tema nõuandeid. Räägiti, et ta tunneb Indiat paremini kui keegi teine. Noh, muidugi! Kui inimene hulgub juba neljateistkümnendast eluaastast peale mööda seda palavat ja pöörast maad!

Inglise kubernerid vajasid Manucci nõuandeid. Nad arutasid temaga küsimusi, mis puudutasid Mogulite impeeriumi, lugesid temale ette kirjavahetust imperaatoriga ja nõudsid temalt kommentaare, saatsid teda kohalike radžade õukondadesse, olles alati veendunud, et ülesanne saab täidetud. Pandi tõlkima muhamedi valitsejate paleedest varastatud tähtsaid pärsia- ja urdukeelseid dokumente. Temaga saadeti Karnataka naabobile kaste madeiraga. Tegelikult polegi võimalik üles lugeda, mida Manuccil tuli Madrases teha. Ta tegi kõike, peale karjääri. Liiga kangekaelne ja oma arvamuste avaldamisel otsekohene oli veneetslane. Fordis teda ei sallitud. Kuberner, kes kasutas tema nõuandeid, lausus Kompanii Nõukogus põlglikult huuli kõverdades läbi hammaste:

«Jajah, üht-teist kasulikku on tehtud. Kuid isiksus ise on üpris kummaline. On arst ja ei ole ka. On hulkur ja ei ole ka. Ja veel, räägitakse, et kirjutab midagi. Väga kahtlustäratav.»

Manuccit ei usaldatud. Veneetslane, — tähendab katoliiklane. See on peaaegu sama mis prantsuse spioon. Oskab pärsia keelt, räägib naabobiga ilma tõlgita. Võib Kompanii reeta. Käib läbi indialastega, võtab kodus vastu võõraid inimesi. Kas ei anna ta nende kaudu imperaatorile edasi salajasi andmeid? Selle inimese käitumine, tema pale ei vasta fordielanike traditsioonilisele ettekujutusele eurooplasest Indias. Ta ei kummardanud orjameelselt kuberneride ees, ei vaadanud lipitsevalt Nõukogu liikmeile otsa, tal polnud salakaupa vedavaid laevu Bengali lahel, ta ei võtnud altkäemaksu Kar-

nataka naabobilt, ei varastanud India kaupmeestelt vääriskive, ei rünnanud, verine mõõk käes, nõrgaks jäänud vürstiriikide pealinnu, ei kiskunud surnud ohvrite randmeilt kuldkäevõrusid. Ta ravis, matkas ja kirjutas. Sinjoora Manucci eksis. Tema mees oli kirjanik. Kaheköiteline «Mogulite impeeriumi ajalugu» — suurepärane jutustus tollest ajast — elab Inglise kuberneridest ja moguli imperaatoritest kauem. Tema tõttu tuntakse nüüd «Manucci maja», kunagise missis Clarki endist valdust. Kuldkaunistustega helesinine köide. Kaugest Veneetsiast pärit kummalise veidriku kümne aasta töö vili.

Kuid Manucci ise seda raamatut ei näinudki. Siis võttis raamatute kirjastamine väga palju aega. «Mogulite impeeriumi ajalugu» nägi ilmavalgust alles 1752. aastal. Tema autorit polnud enam ammu elus.

Aastal 1708 saatis leinarongkäik sinjoora Manuccit tema viimsel teekonnal. Ja jälle hakkas veneetslast köitma rändamine. Ta võttis heameelega vastu kõik ettepanekud kaugeteks sõitudeks, ning Hiina turu nurgal asuva maja aknad jäid õhtuti pimedaks. Ta tuli Madrasesse mõneks ajaks tagasi, seejärel kadus uuesti. Aastal 1716 pöördus ta Kompanii Nõukogu poole palvekirjaga. Manucci tahtis oma kinnisvara briljantideks muuta. Ta sai selleks loa. Tehingule kulus vähe aega. Paigutanud väikesed kivid hoolikalt nahkkotikesse, astus Manucci uuesti laeva pardale. See oli kõik, mis tal oli võimalik muinasjutulisest Indiast endaga kaasa viia. Nüüd ei seisnud laevatekil enam neljateistkümneaastane poiss ega ka neljakümneaastane elujõuline mees, vaid rauk, kes oli tublisti üle seitsmekümne aasta vana. Ta loobus Euroopasse sõitmise mõttest. Seal oli ta võõras. India aga köitis teda endiselt oma teedega. Ta läks maale Pondicherrys, ja seal kadusid tema viimased jäljed. Keegi ei teadnud täpselt, millal ja kus ta suri. Oli see laevalagi, teeäärne kõrts, Radžastani kõrbet läbiv karavan või arsti ajutine ulualune mõne India valitseja õukonnas.

Ta jättis Madrasesse «Manucci maja», maailmale aga kaks helesinist kuldkaunistustega köidet.

VABAKAUPMEES MADRASE PERRY

Riispaberi kolletunud leht. Pleekinud tindikiri. Kirjutatud on:

Litsents. Registreerimisaeg — 1789. aasta.

Ees- ja perekonnanimi — Thomas Perry.
Tegevusala — kaupmees.
Sünnikoht — Wales.
Kust ja millal saabus — Inglismaa, 1788. aasta.
Kelle loal — kuberneri loal.
Ja teadaandeid «Madrase Kurjeerist»:

Kolmapäev, 14. juuli 1790. Saint George'i fort. «Käesolevaga teatatakse, et avalduse põhjal, mis on esitatud aulikule linnavalitsuse kohtule, läheb surnud Edward Setteri varandus üle härra Thomas Perryle kui ülalnimetatu võlausaldajale.»

Kolmapäev, 28. juuli 1790. Saint George'i fort. «Müüa suur ja ruumikas maja Cort Streeti allotsas, kuulub William Augustus Dobbinile, esq. Järelepärimistega pöörduda kontorisse «Chase, Perry and Co.».»

Kolmapäev, 1. detsember 1790. Saint George'i fort. «Vastavalt kohtu otsusele antakse surnud kapteni Richard Eastlandi varandus üle kompaniile «Chase and Perry». Surnule võlgu olevail isikuil maksta vastavad summad ülalnimetatud džentelmenidele.»

Kolmapäev, 30. märts 1791. «Kapten Grace'il on au teatada oma teose tellijaile, et raamatud saadetakse Madrasesse kompanii «Chase and Perry» kaudu.»

Kolmapäev, 1. juuli 1791. Saint George'i fort. «Taani laev «Minerva», kapten D. Greenway, asub teele Euroopasse detsembri algul. Laev on hästi sisustatud ja omab suurepäraseid kajuteid reisijate jaoks. Piletisoovijail pöörduda lahkesti kontorisse «Chase and Perry».»

Niiviisi alustas Thomas Perry — vabakaupmees. Kuid lõpetas? Muide, lõppu veel pole. On aga: Perry linnajagu Madrases, mis võtab enda alla soliidse maa-ala George Townis, kompvekid «Perry», küpsised «Perry», ravimid «Perry», kunstväetised «Perry», Perry kompanii juhtivad agentuurid, Perry vabrikud, Perry laevakontorid, õhusõiduagentuurid ja muidugi . . . miljonilised kasumid.

«Perry, Perry, Perry . . .» — neid sõnu loed Madrases igal sammul. Nad helendavad külma neoonvalgusena George Towni kohal, vaatavad teile vastu ajalehtedest, kiiskavad värskelt värvituina majade seintelt, kostavad valjuhäälditest. «Perry, Perry, Perry . . .» — saadab tumedasse troopikataevasse tähtede tantsivaid punktiire «Perry kompaniide» paljukorruseline hoone. Vaevalt küll võis Inglise vabakaupmehele kunagi unes silme ette ilmuda või viirastuda midagi niisugust. Kuid elu on mõnikord meie unenägudest heldem ja rikkam.

See oli vana Walesi perekond, kes suguluse kõrvalliinipidi oli seotud kuningatega. Perekonnapea Edward Perry, esq., valduses oli maja, kus iidsetest aegadest alates olid elanud tema esivanemad. Maja seisis kindlalt tahutud kividest vundamendil, mille pragudes kasvas sammal ja tärkas rohi. Külmadesse süngetesse, esiisadeaegse raske mööbliga tubadesse immitses valgus läbi kitsaste akende ja langes ähmaste laikudena esiisade tuhmunud portreedele. Õhtuti luges Edward Perry, esq., küünla valgusel rohkearvulisele perekonnale ette piiblit. Thomas oli seitsmes laps. Kui ta viieaastaseks sai, luges piiblit juba ema — kahvatu, muredest äravaevatud naine. Isa puhkas vaiksel külakalmistul mitte kaugel esiisade majast.

Perry sugukond, kelle soontes voolas kuninglik veri, kaubandusega ei tegelnud. Kuid noorim laps Thomas oli nähtavasti teisest puust. Ta polnud veel kahekümneaastanegi, kui algas kuulus Hastingsi protsess. Miljonid naelsterlingid, mis Warren Hastings ja tema kaasosalised olid Indias kokku röövinud, ajasid Thomase pea segi. Ta kuulas ahnelt jutustusi salapärasest Golkondast ja sealsetest teemandikaevandustest. Naabobid ja kõige edukam nende hulgast, Paul Benfield, äratasid temas suurt kadedust. Ta hakkas unistama Indiast, ja need unistused ei andnud talle rahu. Indiasse viisid kolm teed: kaubanduse, ametnikuseisuse ja sõjaväe kaudu. Nooremkirjutajana Thomas konutada ei tahtnud. Kallist kuninglikku verd lahinguväljadel valada ta samuti ei tahtnud. Jäi viimane tee — hakata kaupmeheks. Ja selleks ta hakkaski. Sugulased hankisid talle Londonis vabakaupmehe litsentsi. Kompanii ei andnud eraviisiliseks kauplemiseks kuigi hea meelega lubasid, kuid Perryl vedas.

Kohmakas, kahvatu, pika vistrikulise näo ja karmide heledate silmadega nooruk viidi koos teiste reisijatega paadil kaldale. Fort võttis teda vastu õppelaskmisega musketitest ja ähvardavalt ülestõstetud suurtükitorudega. Käis sõda. Pondicherrys oli ankrus Prantsuse laevastik, valmis forti iga hetk blokeerima. Seringapatamis valmistas Tipu Sultan ette oma sõjaväge otsustavaks löögiks. Ent ei musketitest laskmine ega läikima löödud kahurid erutanud vabakaupmeest. Ta silmitses teraselt kaubahoonete ja -ladude rodu fordi müüri ääres. See oli tema maailm. Valges Linnas leidis Perry kiriku, raamatukogu, ajalehe «Madrase Kurjeer» ja suurel arvul kõrtse, kus müüdi sinki ja juustu. Linna tänavail liikusid igas suunas mitmesuguse suuruse ja kujuga kandetoolid. Tõmmunahalised teenrid hoidsid kandetoolide kohal hiiglasuuri värvilisi päevavarje. Ja Perry taipas, millest tuleb alustada. Ta muretses endale kandetooli, värvilise päevavarju ja mõnikümmend tõmmunahalist teenrit. Ärikaaslane tekkis tal mõni aeg hiljem. See oli Kompanii ametnik Chase. Niiviisi tekkis kompanii «Chase and Perry». Kompanii asus fordi müüri taguse maja kitsukeses toas. Perry suhtus oma ärikaaslasesse, kellel oli India asjades kogemusi, lugupidavalt. Uue kompanii esimesed äritehingud erilist tulu ei toonud. Nüüd suhtus noorem kompanjon Chase'isse juba ilma lugupidamiseta. Tema heledates silmades oli pilge. Kui Chase seda märkas, tõmbas ta pea tahtmatult õlgade vahele. Hiljem kuulis ta, et Perry laenab tema teadmata kõrgete intressside eest raha välja. Ja siis tekkisid esimesed lahkhelid. Vanem kompanjon karjus Perry peale ja ähvardas suhete katkestamisega. Ent see istus kõrgel taburetil, kiigutas rahulikult jalga, mis oli tõmbininalises sätendava pandlaga kingas. Seejärel tõusis ta üles ja hakkas patrooni vihale tähelepanu pööramata uksest välja minema.

«Kuhu te lähete?» hüüdis see.

Perry jäi ukse juurde seisma, mõõtis pika pilguga Chase'i väikesekasvulist kogu ja ütles läbi hammaste:

«Kui üks partner on idioot, siis miks peab kannatama teine? Te olete küllalt vana mõistmaks, et liigkasuvõtmine tähendab raha, raha on aga kõik.»

Chase'i kitsaste huultega suu ahmis kramplikult õhku. Suhted ei katkenud ning kompanii «Chase and Perry» hakkas tegelema liigkasuvõtmisega. Lühikese ajaga said paljudest Ida-India Kompanii ametnikest ja kohalikest radžadest Chase'i ja Perry võlgnikud. Ja siis hakkas «Madrase Kurjeer» avaldama kuulutusi ja teadaandeid, mis on toodud antud peatüki algul. Nii ilmus vabakaupmehe Perry nimi esmakordselt Madrase ajakirjanduse lehekülgedele. Perry taipas, et Chase ei lase tal tegutseda. Chase'il polnud küllaldasel määral taipu, südidust ega laia haaret. Aastal 1792 läks Perry oma patroonist lahku. Mõne aasta pärast aga avas Mustas Linnas oma uksed panga- ja laenukontor. «Thomas Perry and Co.» — kirendas silt selle sissekäigu kohal.

Pika kahvatu näo ja karmide silmadega meest tunti nüüd Madrases hästi. Tema kandetool saalis väsimatult Valge Linna ja Musta Linna tänavail. Perry ilmus oma võlgnike majadesse. Heitis vargsi hindavaid pilke mööblile, maalidele, vaipadele ja ehetele. Ta ei pikendanud kunagi laenu. Kõik teadsid, et temalt seda küsida on asjatu. Ta laskis oksjonil maha müüa villasid, linnas asuvaid maju, kallihinnalist maja-

kraami. Teda kardeti ja vihati, kuid ikka ja jälle kasutati tema «abi». Pikkade hästihoolitsetud lamedaküüneliste kätega luges ta kliendile kätte kuld- ja hõberaha ning pani järjekordse võla- või pantkirja raudkasti luku taha. Täpselt tähtajal võeti võla- või pantkiri kastist välja. Külmavereliselt jättis ta võlgnikud peavarjust, lesed ja lapsed pärandist, raugad koju tagasipöördumise lootusest ilma. See teda ei puudutanud. Vabakaupmees ajas oma asju. Ostis üles briljante ja kuldesemeid, ostis laevu ja saatis need kaupadega Tseilonile, Cochinisse, Londonisse. Ta käis korralikult fordi kirikus ja arvas jutluse ajal kokku, kui palju on kirikuliste hulgas tema võlgnikke. Terved päevad oli ta kontoris, lahkudes sealt ainult pakiliste asjade ajamiseks, karjus kontoriametnike peale ja arvas väiksemagi eksimuse korral nende kehvast palgast maha ruupiaid. Igal õhtul istus ta paksu kontoriraamatu taha, kuhu märkis kõik oma tulud ja kulud. Lämmatavalt palavas õhus põles tasaselt küünal. Moskiitode ja ööliblikate pilv tiirles tule kohal. Kuid Perry ei pööranud neile tähelepanu. Ta oli lummatud arvudest, püüdes taibata nende saladuslikku seaduspärasust. Arvud sidusid teda nähtamatult raudkastikesega, kus asusid võlakirjad ja sularaha. Tema kasumid suurenesid iga aastaga, kuid piinliku täpsusega märkis ta iga arvu paksu raamatusse. Kõik oli arvestatud ja midagi polnud kahe silma vahele jäänud. Tosina kahvlite ost ja laeva prahiraha, uue maja soetamine kontori jaoks ja kulud suhkrule, kuukasum ja rätsepaarve tasumine. Kõik on sisse kantud viimase pennini. Selle raamatu pani ta salakappi luku taha. Keegi ei julgenud seda raamatut puudutada. Ainult kord unustati mõneks päevaks nii raamat kui ka kast. Aastal 1794 abiellus ta Mary Piersiga, Ida-India Kompanii teenistuja tütrega. Sirgelt, kõrgekraelises kitsas mustas saterkuues, seisis ta tema kõrval Püha Maria kirikus ja vaatas kannatamatult paatrile otsa, kes liiga kaua jändas laulatussõrmustega. Kirikust läks ta otse kontorisse. Niigi oli mittevajalikele ettevalmistustele ja tseremooniatele palju aega kulunud. Naisest ja hiljem ilmunud lastest sai tema varanduse lahutamatu osa. Ent neil oli tema elus palju väiksem koht kui paksul kontoriraamatul ja raudlaekal.

Ta oli alati kõigi sündmustega Madrases kursis. Ükski asi ei libisenud tema silmade karmist pilgust mööda. Kui Karnataka naabob sai inglaste «soosingu» osaliseks, taipas Perry, millised võimalused talle avanevad. Olles soliidse firma eesotsas, astus ta naabobi maksuameti teenistusse. See juhtus 1796. aastal. Naabob määras talle soliidse palga — 1050 nael-

sterlingit aastas. Hiljem kahekordistas selle. Olles kaval ja stoodi, ahne ja kaugelenägev, võitis Perry kiiresti naabobi usalduse. See usaldus andis talle kõrgeid protsente kullas ja vääriskivides. Ta mõistis, et Karnataka naabobi päevad on loetud, ja püüdis endale võtta võimalikult rohkem. Vabakaupmehena polnud ta harjunud oma partnereile tähelepanu pöörama ja unustas, et naabobi asjades oli tema «partneriks» Ida-India Kompanii ise. Ametnikud ei andestanud talle tema ettevõtlikkust ja kahtlasi vahendeid. Ida-India Kompanii oli linnas täielik peremees, ja vabakaupmees ärritas isegi Londoni direktoreid. Aastal 1800 tehti Perryle ettepanek lahkuda viivitamatult Madrasest ja sõita Inglismaale. Kuid saabus vihmaperiood, ja Ida-India laevad seisid Madrase sadamas ankrus, oodates tormide ja tsüklonite vaibumist. Ka Perry ootas sedasama. Kui aga esimene fregatt ankru tõstis, oli vabakaupmehe pea kohal juba puhas ja selge taevas. Ta jäi linna. Mõne kuu pärast annekteeriti Karnataka vürstiriik. Perry jäi ilma oma kohast maksuametis, kuid ei kaotanud temale omast meelekindlust. Ta esitas Kompaniile hagi. Naabob polevat talle kolm aastat palka maksnud. Naabob oli surnud, ja mitte keegi ei teadnud öelda, kuidas oli asi tegelikult. Perry kulutas sellele kolmteist aastat ja sai nael naela järel vajaliku summa kätte. Ajalugu vaikib, kas see oli tõepoolest tema palk või oli see lihtsalt pettuse teel saadud raha. Ennemini viimane. Sest Perry oli üks dobaši Paupiya peamisi kaasosalisi. Naabobi varahoidja peale, kes Perryt ja Paupiyat segas, esitasid nad süüdistuse ja see tagandati ametist. Tollal Perry valetunnistajate ostmisel ei koonerdanud. Tõsi, tema vastu astusid välja mõjuvõimsad ärimehed, ja talle tehti uuesti ettepanek Madrasest lahkuda. Kuid Perry ei kuulunud argade kilda. Ta mõistis hästi, mida tähendab talle Madras. Vanasse esiisade majja Walesis ei tõmmanud teda mitte miski. Vabakaupmehe kassa sai küll mingil määral kannatada, kuid see-eest jäi terveks silt «Thomas Perry and Co.» firma uuel hoonel Mustas Linnas.

Naabobi raha lasti käiku. Sadama lähedale firma hoone kõrvale kerkisid Perry laod ja mitmesugused kontorihooned. Need olid kahekorruselised majad, milledest kujunes hiljem välja Perry ärikeskus. Vana, aja jooksul kõlbmatuks muutunud pronkspikksilm on praegugi ühe maja ülemisel rõdul. Sellega jälgis laevaomanik Perry oma laevade signaale. Laevad olid tema kirg. Nad tõid talle sisse rohkem kui teenistus naabobi juures, kui liigkasu- või pangaprotsendid. Ta saatis neid teraviljalastiga Borneole, Jaavale, Filipiinidele, Hea

Lootuse neemele. Seal oli tollal nälg. Laevad andsid 300—400 protsenti kasumit. Nälg töötas selliste heaks nagu Perry. Tõsi, raskevõitu oli kaptenitega toime tulla. Näiteks Grant läks talle maksma terve laeva «Walesi Markiis». Perry ei armastanud seda lugu meenutada. Teda peteti. Kuid «vastane» oli oma peremehe vääriline. Kapten Grant pani põlema hinnalise nisulastiga laeva. Varsti pärast seda suri ta Bombays, jättes lesele ja lastele tohutu varanduse. Perry kahtlustas, et ta müüs kõigepealt ära tema nisu ja pani alles seejärel laeva põlema. Kaupmees sai 350 000 ruupiat kahju. Ta püüdis Granti lesega kohut käia, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Suurte raskustega õnnestus tal kindlustussumma kätte saada.

... Ilusal varahommikusel tunnil astus Perry kontorisse üks mees. Päevitunud, suu ümber sügavad kortsud, lonkas veidi paremat jalga. Teener, kes istus peremehe kabineti ukse juures, kargas püsti.

«Keda ma tohin teatada, söör?»

Sissetulnu lükkas teenri õlaga kõrvale ja avas ukse.

«Kapten Dalrymple,» esitles ta end lävelt.

«Millega võin olla kasulik?» küsis Perry jahedalt, vastumeelselt pead paberitelt tõstes.

«On üks asi,» ütles kapten muheldes ja istus palumist ootamata kõrge seljatoega toolile.

Ilmnes, et tegemist oli väärt «asjaga». Kapten Dalrymple juhtis Fidži saartele sõitvaid laevu. Ühe saare juures laguunis leidis ta pärlikarpe. Palju pärlikarpe. Pärlid olid suured ja kõrgekvaliteedilised. Kapten viskas mõned neist hooletult Perry kontorilauale. Talle ei jäänud märkamata, kuidas värahtasid kaupmehe hästihoolitsetud käed, mis haarasid kärmelt pärlite järele. Dalrymple teadis, et temaga tuleb ettevaatlik olla. Kõrtsi peremees, kus ta oli veetnud eelmise õhtu, hoiatas teda.

«Kus see asub?» küsis Perry kähinal.

«Ärge kiirustage, söör.» Irooniline muie libises üle kapteni suunurkade. «Kõigepealt kuulake, mida mina tahan.»

Dalrymple tahtis saada laeva koos sukeldujatega ja osa pärlisaagist. Perry tahtis saare koordinate teada saada. Kaks kelmi püüdsid teineteist üle trumbata. Kumbki ei usaldanud teist. Kuu aega etendus Perry kontoris igivana inimkirgede draama. Draama nimeks oli «Hunt, kits ja kapsad». Kumbki kõrge läbirääkimisi pidav pool tahtis, et tema nõudmine rahuldataks esimesena. Dalrymple nõudis laeva ja sukeldujaid, Perry — saare koordinaate. Kuid esimene võis saada endale kõik: saare, laeva ja sukeldujad. Kumbki ei tahtnud

teine olla. Seetõttu läks pärlipüük Perry kontorist viirastuslikku unelmana mööda.

Madrase vabakaupmehed tegelesid ainult kaubandusega. Ükski neist ei mõelnud tööstusettevõtete rajamisele. Perry vaatas asjale teisiti. Ta teadis, kui odavad on töökäed ja tooraine sellel maal. Kolleegide pilgetele tähelepanu pööramata hakkas ta Madrasesse nahavabrikut ehitama. Ja ei eksinud. Vabrik andis juba esimesel aastal suurt tulu. Ida-India sõjavägi vajas lihtsaid sõdurisaapaid. Seejärel avas Perry sukatöökoja.

Kui istandikega tegelemise kasulikkus silmanähtavaks muutus, hakkas Perry üles ostma istandikke — suhkruroo-, indigo- ja kardemoniistandikke. Tema käest käis läbi sadu tuhandeid ruupiaid. Raudkast oli ammu asendatud palju soliidsema rahalaekaga. Kuid paks kontoriraamat jäi. Nii nagu esimestelgi aastatel, istus ta õhtuti kontoris ja märkis sinna kulusid ja tulusid. Raamatu lehekülgedel jäädvustus kõiki partnerile kuuluv kapitaliosa, tasu isiklikule juuksurile ja kandetoolikandjaile, klaveri remondikulud, aedniku palk, lauaveiniarve tasumine, nooremale pojale kingapaari ostmine.

Missis Perryle andis ta raha majapidamiskuludeks ja nõudis iga kord aruannet. Kergitas rahulolematult kulme, kui naine ületas kindlaksmääratud eelarve. Perekond läks niigi palju maksma ja ta ei tahtnud soodustada pillamist. Iga kord üks ja sama jutt. Raha on tarvis selleks ja raha on tarvis tolleks. Kui naise nägu muutus kurvaks, taipas ta, et naine vajab jälle raha. Naine viitas sellele, et lapsed kasvavad ning vajavad uusi rõivaid ja jalanõusid. Esialgu naise paluvad silmad ärritasid teda. Hiljem muutusid nad talle vastikuks. Ta ei tahtnud enam näha ei teda ega neid silmi. Lapsed ei õigustanud tema lootusi. Mitte üheski neist ei näinud ta väärilist järglast. Talle meenus vana kivimaja Walesis. 1807. aasta kevadel võttis Ida-India fregatt Perry perekonna pardale. Viimast korda nägi Thomas naise õnnetut nägu ja käsi, mis jõuetult reelingule toetusid. Nad ei kohtunud enam iialgi. Perry saatis perekonnale regulaarselt ülalpidamisraha. Keegi ei saanud teda nimetada halvaks isaks. Saatis niipalju, kui pidas vajalikuks. Paluvate silmadega naine oli kaugel, Walesis, Perry esiisade sünges majas. Nüüd ei tülitanud teda enam keegi.

Aastal 1810 sai Perry partneriks Deir. Perryl ei tulnud seda kunagi kahetseda. Neil oli kahe peale sada tuhat ruupiat kapitali. 1819. aastaks kasvas kapital neljakordseks. Selleks

ajaks olid nad kindlalt omandanud rikaste pankurite, laevaomanike ja laevaagentide kuulsuse. Cochinis kuulus neile laevatehas. Madrases oli neil seitse tulutoovat maja. Kuberner Saint George'i fordis luges nüüd endale auks Perryt vastu võtta. India pankurid ja liigkasuvõtjad püüdsid lömitavalt tema heledate karmide silmade pilku ja tegid talle kalleid kinke. Kirikus istus ta isiklikul pingil, ja aupaklikult kummardas vaimulik talle enne jumalateenistuse alustamist. Linnavalitsuses tõusid auväärsed oldermannid tema ilmumisel püsti. Ta viibis aukülalisena misjonikoolide, lastekodude ja vaestemajade avamisel. Iga klubi tahtis teda oma liikmeks. Teda hakati hüüdma Madrase Perryks. Sirge, alati mustas saterkuues, kandis ta uhkelt seda tiitlit, kui sammus keset aupaklikku sosinat ja kummardusi, mis tema ilmumine esile kutsus. Aastal 1824 läks ta inspekteerima oma indigotöötubasid, mis asusid Lõuna-Arcotis. Seal möllas tollal koolera. Perry uskus liialt oma õnnetähte. Seekord vedas see teda alt. Koolera ei orienteerunud auastmetes ja positsioonides. Perry suri Porto Novos ja maeti Cuddalore'i kirikusse. Hauaplaadile raiuti kiri: «Siin puhkab Madrase Thomas Perry, esq., kes suri Porto Novos 14. augustil 1824. aastal 56 aasta vanuselt.»

Kuid sellega Perry ajajärk ei lõppenud. Pärijad ja järeltulijad jätkasid tema üritust. Ida-India Kompanii oli ammu likvideeritud, üle maailma oli veerenud kaks sõda, Saint George'i fordi kohal oli lehvima löönud India lipp. Perry kompanii aga üha kasvas, haarates enda alla George Towni, ning laienes vähehaaval Madrase piiridest väljapoole. Ta ehitas uusi ettevõtteid Esimese maailmasõja ajal, rikastus teraviljaga spekuleerimisest Teise maailmasõja nälja-aastail, alistas endale pärast India iseseisvumist pankrotistunud Inglise firmad.

«Kuidas nüüd asi edeneb?» küsisin ühelt kompanii direktorilt Madrases.

«Mitte eriti halvasti,» vastas ta. «Tõsi, nüüd on raskem. Tuleb arvestada India ärimeestega. Kuid töötada võib. Seninigi veel võib,» täpsustas direktor.

Perry vabrikud asuvad laiali kogu osariigis. Firmale kuulub panku, kauplusi, mehaanikatöökodasid, juhtimisagentuure. Tema kontorid tegelevad Londonist, Pariisist, Torontost, Amsterdamist, San Franciscost, Melbourne'ist ja Singapurist tulevate kaupade turustamisega. Perry laevakontorid teenindavad kümmet laevanduskompaniid. Firma õhusõiduagentuurid teenindavad tähtsamaid rahvusvahelisi lennu-

liine: Air France, Air India International, samuti Britannia, Skandinaavia, Taani, Ameerika liine.

Firma osakonnad ja filiaalid asuvad kümnetes India linnades. Nende hulgas on Kalkuta, Bombay, Delhi, Bangalore, Cochin, Utakamand, Hyderabad. Tuhanded töölised ja teenistujad töötavad Perry kompanii kontorites ja vabrikutes. Firma puhaskasu moodustab miljoneid ruupiaid. 1950. aastal sai ta 3 miljonit, sellele järgnevad arvud 4, 2 ja uuesti 3 miljonit. Osa sellest rahast läheb alatiseks maalt välja. Perry jätkab oma äri.

Mitmekorruselise Deiri Maja, firma peakontori hallis ripub portree. Range pilk, raske lõug, õhukesed huuled. Valge siidlips hooletult saterkuue kõrgele kraele heidetud. See on Madrase Perry.

SAAGE TUTTAVAKS: BINNY

Pehme vaiptee summutab sammud. Piki koridori valged, laitkima hõõrutud käepidemetega uksed. Kontoriametnikud saalivad ukse juurest ukse juurde. Neil on pressitud püksid ja moodsa mustriga kaelasidemed. Juuksed on hoolikalt määritud briljantiiniga. Mappidel, mida nad ettevaatlikult toast tuppa kannavad, on firma embleem. Karavell maakera helesinisel kettal. See karavell purjetab Madrase ajalehtede tagumistel reklaamilehekülgedel, künnab merd moodsate kaupluste siltidel, tuhandetel riidekangastel välgatlevad tema kuldpurjed. Karavell ja helesinine maakera on Inglise kompanii «Binny» sümbol.

Tõusen laia treppi mööda teisele korrusele. Viisakas, laitmatult sirge juukselahuga ametnik langetab aupaklikult pea.

«Vanem kontoriametnik mister Unnikrishnan? Palun, teine parempoolne uks. Olete esimest korda meie firma hoones? Ärge muretsege, ma viin teid kohe sinna.»

Ta viib mu suurde valgesse tuppa. Lae all pöörlevad käratult ventilaatorid. Nõrk meretuul liigutab pabereid kirjutuslaual. Laua tagant tõuseb üles mister Unnikrishnan, vanem kontoriametnik. Ent silmad vaatavad valvsalt ja äraootavalt.

«Millega võin kasulik olla?»

Selgitan.

«Buckinghami ja Carnatici vabrikud? Tähendab, tunnete nende vastu huvi? Mis siis ikka, istuge, ajame juttu. Teate, India suurimad tekstiilivabrikud on meie firma uhkus. Laseme aastas välja 90 miljonit jardi riiet. Ah, te ei tulnud

selle pärast? Vaadata? Vabrikuid tahate vaadata? Vabandage, milliselt maalt te olete? Ühendriikidest?»

«Ei, Nõukogude Liidust.»

Hetkeks muutuvad vanema kontoriametniku silmad mõtlikeks.

«Nojah, muidugi,» taipab ta äkki, «muidugi pakub see teile huvi. Püüame korraldada. Meid külastas hiljuti Edinburghi hertsog.»

Mister Unnikrishnan vajutab kellanupule. Ilmub seesama sirge juukselahuga kontoriametnik.

«Tooge, palun, madamile meie buklet.»

Lappan bukleti läikivaid lehti ja vaatan värvifotosid.

«Näete,» osutab mister Unnikrishnan, «tema kuninglik kõrgus hertsog.»

Näen autode eskorti vabrikuhoonete vahel liikumas. Tee on tühi, ja ainult puna-sinistes turbanites politseinikud on rivistunud seinte äärde. Näe, mister Hunter, kompanii esimees, surub majesteetlikku kätt. Selle au osaliseks saab ka mister Law, kompanii direktor. Seejärel on kõiki kolme pildistatud kuninglikku lippu kandva madala spordiauto foonil. Näen Edinburghi Philippi hästipuhastatud kudumistelgede lähedal, lumivalgete puuvillapallide kõrval valmiskangaid vaatamas. Ta on ümbritsetud elegantselt rõivastatud džentelmenidest ja nende naistest, kes püüavad tema kuningliku kõrguse iga pilku. Ja lõpuks, briti valitsejakäe hüvastijätuviibe.

«Noh, kuidas jääb?» küsib mister Unnikrishnan. «Võime teile näidata vabrikuid nagu hertsogilegi. Meil pole midagi varjata.»

«Vabandage, ma ei ole hertsog. Tahaksin vaadata vabrikut teise pilguga. Ühelgi fotol ma ei näinud neid, kes töötavad teie kudumistelgede taga.»

«Te peate silmas töölisi?»

«Jah.»

«Ah sedaviisi!» Vanema kontoriametniku pikad sõrmed teevad õhus ebamäärase žesti. «Arvate, et see on vajalik? Hästi, me mõtleme selle üle järele. Ma millegipärast ei orienteerunud olukorras kohe.» Ja vaatab mulle paljutähendavalt otsa.

Mister Unnikrishnan mõtles kaua. Nii kaua, et mulle sai lõplikult selgeks — ma ei ole Edinburghi hertsog. Mulle ei öeldud ära. Ei. Andke andeks. Oleme ju haritud inimesed. Saame kõigest aru. Olge lahked, oodake. Sõidate ära? Nii, nii. Mulle anti luba külastada vabrikuid nädal pärast minu

kavatsetud ärasõitu. Te ei saa? Väga kahju. Tegime kõik, mis suutsime.

Lõppude lõpuks ei ole «Binny» mulle mingi autoriteet.

Madal suitsune taevas. Madalate pikkade vabrikuhoonete määrdunud, mustusest kirjud seinad. Katuste nõgine asbest. Rasvane tahm täidab õhku, lendleb vabrikuhoovides, sadestub ligistikku asuvatele töölisbarakkidele, riisiõlgedega kaetud savionnidele. Siin on urgaste rajoon. Haisva porihombi ääres hullavad poolalasti lapsed. Kõhnad, sagedasest pesemisest kulunud sarides naised seisavad oma vaskkannudega veekraani juures sabas. Pimedate, räpaste söögimajade juures logelevad mehed. Nad on lapitud särkides ja pleekinud pükstes. Kuskilt kostab veduri puhkimist ja vilistamist. Kitsaid tolmuseid tänavaid ääristavad laohoonete massiivsed müürid. Madalad kiviaiad eraldavad vabrikuhooneid tööliskvartalitest. Sealt, vabrikuhoonetest, kuuldub rütmilist, mitte ühekski minutiks vaibuvat müra. Aeg-ajalt lõhestavad seda laadijate hüüded, kes laovad riidepakke käsikärudele. Kostab raua kõlinat. Viimse võimaluseni riidepakke täislaotud käärud ronivad aeglaselt vabrikuväravatest välja ladude poole. Raske palav õhk täidab tänavaid. Nii näeb välja Perambur, kus asuvad kuulsad Madrase vabrikud: «Buckingham and Carnatic Mills».

Kivibaraki ees, mille akende eesriided on räpasest kotiriidest, kükitab vanamees. Tumepruuni kortsulise nahaga sõlmelised käed lebavad jõuetult kondistel põlvedel. Vesitsevate silmadega vaatab ta kuhugi kaugele tänava hämarusse. Olen temast juba möödas, kui kuulen selja taga kähisevat häält:

«Tere päevast, ma'am!»

Lähen vanamehe juurde.

«Kas vabrikut vaatasite?» tundis ta huvi.

«Käisin ümber vabriku.»

«Aga sisse ei maksagi minna. Olin nelikümmend aastat seal sees. Värvimisosakonnas. Vaata: aur ja värv sõid mul silmad peast. Näen nüüd halvasti.»

«Kas elate siin?» osutasin peaga kotiriidega akna poole.

«Siinsamas,» kinnitas vanamees. «Näe, seal on minu lapselapsed.»

Kaks seitsme-kaheksa-aastast poissi ja umbes viieaastane tüdruk ajasid tolmusel tänaval kaltsupalli taga.

«Nende vanemad on tööl. Nüüd töötab värvimisosakonnas minu poeg. Ma ei saa enam midagi teha. Mulle antakse süüa, ja hea seegi. Kuid riisi jaoks alati raha ei jätku. Kõigest 120

ruupiat. Meid on aga seitse inimest. Ja korteri eest tuleb iga kuu 30 ruupiat ära anda.»

«Ja kas kõik elavad siin niiviisi?»

«Enamik. Kuid on ka meist vaesemaid. Kõik nad töötavad vabrikus. Töötasid inglaste ajal. Töötavad praegugi. Samuti inglaste heaks. Kas «Binny» kompaniist olete kuulnud? Binny — see on suur nimi.» Vanamees jäi millegi üle järele mõtlema ja justkui ei märganudki mind enam.

«Ma lähen edasi,» ütlesin.

«Mine, mine,» elustus ta uuesti. «Vaata vabrikuid. Nad annavad meile elu ja võtavad selle jälle tagasi.» Vanamees hakkas midagi pomisema ja sulges kortsus laugudega silmad.

Binny. Õhuline karavell maakera helesinisel kettal. Miljonid jardid esmaklassilist riiet. Puhastes nailonsärkides ametnike laitmatu käitumine. Edinburghi hertsogi lakeeritud auto vaarikpunane läige. Kitsaste vabrikutänavate rasvane nõgi. Sajad ja tuhanded äravaevatud inimesed, kes hakkavad vile peale umbsetes ruumides tööle. Poolnäljane, vesitsevate silmadega vanamees luitunud baraki juures tolmus. See kõik on Binny. Suur nimi . . .

Millal see nimi Madrasesse ilmus, seda ei mäleta täpselt mitte keegi. XVII sajandi lõpul kauples Binny india riidega. Sellest ajast peale hakkas Binny perekonna liikmeid regulaarselt Madrasesse saabuma, Charles Binny tuli forti 1769. aastal ja hakkas naabob Wallajahi sekretäriks. Teine Binny, Alexander, teenis samale naabobile kuuluval laeval varahoidjana. Firma asutaja, John Binny, oli 1801. aastani arst Karnataka õukonnas. Firma tekkis XVIII sajandi lõpu paiku, ja raha, mis Binnyde perekond naabobilt sai, etendas seejuures küllaltki tähtsat osa. Pikka aega tegeles kompanii kaubandusega ja pidas laevakontorit. Binnyde käekäik meenutab suuresti Perry karjääri. Algul kaubandus ja liigkasuvõtmine, seejärel tööstus. Nii nagu Perry, hindasid Binnyd India majanduslikku konjunktuuri õigesti. Odavad töökäed ja odav tooraine. Aastal 1877 avas kompanii Buckinghami puuvillavabriku. Sisseseade toodi kohale Inglismaalt. Buckinghami vabrikuks nimetati ta Inglise kuberneri hertsog Buckinghami auks. Aastal 1882 hakkas tööle teine vabrik — Carnatici vabrik. Kompanii ei unustanud neid, kellele ta oma õitsengu eest tänu võlgnes. Ja kuigi naabobid kuulusid tollal juba minevikku, jäädvustati nende nimi Madrase suurima tekstiilivabriku kaudu. Binnyde firma karavelli tõukas tagant tuul. See oli suurte tulude, kasulike tellimuste ja avara turu tuul. Peale vabrikute olid Binnydel istandikud ja laevakon-

torid. Briti nobedalt liikus purjelaevuke mööda maalitud ookeanist Esimese ja Teise maailmasõja ajal. Binnyde vabrikud tootsid vormirõivaid sõjaväele, kudusid langevarjusiidi, valmistasid välitelke, tegid tekke ja käterätikuid. Nende hooned suurenesid, telgede arv kasvas ja ainult tööliste reaalpalk vähenes pidevalt. Streikide tõttu seisid mõnikord madalad, umbsed ruumid tühjalt ja teljed tööta. Kuid ümberringi oli liiga palju töötatöölisi. Streigikomiteed ei ei suutnud kompanii kogenud peremeeste käest kuigi palju välja pressida.

Nüüd on kahe vabriku all tohutu territoorium — 136 aakrit. Neis töötab 15 000 töölist. Esimese vabrikuvile peale täituvad Peramburi kitsad tänavad tõttavate inimrühmadega. Inimesed lähevad näljastena, vanades võidunud rõivastes. Seda teed käivad nad päevast päeva. Ja päevast päeva kihutab vabrikuväravate kohal «Binny» kompanii karavell, nagu millegi jääva sümbol.

Igal aastal ostab India 170 000 000 ruupia eest Binnyde riiet. Seda riiet nimetataksegi «binniks». Igal aastal impordivad seda 50 riiki. Eksport toob firmale sisse 25 000 000 ruupiat.

Välismaiste ärimeeste käes on kümned ja sajad miljonid ruupiad. Perry, Binny, Spencer, Simpson, Edison — see ei ole veel Madrase Inglise kompaniide kaugeltki täielik loetelu. Nende kaupluste, vabrikute, töökodade ja transpordikontorite sildid ilustavad linna parimaid hooneid. Õhtuti kordab nende nimesid neoonreklaam. Nende nimesid, kes on jäänud püsima ka pärast Briti Indiat.

SADAM. OHUSIGNAALID MADRASE SADAMAS

Sadam on otse George Towni juures. Hommikust õhtuni ei vaibu siin töökära. Sadama ümbruse tänavail hulgub vabalt soolane tuul, tuues kaugete maade lõhnu. Kõik linna magistraalid viivad sadamasse. Üle mahalaaditud kaupade virnade ja kitsarööpmelise raudtee pääseb sadamasillale. Väikeses, merest eraldatud laheosas seisavad ookeanilaevad, meretranspordilaevad, kalakuunarid, tollikaatrid. Palav niiske tuul paneb mastidel lipud lakatama. Lippe on mitmesuguseid. Otse kai ääres lehvib Austraalia lipp, veidi kaugemal Malaisia lipp, seejärel Iraagi lipp, Inglise lipp, Nõukogude Liidu lipp.

Võimsad kraanad lasevad oma teraskombitsad reidil seis-

vate laevade luukidest aeglaselt sisse, ja töötajate peade kohal ujuvad kastid, kaubapallid, kotid. Raudteevaguneisse laaditakse kaubad käsitsi. Kurnatud ja päikesest mustaks põlenud laadijad tassivad oma kõhetul turjal raskeid kaubapalle. Siinsamas vagunite juures laotakse osa kaupadest harilikele vankreile, mille ette on rakendatud paar härgi. Sageli rakendatakse sellise vankri ette härgade asemel kaks kuli. Kolmas aitab tagant lükata. Selliseid rakendeid liigub sadamasse viivatel teedel kogu aeg. Inimtöö on väga odav. Sadamatöölised saavad väsitava tööpäeva eest üks-kaks ruupiat. Ent alati ei leia kulid isegi sellist tööd.

Madras sai alguse väikesest lapist ookeanist, mida nüüd piiravad muulid ja kaid ning ümbritsevad raudtee terasrööpad. Sadam oli pikka aega koloniaallinna süda, tema majanduse valitseja.

Madrase sadam kujutab endast tehisrajatist. Veel viiskümmend aastat tagasi heitsid laevad ankrusse avamerel, last ja inimesed aga veeti kaldale sõudepaatidega. Ookeanivood raskendasid sadama tööd, ja 1868. aastal tehti katset ehitada tehissadam. Ent see ei õnnestunud: tormine ookean uhtus ehitatavad müürid laiali. Alles käesoleva sajandi algul rajati hiiglaslik sadam, mille massiivsed müürid hakkasid kaisid ookeanilainete eest kindlalt kaitsma. Madrase sadama akvatoorium moodustab 200 aakrit ning veetase kõigub 34 ja 37 jala vahel.

Möödas on Ida-India Kompanii ja purjelaevade aeg, minevikku on vajunud Inglise asekuningad ja laevakaravanid india toorainega. Sadamakaide ääres ei laadita maha kaubapalle inglise sitsi ja jalatsitega. Madras võtab nüüd vastu teistsuguseid kaupu: rauda, terast, masinaid, sütt, kunstväetisi. Päeval ja ööl saabuvad sadamasse rongid valmistoodete, maagi, tubaka, maapähklite ja nahkadega. Sadama veosekäive kasvab iga aastaga. Praegu võtab ta vastu ja saadab teele ligikaudu 3 miljonit tonni mitmesuguseid kaupu. Tema kontorid teenindavad iga aasta ligikaudu 60 000 reisilaevade reisi.

Novembris 1964. aastal sõitis fordi väravatest välja autode voor ja suundus sadamasse. Esimesel autol, mida saatsid mootorratturid, lehvis India peaministri vimpel. Lal Bahadur Shastri oli tulnud Madrasesse uue doki avamise tseremooniale. Dokile anti Jawaharlal Nehru nimi. Selle rajamiseks oli kulutatud 60 000 000 ruupiat. Ja oligi jõudnud kätte dokl kasutuseleandmise päev. Viimasel aastakümnel on Madrase sadama moderniseerimiseks tehtud ulatuslikke töid. Lähevad

käiku uued dokid ja kaid, suurenevad laohooned, kerkivad uued mehaanikatöökojad. Alates 1961. aastast kaunistab sadamat reisijatevaksali paljukorruseline hoone. Suureneb laadimistöid tegevate kraanade arv. Sadama territoorium laieneb haarates enda alla üha uusi alasid ookeani rannikul. Ehitustööd katkevad taoti ainult tsüklonite ajal.

Tsüklonid saabuvad mussooni taandumisel. Harilikult novembris-detsembris. Siis möllavad rannikul orkaanid ja kobrutab tormine ookean.

19. novembril 1964. aastal kuulutati Madrases välja tormiohl. Linna kohal lasusid rasked tinahallid pilved. Temperatuur langes +19 kraadini Celsiuse järgi. Üksikud jalakäijad, külma tõttu kerged vihmamantlid seljas, ruttasid varju otsima. Iga 5—10 minuti järel tabas pingelisse ootusse tardunud linna külm paduvihmavaling. Regulaarne lennuühendus katkes. Sadamas lehvisid mastides lipud — «suur hädaohl». Kolledžid ja koolid katkestasid õppetöö. Päeval kell 2.40 suleti riigiasutused. Teenistujail võimaldati enne tsükloni saabumist koju jõuda. Kell 4 teatas raadio, et tsüklon asub 40 kilomeetri kaugusel Madrasest ja liigub linna poole. «Varjuge enne pimeduse saabumist majadesse,» kordas diktor mitu korda.

Võib-olla, et neil, kes näevad tsüklonit igal aastal, on otstarbekohane majadesse varjuda. Neil aga, kes elavad seda üle esmakordselt, on kodus istumine ilmselt vastunäidustatud. Panin vihmamantli selga ja, ületanud läve ees möllava veevälja, jõudsin tänavale. Vaikne ja väheasustatud College Road sarnanes kiiresti edasitormava, kärestikulise ja virulise maestikujõega. Minu kummeeritud vihmamantel sai silmapilkselt läbimärjaks, külm vihm tungis õmbluste kaudu takistamatult sisse.

Üksikud inimtühjadel üleujutatud tänavatel sõitvad autobussid paiskasid üles pritsmete fontääne ja jätsid enda taha veetolmu pilvi. Tuul raputas halastamatult kookospalmide rohelisi latvu ja palmide tüved paindusid tuule käes oiates looka. Aeg-ajalt jäi ootamatult vaikseks ja vihm lakkas. Ent see oli pahaendeline vaikus. Kohe tormas rajutuule iil jälle linna kallale. Liikumine oli raskendatud. Tuul takistas hingamist, ja tihedast nähtamatust tuulemüürist oli üha raskem läbi tungida. Pimenes juba, kui jõudsin ookeani kaldale. Ma ei tundnud mulle nii hästi tuttavat kohta ära. Seal, kus kaldapromenaadi ja veepiiri vahel oli harilikult lai liivariba, kees ja kobrutas nüüd vaht. Üksteise järel rullusid mööda ookeani pinda tohutud veevood. Ookean oleks nagu tõusnud taga-

jalgadele ja tormanud linnale kallale. Aeg-ajalt lõikus latnete mürinasse, paduvihma kohinasse ja tuule ulgumisse tuhandete konnade raevukas ja rütmiline krooksumine. Tekkis mulje, et linna kohal taotakse midagi hiiglaslikul alasil.

Järjekordsel vaikushetkel kuulsin tasast nuttu. Rinnatise juures seisis keegi naine ja hoidis kahel põngerjal käest kinni. Läbimärg sari liibus tihedalt tema kõhna keha vastu, juuksed langesid korratult õlgadele. Meeleheitlikult surus naine enda vastu väikest kompsu, millest tilkus vett. Kõigil kolmel plagisesid külmast ja niiskusest hambad. Vaevu jalgel püsides läksin naise juurde.

«Amma, kust sa oled?»

«Sealt,» viipas ta lootusetult käega ookeani suunas.

Mulle meenus, et kaldal asus väike kaluriküla. Umbes kolmkümmend palmilehtedega kaetud kergehitist. Nüüd möllasid seal lained. Mitukümmend läbimärga ja külmetavat inimest sagisid kaldapealsel. Armetu majakraam vedelen kõnniteel. Kohisevates veekeeristes aga keerlesid palmilehed, lauatükid, alumiiniumkastrul, riideräbalad ja haledalt näuguv kassipoeg. See oli kõik, mis oli külakesest järele jäänud. Hallipäine, küürakas, peenikeste reumahaigete jalgadega vanamees kordas liikumatul pilgul pimedusse vaadates vahetpidamata:

«Ookean võttis kõik. Nii majad, võrgud kui ka katamaraanid.»

Ja uuesti:

«Ookean võttis kõik . . .»

Mylapore'is, seal, kus haisva linnakanali kallastel asusid tihedalt sajad onnid, nägin nutvaid ja karjuvaid inimesi. Põlvini vees seistes püüdsid nad märatsevast kanalist välja õngitseda oma varanduse jäänuseid. Madrase raadio üleskutse — «Varjuge majadesse enne pimeduse saabumist» — nende kohta ilmselt ei käinud. Maju polnud enam. Orkaan oli nad minema viinud.

Mylapore'i templi esisel väljakul olid risti-rästi maas koos juurtega väljakistud puud. Nende murdunud oksad viis tuul endaga kaasa pimedusse.

Kella üheksa paiku õhtul kustus valgus. Läbi mässavate loodusjõudude ulgumise kuulsin nõrka kellahelinat. Sellele vastas teine. Seejärel kolmas. Kella löödi kirikutes ja templites. Kellade metallist tilad oleksid nagu öelnud: «Ära eksi, ära hukku. Ära eksi. Ära hukku.» See alarmeeriv kellahelin täitis otsekui õnnetuse kuulutaja orkaanipimedusse mattunud linna.

Koidikul hakkas torm vaibuma. Ent unetust ööst piinatud üleujutatud Madras oli ikka veel tsükloni võimuses. Päevased uudised ei toonud lohutust. Kokkuvarisenud majade varemete all olid hukkunud kümned inimesed. George Towni, Kodambakkami, Venkatesapurami ja Pudubakkami linnaosas olid purunenud tuhanded onnid. 30 000 linnaelanikku olid jäänud peavarjuta. Haiglad olid haavatuist tulvil. Rongide sõiduplaanist ei saadud kinni pidada.

Hiljem saabusid sõnumid Rameswarami ja Pambami tragöödia kohta.

Detsembris ei jõutud Rameswarami saare ja ranniku elanikke lähenevast tsüklonist raadio kaudu hoiatada ning see tabas neid ootamatult. Kannatada saanud piirkond oli mitu päeva välismaailmast ära lõigatud. Tugeva tormi tõttu ei saanud päästelaevad saarele läheneda, raudteeliin ja Pambami sild olid aga purustatud. Ainsaks ühendusepidajaks olid sõjaväelennukid. Ebasoodsate ilmastikutingimustega võideldes ilmusid nad Rameswarami kohale ja viskasid alla toidupakke, sooje rõivaid ja balloone joogiveega. Seejärel toimetasid lennukid katastroofikohale Madrase osariigi peaministri Bhaktavatsalami ja Rahvuskongressi esimehe Kamaraji. Samal päeval jutustas raskest õhusõidust väsinud Kamaraj otse Madrase lennuväljal korrespondentidele sellest, mida ta oli näinud. Dhanushkodis olid kõik ehitised purustatud, mõnest majast olid alles ainult seinad. Lennukilt ei märganud Kamaraj mingeid jälgi raudteejaamast. Ta nägi, kuidas sajad inimesed, põlvini vees, liikusid vaevaliselt Dhanushkodist Rameswaram Roadi suunas. Kuuldes lennukimüra, sirutasid nad käed üles ja anusid toitu.

Ajaleht «Hindu» kirjutas: «Isegi see raevukas tsüklon, mis tabas Ida-Thanjavuri ja Ramanatapurami distrikte 1955. aastal ning nõudis üle kolmesaja inimelu, oli ilmselt armulikum kui viimane Rameswarami saart ja selle ümbrust tabanud looduse vihapurse.»

See ei ole veel kaugeltki täielik loetelu kahjustustest ja purustustest, mida detsembrikuu tsüklon tekitas. Uhuti minema Pambam-Dhanushkodi raudteeliin. Kahjustati telegraafi- ja telefoniliine. Elektrivõrk langes rivist välja. Mahalangenud puud tõkestasid maantee Ramanatapurami piirkonnas. Vedur ja neli esimest vagunit Madras—Trivandrumi ekspressi koosseisust kukkusid veest uhutud raudteetammil ümber. Ramanatapuramis kukkus kahesaja-aastane baanian Hanumani templi peale ja purustas selle. Kannatada sai raudteejaam Mandapamis. Paduvihm ja ookeanilained viisid

minema sadu maju ja onne. Kümned tuhanded inimesed jäid peavarjuta. Tuhanded leidsid oma viimse varjupaiga kokkuvarisenud majade varemete all ja mere põhjas. Tsükloni tekitatud kahju ulatus paljudesse miljonitesse ruupiatesse.

KALURID LÄHEVAD MERELE

«Siiors, siiors!» kostab kuskilt pimedusest, kus mühiseb ookeani lainemurd. Ja uuesti:

«Siiors, siiors . . .»

Kummaline, võõras sõna. Astun kaldapromenaadi asfaldiribalt liivale ja lähen selle sõna suunas.

«Siiors, siiors!» kostab päris lähedalt.

Seisatun. Pikkamisi harjuvad silmad pimedusega, ja ma näen kaht niudevöödes kogu. Üks on eakas mees, teine — peaaegu poisike.

«Ma'am,» ütleb eakas mees, «ostke siiors,» — ja ulatab mulle merihobu kõvera skeleti. Nüüd ma mõistan, mida tähendab «siiors». See on inglise keele *sea horse* — merihobu. Võõrsõna on tamili kalurite suus kummaliselt moondunud. Mõlemad — mees ja nooruk — on kalurid. Igal õhtul tulevad nad ookeani kaldale müüma oma saaki: merihobusid, korallikilde, merikarpe, merisiilikuid. Siia, otse liivale, on ennast sisse seadnud iselaadne õine turg. Maha asetatud atsetüleenlaternad moodustavad valgustatud tee, mis algab kaldapromenaadi äärest ja kulgeb ookeani poole, sinna, kus murdlevad kaldale rulluvad lained. Laternate kõrvale mattidele on asetatud odavaid nipsasjakesi, koolivihikuid, vanu ajakirju, täitesulepäid, rahakotte. Kuid kõige rohkem ikkagi seda, mida annab ookean. Koralle, meritähti, merikarpe.

Väga palju on merikarpe. Nad lebavad ridastikku, sätendades kõige ootamatumais värvivarjundeis. Roosad, sirellillad, helesinised, kollased, pruunid, rohelised, hõbehallid. Suured ja väikesed merikarbid. Alustassisarnased ja spiraaliks keerdunud merikarbid, lihtsad pärlikarbid ja suured püha astja karbid, väikeste kauride kuhilad ja vikerkaarevärvides sätendava pärlmutriga «nautilused». Niiske meresõhk sadestub imepisikeste soolakristallikestena müüjate, ostjate ja jalutajate kätele ja nägudele. Inimesed käivad mati juurest mati juurde, laskuvad kükakile ja kombivad hoolikalt merikarpide siledat pinda. Selle äriga regulaarselt tegelevail kaupmeestel on merikarbid puhastatud ja poleeritud. Mõningatele on hindu jumalad ja poliitiliste parteide emb-

leemid peale graveeritud. Valgustatud teest veidi eemal käivad ringi kalurid. Ka nemad püüavad midagi müüa. Nad kannavad merikarpe kompsukestes, harutavad need ostja ees ettevaatlikult lahti ja vaatavad halvasti varjatud loodusega, kuidas nende kaupa halvustavalt soritakse. Nende merikarpidel pole jooniseid, neilt pole vetikate rohelist samblakihti maha kaabitud, merikarpides on säilinud ookeanisügavuste jahe niiskus ja mere lõhn. Madrase ostjas need merikarbid huvi ei ärata. Neid võetakse mõnikord ainult seepärast, et teatakse müüjate viletsat olukorda. See aga, kes seda ei tea, läheb selliste näotute merikarpide kompsukestest ükskõikselt mööda.

Igal õhtul tulevad kalurid sellele turule, lootes mõne lisaanna teenida. Neil pole tarvis kaugele minna. Kalurikülad asuvad siinsamas, liivaribal ookeani lainemurru ja Marina asfalteeritud teelindi vahel. See lint on piiriks nende maailmale, vähe on neid kalureid, kes söandavad sellest kaugemale minna. Maailm, kus nad elavad, sarnaneb väga vähe sellega, mis õhtuti pulbitseb Marinal, kus jalutavad elegantsed inimesed, põlevad heledalt laternad ja asuvad kallid restoranid. Nende maailmaks on viletsad, palmilehtedega kaetud savionnid, poolnäljased lapsed ja kammimata naised lapitud sarides. Nende maailmaks on karm võitlus ookeani heitlikkuse ja petlikkusega, koidikust õhtupimeduseni valutavad lihased, määrdunud niudevöödesse hoolikalt peidetud vaskkrossid.

Raske töö, igapäevase ohu ja vaesuse õhkkond valitseb sellel liivalapil. Tema asukaid toidab ookean. Ent kui ookean on mõnikord helde ja saak rikkalik, siis maksavad hommikuti randa ilmuvad inimesed kalureile ka kõige väärtuslikumate kalade eest ainult krosse. Suurem osa rahast, mis kalurid ausas kahevõitluses ookeaniga teenivad, läheb ülesostjate taskuisse. Ega Madrases asjata räägita, et kalurid toidavad tuhandeid suid, ainult mitte iseennast.

Rannas on mitu kalurikülа, ja kõik nad sarnanevad üksteisega. Savihurtsikud asetsevad nii, et nende vahele jäävad ainult tillukesed tanumad ja kitsad läbikäigud. Nende improviseeritud tänavate räpases liivas askeldavad kõhnad alasti lapsed, kükakil naised müütavad väikseid kalamaime. Küla ees, päris lainemurru ääres, seisavad suured kalapaadid, väikesed purjepaadid ja katamaraanid. Katamaraan kujutab endast mitut kõiega kokkuseotud palki. Vaadates lainete harjadel kekslevaid ebakindlaid ehitisi, imestad, kuidas kalurid suudavad neid tasakaalus hoida.

Paatide lähedal, kuivavate võrkude keskel askeldavad rannas kalurid — hea kehaehitusega sihvakad inimesed, kelle nahk on halastamatu troopikapäikese käes täiesti mustaks põlenud. Nende keha on paljas, ainult puusade ümber on kitsas riideriba. Pea on neil kaetud omapärase roguskist mütsikesega, mis sarnaneb teravatipulise kupliga.

«Merel tuleb meil käia igasuguse ilmaga,» jutustab mulle üks kalur, «isegi kui on tormine. Pole midagi parata, muidu ei saa lapsed sedagi kasinat toitu, millest nad niigi kipuvad mõni päev ilma jääma.»

Neis sõnades peitub kibe tõde. Seepärast ilmuvad väsinud inimesed õhtuti merikarpide turule, niisked kompsukesed näpu otsas. Ja pimedusest kostab:

«Siiors, siiors. Sii šells, sii šells.»

Kuid saatuse tujud, mis neid tabavad kuival maal, pole veel see kõige hirmsam, mis kalureid ees ootab.

... 1964. aasta 22. detsembri hommikul oli meri võrdlemisi rahulik. Thangachimadami külas valmistusid 50 kalurit püügileminekuks. Nad pidasid rannas kaua nõu. Vanamehed osutasid kurjakuulutavaile pilvedele, mis katsid silmapiiri. Pilvedes sähvisid sinised välgud. Vanamehed vangutasid mõtlikult päid. Ent noori see ei häirinud. Nad olid neid pilvi ja välke juba terve nädal näinud. Kõik teadsid, et seal, Tselloni juures, on meri sel ajal alati tormine. Ent seal möllavad maruhood ja orkaanid jõudsid rannikuni harva. Seepärast läksid kalurid merele. Tagasi nad ei tulnud. Viiekümnest vedas ainult ühel. Ta pääses ime läbi. Kaotanud oma paadi, jõudis kalur läbi tormilainete ujudes randa. Sealt ta leiti, haavu täis ja teadvuseta. Tulnud meelemärkusele, jutustas ta ookeanil toimunud tragöödiast. Tormihoog oli tabanud flotilli tagasiteel. Kalurite kerged laevukesed läksid ümber. Tuul pühkis nad igasse külge laiali. Mastid ja aerud murdusid. Inimesed jäid hiiglaslike lainete alla. Mitmel päeval heitis ookean hukkunute laipu kaldale.

Detsembrikuu tsüklon märatses mitu päeva. Seejärel tuul vaibus, ookean rahunes, pilvitus taevas hakkas jälle särama päike. Elu rannas läks järk-järgult harilikesse rööbastesse. Hukkunud maeti maha, ehitati üles uued onnid. Kalurid lähevad igal koidikul jälle merele. Kuid kes võib olla kindel, et nad koju tulevad, kui Madrast tabab järjekordne tsüklon ...

KATOLIIKLASED. USKMATU TOOMAS

«Jah, jah, palun, astuge sisse. Ma ootan teid.»

Raamatute ja käsikirjadega kuhjatud väikese laua tagant tõuseb ja tuleb mulle vastu mees. Tal on seljas valge sutaan ja jalas äratallatud toatuhvlid.

«Kas teie olete paater Figueiredo?» küsin igaks juhuks.

«Muidugi, muidugi. Te ei eksinud.»

Paater Figueiredol on intelligentne nägu, tema targad silmad vaatavad läbi lihtsates traatraamides prillide. Ta tõmbab suure käega üle juusteta lauba ja naeratab avalalt.

«Ma tulen kohe tagasi,» ütleb ta ja kaob kitsasse uksevahesse.

Mõne minuti pärast asetab ta minu ette mingi lõuendisse keeratud eseme.

«Näe, missugusele asjale võib mõnikord sattuda,» lausub paater, võttes eseme ümbert riideräbala.

Riideräbala alt ilmub välja pronkslaegas. Laeka külgi kaunistab keerukas ornament, mida katkestavad paabulinnude stiliseeritud kujutised. Keskne paabulind on kahe peaga.

«Pöörake sellele tähelepanu,» ütleb Figueiredo, «see on augustiinlaste ordu embleem.»

«Vaevalt küll,» vangutan kahtlevalt pead. «Seda embleemi võib mõnikord kohata Vidžajanagari impeeriumi ajajärgu hindu templites.»

Paater jääb hetkeks mõttesse. Seejärel vaatab mind teraselt läbi prillide.

«Võib-olla on teil õigus. Augustiinlastega pole siin tõepoolest tegemist. Noh, aga mida te ütlete selle kohta?»

Ta tõstab üles laeka kaane. Sellel on kaks figuuri. Üks on Jeesus Kristus koos kõigi atribuutidega, teine on india dhotis.

«Tõenäoliselt,» alustan kaant vaadeldes, «on siin tegemist juba kristlusega. Aga kes on Kristuse kõrval?»

«Püha Toomas.»

«Olete veendunud?»

«Oo jaa! Laegas kuulub minu arvates XVI sajandisse. Seda kinnitavad Londoni, Pariisi ja Delhi muuseumid.»

«Noh, aga Püha Toomas, mis on temal tegemist Indiaga?»

«Kuidas ei ole tegemist?» imestab paater. «Ta oli ristiusu esimene kuulutaja siin, Madrases.»

«Oli see ammu?»

«Arvan, et I sajandil meie ajaarvamise järgi. Te ju teate, India oli siis Roomaga elavas kaubavahetuses. Seniajani on

Pondicherry lähedal Aricamedus säilinud roomlaste koloonia. Püha Toomas võis siia sõita nende laevaga. Kas teate legendi tema ennustuse kohta? Püha Toomas püstitas ookeani kaldale kivist risti ja ütles: «Kui lained puudutavad selle jalamit, saabuvad Euroopa kristlased Indiasse.» Kui Vasco da Gama laevad jõudsid Kalikuti juurde, noolisid lained juba risti jalamit.»

«Hästi,» ütlesin. «Ainult et kui elas Toomas, siis neis maades, kust vallutajad Indiasse tulid, kristlasi veel polnudki.»

Paater jäi jälle mõttesse.

«Kuid ta oli ju apostel ja nägi palju aastaid ette,» lausus ta ebalevalt.

«Miks siis sellel apostlil oli tarvis anda eurooplaste kolonisatsiooni algusele Indias fataalse paratamatuse varjund? Te ei tea? Võib-olla läks seda hiljem kellelegi tarvis?»

Figueiredo kratsis paljast pealage.

«Ma pole sellele legendile sellisest vaatevinklist kunagi mõelnud.»

Paater mähkis laeka lõuendisse ja viis vestluse teisele teemale.

I sajandil käisid Rooma galioonid mussoontuultest aetuina India randades. Sealt tõid nad Rooma turgudele peent indiariiet, berülle, pärleid ja vürtse. Üks selline galioon laskiski Malabari rannikul maale esimese ristiusukuulutaja. See oli pikk, sinisilmne, lihtsates sandaalides ja kulunud rõivastes mees. Praegu on raske öelda, kes ta oli — kas tõepoolest legendaarne Uskmatu Toomas või keegi teine. Vana Palajurade perekond Malabaris säilitab tänapäevani muistset käsikirja, kus kirjeldatakse selle jutlustaja rännakuid. Algul oli tema tegevuskohaks Cannanore. Sealt läks Uskmatu Toomas, nagu jutlustajat kutsutakse, Tamil Nadusse ja asus elama Mylapore'i, mis oli tollal suur kaubanduskeskus. Nagu käsikirjast selgub, pööras ta 17 490 brahmaani, 350 vaišjat ja 4280 šuudrat ristiusku. Isegi üks hindu tempel muudeti kirikuks. Kohalik valitseja Kandappa Radža lubas Toomal ehitada Mylapore'i lääneservale, ookeaniranniku lähedale, kiriku. Ristiusku levitades, võõrast jumalast jutlustades tegi Toomas samal ajal «imetegusid», mida oli kohustatud tegema iga endast lugupidav apostel või pühak. Ta tegi pimedaid nägijaks, ravis terveks pidalitõbiseid ja halvatuid, tema pilgu all hakkasid kõnelema tummad. Kõige paremini tuli Toomas toime «kurjast vaimust vaevatutega». Võimalik, et sellel inimesel oli suur hüpnotiseerimisvõime.

Ka hindu preestrid tegid «imetegusid», mistõttu konku-

rendi ilmumine neile ei meeldinud. Nad leppisid veel kuidagiviisi jumala teistsuguse tõlgendamisega. Kuid jutlustaja kippus kallale nende maapealsele võimule. Siis ässitasid preestrid Tooma vastu üles kohaliku valitseja Mahadevani hukkuma. Jutlustajal tuli Mylapore'ist põgeneda Väikesele mäele, tamili keeles Tšinna Malaile, mis asub kuue miili kaugusel Saint George'i fordist. Mägi oli kaetud tiheda džungliga. Seal leidis ta endale ühes koopas pelgupaiga. Ent vaenlased sattusid jutlustaja jälile ja ta pidi uuesti põgenema, seekord Suurele mäele, mida nüüd nimetatakse Püha Tooma mäeks. Seal püstitas ta kivist risti, mille ees palvetas. Järjekordse palvetuse ajal tabas jutlustajat mõrvari käsi. Ta varises risti jalamile, oda abaluude vahel. Räägitakse, et see juhtus 68. aastal. Tooma poolehoidjad viisid tema keha Suurelt mäelt ookeani kaldale, kus asus tema rajatud kirik. Sinna jutlustaja maetigi.

Ent ilmselt kandis selle kummalise, apostlina tegutsenud kristlase külvatud seeme vilja. Legendi tema kohta tõid ringirändavad misjonärid Indiast Euroopasse juba VI sajandil. Varased araabia rändurid mainisid oma reisikirjeldustes «Bet Tumat» — «Tooma paika» Mylapore'i lähedal. Aastal 883 saatis Alfred Suur, Inglismaa valitseja, oma piiskopi Sigehelmi «merd mööda Rooma ja edasi Püha Tooma juurde Indiasse». Aastal 1293 külastas kuulus veneetslane Marco Polo Mylapore'i ja mainis hiljem oma raamatus seda kohta, kus oli tapetud ristiusu kuulutaja, ja ka seda, et tema hauda külastavad palverändurid. Teine tuntud rändur Nicolo Conti kirjutas 1450. aastal, et Mylapore'is on kirik, kuhu on maetud Püha Toomas. Seda legendi on kinnitanud kõik, kes on Madrase rannikul viibinud. Legend oli levinud selles iidses linnas elunevate hindude hulgas, ja seda andsid üksteisele edasi esimese kristliku koloonia elanikud, kes polnud eurooplasi veel oma silmaga näinudki. See koloonia asus Väikesel ja Suurel mäel ning eksisteeris XV sajandi keskpaigani. Aastal 1450, muhameedlaste sissetungi ajal, paljud kristlased tapeti, nende majad aga muudeti rusuhunnikuiks. Need võõra usu pooldajad, kes ellu jäid, põgenesid tulevasest Madrasest teistesse paikadesse.

Sellega varase kristliku koloonia ajajärk Madrases lõpeb. Mõnekümne aasta pärast algab uus ajajärk, mis on seotud portugallaste ekspansiooniga Koromandeli rannikul. Vasco da Gama kommodoorid olid Mylapore'i ristiusu reliikviatest hästi informeeritud. Portugali maakuulajad hakkasid neid otsima. Nende järel ilmusid Mylapore'i müüride alla Portugali

karavellid. Need olid relvastatud suurtükkidega ja nende trümmides asusid sõdurid. Mylapore'i lähedale tekkis Portugali kindlus São Tomé. Niiviisi aitas palju aastasadu tagasi hukkunud jutlustaja esimesi India koloniseerijaid. Katoliiklik Portugal ei kasutanud India vallutamisel mitte ainult relvi, vaid ka risti ja peaaegu täiesti ununenud apostli nime.

Kaugest Portugalist tulnud võõramaalased seadsid end iidse Mylapore'i lähedale peremeestena sisse. Sel ajal kui kaupmehed kauplesid ning sõdurid sõdisid ja röövisid, tegid katoliku paatrid oma «jumalale meelepärast» tööd. Nad hakkasid Uskmatu Tooma hauda otsima. Ookeani kaldal pooleldi varemetes kiriku ümber tehti hoolega kaevamistöid. Ja viimaks 1523. aastal satutigi mingile matmispaigale. Mitte kuigi kaugel maapinnast asus ümmargune, kividega vooderdatud hauakamber. Paatrid ei leidnud hauakambrist mitte midagi ja käskisid edasi kaevata. Kobeda mullakihi alt tulid nähtavale kaks kiviplaati. Plaatide all avastati inimese pealuu ja selgroolülid. Nende kõrvalt mullaga täidetud pott ja odaots. Niiviisi leidsid portugallased Uskmatu Tooma haua. Muld potis, kuulutasid nad, on läbi imbunud usuvägilase verega, oda aga on tema tapja relv. Ent mida ütleksid arheoloogid, kes avastasid hiljem kogu Tamil Nadus sadu taolisi matmispaiku? Paatrite poolt lahtikaevatud haud kujutab endast matmispaika, kus on ilmselt kasutatud megaliitilist rituaali, mis esines Lõunas elavate draviidide juures enne meie ajaarvamist ja meie ajaarvamise algul. Kelle põrmu rahu rikuti, on raske öelda. Madrase katoliiklased arvavad seniajani, et tegemist on Püha Tooma luudega. Jätame selle nende südametunnistusele.

Portugali paater võttis Mylapore'i elanike muistse esivanema luud hauast ettevaatlikult välja ja pani need kirstu luku taha. Igatahes oli püha reliikvia nüüd katoliiklaste valduses. Luudega jännati kaua. Kirstust paigutati nad ümber kasti. Kastist kuhugi teise kohta. Hiljem läksid nad kaotsi. Mõne aja pärast leiti nad portugallaste poolt taastatud mereäärse kiriku altari alt uuesti üles. Olles nüüd «pühade» luude valdajad, alustasid katoliku paatrid pealetungi «paganatele», sundides neid vastu võtma võõrast, kuid «tõelist» usku. Kuid see töö edenes aeglaselt, läks tarvis täiendavaid jõupingutusi ja tõendeid. Aastal 1729 võeti muistne matusepaik uuesti käsile. Seekord oli matusepaik mõnevõrra heldem. Esiteks, ta andis välja Uskmatu Tooma portreega marmorplaadi. Jutlustaja vasakus käes oli raamat, parem käsi tõstetud õnnistamiseks. Hiljem leiti, et plaat kuulub VI sajan-

disse, kuid nüüd polnud sellel enam tähtsust. Teiseks, 30. kaevamispäeval hakkas haud helenduma. Seitse tunnistajat kinnitasid seda vandega. Hiljem seda enam ei esinenud. Võib-olla seetõttu, et tunnistajad pidasid paremaks Madrasest kiiresti kaduda. Mungad-augustiinlased võtsid haua oma asutuse alla. See kestis 1893. aastani, mil muistse matmispaiga kohale ehitati Püha Tooma katedraal. Hauakambrisse pääseb otse katedraalist. Matmispaik on nüüd igati komfortaabel. Sinna seati sisse isegi elektrivalgus. Iga palverändur, kes selleisse keldrisse laskub, teab, et ta ei maksa raha asjata.

Noh, mis aga puutub ristisse, mille juures usuvägilane surma sai, siis ka sellega tuli vaeva näha. Kõigepealt oli vaja rist leida. Leiti. Püha Tooma mäele hakati ehitama kirikut ja leitigi. Ja jälle kinnitasid tunnistajad vandega, et maa risti juures oli läbi imbunud värske verega. Seekord oli tunnistajaid vähem. Rist pandi üles uude kirikusse. Kuid koguduse liikmed siia kuigi tihti ei tulnud, «paganad» aga ammugi mitte. Kirik asus liiga kõrges kohas. Tõus sinna oli järsk. Hiljem asi mõnevõrra paranes. Ilmnes, et ristil on tervistav võime. Pühade ajal juhtus ristiga imeasju.

Pühademissa ajal 1558. aastal muutus rist äkki mustaks ja hakkas vett välja ajama. Aastail 1689 ja 1695 muutus rist palvetamise ajal punaseks, seejärel pruuniks ja hiljem valgeks. Ta mähkus mustadesse pilvedesse, mis ilmusid teadmata kust ja kadusid teadmata kuhu. Ja jälle hakkas ta vett nõristama, kusjuures niisugusel hulgal, et oleks peaaegu altari ja kõik kohalolijad vee alla matnud. Räägitakse, et naised olevat sündsusetult kiljunud ja seelikuid üles kiskunud, mehed aga olevat pinkidele roninud ja «pühade» jõudude avaldumist surmamõistetute ilmega vaadelnud. Paatrid pingutasid üle ja said piiskopilt noomituse. Sellest ajast peale imed lakkasid. Katoliiklikud isad hakkasid muude asjadega tegelema. Nad said Uskmatu Tooma nime kasutades teisi, palju tõhusamaid protsente. Nendeks olid pärlid, teemandid ja kuld. Imed neid enam ei huvitanud.

Olukord sellel rannikul kogu aeg muutus ja see tekitas São Tomé paatreile küllaltki palju muret. Läheduses tugevnes ja kasvas Saint George'i fort. Selle peremehed olid protestandid. Ida-India Kompanii võttis portugallasi meelsasti oma teenistusse. Nad tundsid hästi kohalikke keeli, tavasid ja traditsioone. Teenistusse astunud portugallased asusid kindluse lähedusse elama. Paatrid ei võinud lubada, et kogudus läheb nende kontrolli alt ära. Nad järgnesid oma koguduse liikmeile ja ehitasid forti isegi Püha Andrease kiriku.

Ent varsti tekkisid katoliku paatrite ja Ida-India Kompanii vahel lahkhelid. Paatrid ajasid oma poliitikat, fort oma, São Tomé vaimulikest oli tarvis lahti saada. Aitas juhus.

Lääneranniku asuvast Suratist sõitis Masulipatamisse prantsuse kaputsiin Éphraïm de Nevers. Väikest kasvu, tüse, pikas sutaanis mees ilmus 1642. aastal Masulipatamisse ja püüdis leida laeva, mis toimetaks ta Euroopasse. Kuid sellist laeva ei leidunud. Terve kuu nähti kaputsiini sutaani vilksatamas sadamakaidel. Isa Éphraïm pidas läbirääkimisi kaptenitega, pummeldas koos nendega kõrtsides. Ent kõik oli asjata. Siis soovitati tal sõita kohalikul kuunaril Madrasesse ja paluda, et Ida-India Kompanii fregatt teda peale võtaks. Niiviisi ilmuski kaputsiin forti. Oma imestuseks avastas ta siin fordi müüride lähedalt portugali katoliiklaste kvartalid. Laev ei väljunud niipea ja väsimatu Éphraïm otsustas aega mitte lasta kaotsi minna. Ta puhastas sutaani, kohendas peas tonsuuri ja, võtnud piibli kaenla alla, läks Madrase portugallastele jutlust pidama. Juba esimesel päeval peatas teda tänaval paater São Tomést.

«Ma kuulsin, püha isa, et te olete kaugelt tulnud,» alustas ta, püüdes näole naeratust manada. «Mida te praegu siin teete?»

Kaputsiin selgitas.

«Kõik on jumala kätes,» ohkas paater. «Aidaku ta teil kiiremini laevale pääseda.»

Portugallase hääletoonis kõlas ähvardav noot. Kuid Éphraïm ei pööranud sellele tähelepanu. Kaputsiinil oli tulnud olla täbaramateski olukordades. Ta pööras tõelisse usku paganaid ja kõige vähem pelgas ta katoliiklastest vendi. Fordis märgati kohe, et sissesõitnud kaputsiin on esile kutsunud kohalike paatrite rahulolematuse. Peagi selgus, et Éphraïm on hea hariduse saanud inimene. Ta oskas inglise, portugali, hollandi, araabia ja pärsia keelt. Ent prantsuse kaputsiini kõige väärtuslikumaks omaduseks oli inglaste vaatevinklist lähtudes see, et ta ei olnud segatud São Tomé paatrite poliitilistesse intriigidesse. Talle tehti ettepanek Madrasesse jääda. Kaval Éphraïm taipas, et on täbarasse olukorda sattunud. Ta keeldus. Ka São Tomé piiskop ei nõustunud teda ametisse kinnitama. Kuid Ida-India Kompanii ei taganenud. Kaputsiinide ordu ülemale Pariisi saadeti kiiresti depešš. Fordi kullerid ilmusid Vatikani. Ordu ülem mõistis väga hästi, missugust kasu võivad prantsuse kaputsiinid Madrasele tuua. Prantsusmaa ja Inglismaa huvid olid Indias juba kokku põrganud. Ta saatis Éphraïmile käsu kohale

jääda. Paavst aga läkitas Madrasesse oma bulla, millega kõik katoliiklased kuulutati São Tomé kirikuvõimudest sõltumatuks. Ent portugali piiskop suhtus asjasse teisiti. Ta ei allunud paavstile ja süüdistas kõiges juhtunus Éphraïmi. Ebasoovitav kaputsiin, inglaste soosik, oli tarvis kõrvaldada. Kaua ja hoolikalt kavandati paatrite vandenõu. Sellesse pühendati väheseid. Éphraïmil olid omad informeerijad, kuid need ei märganud mitte midagi kahtlast.

Ühel 1649. aasta suveõhtul läks kaputsiin pahaaimamatult São Tomésse. Portugali faktoorias olid tal mingid äriasjad ajada. Isegi tema ei suutnud vastu seista ilmalike asjadega tegelemise kiusatusele. Hiljem kahetses ta seda korduvalt. Haskelt lõõtsutades, sandaalidega tolmu keerutades sammus palavusest roidunud Éphraïm aeglaselt mööda tänavat. Tänav kulges kogu ulatuses kivimüüride vahel, mille tagant paistsid ähmaselt punaste kivikatustega majad. Ainus petrooleumilatern tänava lõpus andis tuhmi valgust. Laterna juures vilksatasid mõned inimkogud. Seejärel kadusid nad kõrvaltänavate pimedusse. Tühja tänava vaikus näis kaputsiinile kahtlane. Ta kuulis selja taga samme, pöördus ümber, kuid ei näinud kedagi. Järgmisel hetkel kukkus ta tugevast löögist tabatuna maha. Meelemärkusele tulles nägi ta, et lamab kivipõrandal. Mitu mustades peakottides inimkogu olid tema kohal kummargil.

«Noh, kuidas on, püha isa, kas toibusite?» küsis peakotiga inimkogu tuttava paatri häälega.

«Võtke vaevaks selgitada . . .» alustas kaputsiin, kuid teda ei lastud rääkida.

«Saad ise kõigest aru.»

Mõne päeva pärast tõugati lõhkises kuues ja ahelates Éphraïm laeva pardale. Madrused seadsid purjesid ja vaatasid imestunult ahelates munka. Laeva trümmis, kuhu Éphraïm heideti, oli niiske ja haises rottide järele. Kitsas valgusviirg tungis läbi tihedalt suletud luugi prao. Iseloomuliku kõikumise ja summutatud veeloksumise järgi taipas munk, et laev oli São Tomést lahkunud. Goas oli Éphraïmil vastas piiskopi valvemeeskond. Teda veeti ahelates mööda Goa kitsaid tänavaid, mida täitis kellahelin. Kirikutes peeti jumalateenistust. Libedad astmed viisid kuhugi alla. Kolises riiv, ja kaputsiin oli sattunud kitsasse kambrisse. Musta võre tagant lae all paistis tükike helesinist taevast.

«Kus ma olen?» küsis Éphraïm valvurilt.

«Inkvisitsioonivanglas.»

Munk sai aru, et tema asjad on halvad.

Kaks aastat pidas Goa piiskop oma vangi kinni. Mõnikord kutsuti teda ülekuulamisele. Ähvardati ja saadeti uuesti kitsasse kambrisse. Samal ajal aga saatis Madrase fordi kuberner Rooma ühe depeši teise järel. Kaputsiinide ordu ülem kirjutas nördinult Goa piiskopi omavolist. Viimaks avaldas see mõju. Ephraïm vabastati ahelatest ja pandi uuesti laevale. Niiviisi sattus kaputsiin teist korda Madrasesse. Fordi kuberner ise oli talle randa vastu tulnud. Läbielatud vintsutuste tõttu omandas munk nii Musta kui ka Valge Linna katoliiklaste austuse ja lugupidamise. Kaputsiin asus kindlalt oma ametikohale. Talle saadeti abiks veel mõned prantsuse mungad. Nüüd kartsid São Tomé paatrid fordi lähedusse ilmuda. Kaputsiinide vennaskond seadis ennast Madrases igati mugavalt sisse ja monopoliseeris kogu katoliiklaste koguduse mitmeks aastakümneks.

Ephraïmist erinevalt tegeles vennaskond ka muude asjadega. Kuupaisteta, pimedatel öödel hiilisid madalale tõmmatud peakottides inimkogud salaja fordist välja. Mõne päeva pärast ilmusid nad Pondicherrys prantsuse vägede asupaika. Andmed, mis munkadest spioonid tõid, kirjutati hoolikalt üles ja süstematiseeriti. Ja kui 1749. aastal prantsuse laevastik blokeeris fordi, tundsid prantslased sealset olukorda paremini kui kuberner ise. Blokaadiöödel andsid kaputsiinidest usuvennad Püha Andrease kiriku tornist laternatega signaale. Seetõttu teati prantsuse laevadel inglise väeosade asukohti ja väejuhatuse kavatsusi. Mõne kuu pärast andis fort tänu prantsuse kaputsiinide õnnistatud abile alla. Kuid nagu teada, ei peremehetsenud prantslased Inglise valduste kaua. Ja siis algas arveteõiendamine. Ellujäänud kaputsiinid aeti Madrasest välja. Katoliku kirikud purustati. Katoliiklased tagandati Kompanii teenistusest ja aeti Valgest Linnast välja. Alles 15 aasta pärast söandas kaputsiinide ordu ülem Bernard saata Londonisse Ida-India Kompanii direktoritele petitsiooni, milles nõudis kaputsiinidele Inglise-Prantsuse sõja ajal tekitatud kahju hüvitamist. Prantslased ei ohustanud enam forti, kaputsiinide reeturlikkus vajus aegamööda unustusse, ja Kompanii maksiski purustatud kirikute eest ordule 50 000 ruupiat. Selle rahaga ehitasid kaputsiinid Armeenia tänavasse kiriku. Ent ordu munki ei usaldatud enam, fort eelistas nüüd itaalia ja portugali vaimulikke. See võimaldas ka teistel ordudel Madrases kanda kinnitada. Aastal 1832 ühendati Musta Linna ja São Tomé katoliiklased ühiseks vikariaadiks. Selle etteotsa sai São Tomé piiskop. Kuid lahkhelid Musta Linna ja São Tomé katoliiklaste vahel

on säilinud seniajani. Tihtilugu tekivad need rahvuslikul pinnal, ärimeeste rühmituste vahelise konkurentsi pinnal. Vaenulikud mungaordud ajavad need lahkhelid sageli ettekavatsetult teravaks.

Madrase kirikuist on katoliku kirik kõige võimsam. Ligemale viis aastasada on ta oma juuri visalt ja ettevaatlikult linna maapinda ajanud. Nüüd on nad päris sügavale tunginud. Mylapore'i lääneosa on endiselt katoliiklaste tsitadell. Vaimulike, munkade ja nunnade pikad valged kuued on Madrase tänavail tavaline vaatepilt. Neid võib näha kärarikastel turgudel, ärikvartalites, äärelinna räpastel tänavatel, ookeani kaldal. Kümned tuhanded koguduseliikmed täidavad katoliku kirikuid ja liiguvad pühade ajal lõputu vooluna Püha Tooma katedraali poole. Need on portugali kolonistide järeltulijad, kelle soontes voolab ka indialaste verd, endised puutumatud, keda on veedelnud kristlik võrdsuse kuulutamine, alamkastide esindajad, inglaste ja indialaste segaverelised järeltulijad, kohalikud tamilid ja telugud. Nende sotsiaalset koosseisu ei ole võimalik täpselt määrata. Katoliiklaste hulgas võib kohata pankurit ja kalurit, väikekaupmeest ja tähtsal kohal töötavat ametnikku, kooliõpetajat ja rikšavedajat, töökojaomanikku ja kuli. Koguduseliikmete kirju massi hulgas laveerides teevad katoliku paatrid oma tööd. Igal pühapäeval helisevad 18 kiriku kellad. Kirikuaiesid täitvate inimeste hulgas võite näha frantsiskaani ja jesuiidi, dominikaani ja augustiinlase ning muidugi kaputsiini mungarüüd. Linnas on palju kloostreid, misjoniasutusi, kirikukoole, varjupaiku ja haiglaid. Kõik nad kuuluvad katoliiklastele, kelle ülem elab soliidses avaras villas ookeani kaldal, Püha Tooma katedraali gooti stiilis tornikeste ja tornide naabruses.

Ordu mungad ei lepi üksnes koolidega. Nad asutavad kolledžeid, tungides kõrgema hariduse valdkonda. Jesuiidid asutasid 1925. aastal Ignatius Loyola nimelise poeglastekolledži, frantsiskaanid 1947. aastal tütarlastekolledži «Stella Maris» — «Mere Täht». Need katoliiklaste edusammud olid suurel määral võimalikud tänu nende kiriku rangele korrale, mungaordude vastuvaidlemist mittelubavale distsipliinile, paatrite oskusele uurida koguduse meelelaadi ja kalduvusi.

Kõik see protestantidel puudus. Ja kuigi inglise kirik kuulus valitsevale rahvusele, oli selle positsioon palju nõrgem kui katoliiklastel.

Esimesed protestandi kaplanid, kes Kompanii teenistusse astusid, sarnanesid väga vähe São Tomé ettevaatlike ja kan-

natlike paatritega. Nad ei päästnud oma hinge «paganate» pööramisega ristiusku. Ilmselt seepärast, et «päästa» polnud midagi. See oli parandamatu rahvas, poolpiraadid, poolröövlid, kes korraldasid prassinguid «Musta Joe» kõrtsis. Sageli olid nad sõitnud piraatide laevadel, võttes osa röövimistest ja salakaubaveost. Sealt sattusid nad Ida-India Kompanii fregattidele, seejärel aga asusid elama forti. Tihtilugu hulkusid kaplanid mööda maad ühest faktooriast teise, taga ajades juhuslikku hõlptulu ja lõbusat ajaviidet. Nad suutsid piiblit ainult veerida, ajasid segi apostlid ja unustasid vajalikel palvushetkedel risti ette lüüa. Nende tugevad krobelised käed, mis olid harjunud hoidma mõõga või püstoli käepidet, sarnanesid väga vähe hingekarjaste ärahellitatud, õnnistavate kätega. Kaplanid prassisid ja rõvetsesid nagu sõdurid ja madrused. Ja nagu needki, püherdasid purjus pühad isad Musta Linna tänavate tolmus. Oma hädise väljanägemisega ei tekitanud nad kohalikes elanikes lugupidamist ega austust. Nagu teisedki fordi elanikud, tõuklesid kaplanid Merevärava juures, ajades äri või spekuleerides. Nad käisid koos ärakaranud röövlite jõukudega kaugetel röövretkedel. Ja nagu needki, riisusid teekäijaid ja ettejuhtuvaid külasid ning tapsid väikeradžasid.

Inglismaale siirdunud naabobite hulgas oli ka kaplaneid, kes olid endale «ligimeste» petmise ja röövimisega tohutud varandused soetanud. Valge Linna elanikud mäletasid veel kaua John Mitchelli, Ida-India Kompanii kaplanit, kes jättis oma avantüüridega varju isegi kuninglikud ohvitserid. Mitchell, keda ähvardas võlavangla, pidi Inglismaalt pagema. Kaplan armastas kirglikult kaarte mängida ja saabus päev, kus tuli tasuda võlad. Maksta polnud aga millegagi. Aitas välja tuttav laevakapten, kes peitis kaplani Hea Lootuse neemeni purjetava laeva trümmi. Ühes sadamas kaplan kadus, tänamata isegi oma heategijat. Mõne aasta pärast kihutas «püha isa» piraatide laeval mööda India ookeani ja käsitses abordaažikonkse oskuslikumalt kui risti. Tõsi, ta pidas korralikke matusetalitusi oma kaaslastele, kes olid merelahingutes hukkunud. Ent ka siin tegi kaardimängukirg «püha isaga» paha nalja. Ta ei tahtnud kuidagi võlgu ära maksta. See ei olnud meeltmööda isegi piraatidele. Ühel ööl saatsid nad ta inimtühjas rannas maale. See koht polnud fordist kuigi kaugel. Niiviisi tuligi John Mitchell Madrasesse ja hakkas Ida-India Kompanii kaplaniks. Mitchelli piraatlikud kalduvused ei kadunud ka fordis. Ta taipas kohe, et siin on tal «täielik tegevusvabadus».

Ka teised «pühad isad» «arendasid tegevust» ja igaüks omamoodi. Üks kauples, teine purjutas, kolmas tegeles riisumisega, neljas türanniseeris oma teenreid. Üks kaplan markas purjuspäi koju tulles oma tõmmunahalist teenrit. Teenri nahavärv ärritas peremeest. Ta tungis noormehele rusikatega kallale ja tõukas ta terrassilt alla. Vigastatud teener lamas seal abi saamata kogu öö. Kahe päeva pärast ta suri. Kuberner tegi tapjale üksnes valju noomituse. Ida-India Kompaniid rahuldasid sellised jumalasulased täielikult. Oktoobris 1680. aastal alustas fordis tegevust esimene protestandi kirik, mis ehitati kellatorni kohale. Sellele anti Püha Maria nimi. Skandaalitsejad ja joodikud olid selle kiriku esimesed vaimulikud.

Kompanii oli katoliku paatritega, Saksamaalt pärit protestantlike misjonäridega ja inglise isemeelsete kaplanitega kaua aega rahul. Inglise päritoluga misjonärid olid fordis mittesoovitav element. Paljudel neist olid sidemed Kompanii konkurentideks olevate vabakaupmeestega. Inglise kirik püüdis mitmel korral Madrasesse oma inimesi saata, kuid tagajärjetult. Ida-India Kompanii laevade kaptenid ei võtnud inglise misjonäre pardale. Londoni misjoniselts pidas fordiga «külma sõda». Aastal 1804 jättis kapten Indiasse sõita tahtvad misjonärid Londoni päevavaraste lõbuks kaile sügisvihma kätte ligunema, laev aga sõitis samal ajal Thames'i suudmest välja. Siis sõitsid kavalad misjonärid Kopenhaagenisse ja kauplesid end Madrasesse sõitvale Taani laevale. Nad saabusid ootamatult forti, viies täielikku hämmeldusse nii kuberneri kui ka kapteni, kes oli nad Londoni sadamakaile maha jätnud. Vagurpahurate nägudega ilmusid nad kuberneri ette.

«Välja!» möirgas kuberner. «Teid pole keegi siia kutsunud!» Misjonärid haarasid oma pikkade sutaanide sabad pihku ja tippisid uksest välja. Kuna aga lähemal ajal laeva tagasi minemas polnud, jäeti jumalasulased forti. Jutlustada lubati neil aga ainult eurooplastele ning inglaste ja indialaste segaverelistele järeltulijatele.

Ilmselt alahindas Ida-India Kompanii oma kodumaa kirikut. Alles 1813. aastal said inglise misjonärid Madrasesse sissesõidu õiguse. Linna hakati ehitama protestandi kirikuid. Need kerkisid Veperisse, Egmore'i, George Towni, Perambürisse. Avati misjonikoole. Ainult kogudusega oli asi halb. Misjonärid ristisid kiiruga kõiki inimesi, kes nende haardeulatusse sattusid. Nad meelitasid koolidesse lapsi ja pöörasid need ristiusku. Kuid nad ei orienteerunud kastisüsteemi ise-

ärasustes ja ristisid vägisi ka brahmaane. Seepärast kutsusid hindu templite preestrid üles võitlema protestandi misjonäride sissetungi vastu. Musta Linna kvartaleis tekkisid rahutused. Mõningatel misjonäridel tuli kiiresti jalga lasta. Katoliku paatrid jälgisid kiivalt oma protestantlikke kolleege ja püüdsid jõupingutusi säästmata neile igal sammul takistusi teha. Inglise misjonärid ei tundnud maad, kus nad töötasid. Nad ei võtnud vaevaks tundma õppida kohalike elaniko tavasid ja keelt. «Paganate» vastupanu kohates rakendasid nad üsnagi tihti toorest jõudu, kutsudes appi koloniaalpolitsei. Kõik need meetodid aitasid inglise kiriku tugevdamisele vähe kaasa. Seetõttu ongi linnas protestante kaks korda vähem kui katoliiklasi.

Nüüd on mõlemat masti misjonäridele saabunud rasked ajad. Neid ei toeta enam riik ega politsei. Puutumatud said kodanikuõigused ega taotle enam võrdsust ristiusu jumala egiidi all. Mõni aasta tagasi ühinesid katoliiklased ja protestandid ühise lõuna-india kiriku alla. Nii ühed kui teised mõistavad, et võitluses inimhingede pärast on tarvilikud ühised jõupingutused. Ent aasta-aastalt jäävad need jõupingutused üha nõrgemaks.

... Pikk, konarlike astmetega trepp viib kuhugi üles. Alt näib ta lõputu, eredasse taevasinasse viiv. «Üks, kaks, kolm ...,» alustan lugemist, kuid lähen varsti segi ning liigun aeglaselt ülespoole. Ikka kõrgemale ja kõrgemale. Ja viimaks märkan kirikutorni, mis järjekordse trepikäänaku tagant esile kerkib. See on Lootuse kirik Püha Tooma mäel. Kõrval on frantsiskaanide kloostri hallid täisnurksed müürid. Sisenen kiriku madalasse piklikku hoonesse. Siin on jahe, hämar ja lehkab vastikult. Altari kohal asub puust krutsifiks ja altari kõrval kantsel jutlustaja jaoks. Seintelt vaatavad pühakute ajahambast tumenenud näod. Kirik on väga vana. Ehitatud 1523. aastal. Kui silmad on hämarusega harjunud, märkan krutsifiksi ees kiviristi. Sedasama risti, mille on püstitanud Uskmatu Toomas. Ristil on imettegev jõud. Astun mööda kiviplaate, sammud kõmisevad tühjas ruumis. Polo mitte kedagi.

«On siin keegi?» küsin.

Keegi ei vasta. Lähen külgukse kaudu välja ja jään kloostri värava juures seisma. Värav on lukus. Äkki märkan elektrikella nuppu. Vajutan. Kuskil heliseb hõbedase kõlaga signaalkell. Mul tuleb kaua oodata. Viimaks avaneb väravas vaateaknakese pilu ja kaks musta silma uurivad mind hoolega. Seejärel silmad kaovad ja kuskil kõrval

avaneb jalgvärav. Tõmmu, mustas sutaanis ja sama värvi kõvasti päheseotud rätikus nunn tuleb jalgväravast välja.

«Tere,» ütlen mina.

Nunn noogutab.

«Tahaksin vaadata kirikut.»

«Lähme.»

Võtmeid kõlistades ja jalgu järele vedades läheb ta kiriku poole. Siin muutub ta jutukamaks. Justkui tõeline ekskursioonijuht näitab ta mulle kirikut. Viib ka kiviristi juurde.

«See on Püha Tooma rist,» alustab ta. «Tal on imettegev jõud.»

«Kas praegugi?» tunnen huvi.

«Ei, viimased kaks aastasada pole ta ennast avaldanud. Kuid ikkagi käivad paljud teda kummardamas.»

Vaatlen vargsi oma «ekskursioonijuhti». Ta on ilmselt india päritoluga. Tumedad paksud kulmud, täidlased huuled, tõmmul nahal sinakas varjund.

«Kust te pärit olete?» küsin.

«Keralast.»

«Ja kas teid on siin Keralast palju?»

«Viis. Ja kaks on Madrasest. Auväärne inglite ema on Prantsusmaalt.»

«Kelle ema?» ei taipa ma kohe.

«Auväärne inglite ema on meie eestseisja. Ja veel on üks õde — Austraaliast. Meid on nüüd siin vähe.»

«Aga kas võib näha seda, kuidas see nüüd oligi ...,» olen juba unustanud kummalise tiitli. «Inglite ema?»

«Auväärt inglite ema,» korrigeerib mind rangelt nunn. «Muidugi.»

Ta ei küsi minult, kust ma pärit olen, eeldades naiivselt, et valge nahaga inimene on alati kristlane. Läheme läbi kloostri jalgvärava ja satume kitsasse kloostri välis- ja sisemüüri vahelisse ruumi. «Sarnaneb kindlusega,» mõtlen.

«Oodake siin,» ja minu saatja kaob. Kuskilt on kuulda tema häält.

«Õde Euroopast tahab näha auväärset inglite ema.»

Mõne aja pärast ilmub uksest, mida ma varem ei märganud, kõrget kasvu valge inimkogu. «Inglite ema,» otsustan. Heledad silmad vaatavad valvsalt, huuled on aga tõmbunud variserlikku naeratusse. Massiivse keti otsas rippuv elevandiluust krutsifiks ehib võimsat rinda. Näonahk on kahvatu ja lõtv, silmade all kotikesed.

«Tere tulemast! Õnnistagu teid jumal!»

Eestseisja sirutab mulle suudlemiseks valge pärgamentse käe. «Õde Euroopast» satub hetkeks segadusse. Seejärel teeb näo, et ei märka väljasirutatud kätt. Nüüd satuvad segadusse «inglite ema» ja nunn, kes tema selja taga tammub. Eestseisja ei naerata enam ja küsib:

«Kust te pärit olete?»

«Nõukogude Liidust.»

«Oo!» hüüatab «inglite ema». Ja veel kord: «Oo! Võibolla te olete koguni kommunist?»

«Muidugi.»

Nunn ja eestseisja taganevad instinktiivselt, kuid neid takistab sisesein. Teineteise vastu põrgates rüselevad nad kitsa ukseava juures. Esimesena saavutab enesevalitsuse «auväärne inglite ema».

«Andestage,» ütleb ta, «kui me oleksime teadnud...» ja heidab minu «ekskursioonijuhile» väljendusrikka pilgu.

«Siis te poleks mind üle läve lasknud,» lõpetan ma tema mõtte. «Kuid ta ei ole süüdi. Ta eksis nagu teiegi. Ärge kartke, teie kloostrit ei ohusta miski.»

«Mida te siis tahtsite?»

«Kloostrit vaadata.»

«Seda me teile ei saa näidata.»

«Hästi. Aga teie varjupaika võib ehk ikkagi vaadata?»

Eestseisja sõrmitseb krutsifiksi rinnal. Tema silmad vilavad ärevalt siia-sinna.

Lõpuks langetab pilgu ja ütleb vaikselt ohates:

«Vaadake,» ja kaob ukse taha.

Varjupaiga hoone asus kloostri õuel. See oli pikk, viletsa välimusega barakk, mille esist piiras varbtara. Tara taga askeldas mõnikümmend last. Seal oli päris väikseid, alles käima õppinud lapsi kui ka juba suureks sirgunud kohmaka olekuga noorukeid. Hämmastas see, et siin polnud tavalist lastele iseloomulikku elevust ja kära. Varjupaiga kulunud rõivad lotendasid kõhnadel õlgadel. Laste peenikesed käed ja jalad ei paistnud kuigi puhtad ning olid kriimustusi täis. Lapsed rääkisid omavahel summutatud häälega, mõned aga hoopis sosinal. Õue ühes nurgas istus umbes kaheksa-aastane poiss ja vaatas oma suurte nukrate silmadega ainitl ühte punkti. Astusin poisi juurde.

«Mis su nimi on?»

Poiss ei vastanud ja vaatas küsivalt «õele Austraaliast», varjupaiga juhatajale otsa.

«Sellel pole tähtsust,» vastas poisi eest nunn. «Me anname talle oma nime.»

«Kes on tema vanemad?» tunnen huvi.

«Sellist informatsiooni me ei anna. See on ordu saladus. Tänagu jumalat, et ta saatus on kindlates kätes.»

Samal ajal lähenesid meile teised lapsed, kelle tähelepanu oli toimuv köitnud.

«Minge oma kohale!» käsutas «õde Austraaliast» karmilt. Lapsed läksid alandlikult eemale.

«Aga kui poisil on vanemad, kas nad võivad teda vaatamas käia?» ei jätnud ma järele.

«Ei. Kui ta on kord juba meie juurde sattunud, ei ole vanemaid enam tarvis. Mida te veel tahate teada saada?»

«Rohkem mitte midagi. Tänan.»

«Lapsed!» hüüdis nunn. «Palvusele, kiiresti!» Ja alistunult hakkas kloostri kabeli poole venima väikeste vanakeste norgus ahelik, kellelt frantsiskaani nunnad olid võtnud lapsepõlve.

Seisin kaua Püha Tooma mäe jalamil ja vaatasin kloostri süngeid müüre, mille taga vaevlesid väikesed india vangid, kelle saatus olenes «auväärsest inglite emast».

Peaaegu iga katoliku kiriku ja iga misjoniasutuse juures on varjupaik. Kust võetakse lapsi? Sellele küsimusele ei ole raske vastata. Vaadake Madrase tänavail ringi. Kui palju on seal väikseid kodutuid hulkureid, kerjuseid, lapsi, kelle järele ei suuda vaadata hommikust õhtuni tööl olevad vanemad, lapsi, keda nad ei suuda toita. Neid, nälginud ja ilma hooleks jäetud lapsi korjavad üles nunnad ja misjonärid. Mõned vanemad annavad oma lapsed ise misjonivarjupaikadesse. Ja neist saab ordude ja misjoniasutuste omand. Lapsi sunnitakse unustama oma vanemad ja nimi. Varjupaiga vedela lurri ja kulunud rõivaste eest tuleb neil elu lõpuni tasu maksta.

Maksavad oma hinge ja südametunnistusega, oma maast ja kiindumustest, vabadusest ja mõtetest ilmajäämisega. Laste varjupaigad kujutavad endast mungaordu saladust. Jesuiitide ja dominikaanide, augustiinlaste ja frantsiskaanide saladust. India laste õpetamiseks loodud varjupaigad on katoliku ordude reserv sellel maal. Lastest kasvatatakse mungarüüs misjonäre, nuhke ja spioone, inimesi, kes tulevad ordus toime igasuguse tööga. Seepärast varjataksegi nende nimesid ja päritolu, mõnikord aga nende nägusidki.

Karm distsipliin, range kinnipidamine asjaajamise saladusest, suurepärane organisatsioon, antikommunismi oskuslik propageerimine, oma india koguduse elu oivaline tundmine ja oskus kasutada seda oma huvides teevad katoliku kirikust

mitte ainult India, vaid ka rahvusvahelise reaktsiooni kindla kantsi. On teada, kui raevukalt astusid katoliku paatrid välja kommunistliku valitsuse vastu Keralas aastail 1957—1959.

Püha Tooma katedraali ja peapiiskopi maja naabruses asub rohuaedadest ümbritsetud uhkete villade kvartal. Siin elavad katoliiklased. Nende hulgas on küllaltki palju Swatantra tegelasi. Kuid kõige mõjuvõimsam parteijuht on neist siiski Rutna Swamy. Peapiiskopi enda lähedane sõber. Nende majad asuvad kõrvuti. Valimistel kogub see rajoon Swatantra kasuks alati soliidse arvu hääli. Siin reageeritakse sõnadele «kommunist» ja «Nõukogude Liit» samuti, nagu seda teeb «auväärne inglite ema».

Katoliku kirik punub oma võrke kogu linnas. Ta heidab neid kaugele, haarates aguleid ja kõrvalisi rajoone.

Kitsas tänav upub hämarusse, ähmaselt põlevad üksikud laternad. Kuskil luitunud majade ja savihurtsikute taga mühab ookeani lainemurd. Majade lävedel ja hurtsikute ees istuvad väsinud inimesed, puhudes omavahel vaikselt juttu. Kuid siis hakkab tänava lõpust kostma trummipõrinat ja ebaharmoonilist laulu. Tänava elanikud tõstavad pead ja jäävad ebatavalisi helisid uudishimulikult kuulama. Seejärel vantsivad nad üksteise järel tänava lõppu. Siin põristavad mõned noormehed tamburiine ja trumme ning laulavad mingit erksaviisilist ja lõbusat laulu. Selle kummalise jõugu keskel märkan paksu hallipäist paatrit, piibel kaenla all. Trummipõrina ja laulu peale koguneb paatri ümber üha enam rahvast. Üks noormeestest annab muusikantidele märku ja astub ettepoole. Tema trumm ja tamburiin lebavad nüüd rahulikult maas.

«Vennad ja õed!» alustab ta tamili keeles. Inglise keelt nendes tänavates ei mõisteta. «Te tulite siia meie Issanda Jeesuse kutsel. Ainult tema võib näidata teile õiget teed.»

Inimesed kuulavad tähelepanelikult. Lõbus laul ja tamburiinipõrin kõlavad ikka veel nende kõrvus. Üleminek jutlusele on mõningal määral ootamatu, kuid ükski ei lahku. Nad ootavad muusikat ja laulu. Selle tänava hallidel, rasketel argipäevadel on nii üht kui teist vähe ning katoliku jutlustajatele on see hästi teada. Seepärast kõlavadki nii lõbusalt nende laulud ja põrisevad kutsuvalt trummid. Mõne minuti pärast asendab noormeest paks paater. Ta avab piibli ja alustab põhijutlust. Mõni lahkub, lüües käega, kuid suurem osa jääb kohale. Jutluse lõpul hüvitab nende kannatlikkust

veel mitu tvistirütmis laulu, reipa refrääniga «halleluuja, halleluuja». Selliseid hulkuvaid ristiusu jutlustajate jõukusid võib õhtuti kohata linnas igal pool: uutes linnaosades, kalurikülades ja hurtsikute rajoonis. Tvist ja «halleluuja» variatsioonid lubavad kristlike misjoniasutuste tiiva all patuta lõbusat elu.

PAABULINDUDE LINN

Üks lamedate kivikatustega majade kvartal teise järel ulatub ookeani kaldalt Teinampetini ja peatänavale — Mount Roadile viivate põiktänavateni. See on Madrase iidne linnaosa — Mylapore. Mylapore tähendab tõlkes «paabulindude linn». Mylapore oli olemas juba siis, kui Madrasest polnud veel jälgegi, Francis Day ja Robert Clive'i esivanemad aga elasid koobastes ja käisid enda tapetud metsloomade nahkades. Möödus palju aastasadu, enne kui ilmusid Britannia ja Ida-India Kompanii. Ja iga aastasada jättis oma jälje Mylapore'i iidsetele tänavatele. Tekkisid ja arenesid draviidide riigid. Üks usukultus asendus teisega. Tulid ja läksid vallutajad. Iidne linn aga elab edasi. Nüüd ei ole ta enam nii suur kui varem. Aeg ja ookean on neelanud temast suure osa. Veel sada-kakssada aastat tagasi kõrgusid selge vaikse ilmaga ookeani veepeegli kohal templite eriskummalised gopurad ja teravatipulised pagoodid. Kuid aja jooksul kadusid needki vee alla. Nüüd on Mylapore üks Madrase keskseid rajoone. Praeguseni on säilinud iidsete draviidi linnade korrapärane planeering, muistsed ornamendid sise- ouepoolsetel ustel, kaugete esivanemate jumalate kivikujud. Kapaliswarari templi eriskummaline kivist skulptuuridega gopura ulatub üle ümberkaudsete kvartalite katuste. Tempel on pühendatud Šivale. Mylapore on üks draviidi šivaismi keskusi.

Templi jalamil puude varjus istuvad kerjused. Nappides värvilistes hilpudes naised ründavad möödujaid ja nuruvad bakšišši. Te sisenete templisse. Siin toob dipakute värelev valgus hämarusest esile hindu jumalate kivist ja puust kujutised. Healõhnalised kepikesed suitsevad, vööni paljad preestrid liiguvad käratult ringi. Altari juures, mis on pühendatud suurele tamili mõttetargale Tiruwalluwarale*,

* Pärimuse järgi olevat Tiruwalluwara värsistatud mõttesalmide kogumiku, ühe varaseima tamili ilukirjandusliku teose «Tirukkurali» autor.

loevad mõned inimesed poollaulva häälega pühasid vedasid. Muistse keele kõla levib meeldivate lõhnadega küllastatud õhus ja hääbub, otsekui lahustub aromaatse suitsu sinistes joakestes.

Meeldiv on minna tagasi tänavale, mis on tulvil troopikapäikese eredat valgust. Tempel peegeldub «pühas» veekogus, mille kallastel kasvavad kookospalmid. Veekogu juurde viivatel trepiastmetel kuivatavad «pühas» vees kümblejad oma riideid. Päikesetõusust alates sooritavad siin sajad linnaelanikud pudžat. Iga päev valgustavad esimesed päikesekiired palvetajate alandlikult langetatud päid... Templi lähedal suure baaniani varjus on mitu mustast kivist raidkuju. «Need jumalused aitavad naistel sigitusvõimeliseks muutuda,» räägib minu giid. Kivide juures kükitavad mõned naised. Templi juurde suubuvast kõrvaltänavast kostab äkki trummipõrinat ja laulu. Sealt ilmub üsna kummaline rongkäik. Selle eesotsas sammuvad muusikandid ning taovad trumme ja timpaneid, nende järel kantakse baldahhiini all istuvat inimest. Mõne tantsiva mehega rongkäik lõpebki. Istuja poos ja nägu on ebaloomulikud. Nagu selgub, on tegemist matuserongkäiguga, inimene baldahhiini all aga on surnu. Esimesel pilgul näib, et aeg on nendel kitsastel templilähedastel tänavatel seisma jäänud ning inimesed elavad ja mõtlevad nii nagu tuhanded aastad tagasi. See näib nii aga ainult esimesel pilgul...

Muinas- ja kaasaeg üheskoos on loonud selle eriskummalise ja omapärase atmosfääri, milles Paabulindude linn elab tänapäevani. Millal algas tema ajalugu? Raske öelda. Teda teati juba enne meie ajaarvamist. II sajandil kirjutas temast rooma ajaloolane Ptolemaios, nimetades teda Malli-arfaks. Ptolemaiose eluajal külastasid seda rikast ja õitsval järjel sadamat rooma laevad. Madrused imetlesid rikkaid templeid, sadamas seisvate võõramaiste laevade veidraid ninasid, tõmmunahaliste saledate naiste värvilisi rõivaid, brahmaanide läbitungimatuid kõrke nägusid. Rooma laevad viisid Malli-arfast kaasa kalleid väljaõmmeldud kangaid, elevandiluud, suud põletavaid vürtse, kirevate kullavärviliste ja roheliste sabadega paabulinde ning erutavaid legende hindu pühakute ja preestrite imetegudest. Kummaline linn ergutas rooma meremeeste ja seiklejate fantaasiat. Ühtlasi ka rooma kaupmeeste kasuahnust. Igal aastal tõi idamussoon Paabulindude linna alla rooma galioone.

Sama tuul paisutas Portugali karavellide purjesid, mis ilmusid linna müüride alla palju aastasadu hiljem. Niiviisi

tekkis Mylapore'i kõrvale portugali asula São Tomé. Kaks eri kultuuri, kaks eri religiooni eksisteerisid kõrvuti. See pidud Mylapore'ile kuigi hea naaber. Järk-järgult viisid portugallased ta São Tomé juures asuva Musta Linna seisundisse. Sadama õitseng ja Pallavate riigi hiilgeaeg olid vajunud tagasipöördumatult minevikku. Mylapore sattus feodaalruiide ja sõdade keskpunkti. XVII—XVIII sajandil käis linn käest kätte. Linna hõivasid Golkonda sultani väed ja vallutasid prantslased, teda rüüstasid hollandlased. Ta anti rendile kompradoor Kazi Virannale, teda kasutas hindu radža Punamalli, ta müüdi portugallastele. Ja lõpuks kinkis Karnataka naabob Mylapore'i Ida-India Kompaniile. Kõik need saatuse tujud oleksid hävitanud iga teise linna, ainult mitte Mylapore'i. Templites kummardati endiselt nelja käega Šivat, tõmmunahalisi inimesi rakendati Džagannathi kaariku ette, pühad elevandid aga sammusid värvitud lonte viibutades pompoossetes rongkäikudes, nõtked templitantsijatarid kõlistasid tabla rütmis käevõrusid, «uuestisündinute» kõrkidel nägudel püsis läbitungimatu ilme. Hindu svamid lugesid oma elukohtades kohusetruult pühasid vedasid, templikerjused küünitasid möödujate poole kookospähkli koorest tehtud kausse. Troopikaööde äikese-eelses palavuses loitsid jõgede ja veekogude kallastel matuselõkked. Põlatud paariad, puutumatud, liikusid otsekui viirastused äärelinnades, julgemata templitele või brahmausuliste kvartalitele läheneda. Uuestisündinud järgisid rangelt muistseid traditsioone. Nad teevad seda ka praegu.

Mylapore'i keskuse ja templilähedased rajoonid on võtnud enda alla brahmausuliste kvartalid. See on suletud maailm, kuhu «võõraid» ei taheta heameelega lasta. Tamili brahmaanide perekondi seovad üksteisega kastitavad, pühad vedad ning äravalitute hulka kuulumise ja teistest inimestest üleoleku tunne. Ortodoksse brahmaani elu kaitsevad kindlalt tema maja seinad. Selle elu «salapärasuse» võrk on tekkinud aastasadadega. Jumalast äravalitud uuestisündinute kast on praegugi muistsete salajaste tarkuste hoidja. Ainult nemad saavad aru vedade ja upanišadide mõttest, ainult nemad tunnevad väljasurnud sanskriti keelt, ainult nemad pääsevad ligi jumalatele. Nii mõtlevad uuestisündinud ja need, kes ikka veel usuvad, et tegemist on äravalitutega. Kuid elu ei saa peatada isegi brahmaani maja nelja seina vahel. Selliste katsete eest maksab ta kätte. Ta muudab muistsed tarkused kivistunud dogmadeks, asendab nad kultusega, mille mõtet järeltulevad põlved ei tea, muudab tarkuste hoidjad papa-

goideks, kes kordavad muistsete pühade raamatute fraase, taipamata nende mõtet.

Preestriamet ei ole praegu brahmaanide ainus tegevusala. Mylapore'i brahmaanide hulgas leidub ärimehi, õpetajaid, ülikooli õppejõude, poliitikategelasi, arste. Omal ajal toetusid Inglise võimud Madrases just brahmaanidele. Teiste kastide kiuste võimaldati neil haridust omandada, riigi teenistusse astuda, ettevõtlusega tegelda. Madrase brahmaanid on praegu elanikkonna kõige haritum ja jõukam kiht. Ja seepärast ongi linnas brahmaanidevastased meeleolud nii tugevad. Uuestisündinuile ei suudeta andestada nende kõrkust, upsakust, heapalgalisi ametikohti ja edu äriasjades.

...Näib, nagu oleksid inimesed, keda te Paabulindude linna igal tänavanurgal kohtate, minevikust pärit. Neil on seljas lumivalged dhotid ja palja ülakeha ümber uuestisündinute pühad nöörid. Laubad on hoolikalt puhtaks raseeritud ja kummaliste märkidega kaunistatud. Ühtedel on kolm paralleelvööti. Nende omanikud kummardavad Šivat. Teiste märk on kolmeharaline. Need on višnuiidid. Nende pikad juuksed on sõlme seotud või patsikeseks põimitud. Inimesed liiguvad tänavail aeglaselt, pidades ennast ülal tagasihoidlikult ja väärikalt. Patsikesed, maalitud laubad ja nöörid on muistsed reliikviad, millede varjul on sageli täiesti tavalised ja tänapäevased inimesed. Nende hulgas võite kohata ametnikku ja mehhaanikatöökoja omanikku, füüsikut ja botaanikut, aednikku ja lihtsat töölist. Ent nad on ikkagi brahmaanid. Ja seda tuleb alati silmas pidada.

GURU SHASTRI

Ka Shastri on brahmaan. Kuid ta ei ole preester, vaid guru, õpetaja. See on isegi enam kui preester. Guru Shastri ei ole ortodoksne inimene ning on selle üle väga uhke. Seetõttu võib teda muretult külastada, ta ei vihja ühegi sõnaga, et tõise kuulub «väljavalitute» kasti, teie aga olete peaaegu et puutumatu. Ei, guru Shastri ei luba seda endale iialgi. Minu arvates on tal veel üks meeldiv joon. Ta on matriarhaadi pooldaja. Guru propageerib «šakti» kultust, teiste sõnadega ema-jumalanna kultust. Ja kui oled naine, on see kahekordselt meeldiv. Kui te juhtuksite kohtama guru Shastrit Mylapore'i tänaval, te ei usuks, et ta on vaimulik. «Võrukael,» mõtleksite. Väikesed kavalad silmad, kavalalt naeratav täidlane suu, dhotist väljarippuv rasvunud kõht ja, lõpuks,

kokotselt juustesse torgatud roos. Ent sellele vaatamata on Shastri oma kasti põliste saladuste vaimulik õpetaja ja hoidja.

«Guru,» pärin ma temalt, «miks te ei anna ühelegi minu küsimusele selget vastust?»

Shastri tõmbab õhku valjusti ninasse, röhatab ja lükkab tehtud riisikausi eemale.

«Kui saaks igale küsimusele selge vastuse anda,» ütleb ta tähtsa näoga, «milleks siis enam õpetaja?»

«Et anda küsimustele selgeid vastuseid.»

«Aie!» kääksatab guru ja takseerib mind oma väikeste silmadega. «Kui te oleksite brahmaan, oleks mul kergem. Aga te esitasite küsimuse hingede rändamise kohta. Teie ju ei peaks teadma, et hinged rändavad? Eks ole?»

«Seda küll,» kinnitan peanoogutusega.

«See on, muide, meie põline saladus. Kui teie oleksite brahmaan...»

«Miks te siis hoiate kõike saladuses?»

«Saladus kaitseb meie iseseisvust,» väidab guru Shastri tähtsalt ja pistab käe riisikaussi.

«Aga kas pudža on ka saladus?»

«Saladus, saladus,» ütleb guru riisi mäludes.

«Ja seda saladust ei tohi näha?»

«Tohib küll. Ma ei ole ju ortodoksne usklik. Tulge ja vaadake. Varsti ongi Krishnamurti juures pudža.»

Oma majas guru Shastri ei ela. Tal on seal millegipärast lgav. Ta rändab Mylapore'is ringi. Päevade viisi elab oma õpilaste juures, teatud tasu eest peab jõukate brahmaanide kodutemplites pudžat. Kaval paks mees, roos juustes, käib ühest majast teise, kandes väärikalt müsteeriumide ja saladuste rasket koormat. Krishnamurti juures toimus pudža dasira esimesel päeval. Läksin sinna koos Mahadevaga, guru Shastri õpilasega. Guru jalutas juba maja verandal, endamisi midagi ümisedes. Krishnamurti ise, dhotis, uuestisündinu nöör üle vasaku õla, istus veranda teises otsas tähtsalt tugitoolis. Tema mitte enam noor, kahvatu näo ja külmalt vaatavate heledate sõstrasilmadega naine muutus mind nähes lusaseks. Ent guru tuli mulle appi.

«Las vaatab,» ütles ta perenaisele, «see ei tee jumalannale paha.»

Naine kadus niisama märkamatult, nagu oli ilmunudki. Samal ajal märkasin kahte paari uudishimulikke silmi. Kaks pead vaatasid kordamööda külguksest välja ja tegid mulle tähtsaid arusaamatuid märke. Läksin lähemale ja nägin

umbes kümneaastast tütarlast ning umbes kaheksa aasta vanust poissi.

«Kust sa oled?» küsis minult sosinal poiss.

«Venemaalt.»

«Kas sa oled Tereškova?» tahtis tüdruk teada.

«Ei ole,» hakkasin naerma. «Aga kes teie olete?»

«Mina olen Krishna, tema aga Sarojini. Mida sa siin teed?»

«Tulin pudžat vaatama.»

«Aa . . .» venitas Sarojini. «Papa kutsus ju guru Shastri.»

Lapsed olid väga seltsivad. Palju seltsivamad kui täiskasvanud. Teineteist katkestades jutustasid nad, et õpivad inglise koolis, et nägid ajakirjas Tereškova pilti ja et vanaema, kes istub praegu köögis, teeb endale ise süüa ega käi väljas. Pole kunagi käinud.

«Mis vanaema see teil niisugune on?» tundsin huvi.

«Ta on brahma usku,» teatas Sarojini saladuskatte all. «Ta ei tohi väljas käia, et mitte rüvetatud saada. Ja toitu valmistab ta endale ise, et keegi seda ei puudutaks ega rüvetaks.»

«Aga me juba rüvetasime,» ütles Krishna rahulolevalt.

«Kuidas te seda tegite?»

«Väga lihtsalt,» tuli õde talle appi. «Me õpime koolis, kus ei ole ainult brahmausulised. Vanaema sõitleb nüüd isa selle pärast ja meid oma tuppa ei lase. Ta istub päev otsa selles toas, loeb pühi raamatuid ja palvetab. Ta räägib, et iga brahma usku naisterahvas peab niiviisi tegema. Muidu Šiva teda Kailasesse ei lase.»

«Ta niikuinii teda Kailasesse ei lase,» itsitas Krishna.

«Jah, jah,» sosistas Sarojini. «Teate, meil on saladus.»

«Huvitav, mis saladus see on?» küsisin ükskõikselt.

Vend ja õde vaatasid vandeseltslaslikult teineteisele otsa. Nähtavasti polnud kuigi kerge saladust niisama lihtsalt reeta . . . Kuid arvatavasti pakitses saladus juba ammu laste hingel ja nüüd oli kätte jõudnud sobiv hetk.

«Teate, mis me teeme . . .» alustas Krishna, «nii kui vanaema köögist ära läheb, hiilime meie sinna . . .»

«Ja roojastame kogu toidu,» ei suutnud Sarojini ennast pidada.

«Kuidas te seda teete?» ei saanud ma aru.

«Vaat niiviisi. Üks-kaks,» ja Krishna, kükitanud maha, patsutas peoga enda ümber. «Tema aga ei teagi, et roojased tema toitu puudutasid.»

«Küll te olete pahad,» ütlesin.

Noored «roojased» lõid silmad maha.

«Miks te seda teete?»

«Et ta ei pääseks Kailasesse. Muud ei olegi kui,» Krishna puhus ennast täis, tema nägu aga omandas vaevalt märgatava vanamemeliku ilme, ««mina olen brahmaan, mina olen brahmaan».»

Sarojini ei suutnud ennast talitseda ja hakkas naerma.

Selles brahmanistlikus majas ei olnud ilmselt kõik korras. Salajased «rüvetajad» õõnestasid oma vanaema köögis iidsete tavade aluseid.

Mind kutsuti.

«Tervitage Tereškovat,» ütles hüvastijätuks Sarojini. «Ja ärge rääkige mitte kellelegi meie saladusest.»

«Hea küll,» noogutasin mina.

Maja keskmise toa nurka oli altar paigutatud. Madalal lillevanikutega kaunistatud alusel seisis jumalanna kivikuju. Selle ümber põlesid õlilambid ja suitsesid head lõhna levitavad kepikesed. Värelev valgus mängles guru Shastri poolpaljal kehal, kes istus iidoli ees, jalad risti. Gurust paremal asetses korv roosiõielehtedega, tema ees aga kandik jasmiiniõitega. Kõik mis toimus, näis mulle hiljem ebareaalse ja fantastilisena. Guru andis kummalise etenduse, millel oli põrandal istuvatele brahmaanidele müstiline tähendus. Kuid hiljem ei suutnud ükski neist toimunu mõtet seletada.

«Nii on tarvis,» vastasid nad. «Nii näeb ette rituaal.»

Guru võttis vasakusse kätte hõbekepikese ja puudutas sellega vett hõbepeekris. Seejärel hakkas jumalannale jasmiiniõielehti viskama. Seda tegi ta tähtsa ja mõtliku näoga. Kui jasmiiniõielehed otsa said, jõudis järg roosiõielehtede kätte. See kõik kestis üsna kaua. Õielehed langesid, kepike kõlises hõbepeekri ääre vastu, kostsid palvused muistses sanskriti keeles, kivist jumalanna kiretu nägu mähkus sinisesse suitsu. Möödus tund, seejärel teine. Salapärane pudža kestis edasi. Guru kiigutas jumalanna ees põlevat lampi, kõlistas kellukest, pakkus iidolile kookospähkleid. Ja jälle hakkasid langema õielehed, uuesti hakkas levima healõhnaliste kepikeste suitsu. Lampide tuli virvendas, pingelises vaikuses kõlasid ammu ununenud keele sõnad. Viimaks pudža lõppes. Guru tõusis, brahmaanid olid põrandal siruli tema ees. Kelmikas naeratus levis üle Shastri täidlase suu. Kavalad silmad piidlesid toas ringi ja, sattunud riisivaagnale, hakkasid rahulolevalt särama. Isegi guru ei saa läbi üksnes vaimse toiduga.

Läksin tänavale. Karge meretuul mängis palmilehtedega. Saabunud õhtupimeduses särasid ajakirjanik Krishnamurti

maja aknad, maja, kus kaval paksuke viskas kivist jumalanna kiretusse näkku roosiõielehti, kuhu brahma usku vanaema on end tulevase õndsuse lootuses vabatahtlikult vangistanud ning kust Krishna ja Sarojini saatsid tervitusi kosmonaut Tereškovale.

Mitte keegi ei pea guru Shastrit ortodoksseks usklikuks. Ta on lihtsalt rituaalsete saladuste ja pühade teadmiste hoidja. Guru ei karda «rüvetamist». Tema rasvavoltidesse uppunud silmad vaatavad heatahtlikult otsa igale madala päritoluga inimesele. Ja gurule meeldib võrdsuse üle arutleda.

«Kõik inimesed on jumala ees võrdsed,» räägib ta.

«Aga kuidas on lugu pühade teadmiste saladusega?» küsin.

«See on brahmaanide privileeg, mille nad on saanud jumalalt.»

«Tähendab, teadmistes võrdsust ei ole?»

Guru sügab mõtlikult kõrvatagust. Seejärel võtab juustest roosi ja nuusutab seda.

«Teadmistes ei ole,» ütleb ta kindlalt. «Ülejäänus aga küll.»

«Kui ei ole võrdsust ühes asjas, siis ei ole seda ka teises asjas.»

Guru tähelepanu köidab nüüd täielikult roos. Ta teeb näo, nagu poleks minu sõnu kuulnud. Viimaks jätab ta roosi rahule.

«Ma olen võrdsuse poolt, kuid see, mis kuulub brahmaanidele, peab neile jääma.»

Ka Adyaris asuv tempel kuulub brahmaanidele. See on alles hiljaaegu ehitatud. Pühamu juurde kuulub väike katusealune paviljon. Selles templis viibisin uusaastaööl. Seal toimus pidulik pudža. Pühamus Višnu kivist kuju juures «nõidus» preester. Ta painutas vaevaliselt oma rasvunud selga. Nähtavasti takistas paks kõht. Kui preester ümber pöördus, tundsin ära guru Shastri. Kaks tema abilist-brahmaani purustasid Višnu ees kookospähkleid. Templitrompeti kimedate helide ja kõmiseva trummipõrina saatel raputas guru Višnu kivist õlgadele roosiõielehti. Seejärel vajusid eredalt valgustatud pühamu uksed kinni ja templis läks hämaraks nagu teatrisaalis pärast eesriide sulgumist. Kolm brahmaani suhtlesid nüüd jumalatega, ja mitte keegi ei teadnud, mis seal suletud uste taga toimub. Lihtsad madala päritoluga inimesed ootasid hardunult salapäraste vahendajate ilmumist. Äkki läksid pühamu uksed pärani lahti, õlilampide valgus langes eespool seisvatele inimestele, Shastri poolpaljas kogu oli kivijumala ees kummargil, ja templikellad hakkasid helisema. Helin tõusis musta lämbesse taevasse ja hõljus Adyari kitsukeste tänavate kohal. Noorem preester tõi õlilambi välja, ja kümned käed, peopesad allapoole, sirutusid tule poole. Uksed sulgusid, eesriie langes alla, uusaastaetendus oli lõppenud. Kuid üsna lähedal algas teine. Seal aga polnud peategelasteks enam brahmaanid.

Avaral, kiiruga valmistatud poodiumil istusid kaks silmapaistvat Madrase artisti: Viswanath — flöödimängija ning Ranganath — tablamängija ja laulja. Nende ema, vana templitantsijatar, vaatas oma halli pead viltu hoides kogu aeg poegade poole. Rohkearvulised kuulajad olid aset võtnud otse põrandal, seinte ääres tugitoolides aga istusid auväärsed, end paksuks nuumanud brahmaanid. Nende kõrgid pilgud libisesid ükskõikselt üle allpool istuvate inimeste ning peatusid viivuks poodiumil, kus asusid artistid. Uuestisündinud vahetasid ingliskeelseid lauseid ja närisid laisalt beetlit. Viswanath tõstis huultele lihtsa bambusflöödi ja muistse viisi sädelev hõbe hakkas voolama vaikseks jäänud saali. Flötist paitas ühe vanaaegse Višnule pühendatud hümni. Helid voolasid kord sujuvalt nagu tasase vooluga metsajõgi, kord purunesid tuhandeks trilleriks-piisaks nagu merelained, kord vaibusid kuskil kaugel eemal ning tulid millegi üle kaevates jälle tagasi, täis jõudu ja elu. Vana tantsijatar, lüües labakäega takti, noogutas artistile kiitvalt. Ent see ei märganud enam midagi. Hõbedased helid ühinesid sujuvalt tabla rütmiga ja sulasid ühte laulja madalatämbrilise väljendusrikka häälega. Flöödihelid kasvasid, paisusid ja kippusid sinna, kust läbi pandali hooletult tehtud katuse paistsid suured heledad tähed. Muusika haaras ja lummas inimesi ning sundis kaasa elama muistse eriskummalise hümni igale helile. Brahmaanid jätsid beetli närimise järele ning kiigutasid meloodia taktis oma raskeid juustepahmakaid, põrandal istujad tardusid liikumatuisse poosidesse, ja ainuüksi vana tantsijatar lõi endiselt labakäega takti.

Viimast korda libises flööt mööda Viswanathi huuli ja langes peentest sõrmedest hoituna alla. Viimased helid uppusid aplausi- ja heakskiitvate hüüete tormi. Viswanath naeratas ja pühkis laubalt lumivalge rätikuga higi. Vana tantsijatar laskis oma pleekinud silmade pilgul saalis ringi käia ja uhkeldav naeratus libises üle tema kuivetunud huulte. Elatanud brahmaan ronis käega dhotit hoides vaevaliselt poodiumile ja pani muusikantidele kaela roosiõielehtedest vanikud. Muusikandid kummardasid tervituseks.

Lambid kustusid pikkamisi, Višnu auks purustati viimased

kookospähklid, brahmaanid liikusid pikas reas oma autode poole. Mõlemad artistid ja nende ema läksid samas suunas. Brahmaanide jõgi voolas tantsijatarist ja tema poegadest ettevaatlikult mööda, kuid ei väljunud kordagi oma kallastest ega riivanud neist kedagi. Artistide näod olid väsinud ja kurvad. Neile oli osutatud kõiki sellistel puhkudel ettenähtud auavaldusi ja nüüd algas jälle tavaline elu, kus brahmaan on brahmaan, templitantsijatari poeg aga on ikkagi ainult madala päritoluga naise poeg. Nähtamatu müür eraldas neid kolme ja rasvunud templikülastajaid. Keegi ei läinud artistide juurde, nad ei kuulnud ühtki tänusõna. Ja ainult brahmaanide hulgas seisev guru Shastri saatis neile kelmika, ebaleva naeratuse . . .

KUI LINNAS ON PIDUSTUSED

Pidustused . . . Hinduistlikud ja muhameedlikud pidustused, kristlaste ja sikhide pidustused, kogu India ja Lõuna-India pidustused, tamili ja ainuüksi Madrase pidustused, templipidustused ja pidustused kohaliku jumala auks. Nad söövstavad linnale kallale tulede ja illuminatsioonide kaskaadina, pasunate röökimise ja trummipõrina, ilutulestike sähvatuste ja paukkompvekkide plaksatustena, värvikirevate rongkäikude ja kellahelinana, tantsumöllu ja palvetusekstaasina.

Augustis toimuvad linnas pidustused tarkusejumala Ganeša auks. Elevandipea ja väikeste naeratavate silmadega jumal ei ole üksnes tark, vaid eemaldab teie teelt ka igasuguseid tõkkeid. Seepärast ongi mereäärses tänavas asuv Ganeša tempel pilvitul augustikuu päeval nii rahvarikas. Piduriietes inimesed liiguvad rühmadena tänavail. Templi ümber istuvad tiheda rõngana lillemüüjad. Seal on ka austatava jumala savikujukesed. Savi on alles märg, ja kui võtta kujuke pihku, saab teda sõrmedega veidi muljuda. Igas suunas liikuva inimmassi kohal hõljuvad paberist päevavarjude värvilised vanikud. Need on Ganešale. Kui ostad savist Ganeša, tuleb tingimata muretseda ka päevavari. Päevavari torgatakse savist jumala selga, et teda kaitsta päikese eest. Peaaegu igaühel on käes Ganeša koos värvilisest paberist päevavarjuga.

Templi pühamus seisab suur kivist jumal. Tema lont puhkab ristis jalgadel, naerukad silmad aga vaatavad targalt inimesi, kes tema jalge ees kookospähkleid purustavad. Pähklid lüüakse katki, ja tumedatele plaatidele voolab ohtralt

kookospiima. Paljajalu läbi loikude paterdades lähevad inimesed sinna, kus asuvad üheksa planeedi kujutised. Ümber planeetide tuleb käia üheksa korda, ja teie salasoov täitub! Vana Ganeša, kookospähklitega heatahtlikuks tehtud, hoolitseb selle eest. Madraslastel on väga palju soove ja seetõttu ei lõpe järjekord üheksa planeedi juures kogu päeva jooksul. Elevandipeaga jumal aga kissitab kentsakalt oma väikseid silmi, sest ainult tema üksinda teab, kelle soovid täituvad ja kellel mitte. Näe, loikudest ettevaatlikult üle astudes trügib planeetide juurde liigkasuvõtja kõrvaltänavast. Paks kõht nagu jumalalgi ripub dhotist välja. Tema teelt kõrvaldab Ganeša kõik takistused, sest liigkasuvõtja purustas jumala ees kümme pähklit. Peenikeste jalgadega rikšamees, jätnud oma kalessi templi sissekäigu ette, ohverdas ainult ühe pähkli. Kivist jumal ei tea, et rikša kulutas sellele pähklile poole oma päevasest teenistusest. Rikša soovid täituvad väga harva. Kuid ta ei kaota lootust ja ootab igal aastal kannatlikult oma järjekorda üheksa planeedi juures, kus jumal kentsakalt oma kivist silmi kissitab.

Kogu päeva jooksul ei vähene inimsumm Ganeša templi juures. Kogu päeva liiguvad linna tänavail inimesed, kandes ettevaatlikult paberist päevavarjudega savikujukesi. Nad kogunevad kaldapealsele ja seisavad seal kaua, imetledes imekaunist Madrase päikeseloojakut. Päris silmapiiril ujuvad oranžis ja purpurses taevas mustad pilved. Purpur kasvab, hõrenedes äärtest, ja äkki paiskuvad sealt välja seitse roosat kiirt. Need laienevad, nende värvus muutub eredamaks, ja mööda vaarikapunast taevast hakkavad laiuma helesinised kiired. Tugev vaarikapunane tõrjub taevast helesinise järkjärgult välja, see kustub ja kaob, ning nüüd valitseb linna kohal ainult üks värvus. Vaarikapunane helk langeb tänavatele, majadele, inimestele ja Ganeša savist kujukestele. Ja üksnes ookeanis kestab roosa ja helesinise võitlus edasi. Kookospalmide mustad siluetid paistavad selgelt vaarikapunase taeva ja roosakas-helesinise ookeani foonil. Viimaks hakkab vaarikapunane tuhmuma, olles enese tühjaks ammutanud, muutub roosaks, seguneb taevasinaga ja maa peal jõuabki kätte sirelivärvi hämarik. Üksnes silmapiiril helenduvad kustuva ehavalguse punased siilud veel kaua.

Mereäärsel tänaval süttivad laternad. Atsetüleenilambid valgustavad ritta asetatud savist Ganešasid. Korvides hakkavad tugevasti ja uimastavalt lõhnama lillevanikud. Templi valgustatud ukseavade kaudu siseneb kogu aeg inimesi. Kusbilt ilmub trummipõrina saatel kummaliselt riietatud inimeste

grupp. Nad karjuvad midagi ja laulavad, püüdes endale tähelepanu tõmmata. Need on rändnäitlejad. Grupi keskel tantsib papjeemašeest lonti kõigutades lõbus Ganeša. Valju kähiseva häälega lubab ta kõigest kahe anna eest täita kõigi soovid. Kortsunud jakis naine kogub vaskmünte, Ganeša aga tantsib kogu aeg. Hiljem võtab ta maski eest ära, lõbus jumal kaob, ja ma näen juba eaka mehe kurbi silmi.

Järgmisel päeval kantakse linnas jälle Ganeša savikujukesi. Inimesed lähevad nendega ookeani kaldale, ja hulganisti kaob neid vett üles pritsides lainetesse. Nüüd olenevad madraslaste õnnestumised ookeanist.

Põhja-Indias on nende pühade nimeks «dasira» ehk «kümme päeva», Lõuna-Indias — «navratri» ehk «üheksa ööd». Ja siin on nad seotud Rama kangelastegudega ning pühendatud kolmele jumalannale: Lakšmile, Parvatile ja Sarasvatile. Neil päevil liiguvad linnas rongkäigud, templid on tulvil pidulikust pudžast osavõtjaid, kodudes aga ehib iga pereema oma parima toa nukkude ja jumalakujukestega. Naised käivad üksteisel külas ja vaatavad kriitilisel pilgul nukunäitusi. Hinge kinni pidades seisavad lapsed kolme kuulsa jumalanna elu kujutavate meisterlike kompositsioonide ja episoodide ees. Mida rikkam maja, seda mitmekesisem «näitus».

Madrase kolledžites toimub selle püha ajal alati pudža jumalanna Sarasvati — teadmiste ja hariduse kaitsja — auks.

Pidustused algavad mitut moodi. Kord äratas mind keset ööd mingi ragin. Kuulatasin ja mõistsin, et kuskil tulistatakse, aeg-ajalt aga lõhkeb midagi. Tekkis mulje, et vaenulik sõjavägi ründab linna ja Madrases käivad tänavalahingud. Vaatasin kella, osutid näitasid kella kolme öösel. Kanonaad aga üha tugevnes. Riietusin ja väljusin. Mustas taevas sirasid heledad tähed. Äkki puhkes nende keskel õitsele hiiglaslik värvikirev ilutulestik. Ja jälle ragin kõikjal ümberringi. Siis meenus mulle, et täna algab «divali». Hommikul oli kogu linn ringlite, paugutite ja püssirohulintide plahvatuste suitsu täis. «Kanonaad» kestis kogu päeva. Õhtul, kui linna ehtis pidulik illuminatsioon, kui kaupluste uste ees süüdati õlilambid, prahvatas jälle ilutulestik ja tänavaile valgus hapukat püssirohulõhna. Kolm päeva kestsid «tänavalahingud», kolm päeva kartsid nõrganärvilised inimesed kodust väljuda. «Kanonaad» polnudki nii süütu. Linnas oli neil päevil mitu tulekahju. Püssirohuga ettevaatamatu ümberkäimise tagajärjel vigastasid ennast mitu poisikest. Ent pidu jätkus omasoodu. Madras siras tuledes, hingas sisse püssirohusuitsu,

palvetas heaolujumalanna Lakšmi ees, kümbles pidulikult puhas Mylapore'i basseinis ja võttis osa templirongkäikudest.

Linn polnud veel deemon Narakasurit võitnud Krišna auks korraldatud divaliööde ja ilutulestiku praginat unustanud, kui jälle hakati tänavaid pühadeks dekoreerima. Jaanuari keskel jõuab kätte pongal — lõikuspüha. See kandub linna maalt, Madrase tänavaile ilmuvad suhkruroovihud. Härgade ja lehmade sarved kaetakse kentsakate ornamentidega, pidulikult riputatakse neile kaela lillevanikud. Lõbus pongal liigub linnatänavail, meenutades neid, kes linna oma tööga toidavad.

Ka pulmad kujutavad endast pidu, milleks hakatakse valmistuma juba siis, kui laps majja ilmub. Kõigist selle peo tavadest tuleb kinni pidada, mis on aga väga kulukas. Mõnikord ulatuvad pulmakulud 10 000—20 000 ruupiani. Paljudele pole selline pidu tasku järgi, ja seetõttu ongi eriti Madrase vaesemates linnaosades nii palju vallalisi mehi. Need aga, kellel raha on, teevad kõik kombekohaselt.

Kevadkuul, aprillis, kui linn vaevleb palavate lämbete ööde käes, jõuab kätte pulmade aeg. Pulmarongkäikude muusikat kuuleb nii luksuselamute kui ka hurtsikute rajoonis. Igal õhtul sõidavad tõrvikute või atsetüleenilampide roheka valguse paistel peigmehed. Vanad ja noored, ilusad ja inetud, kallites ülikondades ja kodukootud riidest särkides. Ühed sõidavad hobustel, teised lakeeritud «Fordides» ja «Cadillacides», kolmandad rikšades, mõned aga lähevad jalgsi. Paljud neist näevad oma mõrsjat esmakordselt alles pulmatseremoonia ajal. Vanemad või sugulased on kõik ise korraldanud. Ent on ka selliseid, kes juba tunnevad oma tulevast ning on temalt nõusoleku saanud. Astroloogidel on pulmade perioodil palju tööd. Nad koostavad peigmeestele ja pruutidele horoskoope. Kauged tähed, mis lämbetel öödel linna kohal vilguvad, ei tea aimatagi, kui tähtsat osa nad noorte madraslaste elus etendavad. Kui peigmehe ja pruudi horoskoop ühtivad, siis tulevad pulmad. Kui aga peaksid esinema mingid ebakõlad, siis pulmi ei tule. Mida rohkem astroloogile makstakse, seda paremad on horoskoobid. Kui teil on aga raha vähe, siis oleneb teie saatus täielikult kavalast tänavaastroloogist. Horoskoopi võib tellida omal soovil. Kastiküsimuses on aga asi palju tõsisem. Vastavalt iidsele tavale peavad peigmees ja pruut kuuluma ühte kasti, mõnikord aga ka allkasti. Brahmaan läheb mehele brahmaanile. Kui aga pruut on aijerite ning peigmees aijengarite hulgast,

siis pulmi ei tule. Nii on otsustanud preestrid, nii näevad ette kastiseadused, nii arvavad vanad inimesed. Kastid on India 1950. aasta konstitutsiooniga kaotatud. Kuid see, mis on eksisteerinud aastatuhandeid, ei kao korrapealt. Läheb tarvis küllaltki palju mehisust, et hakata kastiseadusi rikkuma. Kastidevaheline abielu on linnas seni veel haruldane nähtus. Kastitavade vastu protesteeritakse erinevalt. Ühed katkestavad sidemed perekonnaga, teised lahkuvad kodulinnast, kolmandad aga . . . Kuulake, mida teevad mõnikord kolmandad.

Varasel aprillikuu hommikutunnil sattus politsei jõekaldal kahele laibale — neiu ja noormehe laibale. Sealtsamast leiti taskuraamat ja tühi mürgipudel. Nagu selgus, oli noormees Sunil Kamath ja neiu Nalini Kulkarni. Nad kuulusid erinevatesse kastidesse, kuid olid teineteisesse armunud. Armastus ju kastiseadustest kinni ei pea. Sunil ja Nalini olid kaotanud lootuse vanematelt abiellumisloa saamiseks ja lahkusid siit maailmast vabatahtlikult. Loomulikult ei ole see olukorrast väljapääs. Sunilil ja Nalinil oli hetkeks julgust, et tühjendada mürgipudel. Teistel aga jätkub seda julgust eluks ajaks. Ja nad taluvad kindlameelselt seisundit, mida nimetatakse «ühiskonnaväliseks». Nad peavad rasket, mõnikord koguni meeleheitlikku võitlust oma inimväärikuse eest, õiguse eest valida endale ise abikaasa. Ja see võitlus kannab alati vilja. Iidsed kastide alustoed ei olegi nii tugevad, kui esimesel pilgul näib.

Kevadisel pulmade perioodil kannab Madrase post laiali kümneid ja sadu pulmakutseid. Ka kutsed on erinevad. Ühed on trükitud paksule, sissepressitud kuldilustistega läikpaberile, teised hoopis viletsamale paberile ja ka trükikiri on lihtsam, kolmandad on kirjutatud lihtsalt masinal või käsitsi.

Ühel aprillikuu päeval oli minu posti hulgas selline kutse, millel oli kõik: kallihinnaline paks paber, sissepressitud kuldornament ja ka kõrgel ametikohal töötava mehe nimi oli ilusate tähtedega trükitud.

Pulmatseremooniaks üüriti spetsiaalne saal linna peatänavas. Saali ees hoolikalt pügatud pargis seisid igat marki ja igasuguse suurusega autod. Ühel neist oli Madrase osariigi peaministri vimpel.

Saalis, hõbepaberiga ülekleebitud paviljoni ees, seisid mugavate tugitoolide sirged read, luminestsentslambid ujutasid rõõmsate nägudega hästiriietatud mehed ja naised rikkaliku valgusega üle. Peigmees ja pruut kuulusid linna jõukasse mudaljaride kasti. Toolide taga seisid valgetes vormirõivastes muusikandid.

Paviljonis poodiumil istus heledalt põlevate lampide ees noor valges särgis ja dhotis peigmees. Tema kaela ehtis roosiõielehtedest vanik. Peigmehe kõrvale oli asunud brahmaani kuklakrunniga preester, kes luges ühetooniliselt mantraid. Langetanud pea, vaatas peigmees üksisilmi kuhugi kõrvale. Osariigi peaminister istus pidulikult paviljoni lähedal tugitoolis, ümbritsetuna ametnikest. Preester võttis kookospähkli, upitas enese vaevaliselt püsti ja läks peaministri juurde. Too kummardus pähkli kohale ja tegi käega õnnistava liigutuse. Külalised ja sugulased asetsesid tiheda ringina ümber paviljoni ning preester astus riisikandikuga nende juurde. Igaüks võttis kandikult näputäie riisi. Orkester hakkas mängima midagi bravuurset ja lõbusat, külguksest aga astus mitme naise saatel sisse tütarlaps. Tema punase sari kuldääris sädeles ja võrud tema peentel tõmmudel kätel kõlisesid vaikselt. Nüüd ma mõistsin, kuhu peigmees nii pinevalt vaatas. Ta ootas pruudi ilmumist. Pilku tõstmata läks tütarlaps paviljoni ja istus peigmehe kõrvale. Üle tema huulte libises vaevumärgatav naeratus.

«Näe, kohtusidki,» ütles minu naaber. «Praegu nägid nad teineteist esmakordselt. Teil Euroopas on kõik arvatavasti teisiti?»

«Jah, meil on teisiti,» vastasin. «Kuid näib, et noormehele pruut meeldib.»

«Muidugi.» Minu vestluskaaslane vaatas teraselt paviljonis istuvat paari. «Teisiti ei saagi olla, sest nende horoskoobid langesid ühte.»

«Kuid armastuseks on horoskoobist üksi vähe.»

«Pole viga, küll nad hakkavad teineteist armastama. Peaasi, et horoskoop oleks õige.»

Vahepeal viidi paviljoni veekauss. Küürus ja hallipäised vanamees ja vanaeit, jätnud jalatsid trepi jalamile, läksid üles poodiumile ja astusid jalgupidi kaussi.

«Vaadake,» ütles mu jutukas naaber, «need on kõige vanemad inimesed peigmehe perekonnas. Tema vanavanaisa ja vanavanaema. Ta peab vanemate inimeste austamise märgiks nende jalgu pesema.»

Palvust lugedes pesi peigmees oma esivanemate jalgu. Sedasama tegi ka pruut. Seejärel läksid paviljoni pruudi vanaisa ja vanaema. Vanavanaisa selle piduliku päevani ei elanud. Jalgade pesemise tseremoonia kordus uuesti. Nüüd istusid mõlemad puhaste jalgadega esivanemate paarid pidulikult tugitoolides ja vaatasid noori, näod naerul. Paviljoni juures tunglesid huvitavaid rakursse tabada püüdvad foto-

graafid ja filmioperaatorid. Lae all pöörlesid ventilaatorid, filmikaamerad surisesid, jupiterid süttisid ja kustusid. Näis, nagu toimuks mingi etendus, millest osavõtjad lähevad pärast filmivõtteid rahulikult igaüks oma koju.

Keegi sugulastest andis peigmehele tali — kaelakee, mida Lõuna-Indias kannab abielus naine. Peigmees pani tali pruudile kaela ja pilku tõstmata küünitas pruut talle oma otsaesise. Peigmees ehtis ta kum-kumi punase täpikesega. Kuskilt saali teisest otsast kostis tablapõrinat, hakkas helisema flööt, kõik tõusid püsti ja hakkasid paviljoni, kus noor abielupaar istus, riisi loopima. Peigmees ja pruut vahetasid omavahel lillevanikud. Kuskilt istujate kõrvalt kerkis suitsu ja lõi loitma leek. Süüdati traditsiooniline manglipuu okstest pulmalõke. Pruut viskas põlevate okste hulka mõne peotäie riisi. Samal ajal tõusis peigmees püsti ja, võtnud pruudil käest kinni, tegi koos temaga ringi ümber lõkke. Söandamata pilku tõsta, järgnes temale väga noor pruut, peaaegu alles tütarlaps. Võis näha, kuidas tõmblesid tema vaba käe peened sõrmed ning ülahuulele ilmusid higipiisad. Mangliokste püha tuli sidus need kaks igaveseks. Ümbritsetuna sugulastest, väljusid nad saalist ja läksid auto juurde, mis oli lillevanikutega ehitud. Peigmees kallutas ennast pruudi poole ja ütles naeratades midagi, pruut aga tõstis ehmunult silmad ja vaatas abitult ringi. Tema vanemad seisid eemal, tehes näo, et nad ei märka midagi. Ainult ema eemaldus teistest ja astus mõne sammu tütre poole. Kuid mees peatas ta käskiva käeliigutusega. Auto uks paugatas valjult kinni ja vahetpidamata signaali andes suundus pulmarong peigmehe maja poole. Pidu oli lõppenud. Algas argielu, ja ainult see võis tõeliselt kontrollida horoskoopi ja otsustada, kas astroloogil oli õigus või mitte.

Pulmade hooajal valgustavad värvilised tuled jõukaid villasid ja üksikelamuid, tänavail puhutakse flööte, sajad ja tuhanded ruupiad, mida vaeste linnaosades on kogu eluks hoolikalt kogutud, lendavad tuulde, nagu poleks neid olnudki . . .

ABINAJAMI KUNINGANNA

Lavale tuli mitte enam noor, tüsedusele kalduv, väsinud silmadega naine. Heitis helesinise sari otsa hooletult kõrvale ja vaatles tähelepanelikult publikut. Miski talle seal nähtavasti ei meeldinud ning ta läks igavust väljendaval ilmel lava

eesservalt ära. Kulisside lähedal istuvad muusikandid rääkisid millestki omavahel ja helesinises saris naine astus nende juurde. Ta ütles mõne lause ja kõndis seejärel taaruval kõnnakul jälle mööda poodiumi edasi-tagasi, vaadeldes mõtlikul ilmel tulvil saali, kustunud kroonlühtrit ja raske eesriide rippuvaid volte. Ta oleks nagu juhuslikult sellele lavale satunud ja sõbralik aplaus, millega tema ilmumist tervitati, ei oleks nagu üldse temale kuulunud. Tantsima ta arvatavasti ei kavatsenudki hakata, vaevalt ta muidu oleks india tantsijatari traditsioonilisest efektsest etteastest loobunud. Teda sel hetkel vaadates oleks võinud mõelda: «Miks see mitte enam noor, ilusas, ilmselt bharata natjami jaoks valmistatud helesinises saris naine on Madrase kuulsa muusikaakadeemia laval?» Otsekui vastu tahtmist ja laisalt tõstis ta palja lihava käe ja andis muusikantidele märku. Tablad hakkasid põrisema ja naine tegi mõned aeglased liigutused. Ja toimus ümberkehastumisime. Väsinud, vananev naine kadus, ja asemele ilmus graatsiline, täis tuld ja elu, suur Bala Sarasvati. Iga tema žest oli skulpturaalne ja väljendusrikas. Laval elustus devadaside, templitantsijataride imetlusväärne iidne kunst. Kellelgi polnud enam meeles, et naine pole noor, et tema silmade all on kortsud ja keha tüsenenud. Ta liikus laval kiirelt ja kergelt. Tema nägu muutus kord kelmikaks ja ülemeelikuks, kord imestunult totakaks, kord mõtlikuks, kord koketeerivaks, kord ehmunuks. Lembus asendus otsustavusega, heldimus vihaga. Selles hämmastust tekitavas näos elasid vahetevahel omaette elu imeilusad silmad, kuhu puhuti koondus esitatava tantsu kogu mõte. Vaatajate ees ei esinenud mitte ainult meisterlik tantsijatar, vaid ka suur draamanäitleja.

Bala Sarasvati tantsis bharata natjamit abinajami maneeris. Traditsiooniline kanooniline bharata natjam tuli nüüdisaega templite müüridelt, kus sajandeid olid tantsinud kivist tantsijad. Abinajamit säilitasid ja andsid kuni meie päevini ükstteisele edasi elavad inimesed, iidse devadaside kasti esindajad. Liigutused on bharata natjamis täpsed, tehnilised. Bharata natjam on pühendatud jumalaile, ja tantsijatarid räägivad nendega alatiseks kindlaksmääratud žestide abil. Bala Sarasvati abinajam on täis elu, ta on pühendatud inimesele ja mõjutab tavalisi inimtundeid. Tema tantsu skulpturaalsed poosid kujutasid endast ainult fooni, mitte aga tantsu põhisisu. Ja sellel foonil elustusid devadasi nägu, keha ja hing, kes püüdis vaatajaile edasi anda mitte iidolite, vaid inimesega sarnanevate jumalate tunnete ja elamuste kogu pee-

nust. Tema Krišna oli veidi kaval, heasüdamlik ja kergestl armuv, Sita näitas naise kannatuste sügavust, Šival aga polnud kogu oma tarkusele vaatamata kuigi hea iseloom, ta oli pealetükkiv ja riiakas. Mediteerides voolis Bala Sarasvati ettevaatlikult välja tantsulise kuju, ja see, looduna tema inspiratsiooni ja talendi poolt, elustus, tulvil sädelevat huumorit, tegevuse dramatismi ja konkreetset elutõde. Aastast aastasse oma tantse korrates ei loonud ta kunagi kaht ühesugust kuju. Iga kord nägi karjaste jumal Krišna tal teistmoodi välja, Sita aga oli kord traagiline, kord lüüriline. Hetkekski ei jätnud teda maha laitmatu intuitsioon ja maitse. Kui ta tantsides hakkab ootamatult laulma, on ta laul niisama väljendusrikas kui tantski. Ta elab laval ja lavale. Ja ta töötab laval. Selle töö tulemused on vapustavad ja ebatavalised. Väikese vaheajaga tantsib ta kolm-neli tundi järjest. Ükski esineja ei kannataks välja sellist koormust, see on jõukohane üksnes loojale. Kui Bala Sarasvati kontsert lõpeb ja kõlab aplaus, ilmub taas lavale, naeratades kasinalt ja elutargalt, väsinud, vanaldane, higiplekkidega pluusis naine. Suur Bala Sarasvati on üks neist, kelles elavad edasi tõeline India ja tema iidne kultuur, mida ei ole murdnud aastasadu kestnud rõhumine ja alandused.

...Thanjavuri valitsejate õukond oli XVII sajandil oma muusikantide, lauljate ja tantsijate poolest kuulus. Peaaegu igal õhtul oli palees kontsert. Troonil istuva valitseja ees esinesid muusikandid ja tantsijad. Kõik nad kuulusid devadaside kasti. See kast pühendas oma naisi templitele, ja nendest said muusikandid, lauljatarid ja tantsijatarid. Kasti mehed õpetasid tütarlastele jumalate lõbustamise kunsti. Ise nad ei tantsinud, kuid olid suurepärased õpetajad. Neid nimetati nattuvanarideks. Nad tundsid bharata natjami peensusi ja ekstaasi langemise saladusi ning olid ranged ja halastamatud. Igast tütarlapsest pidi saama templitantsijatar või -lauljatar — selline oli kasti seadus. Naissoost devadasidel polnud teist teed. Nad tantsisid ja laulsid templites, langesid ekstaasi ning pühendasid oma laulud jumalatele ja õigeusklikele hindudele. Bharata natjam oli devadaside peamine tantsustiil. Kui muhameedlased vallutasid Põhja-India, kadus see stiil koos devadasidega. Lõunas tegid inglased iidse kultuuri ja kunsti hävitamiseks küllaltki palju. Kuid devadasid säilitasid muistseid traditsioone hoolikalt. Tamili templites ja radžade ning valitsejate õukondades jätkasid nad surematu bharata natjami tantsimist.

Thanjavuris oli neil kaugetel aegadel kõige kuulsam tant-

sijatar Papammal. Temaga algas andekate muusikantide ja tantsijate plejaad. Tema tütar Rukmini oli tuntud muusikant ja helilooja. Tema lapselaps Kamakshi oli niisama kuulus kui vanaemagi. Ta oli tantsijatar Thanjavuri palees, ja oma kõige viimase tantsu esitas ta õukonnale, olles juba 75-aastane. Kamakshil oli kaks last. Pojast Appakanust sai helilooja, tütar Sundrammal aga mängis vinat. Oma oskuse ja talendi andis Sundrammal üle tütrele Dhanamile, kellest sai mitte ainult silmapaistev karnataka muusikateoste esitaja, vaid ka suurepärane tantsijatar. Dhanam suri 1938. aastal, jättes endast maha tütre Jayamma ja tütretütre Bala Sarasvati. Jayamma oli erakordsete võimetega muusikant ja näitlejatar, mistõttu Balat ümbritsesid kogu aeg tants ja muusika. Bala Sarasvati oli põlvest põlve hoolikalt edasiantavate perekonnatraditsioonide pärija. Ta sündis mais 1918. aastal, ja esimesed helid, mis tütarlapse kõrvu ulatusid, olid hommikuraaga helid.

Kui ta nelja-aastaseks sai, saabus kohale tema nattuvanar, kelle nimi oli Kandappan Pillai. Õpetaja oli vali, pedantne ja asjatundlik. Ta äratas tütarlapse juba koidikul, näitas ette liigutusi, selgitas nende mõtet ja, lüües peenikeste kuivetunud sõrmedega takti, sundis teda neid kordama. Ta töötas temaga nagu täiskasvanuga, pööramata tähelepanu nõrgavõitu jalgadele ja liigutuste lapselikule kohmakusele.

Seejärel viidi seitsmeaastane Bala Kanchipurami. Seal tuli tal suures ilusas Amanakshi Ammani templis esmakordselt vaatajate ees esineda. Templisse kogunes palju rahvast, kõik tahtsid väikest tantsijatari näha. Jayamma närveeris ja vaatas tantsukostüümi riietatavat tütart. Õpetaja seisis muusikantide juures ja andis neile viimaseid juhatusi. Bala kontrollis otsekui täiskasvanu oma kostüümi, veendus, et käevõrudel on puhas kõla, ja andis muusikantidele märku. Tablapõrin pudenes templivõlvide all laiali, ja selle taktis hakkasid kivijumalatega sammastiku all kõlisema tantsijatari käevõrud. Tütarlaps oli täiesti rahulik ja ainult vahetevahel heitis ta pilgu oma õpetajale, et näha tema heakskiitu või laitust. Ta esitas devadasiks pühitsemise tantsu. Bala vallutas kohe vaatajad. Temas oli vilunud artisti enesekindlust, tulevase devadasi graatsiat ja veetlust. Tema lapsenägu andis traditsioonilist tunnetegammat edasi küpse tantsijatari vilumuse ja ilmekusega.

Järgmisel päeval rääkis kogu linn Bala Sarasvati tantsust Amanakshi Ammani templis. «Hämmastav! Vapustav!» avaldasid oma arvamust tütarlapse kohta bharata natjami spetsialistid.

Bala Sarasvati mõistis, et tema tants oli meeldinud. Lapseliku otsekohesusega ütles ta oma õpetajale:

«Nüüd olen ma tantsijatar.»

«Eesel oled, aga mitte tantsijatar,» vastas nattuvanar ja muigas põlglikult. «Ma pole kunagi kiidukukki õpetanud. Seepärast ei taha ma ka sind õpetada,» ning hakkas ukse poole minema.

Bala jooksis talle järele, haaras tema pluusist ja palus andeks. Õpetaja tuli tagasi. Edaspidi ei rääkinud Bala endast enam kunagi.

Nüüd kestsid õppetunnid tavalisest kaks korda kauem. Tal polnud enam aega eakaaslastega mängimiseks. Ema ise õpetas talle selgeks lugemise ja kirjutamise. Õhtuti jutustas ta talle kuulsatest Thanjavuri templi tantsijataridest ja laulis devadaside vanu laule. Üha sagedamini jäi Jayamma tütart vaadates mõttesse. Ta ei tahtnud teda jumalaile anda. «Kas on tüdrukule tarvis templitantsude jumalikku ekstaasi?» mõtles ta. «Bala on kahtlemata andekas, väga andekas. Kas on mul õigust teda templimüüride vahele sulgeda ja temast rikaste brahmaanide meelelahutaja teha? Kas poleks parem anda tema kunst paljude inimeste käsutusse? Nähku kõik, et muistne bharata natjam pole välja surnud. Hea oleks, kui Balast saaks kutseline näitlejatar, mitte aga tavaline devadasi.» Jayamma mõtles selle üle kaua ja tegi lõpuks otsuse.

«Kandappan,» ütles ta õpetajale, «ma ei taha, et Balast saaks devadasi. Temale on saatus muud ette näinud.»

«Amma, ka mina olen selle üle mõelnud,» langetas õpetaja pea. «Kuid mõtle sellele, mis teda siis ees ootab. Templis on ta alati kindlas kohas. Kšatrijad ja brahmaanid põlastavad meie elukutset. Aga templis nad seda teha ei saa. Kellelgi pole õigust jumalate seadusi rikkuda, isegi mitte brahmaanidel. Sa saadad ta laia maailma, ja tal tuleb põlguse ja halvakspanu karikas põhjani juua. Seal ei kaitse teda jumalad ega meie seadused. Mõtle selle üle järele.»

«Ma tegin juba otsuse,» vastas Jayamma. «Saagu see kibe karikas ka minu osaks. Kuid inimesed väärivad paremat elu. Balast saab nende rõõmustaja. Nad aitavad tal põlguse kibedust taluda. Las ta tantsib inimestele.»

Kandappan ohkas.

«Hea küll, amma. Võid minule loota. Ma teen Balast professionaali.»

«Kuidas?» hüüatas mõni päev hiljem Thanjavuri templi preester. «Sellest tüdrukust tahetakse teha näitlejatar, aga mitte devadasi? Jayamma on hulluks läinud.»

«Just, just,» tõendasid takka devadaside kasti vanemad, «naine on segaseks läinud. Ta kipub kallale meie põlistele traditsioonidele. Kes neid hoiab, kui mitte devadasid ise?»

Kuid Jayamma jäi endale kindlaks. Ei aidanud palved ega ähvardused. Ta mõistis, et Thanjavuri preestrid ei loobu võitlusest ilusa ja andeka devadasi pärast. Thanjavuri jääda oleks olnud ohtlik. Ja perekond kolis Madrasesse. Neil õnnestus Mylapore'i agulis väike vilets majake üürida. Madrases polnud devadaside jaoks omaette kvartalit, seepärast olid Jayamma ja tema lapsed naabritele «võõrad». Madrases debüteeris Bala Sarasvati kutselise tantsijatarina. Ja paljud taipasid, et esile kerkimas on uus ja ere bharata natjami täht.

Õpetaja aga muutus järjest nõudlikumaks ja rangemaks. Bala esines Madrase, Thanjavuri ja Kanchipurami lavadel koos kuulsate bharata natjami tantsijatega ega jäänud neist milleski maha. Kuid iialgi ei kuulnud ta ühtki kiidusõna inimeselt, kelle arvamus oli talle kõige tähtsam. Bala Sarasvati näitlejaannet täiel määral ära kasutada püüdes õpetati talle abinajami maneeri. Ja mõne aasta pärast hakati teda abinajami kuningannaks nimetama. Tema esituses omandas abstraktne klassikaline bharata natjam konkreetse sisu ja sai lähedaseks tuhandetele inimestele.

Jõudis kätte päev, mil õpetaja ei tulnud õigel ajal tundi. Ta tuli tund aega hiljem, pidulikult riietatud, uues valges pluusis. Kandappan heitis pilgu Bala Sarasvati saledale ja tugevale figuurile ning istus oma tavalisse kohta. Sel aastal sai Bala Sarasvati 21-aastaseks.

«Täna tundi ei tule,» teatas ta.

«Mispärast?» vaatas õpilane ehmunult tema poole.

«Ma lähen ära. Ma ei õpeta kutselisi tantsijatare. Nad võivad seda ise teha.» Kandappani silmad läksid kogu selle aja jooksul, mil Bala Sarasvati teda tundis, esimest korda naerule ... Bala Sarasvati kummardas sügavalt ja puudutas peopesadega õpetaja jalapöidasid.

Aastad möödusid. Bala Sarasvati tantsis muistset bharata natjami, vallutades oma kunstiga ja imestusväärse artistlikkusega inimsüdameid. Temast kirjutati palju, teda nimetati suureks, talle aplodeeriti ja kingiti lilli. Näis, nagu oleks ta nüüd kõik saavutanud. Kuid ainult vähesed teadsid, millest ta puudust tundis. Inimväärikusest. Omad pidasid teda madala päritoluga inimeseks, valgenahalised isandad — orjatariks. Devadasil, kes julges kutseliseks tantsijatariks hakata, oli raske saatus. Pärast India iseseisvumist olukord mõnevõrra paranes. Madrase Muusikaakadeemia valis ta

oma liikmeks, talle määrati preemiaid ja anti aunimetusi. Abinajami kuninganna kuulsus kasvas ja laienes. Teda kutsuti Delhisse ja Bombaysse, Kalkutasse ja Trivandrumisse, Hyderabadi ja Bhubvaneswari. Kogu Indias tekkis bharata natjami koole ja Bala Sarasvati andis seal meeleldi konsultatsioone. Temast hakati kirjutama raamatuid, kunstiteadlased uurisid tema tantsumaneeri. Aastal 1961 andis ta külalisetendusi Ameerika Ühendriikides, seejärel Inglismaal, Jaapanis, Malaias, Filipiinidel. Devadasi tütar esines triumfaalselt välismaa pealinnade lavadel. Tema nimi asetati ühte ritta Anna Pavlovaga, Galina Ulanovaga, Margot Fontaine'iga.

Vaevalt et suure Bala Sarasvati austajad teadsid või aimasid, et ta elab ikka veel väikeses Mylapore'i agulimajas. See majake asub porises umbtänavas, hindu võõrastemaja «Dasa Prakasha» kõrval. Õhtuti astusin ma sageli sinna sisse. Kaks väikest määrdunud seinte ja kivipõrandaga tuba oli mattidega kaetud. Pererahvas ja külalised istusid harilikult neil mattidel. Teises väikeses toas asus lai puust voodi, kus lamas vana ja haige Jayamma. Voodi kõrval olid virnas Euroopa ja Ameerika hotellide kirevate etikettidega kohvrid.

«Tulge täna õhtul meile,» ütles mulle kord Ranganath, Bala Sarasvati vend. «Viswanath mängib flööti. Ma tean, te armastate flööti.»

Kui ma üle esimese toa läve astusin, kergitas Jayamma oma halli, tudisevat pead ning tõmbas kulunud, lappidest tehtud teki õlgadele.

«Tere õhtust, Jayamma!» ütlesin.

«Tule sisse, tule sisse,» viipas Jayamma vanainimese kulvetunud käega, millel olid pikad, peened sõrmed. «Meil käib inimesi palju, ja ka sina, venelanna, külasta meid. Ma olen kuulnud, et ka sinu kodumaal armastatakse muusikat ja tantsu. Viswast on juba saamas hea muusikant,» jätkas vanake. «Ka mina mängisin ja laulsin kunagi. Kas sa oled sellest kuulnud?»

«Muidugi. Teid mäletavad Madrases paljud.»

«Inimeste mälu on lühike,» vangutas Jayamma pead. «Meid mäletatakse seni, kuni me noored ja ilusad oleme. Kui devadasid on vanaks jäänud, pole neid peale oma laste enam kellelegi tarvis.» Ja ta vaatas, silmad pisaraist märjad, seina ääres istuvaid Viswanathi ja Ranganathi.

«Ema . . . ,» alustas Ranga. Kuid Jayamma ei kuulnud teda enam, ta oli nähtavasti jälle uinunud.

Viswanath tõstis lihtsa bambusflöödi huultele, ja kurb viis täitis väikese toa. Jayamma ei liigutanud ennast. Ja alles siis,

kui Viswal õnnestus hiilgavalt ära mängida keeruline muusikaline fraas, tõstis ta äkki pea ja noogutas kiitvalt. Haige ja vana Jayamma oli asjatundlik ja tähelepanelik kuulaja. Hiljem esitas Ranga veel kuulsa Tjagaraini laule, ja iga õnnestumise korral kerkis vana devadasi hall pea. Oli juba päris hilja, kui Bala Sarasvati kergel sammul tuppa astus. Tema kannul tuli sisse pikakasvuline ilus tütarlaps. See oli Lakšmi, Bala Sarasvati tütar. Mõlemad, ema ja tütar, laskusid muusikante segamata matile. Suur tantsijatar piidles toas istujaid, naeratades veidi, ja tema suu ümber tekkisid kortsud, mis andsid tema näole kurvavõitu ilme. Seljaga vastu seina toetudes jälgis ta vaikselt vendi ega sekkunud vestlusse, mis aeg-ajalt tekkis. Ainult tähelepanelikud silmad ja tugevasti kokkusurutud huuled väljendasid pidevat sisemist pingelist tööd.

«Bala,» küsisin temalt, «kas te olete väga väsinud?»

«Tantsimine mind ei väsita,» ütles ta tasa, «mind väsitavad inimesed.»

Asetanud flöödi põlvedele, vaatas Viswa tähelepanelikult õde ja ütles naljatades:

«Bala pidas maha terve kõne.»

«Mitte eriti lõbusa kõne,» ütlesin.

«Tavalise.» Ja Viswa sõrmed libisesid mööda flöödi avasid. «Publik aplodeerib meile ja armastab meie kontserte. Kui me esineme, siis jagatakse meile kiitust. Pärast kontserti aga ei pea needsamad kõrgematest kastidest pärit austajad meid inimesteks ega vasta isegi meie küsimustele. Sellest muidugi võib väsida.»

«Näe, venelanna vastab alati minu küsimustele,» ütles Jayamma äkki pead tõstes.

Kõik hakkasid naerma.

«See on ju tõepoolest nii. Ärge naerge. Ta pole hoopiski uhke ja istub koos teiega põrandal.»

«Jayamma,» ütlesin mina. «Meil pole erinevaid kaste. Minule on kõik võrdsed.»

«Sinule küll, aga mitte neile. Nad on devadasi lapsed. Ka Lakšmi on devadasi,» osutas vanake Lakšmile.

«Mis devadasi ma olen?» ütles Lakšmi naeratades. «Olen lihtsalt üliõpilane. Hiljem aga saab minust kunstide magister.»

«Sina mind ninapidi ei vea,» ütles Jayamma äkki tütarlapselikult itsitama hakates. «Sa magad ja näed unes, et oled tantsijatar. See on sul veres nagu sinu emalgi.»

«Muidugi magan ja näen.» Lakšmi viskas oma ilusa pea uhkelt selga.

«Niisiis tahad, et kõik korduks?» küsis ema meelekibedusega.

Lakšmi ei vastanud ja vaatas üksisilmi sinna, kus õhukesel võidunud padjal lebas kuulsa Jayamma, devadasi, tema vanaema hall pea. Pöördusin Bala Sarasvati poole ja kohtasin tema pilku. Suure tantsijatari pilukil silmades oli salajane valu.

Madrases räägitakse Bala Sarasvati koolist. Selline kool on tõepoolest olemas ja astub Muusikaakadeemia territooriumil. See on avar saal, mille katus on palmilehtedest. Bala Sarasvati tuleb siia iga päev, istub korvtooli, vaatab siia kogunenud tütarlapsi ja neidusid rangel pilgul ning annab märku. Tema kõrvale asub Lakšmi. Bala Sarasvati vaatab teda rahulolematult oma kissis silmadega, kuid mõistab, et temata läbi ei saa. Tütar tungib aasta-aastalt üha sügavamale bharata natjami saladustesse ja orienteerub seal paremini kui poliitikas või ajaloos. Ta räägib harva, kuid tema nõuandeid arvestab ema alati. Kaks neidu astuvad ette ja võtavad Bala Sarasvati ees sisse tantsuasendi. Üks neist kujutab mustlannat, teine tema sõbratari. Hakatakse repeteerima koreograafilist draamat jumal Subramanjami armastusest lihtsa neiu vastu.

«Kas olete valmis?» küsib Bala Sarasvati ja hakkab peopesale takti lüües laulma. Kuulsa õpetaja tugev ja väljendusrikas hääl annab edasi kõiki toimuva akti dramaatilisi varjundeid. Ta ei sarnane üldse range ja karmi Kandappaniga. Ta viib repetitsiooni läbi heatahtlikult, rahulikult ja näib, et isegi hajameelselt. Bala Sarasvati vaatab tantsijaid sõbralikult, noogutab heakskiitvalt, kui mõni asi hästi välja tuleb, naerab veidi nende üle, kelle püüdlused soovitavaid tulemusi ei anna, ega vihasta iialgi. Eriti tähelepanelik on ta nooremate vastu. Nendega käitumisel ei puudu tal kunagi huumorimeel. Mõnikord tuuakse talle beetlit ja seda suus hoides jätkab ta laulmist. Tema laul on õppetundide ajal ainus saatemuusika. Mõnikord muutub tema silmavaade mõtlikuks ja äraolevaks ning laul kaotab oma väljendusrikkuse. Tantsijad vahetavad imestunult pilke. Just nüüd algabki kõige tähtsam.

«Kas niiviisi väljendatakse armastust?» küsib Bala Sarasvati ootamatult. «Vaata tähelepanelikult.»

Silmapilkselt kaob hajameelne ilme õpetaja näost. See muutub tundmatuseni ja noor armunud elurõõmus neiu vaatab hädavaresest õpilasele otsa. Seejärel muutub neiu jällegi vanemaks naiseks, kes on kauakestvast repetitsioonist väsinud. Bala Sarasvati pilgu eest ei jää midagi varjule. Ei õpilaste liigutused, meeleolu ega vallatused. Ta jõuab kõike tähele panna. Kooliõuele ilmub keegi tuttavaist. Laulmist katkestamata läheb Bala Sarasvati akna juurde, vaatab tulejat teraselt, seejärel aga ootamatult matkib väga tabavalt ja naljakalt tema kõnnakut. Kõik hakkavad naerma.

«Kauane pinge all olek tapab tundeid,» ütleb ta. «Alati on tarvis lõdvestust.» Ja vaatab jälle tantsijaid rangel pilgul.

Repetitsioon kestab. Ja lõpeb alati ootamatult. Mingi stseeni keskpaigas tõuseb Bala Sarasvati äkki püsti ja ütleb: «Läki.»

See tähendab, et täna ei suuda õpilased enam mitte midagi teha, Bala Sarasvati ei tee kunagi liigseid sõnu. Ja mitte kunagi ei viivita pärast repetitsiooni lõppemist äraminekuga. Niigi oli ta õppetundides kogu päeva. Kella üheksast hommikul kella kuueni õhtul. Muusikaakadeemia maksab sellise päeva eest kõigest 25 ruupiat. Niisama palju maksab ka kõige kallim pilet Bala Sarasvati kontserdile.

Ohtuti, kui Muusikaakadeemia saalid on heledasti valgustatud, ilmub devadasi tütar Bala Sarasvati lavale. Suure tahtepingutusega raputab ta endalt väsimuse, annab muusikantidele märku ja iga kord leiab poodiumil aset abinajami ime, mis on jõukohane ainult suurele loojale ja lavakunstnikule.

AED ADYARIS

«Niisiis, tähendab, teie olete venelanna,» ütles härra Dorab.

«Jah,» kinnitasin veel kord.

«Ja madam Blavatsky on teie kaasmaalanna?»

«Muidugi.»

«Nii, nii,» härra Dorab naeratas lahkelt. «Tunnete huvi meie ühingu vastu?»

«Tunnen küll.»

«Arvatavasti madam Blavatsky pärast?»

«Ei, mitte ainult tema pärast. Tunnen huvi paljude selle linnaga seotud asjade vastu.»

«Ah nii . . . ,» ümises härra Dorab veidi pettunult ja vaatas väikese kontoriruumi aknast välja. Akna taga, kasuariinitihnikuis kallaste vahel voolas lai Adyari jõgi. Veidi kõrgemal sellest kohast, kuhu jõgi kadus, sinetas mere horisont. Seal ühines Adyar ookeaniga. Voolava vee vulin mõjus uinutavalt, kasuariinitihnikust aga hoovas niisket ja aroomikat jahedust.

«Niisiis, mida te tahaksite meie ühingu kohta teada saada?» pöördus härra Dorab uuesti minu poole.

«Kõike võimalikku. Ma ei tea teist ju mitte midagi.»

«Imelik,» ütles sekretär mõtlikult. «Kuigi te ei võigi teada. Te ju keelasite ühingu tegevuse omal maal. Kas te ei ütleks, miks?» Härra Dorabi rohelised silmad vaatasid küsivalt minu poole.

«Ma isegi ei tea, et ta meil olemas oli,» ütlesin.

«Aga ikkagi olete te, venelased, huvitav rahvas,» elavnes minu vestluskaaslane ootamatult. «Ka Blavatsky oli venelane. Teil on, kuidas seda nüüd täpsemalt öelda, avar mõistus. Selge mõistus. Teile on väga palju kättesaadavaks muutunud. Kosmos näiteks. Teie teadus on saavutanud suurt edu ja palju selgeks teinud. Meie ühing aga tekkis siis, kui teadus ei suutnud veel mõningaid loodusnähtusi seletada. Ja praegugi suudab ta seda veel vähe teha. Teosoofia aga suutis neid mõistatuslikke nähtusi usu abil seletada.»

«Mida siis usk kui selline seletada suudab?»

«Noh, muidugi mitte usk ise, vaid need põlised teadmised, mida ta säilitab. Ja mitte usk üksinda, vaid kõik. Tähendab ju sõna «teosoofia» «jumalatarkust». Kõiki usundeid kasutades püüame seda tarkust kokku koguda. Isegi ateismis on oma tarkus. Kuid meile ei ole see praegu peamine. Meie võitleme võrdsuse ja üldise vendluse eest kogu maailmas. Näib et teie, venelased, tahate sedasama?»

«Muidugi tahame. Kuid meie oleme sel alal ka küllaltki palju ära teinud.»

«Nõus, nõus,» vastas härra Dorab kiiresti.

«Aga mida on teinud Teosoofia Ühing?» küsisin.

«Vaadake,» ütles sekretär kõhklevalt, «me valmistame inimesi selleks vendluseks vaimselt ette, kasvatame neid.»

«Kuidas te seda suudate, kui isegi mõned ühingu liikmed on selles suhtes kasvatamatud?»

«Mida te silmas peate?» erutus Dorab.

Ja ma jutustasin talle, mis minuga ühingu raamatukogus juhtus. Kõrgeis aastais miss, ameeriklanna, kes töötab kataloogi juures, ei tahtnud mulle hetkeks pliiatsit anda, et raamatu pealkirja üles kirjutada. Ta väitis, et raamatukogusse ilma pliiatsita ei tulda. Minu pliiats oli ilmselt teel sila kaduma läinud. Keegi indialane halastas minu peale ja pakkus oma pliiatsit. Vihane miss aga läks pliiatsit peos pigistades kataloogi juurest minema. Mis vendlus see on, kui inimene ei raatsi teisele pliiatsit anda?

«Jah,» ütles sekretär, «see on kange iseloomuga daam.

Igaühele ei hakka vendluse valm külge. Kuid me ikkagi töötame selles suunas.»

Jätsime teineteisega üsna viisakalt hüvasti.

«Palun teid,» ütles ta, «mõelge ühingu üle järele, meie vaated ju ei erine eriti suurel määral. Venelasi aga meil veel pole.»

Lubasin järele mõelda.

Teosoofia Ühingu territoorium, üleni aedadesse ja rohelusse uppunud, võtab Adyari jõe kaldal enda alla mitusada aakrit. Adyar on üks Madrase uhkemaid rajoone. Teosoofia Ühing, mille Jelena Petrovna Blavatskaja möödunud sajandil asutas, kujutab endast omapärast, omaette elu elavat linnakut. Tema territooriumil on arvukalt elamute, hotellide, asutuste, templite, töökodade ja koolide hooneid. Selle linnaku igal tänaval on ühingu tegevusega seotud nimi. Blavatsky tänav, Asutajate tänav, Subramania Aiyeri tänav, Aarialaste tänav, Besanti aiad, Templi tänav. Osa tänavaid on asfalteeritud, mõned on puhtaks pühitud ja liivaga üle puistatud. Ühest päevast selle linnakuga tutvumiseks ei jätku.

Jõe kaldal asub ühingu peakorteri kahekorruseline hoone, mille roosadelt seintelt vaatavad targal pilgul elevandipead. Selle hoone jahedas marmorsaalis seisavad siledapinnaliste sammaste juures Blavatskaja ja Olcotti kujud. Budda kuju kõrvale on paigutatud Annie Besanti büst. Marmorpõrand on siin alati läikima hõõrutud ja sarnaneb liuväljaga. Saali kõrval asub ühingu raamatukogu. See on üks Madrase rikkalikumaid raamatukogusid, kus on 60 000 raamatut ning 15 000 iidset ja vanaaegset käsikirja. Paljud neist on kirjutatud palmilehtedele. Nende käsikirjade hulgas on ka 1000 haruldast tamili manuskripti. Peahoone juurest viib väike kitsas varjuline tänav publikatsioonide osakonna juurde. Siin leiate ühingu kaupluse riiuleilt kõige erinevamate maade ja rahvaste iidsetest allikatest pärinevaid publikatsioone, Blavatskaja, Olcotti, Besanti ja ühingu teiste tegelaste raamatuid. Pubt religioosse sisuga tööde kõrval leidub mitmesuguseid okultistlikke uuringuid. Siit võite osta ühingu asutajate portreedega postkaarte, ülevaateid nende tegevusest, voldikuid.

Siit viib Blavatsky tänav teid kuulsa baaniani juurde, mille alla teosoofid on õigustatult uhked. Räägitakse, et see puu on üle 500 aasta vana. Tema võra võtab enda alla ligemale 6000 m². Selle puu varjus võib üheaegselt istuda 3000 inimest. Tohutu massiivne tüvi, mis koosneb väikestest, jämedate liaanidega sarnanevatest, üksteisega kokkukasvanud tüvedest, asub väljaku keskel. Kuuvalgetel öödel toimuvad

siin ühingu koosolekud. Baaniani taga, piki jõekallast, laiub tihe kasuariinipadrik. See ulatub veepiirini ja sinna jõudes satute väikesele, täis õitsvaid lootoseid veekogule. Õite lillad ja roosad kroonlehed on ilusaks taustaks kahele rangele graniithauale. Siia on maetud Annie Besanti ning ühingu presidentide Lidbitteri ja Erandale'i tuhk. Seda kohta nimetatakse «Mälestuste aiaks». Siia tuleb tulla jalatsiteta nagu hindu templisse. «Mälestuste aiast» kagu pool, linnaku vastaspoolses servas, mangosalu lähedal, asub surnute põletamise koht. Ühingu liikmed peavad kinni hindu matusekommetest. Kogu territooriumil paiknevad eri usundeid esindavad templid. Väikese veekogu ääres asub buda stuupa, puude vahelt paistab katoliku kiriku kivikatus, päikese käes särab mošee kuplite valge marmor, tiivulised jumalad kaunistavad zoroastristliku templi fassaadi, taeva poole kõrguvad kindlusega sarnaneva vabamüürlaste templi müürid, kasuariinitihnikust kerkib ootamatult esile sünagoog, meloodiliselt helisevad hindu templi kellad.

Kogu linnakus, tema puhastel varjulistel tänavatel, metsasaludes, õdusatel väljakutel, valitseb rahu ja vaikus. Hindu rõivastes inimesed liiguvad aeglaselt, kiirustamata. Kõikjal on värske jõe- ja mereõhk. Kõik soodustab puhkamist ja mõtisklemist.

Nii näeb Teosoofia Ühing välja väljastpoolt. Ja vaid vähesed teavad või aimavad, milliseid kummalisi asju on tema tara taga juhtunud. Milliste huvitavate, kuid taoti mõistatuslike inimeste nimedega on see ühing seotud. Osa lahendamata saladusi on siiani tema müüride taga kindlalt varjul.

ASUTAJAD

Teda on nimetatud mõistatuslikuks isikuks ja šarlatanika, suureks õpetajaks ja vene spiooniks. Talle on omistatud salapäraseid okultistlikke võimeid ja ainulaadset petmisoskust. Ta oli ebatavaliselt vapper ja omas kirjanduslikku annet. Oli hea organisaator, võimekas ajakirjanik ja ohjeldamatu fantast. Tema elukäik sarnaneb seiklusromaaniga, kus paratamatult sisalduvad fantastika elemendid.

Tema elukäik algas 1831. aastal vene vürsti Dolgoruki perekonnas kõige harilikumal viisil. Kui tütarlaps oli saanud 11-aastaseks, suri tema ema. Koos venna ja õdedega viidi ta oma vanaisa Fadejevi majja, kes oli tollal Saraatovi kuberner. Räägitakse, et tulevasel teosoofia rajajal oli mõningaid

veidraid omadusi. Iseloom oli tal äkiline ja ohjeldamatu. Tal olid nähtavasti mitmed mitte päris tavalised võimed, millede olemasolu võimalikkust teadus praegu enam ei eita. Temas oli midagi selgeltnägijalikku. Ta valdas mingeid telepaatia elemente. Seejuures ta väitis, tõsi küll, et suhtleb surnute hingedega, kuid sellise asja tõepärasuse võib julgelt jätta tema südametunnistusele. Aastal 1848 abiellus ta kindral Blavatskiga, Erevani kindralkuberneriga. Kolme kuu pärast põgenes ta tema juurest Egiptusesse. Teda tõmbasid enda poole antiikmaad, seal lootis ta teada saada salajasi tarkusi, mis teevad inimese kõikvõimsaks. Egiptusest läks ta Ateenasse, seejärel Smürnasse ja Väike-Aasiasse. Sel ajal püüdis ta tungida ka Tiibetisse, kuid edutult. Aastal 1851 saabus Blavatskaja Londonisse. Sealt läks ta edasi Lõuna-Ameerikasse, seejärel külastas Vaikse ookeani saari ja mõne aja pärast ilmus Indiasse. Sealt püüdis ta uuesti Tiibetisse minna, kuid peeti inglise piirivalveüksuse poolt kinni ja saadeti tapiga tagasi. 1853. aasta paiku saabus Blavatskaja Hiina, Jaapani ja Ameerika kaudu Inglismaale. Seejärel oli uuesti Ameerikas ja, tulnud sealt 1856. aastal Inglismaale tagasi, läks kohe edasi Egiptusesse ja sealt Indiasse. Sipoide ülestõusu eel tegi ta kolmanda ebaõnnestunud katse Tiibetisse tungida. Pärast ebaõnnestumist tuli ta Venemaale tagasi ja elas kaks aastat Tiflisis. Aastal 1863 lahkus ta Venemaalt ja läks jälle Egiptusesse. Sealt sattus ta Iraani ja Kesk-Aasiasse. Ja alles 1864. aastal tungis Blavatskaja lõpuks Tiibetisse. Kümme aastat rändas ta riigist riiki, linnast linna. Itaalia, India, uuesti Tiibet, Venemaa, Egiptus, Kreeka, Prantsusmaa ja lõpuks taas Ameerika.

Siin, Ameerikas, kohtas Blavatskaja kolonel Olcotti, kes tundis huvi tollal moes oleva spiritismi vastu ja kuulas meeleldi eriskummalise venelanna jutustusi Idamaast. New Yorgis ja teistes Ameerika linnades tekkisid igasugused spiritistide loožid ja vennaskonnad. Nad libistasid alustasse ringi, kutsusid välja suurvaime ja lasksid end koos viirastustega pildistada. Blavatskaja ja Olcott külastasid meeleldi spiritistlikke seansse ning hakkasid isegi mõne vennaskonna liikmeks. Kuid nendel vennaskondadel olid oma juhid, ja tulevased teosoofid pidid leppima lihtspiritistide seisundiga. Blavatskaja ei suutnud kuidagi midagi niisugust välja mõelda, mis ületaks spiritiste koos nende banaalsete vaimudega. Viimaks saabus hea juhus noore arhitekti Felti näol. Too teatas, et on avastanud proportsioonide saladuse egiptuse arhitektuuris. Kuid see polnud veel kõik. Felt avastas, et egiptuse

preestrid olid suured maagid ja suutsid «elementide vaimse» välja kutsuda. See juba oli midagi. Spiritistid elementide vaime välja kutsuda ei suutnud. Siis tekkiski Teosoofia Ühingu asutamise mõte. See sai teoks New Yorgis 1875. aastal. Veel 17 spiritisti nõustusid selle ühingu liikmeks astuma. Uus ühing teatas, et üksnes tema tunneb elu saladusi, ja nõudis enda vastu vastava austuse ülesnäitamist. Blavastkaja esines spiritistlikus ajakirjanduses programmavaldusega. Ta ütles, et on olemas maagia, mis jaguneb valgeks ja mustaks. Ameerika spiritistlikud ringkonnad olid vapustatud. Miks nemad ei olnud sellisele mõttele tulnud? Nüüd oli kõigile selge, et Blavatskaja ja Olcott olid neid ennetanud. Vaimudega olid kõik juba ammu harjunud. Maagia aga kujutas endast midagi uut ja erutavat. Esimesest edust innustatuna püstitas Teosoofia Ühing endale suurepärase eesmärgi: «Koguda ja levitada teadmisi seadustest, mis juhivad universumit.» Must ja valge maagia kuulusid nende seaduste hulka. Felt esines loenguga «Egiptlaste kadumaläinud proportsioonideseadusest» ja lubas demonstreerida iidse algrassi esindajaid. Kuid selleks vajas ta raha. Palju raha. Seda ta ka sai. Kogu ühing valmistus kaugest möödanikust pärinevate inimeste pidulikuks vastuvõtuks. Algrassi esindajad aga ei ilmunud. Viimaks sai ühingu liikmete kannatus otsa.

«Kus on Felt?» küsisid nad. «Ja kus on tema algrass?»

Ka raha läks kaduma. Ühingut ähvardas terav kriis. Feltile tuli leida asendaja ja taastada teosoofide endine prestiiž. Ja selline asendaja leiti. Selleks oli vaesunud parun de Palme. Õieti mitte parun ise, vaid tema laip. Parun suri, tema surnukeha aga alustas oma «hauataguseid» eksiränn akuid mööda New Yorki. Parun otsustati tuhastada ja seejuures kinni pidada «idamaa» rituaalist. Blavatskaja arvates pidi rituaal taastama usu teosoofide «salavõimetesse». Kuid tollal Ameerikas krematsiooni veel ei tuntud ja politsei keelas laiba põletamise ära. Teosoofid jändasid kallihinnalise surnukehaga ligi pool aastat. Ta külmutati, seejärel balsameeriti, temale loeti manamissõnu. Ja viimaks politsei alistus.

«Tehke, kuidas arvate,» ütles politseikomissar Olcottile, «ainult et sellel korralagedusel oleks lõpp. Kauem ma seda totrat surnukeha meie linnas enam ei salli.»

Laip põletati ja Teosoofia Ühing jäi jälle tegevuseta.

. . . Juulis 1877. aastal ilmusid New Yorgi tänavaile imelikud inimesed. Nad olid mähitud valgetesse burnustesse, mille kapuutsi alt välkusid mõistatuslikud silmad. Tulnukad olid araablased. Nad ei osanud inglise keelt ja palusid märkide abil süüa. Neid oli täpipealt kolmteist, ei rohkem ega vähem. Linnas liikusid kuuldused, et araablased on kuskil New Yorgi lähedal läbi elanud laevahuku. Keegi nende kohta midagi kindlamat ei teadnud. Mitte keegi, peale Blavatskaja ja Olcotti.

«Ilmselt otsivad nad meid,» ütles Olcott. «Nende korrapäratutes linna mööda ekslemistes on mingi sihikindlus. Neid on tarvis aidata.»

Niiviisi ilmusid kolmteist salapärast araablast Teosoofia Ühingusse. Nad jõllitasid oma «mõistatuslike» silmadega lopsaka habemega meest ja eriskummalist, pikka avarasse kleiti riietatud daami. Mees ja daam istusid nende ees, oodates midagi. Araablastel hakkas halb. Nad olid väsinud ja tahtsid süüa. Neid tuli toita. Seejärel tõusid nad püsti ja läksid sõnagi lausumata ühingu asutajate juurest minema.

«Eks ole tõsi,» elavnes Blavatskaja, kui uks viimase lahkuja järel kinni langes, «neis on nii palju eriskummalist ja salapärast. Nad panid meid proovile, ma olen selles kindel.»

Kolonel oli häälestatud skeptilisemalt ja vaikis.

Nädal hiljem heitis New Yorgi sadamas ankru Trinidadist tulnud laev. Selle kapten teatas, et Prantsuse valdustest Aafrikas on põgenenud kolmteist mässujuhti ja varjavad end jälitajate eest.

Teosoofid olid meeleheitel. Ei Ameerika ega Euroopa tahtnud neid tunnistada. Nüüd jäi üle ainult India. Nagu Olcottil õnnestus välja selgitada, eksisteeris Indias ühing, mida nimetati «Arija Samadžiks». Ühingu eesotsas oli svami Dayanand. XIX sajandi lõpu «Arija Samadži» oli hindu valgustusorganisatsioon, kes kutsus üles India iidse kultuuri taastamisele. «Arija Samadžist» teadasaamisel hakkas Teosoofia Ühingu asutajate fantaasia uue hooga tööle. Olcott nimetas «Arija Samadžit» «üheks suuremaks kunagi asutatud heategevaks usulis-filosoofiliseks vennaskonnaks». Blavatskaja aga kuulutas svami Dayanandi «himaalaja okultistliku vennaskonna adeptiks». Nüüd otsustasid teosoofid «Arija Samadži» abil luua «rasside universaalse vennaskonna». Kuid nende kavatsus ühineda «Arija Samadžiga» heidutas õigeusklikke hindusid, ja sealhulgas ka svami Dayanandit. Viimane ei suutnud kuidagi mõista, mida need imelikud eurooplased «Arija Samadžist» tahavad. Ta saatis Olcottile ja Blavastkajale organisatsiooni programmi. Selles polnud sõnagi «himaalaja vennaskonnast» ega okultistlikest teadustest. Kuid teosoofe see ei peatanud. Neid tõmbas vastupandamatu jõuga enda poole see iidset veda usku propageeriv organisatsioon. See

oli nii salapärane, võis avastada omapäraseid rituaale ja tõusta viimaks lihtsurelikest kõrgemale.

Bombay võttis reisijad vastu palava troopikapäikese ohtrusega. Sadamas oli vastas «Arija Samadži» delegatsioon. Lehvisid safrankollased rõivad, kaelas olid pühad roosikrantsid, pikad juuksed langesid õlgadele. Nii eksootilist delegatsiooni polnud endale ette kujutanud isegi mitte Olcott.

«Nüüd me oleme õigel teel,» ütles Blavatskaja sosinal. «Kas selliselt rõivastatud inimesed saavad tavalised inimesed olla?»

«Teil on õigus nagu alati,» vastas Olcott.

Vaatamata väikesele hämmeldusele ja ehmatusele, mida samadžistid nii eriskummaliste sõprade saabumisest teada saades esialgu tundsid, olid nad tulvil külalislahkust. Koloniaalses Bombays kujunes teosoofia rajajate saabumisest sensatsioon nr. 1. Blavatskajat ja Oclotti piirasid ajakirjanikud, mitmesuguste teadusalade professorid, inglise ametnikud. Ristiusu misjonärid muutusid valvsaks. Ilmselt õõnestasid need kaks ristiusu aluseid, ühinedes paganate organisatsiooniga. Valvsus muutus peagi vaenuks.

Ent Blavastkajat ja Olcotti huvitasid ristiusu misjonärid vähe. Nad arutasid koos «himaalaja vennaskonna adeptiga» tähtsat küsimust: milline peab teosoofiaorganisatsioonis olema rituaal. Svami Dayanandit rituaal eriti ei huvitanud. Kui aga teosoofid töötasid selle ise välja, kohkus «Arija Samadži» juht ära. Selles rituaalis polnud veda usust jälgegi.

«Kui see peaks korduma, kihutan ma teid minema,» ähvardas ta neid.

Ta juba kahetses, et oli ennast nii kergemeelselt sidunud inimestega, keda ta nii vähe tundis. Tõsi, küllaltki suurt osa etendas seejuures raha, mida nad talle organisatsiooni vajadusteks saatsid. Kuid raha oli vähe ja sellega nad tema kannatust kinni maksta ei suutnud. Kannatus aga sai mõne aasta pärast otsa. Olcott ja Blavatskaja sattusid budismi mõju alla. Seda ei võinud õigeusklik hindu neile juba enam andestada. «Adept» tegutses kiiresti ja resoluutselt. Ta andis välja ringkirja, millega keelas samadžistidel läbi käia teosoofidega, «niisuguste ateistide, valetajate ja egoistidega.»

Teosoofid vajasid raha, kuid seda oli raske saada. Olcott hakkas tegelema kaubandusega. Ta otsustas eksportida Ameerikasse india kujukesi, tiigrinahku ja lõhnaõli. Kuid see ettevõte andis üksnes kahju. Siis hakkasid nad kulutama vürstipaleede uksi. Iga india radžat või maharadžat kahtlus-

tas Blavatskaja sideme pidamises Valge Himaalaja Vennaskonnaga. Radžade toredad rõivad, nende paleed ja väärisasjad avaldasid Blavatskajale suurt muljet. Patoloogilisi haigusi põdevaid degenerante pidas ta erilise rassi esindajaiks. Vürstid võtsid teda vastu mitmeti. Ühed ei lasknud teda uksest sisse, teised tegid annetusi, et temast lahti saada, kolmandad lubasid raha anda, kui Blavatskaja demonstreerib oma «võimeid». Kuid see ei kõigutanud tema usku, et tegemist on «äravalitud» isikutega.

Samal ajal sõitis Olcott mööda Indiat ringi ja pidas tasuitsi loenguid. Teosoofia Ühing hakkas endale sellel maal pikkamööda kohta võitma. 80-ndatel aastatel sündis Indias rahvuslik liikumine. Tekkis tung omaenda kultuuririkkuste poole. Võrdsus ning iidsete traditsioonide ja filosoofia ellurakendamine, mida teosoofid propageerisid, meelitasid ligi küllaltki paljusid india haritlasi. Arukama mõttelaadiga Olcott püüdis hoida seda ühingu tegevusala kõigest okultistlikust, mittearusaadavast ja salapärasest lahus.

Aastal 1881 omandas Olcott jõukate indialaste abiga Madrases Adyari jõe kaldal maatüki. Peatselt püstitati sinna esimene hoone, kuhu asus ühingu peakorter. Siin, Madrases, puhkeski skandaal. Blavatskajat süüdistati šarlataansuses. Arukas Olcott tegi avalduse, et igasugused imeteod ja okultistlikud teadused ei ole ühingu tegevuses peamine. Blavatskajal soovitati ära sõita Euroopasse ja parandada seal oma tervist. Maikuus 1885 lahkus Blavatskaja Indiast.

Olcott laiendas Adyari territooriumi ja ehitas uusi hooneid. Rajati suur raamatukogu. Ühingu liikmed pidasid india filosoofia kohta loenguid, kommenteerisid muistseid tekste ja võtsid osa India Rahvuskongressi istungeist. Aastal 1891 suri Blavatskaja Londonis. Olcott elas läbi mitu ebameeldivat kuud, kartes, et Blavatskaja vari langeb alatiseks Adyarile. Kuid seda ei juhtunud. Tõsi, ebameeldivusi ikkagi oli, kuid need olid teistsuguse iseloomuga. Ülemaailmsele inimsoo täiustamise areenile tüüris Catherine Tingly oma seitsme ustava kaaslase saatel. Ta asutas Ülemaailmse Vennaskonna. Teosoofia Ühingule andis ta selles teisejärgulise koha. Seda ei saanud Olcott talle andestada. Pealegi hakati ka Teosoofia Ühingus endas kõrgete ametikohtade pärast kisklema. Olcott oli meeleheitel ja ähvardas viimaks kolleegide ees, et teeb endale otsa peale. Lõhnas veel ühe skandaali järele. Kired siiski vähehaaval vaibusid ja 1897. aastast peale valitses ühingus rahu. Suurest rõõmust pandi üles Blavatskaja kuju ja tema surma-aastapäeva tähistamiseks seati sisse Valge

lootose päev. Esimesel taolisel päeval anti süüa 300-le vaesele kalurile. Rahuolukorda ära kasutades hakkas ühingu president veidi liiga lõbusat eluviisi harrastama. Ta käis korrapäraselt linnas vastuvõttudel ja õhtusöökidel. Eriti meeldisid talle ballid. Seal tantsis ta palju ja flirtis noorte inglannadega. Salapärased jõud ei ahistanud enam tema hinge. 1907. aasta veebruaris jättis ta ilma vaevata maha oma ballidel ja vastuvõttudel kulunud keha. Presidendiks sai Annie Besant. Presidendid vaheldusid oma ametikohal, ühing aga jätkas tegutsemist religioosse kallakuga kultuurharidusliku organisatsioonina. Ühingu osakonnad asutati paljudesse maailma riikidesse, sinna, kus tunti huvi India iidse kultuuri ja filosoofia vastu.

Algas Teine maailmasõda. Fašistlik Saksamaa okupeeris Euroopa, Imperaatorlik Jaapan aga Aasia. Tulekahjude ja plahvatuste suitsule lisandus koonduslaagrite gaasiahjude ja krematooriumide kibe suits. Ainuüksi sõjas hukkus miljoneid inimesi. Neid lasksid maha ja hävitasid teadlikult Euroopa ja Aasia uued isandad. Patsifistid Teosoofia Ühingust propageerisid abstraktset rahu ja üleüldist vennastumist. Toimuva taustal näis see naeruväärse ja totrana. Vajati aktiivset fašismi- ja sõjavastast võitlust, kuid teosoofid polnud selleks võimelised. Saksa gestaapo sai siiski suurepäraselt aru, kellele kuulub ühingu liikmete sümpaatia. Ta keelas ühingu tegevuse kõigepealt Saksamaal, seejärel aga Euroopa okupeeritud maades — Prantsusmaal, Hollandis ja Belgias. Paljud ühingu juhid hukkusid fašistlikes piinakambrites. Teised vahistati juutide varjamise eest. Indias annetasid teosoofid sõja läbi kannatada saanuile tuhat naelsterlingit. Aastal 1942 ähvardas Indiat Jaapani vägede sissetung. Adyarist evakueeriti kiiresti arhiivid. Oma konsuli nõudmisel lahkusid linnakust ameeriklased ja varjusid mägedesse. Kogu maailmas möllas sõda, Adyaris aga tegutsesid endiselt sisekaemuse grupid, loeti valjusti «Bhagavatgitat», lauldi pühi hümne ja õpiti tundma usule aluse pannud inimeste elu. Adyari rahu ei häirinud ka see, kui inglise lennukid tulistasid India iseseisvuse eest võitlejate demonstratsiooni ja tankid sõitsid otsa ülestõusnud talupoegadele. Linnakus läks elu oma rada. Seda ei häirinud ka see, kui pärast sõda vapustasid maad hindude ja muhameedlaste vahelised pogrommid, mille inspireerijaiks olid inglise võimud. Tõsi küll, ühingu liikmed esinesid loengutega usurahust ning abistasid põgenikke — hindusid ja muhameedlasi. Võitlust rahu kehtestamiseks hindude ja muhameedlaste vahel alustas omal

ajal Annie Besant, kelle nimi on kindlalt seotud Adyariga ja rahvusliku vabadusliikumisega.

ALBIONI TÜTAR. KRISTUSE ILMUMINE RAHVALE

Ta jättis oma keha maha — nii ütlevad surma kohta teosoofid — 20. septembril 1933. aastal kell 4 päeval. Ta asetati marmorsaali. Kullaga väljaõmmeldud sari langes pehmete voltidena Teosoofia Ühingu embleemiga siidkangale. Lopsakad hallid sõlme keeratud juuksed olid kaunistatud jasmiiniõitega. Neil oli terav ja erutav lõhn. Aromaatsete kepikeste suits hõljus vaikuses, kus kõlas üksnes brahmaanist preestri monotoonne hääl. Tuhanded madraslased käisid päeva jooksul üksteise järel läbi marmorsaalist, peatudes hetkeks pooldiumi juures. Kaldaäärses kasuariinitihnikus olid juba valmis pandud sandlipuud krematsioonilõkke süütamiseks. Mõni päev hiljem aga eemaldus Benareses kai äärest lilledega ehitud paat. See ujus sujuvalt mööda Gangese sogast pinda ja peatus, kui oli jõudnud jõe keskele. Valges dhotis indialane avas hõbepeekri ja puistas vette peotäie tuhka. See oli kõik, mis oli järele jäänud Annie Besantist, Teosoofia Ühingu presidendist ja India iseseisvusliikumisest osavõtjast.

Annie Besant saabus Indiasse 1893. aastal, olles 47-aastane. Pärinedes küll inglise aristokraatiast, katkestas ta sidemed ristiusuga ja kütkestus müstikast, astus välja oma maa valitsuse vastu ja nõudis Indiale omavalitsust, avaldas protesti sotsiaalse ebavõrdsuse vastu ja võttis osa ametiühingute tööst, abistas vene poliitilisi emigrante ja organiseeris töötute demonstratsioone, toetas vabadusliikumist Iirimaal ja pidas kõnesid buuride kaitseks. Ta oli suurepärane organisaator, andekas oraator ja ajakirjanik. Poliitikategelasena oli tal mitmeid väljapaistvaid omadusi, kuid müstikaarmastaja oli ta kogu eluaeg.

Suurt osa tema elukäigus etendas kohtumine Blavatskajaga, kellesse ta hakkas kohe uskuma ja keda ta kaitses kogu eluaeg. India rahvusliku vabadusliikumise tähtsad tegelased hindasid ja imetlesid teda. «Kui ma 1888. aastal õppisin Londonis,» kirjutas Gandhi, «vaimustusin nagu paljud Bradlaugh'st ja Besantist. Kujutlege minu erutust, kui ma ühel ilusal hommikul lugesin Londoni ajalehtedest, et Annie Besantist on Blavatskaja mõjutusel saanud teosoof. Olin lihtne, kõigile tundmatu noormees. Oleksin olnud ülimalt õnnelik, õnnestunuks mul puudutada madam Blavatskaja ja

tema silmapaistva poolehoidja rõivaste palistust. Kuid see mul ei õnnestunud, kuigi mõningad sõbrad võtsid mind Blavatskaja loožì lahkelt kaasa. Kui doktor Besant tuli Indiasse ja vallutas selle maa, kujunes mul temaga lähedane kontakt. Ja kuigi meil oli poliitilisi lahkarvamusi, ei vähenenud minu austus tema vastu.» Jawahralal Nehru kohtas Besanti 1901. aastal. «Üheks silmapaistvamaks sündmuseks minu elus,» meenutab ta, «oli päev, kui ma esmakordselt kohtasin Annie Besanti. Olin 12-aastane ning tema isik, legendid, mis tema kangelaslikku karjääri ümbritsesid, ja tema kõneosavus vapustasid mind. Vaatasin teda poisikeseliku vaimustuse ja andumusega ega jäänud temast sammugi maha. Hiljem jõudis kätte aeg, mil paljude aastate jooksul ei näinud ma teda peaaegu üldse, kuid vaimustus tema ülevusest ja ebatavalisest isiksusest kestis edasi. Palju aastaid hiljem lähenesin ma talle poliitilisel areenil jälle ja muutusin uuesti tema ustavaks austajaks.»

Annie Besant saabus Madrasesse teosoofina. Ja lülitus kohe ühingu haridustöösse. Ta asutas Benareses India Keskkolledži ja pühendas rohkesti aega selle õpilaste kasvatamisele. Besant suhtus india rahva kultuurisse ja tavadesse suure sümpaatiaga. Tal oli indialaste hulgas palju sõpru ja nende kodudes oli ta teretulnud külaline. Teda nimetati «bari ma'am-sahibiks» — «suureks euroopa leediks». See euroopa leedi käis saris, istus ristijalu ja eelistas alati india toitu euroopalikule. Ta pidas indialastele loenguid nende pühade raamatute ja muinaskultuuri kohta. Ta harrastas joogat ja oli kindlalt veendunud, et jooga aitab inimesel jõuda mahatma astmeni. Kuid samal ajal ei surnud temas iialgi aristokraadivaim. See tema iseloomu vastuolulisus tekitas tema sõprades sageli hämmeldust. Hüljates üldtarvitatavaid norme, nagu seda tegid indialased, pidas Besant samal ajal piinliku täpsusega kinni inglise «headest maneeridest». Teda häiris, kui meesterahval ei olnud kaabut peas, ta ei kõnetanud neid, keda talle ei oldud esitletud. Ta oli alati aupaklik vürstide vastu. Benarese maharadža oli tema sõber. Valitsev prints tavatses külalisi vastu võtta marmortroonil istudes. Külalised pidid istuma trooni ees vaibal. Eurooplastega oli maharadža ettevaatlikum. Neid ta võttis vastu eraldi toas. Kuid Besant tegi vabatahtlikult läbi alandava vastuvõtuprotseduuri oma kõrgest soost sõbra õukonnas. Kui üks tuttav huvi tundis, miks ta seda teeb, vastas Besant:

«Kullake, ta on ju vürst!»

See aristokraatlik konservatism vajutas oma pitseri ka

tema poliitilistele vaadetele. Inglise kuningas oli tema arvates puutumatu isik. Aastal 1906, kui kogu India oli üles tõusnud briti ülemvalitsuse vastu, võttis ta oma kolledžis vastu Walesi printsi ja printsessi (tulevase kuninga ja kuninganna). Tema kabineti seinal rippus alati George V portree. Ta oli troonile endiselt ustav isegi siis, kui hakkas osa võtma rahvuslikust vabadusliikumisest. Ta ei kujutanud endale India iseseisvust ette väljaspool Inglise kuninga võimu. Annie Besant kuulus rahvusliku liikumise mõõdukasse gruppi. Aastal 1916 asutas ta Home Rule'i (omavalitsuse) Liiga ja hakkas Madrases välja andma ajalehte «Uus India».

Aastal 1917 valiti ta India Rahvuskongressi esimeheks. Mitmeid India sündmusi ei hinnanud ta õigesti ja ta vaated läksid Gandhi omadest suuresti lahku. Nii näiteks toetas ta Inglise võimude reaktsioonilist konstitutsioonilist akti, mida hakati nimetama Montagu-Chelmsfordi seaduseks. Annie Besant oli arvamusel, et indialased peavad Inglise seadusandlike organite tööst osa võtma. Ta lahkus Rahvuskongressist ja ühines svaradži liberaalse parteiga, astudes välja kodaniku sõnakuulmatuse kampaaniate vastu, mida juhtis Gandhi. Pärast Gandhist lahkulöömist muutus ta poliitikategelasena äärmiselt ebapopulaarseks. Oma viimastel eluaastatel pühendas Annie Besant end täielikult Teosoofia Ühingule. Blavatskaja jäi temale alati vaimseks emaks. Besant uskus, et usuõpetajate ja -reformaatorite hinged asuvad aegajalt surelike inimeste kehadesse. Ta vaatles inimesi, püüdes nende hulgas märgata Buddhat, Muhamedi ja Jeesus Kristust. Viimasega tal vedas.

. . . Rohelisel muruplatsil mängis «Jeesus Kristus» krokettit. Võib-olla ei erinenud ta oma eakaaslastest üldsegi. Oli mõõdukalt elav, lõbus ja muretu. Ta oli 14-aastane ja kõigest kaks nädalat tagasi esmakordselt Inglismaale saabunud. Õigemini, Annie Besant tõi ta siia. Besant püüdis teda panna Oxfordi Ülikooli, kuid rektor keeldus teda vastu võtmast.

«Te veel kahetsete seda,» ütles Besant rektorile. «Te ütlesite ära suurele inimesele.»

«Ma ütlesin ära järjekordsele indialasele. Neid on ülearu palju ja kõik nad tahavad astuda Oxfordi.» Rektor tõusis püsti, andes mõista, et audients on lõppenud.

«Siis ma ütlen, keda te vastu ei võtnud,» otsustas Besant.

«Keda siis, kui see saladus pole?» Ilmselt oli see jutt rektorile tüütavaks muutunud.

«Te ei võtnud vastu lunastajat,» alustas eriskummaline külastaja pidulikult.

«Missugust lunastajat?» imestas rektor siiralt.

«Meie õpetajat Jeesus Kristust.»

Rektor jahmus. Seejärel vihastus ja ütles, et Oxfordis puudub ainult veel oma Jeesus Kristus, kõik muu on juba olemas. Ta vajutas signaalkella nupule ja palus külastaja kohe välja juhatada.

«Kui ta tahab maailma päästa,» nähvas rektor lahkumiseks, «siis seda võib teha ilma Oxfordi hariduseta. Esimene Jeesus Kristus ju meil ei õppinud . . .»

«Jeesus Kristusel» ei jäänud muud üle, kui rohelisel murul kroketit mängida. Laev läks Bombaysse alles kuu aja pärast. Tõele au andes tuleb öelda, et «lunastajat» kutsuti Krishnamurtiks ja päritolult oli ta indialane. Asi sai alguse mõned aastad tagasi, kui Annie Besant võttis hooldamisele kaks poissi. Nende isa oli Teosoofia Ühingu liige, kuid vaesus ei võimaldanud tal poegadele haridust anda. Nõustudes neid Besanti hooldusele andma, ei võinud isa kujutleda, millega see lõpeb. Besant pööras oma kasvandikele rohkesti tähelepanu ja need kiindusid temasse. Pikki vestlusi pidas ta vanemaga, Krishnamurtiga, jälgis teda ja jõudis viimaks järeldusele, et tema kehas ei asu mitte keegi muu kui Jeesus Kristus. Ta hakkas poisikese vastu vastavat austust üles näitama. Veelgi enam, ühingus hakati aegamööda juurutama Krishnamurti, tulevase lunastaja, kultust. Ühingu arukam osa mõistis selle kultuse absurdsust, kuid Annie Besant jäi endale kindlaks. Tulevane «lunastaja» ja messias ei saanud veel aru oma seisundi kahemõttelisusest. Tema isa aga taipas hästi, milleni võib kurikuulus «Krishnamurti kultus» viia. Ta nõudis oma poegi koju tagasi. Kuid Kristus-Krishnamurti ei tahtnud lahkuda oma kasvatajannast, kes oli tema vastu alati hea ja hoolitses tema hariduse eest. «Lunastaja» isa andis asja kohtusse. Protsess kestis mitu aastat ja Annie Besant võitis selle 1914. aastal, kui Krishnamurti oli juba 18-aastane.

«Lunastaja» missioon hirmutas Krishnamurtit niivõrd, et ta taganes usust hoopis. Ta võpatas Jeesus Kristuse nime nimetamisel ja sulges silmad, kui nägi krutsifiksi. Asi lõppes sellega, et Krishnamurti astus ühingust välja. Besantile oli see raskeks löögiks. Ta püüdis oma kasvandikku veenda lunastaja rolli täitma, kuid see ei allunud mitte mingisugusele veenmisele. Krishnamurti ei tahtnud mitte midagi päästa, vaid tegelda india filosoofiaga. Aja jooksul tegi Krishnamurti oma unistuse teoks ja temast sai üks india filosoofilise mõtte uue koolkonna suuremaid esindajaid. Ta ei andestanud Annie Besantile iialgi püüdlusi teha temast Jeesus Kristus.

Seepärast paljastas Krishnamurti oma artiklites Besanti müstitsismi ja naeruvääristas ühingu sidemeid mingite hauataguste jõududega. Kuid lugu lunastajaga, kes ütles lahti oma missioonist, ei õpetanud Teosoofia Ühingu presidendile mitte midagi. Okultistlikud teadused hõivasid endiselt tema kujutlusvõimet. Ta arvas, et pärast oma eelmisi sündimisi oli ta indialane ja üks kord isegi oma praeguse guru lapselaps.

Kui ta suri, siis peeti kinni india matusetavadest ja püha Gangese vood neelasid Albioni tütre tuha.

SUUR BAANIAN

Härra Dorab ei jätnud mind pärast kõnelust, mis toimus tema ametiruumis Adyaris, enam kunagi oma tähelepanust ilma. Ühel päeval leidsin oma posti läbi vaadates kutse Teosoofia Ühingusse. Seal toimusid iga-aastased loengud. Kui ma Adyarisse jõudsin, kogunes see kirju seltskond juba suure baaniani alla. See oli suurelt osalt euroopalik publik, kes elas linnakus mitmeid kuid. Kokkutulnute hulgas torkas mulle silma ameeriklanna, kellega mul oli konflikt raamatukogus. Tema kõrval istus naine Austraaliast. Ta oli kõhn ja kondine. Suur kiskjanina õõtsus kahele poole, justkui nuuskis midagi. Aeg-ajalt kallutas ta ennast oma naabri poole, kes vaatles kokkutulnuid läbi lornjeti, ja raputas oma halle lokkis kiharaid. Tema lähedal istus, pea kurvalt longus, väike kuivetu budistlanna Lõuna-Vietnamist. Aeg-ajalt tõstis ta oma piklikud silmad ning vaatas imestunult ja veidi valvsalt neid, kes suure baaniani all istusid. Kokkutulnute välimus ei vastanud ajale ega maale, kus see kõik toimus. Pikad XIX sajandi lõikega kleidid, eriskummalised soengud, peenutsev kõnemaneer. Mulle meenus L. Tolstoi näidend «Hariduse vili», sest Teosoofia Ühingu liikmed sarnanesid millegi poolest Tolstoi spiritistide suursuguse seltskonnaga, ja see oli pisut naljakas. Viimaks ilmus kohale ka Sri Ram, ühingu president. Ta astus kergel sammul laua juurde, mis asus baaniani all. Sri Rami hallid juuksed seisid justkui nimbus tõmmu otsaesise kohal. Helepruunide silmade pilk libises veidi irooniliselt, kuid sõbralikult üle koosviibijate.

«Minu tänase loengu teemaks on «Muutuv maailm»,» lausus president tasa, kuid selgesti kuuldavalt.

Saigonist pärit budistlanna tõstis pea, tema keha aga, mis sarnanes väikese mustast puust kujuga, kaldus ootusrikkalt ettepoole.

Sri Ram rääkis kaua, umbes tund aega. Ta rääkis teaduse edusammudest ja inimteadvuse ebatäiuslikkusest, sõdade hävitustööst ja rahuliku kooseksisteerimise vajalikkusest, üldisest desarmeerimisest ja sellest, et Venemaa ja Ameerika on suutelised ühiste pingutustega vältima aatomisõda. Loengu lõpul esitas Sri Ram ülemaailmse heaoluriigi organiseerimise suurejoonelise plaani. Ka Nõukogude Liidu arvas ta sinna hulka. Selle riigi organiseerijaks peavad olema teosoofid. Sri Rami plaan kutsus suure baaniani all esile tohutu vaimustuse. Hallipäine leedi raputas oma kiharaid ja avaldas Sri Ramile valjusti heakskiitu.

«See on oivaline! See on geniaalne! Ainult teosoof võis sellise plaani välja töötada!»

«Jaa, jaa,» toetas teda daam Austraaliast. «See on ainulaadne!»

Sri Ram hõõrus rahulolevalt käsi ja tegi ettepaneku hakata kohe ühiselt ülemaailmse riigi ideid läbi arutama. Raputades oma ebatavalisi soenguid ja kahistades vanamoodsaid kleite, tormas teosoofide vägi lahingusse. Sel ajal kui suure baaniani all järjekordset ülemaailmset heaoluriiki organiseeriti, tõusin mina püsti ja läksin eemale ebamugavast istumisest surnud jalgu liigutama.

Minu kõrval seisatus pikka kasvu mees, põlvpükstes ja paljad jalad lihtsates sandaalides.

«Noh, kuidas teile ülemaailmne heaoluriik meeldis?» küsis ta ja pooleldi varjatud muie libises üle tema huulte.

«Daamid on igatahes sõjakas meeleolus,» vastasin talle samasugusel toonil.

«Kuidas on aga lugu heaoluga teie riigis?» tundis mees huvi.

«Minu arvates on meil õnnestunud mõndagi ära teha.»

«Ah nii?» minu vestluskaaslase silmis hakkasid hüppama vallatud sädemekesed. «Kust te olete?»

«Nõukogude Liidust.»

«Oodake! See on lihtsalt uskumatu!» Mees haaras mul käest kinni. «Kuidas te siia sattusite?»

«Härra Dorabi kutsel.»

«Dorab käigu kuradile! Kuulge,» tasandas ta häält. «Me võitlesime vene poistega kõrvuti Franco vastu. Ma olen hispaanlane ja tean, mida venelased endast Hispaanias kujutasid. Nad seisid viimse meheni koos meiega Madriidi all. Ma olin kommunist. Aga kuidas on Passionariaga? Kuidas ta elab? Ta on ju teie juures Moskvas.»

Jutustasin, kuidas Passionaria elab. Suure baaniani alt kostab meieni häälte suminat.

«Näete, ma olin kommunist,» jätkas minu uus tuttav. «Ainult ärge rääkige minust temale,» ja ta noogutas baaniani suunas. «Tollal olid Hispaanias kõik Teosoofia Ühingu liikmed vasakpoolsed. Siin aga on palju ameeriklasi. Ja nemad on parempoolsed. Ameerikas on kõik teosoofid parempoolsed. Mul on siin väga raske, kuid midagi pole parata, elada tuleb. Peale minu on siin veel mitu hispaania vabariiklast. Ma tutvustan teid nendega.»

Inimsaatused kujunevad erinevalt. Kuid sellel inimesel on tulnud läbi elada liiga palju. Kui Madriid langes, ületas ta väikese väesalga koosseisus piiri ja sattus Prantsusmaale. Ta viibis mitu aastat koonduslaagris, kus peeti kinni interneeritud vabariiklasi. Aastal 1939, sõja eel, õnnestus tal põgeneda. Suurte raskustega pöördus ta tagasi Hispaaniasse. Kuid ta ei suutnud omastest mitte kedagi leida. Fašistid olid tema vanemad ja üheksateistkümneaastase venna maha lasknud. Illegaalselt Hispaanias viibida oli ohtlik. Ta ei suutnud ka parteikaaslastest mitte kedagi leida. Ühed olid hukkunud, teised asusid emigratsioonis. Varjates end politseinuhkide eest, jõudis ta Barcelonasse. Seal õnnestus tal pääseda laevale, mis läks Lõuna-Ameerikasse. Algasid rännuaastad — Tšiili, Argentiina, Peruu, Brasiilia. Ta töötas kohviistandikes, raius suhkruroogu, avas liftiuksi rikaste hotellikülaliste ees, pesi nõusid odavate restoranide nõudepesuruumides ja räpastes köökides. Tal polnud passi ega muid dokumente. Seetõttu ei pidanud peremehed teda kaua. Seejärel jõudis kätte aeg, kus ta ei suutnud enam tööd leida. Sõda lõppes, kuid maailm ei muutunud sellest paremaks. Ta toitus toidujäätmeist Santiago agulikõrtsides, laadis mõne peeso eest kotte Argentiina sadamais, puhastas rentsleid Rio de Janeiros. Ta tundis ennast kõikjal võõrana, kodumaata, sugulaste ja sõpradeta. Olles meeleheite äärel, sattus talle kätte ajaleheriba, kust sai teada, et Teosoofia Ühing on jälle alustanud tegevust. Talle meenus, et kunagi noorpõlves oli ta kuulunud sellesse ühingusse. Ta läks kütjaks Rio de Janeirost Bombaysse suunduvale aurikule. Niiviisi sattus ta Indiasse. See oli 1950. aastal.

«Sellest ajast peale olen ma siin,» ütles ta.

Plats suure baaniani all hakkas juba tühjenema. Daamid olid väsinud ülemaailmse heaoluriigiga tegelemisest. Sri Rami auto kadus kummide sahinal puiestee käänaku taha. Kollane, valminud apelsiniga sarnanev kuu kerkis aegamööda baaniani lopsaka võra kohale ja kuupaistel helenda-

sid hõbedaselt hispaania vabariiklase hallid meelekohad ning tema suu juures mustendasid kaks murekortsu.

Teosoofia Ühingus on väga erisuguseid inimesi. On parempoolseid ja vasakpoolseid. Ühed tunnevad Nõukogude Liidu vastu poolehoidu, teised vihkavad teda. Osa mõtleb tõsiselt ja unistab üldisest vendlusest ja ülemaailmsest heaolust, teised aga spekuleerivad sellega, varjates ülla ideega oma kahtlasi poliitilisi veendumusi. Mõni usub okultistlikku hierarhiasse, teised eitavad kõike ja tegelevad materialistliku filosoofiaga. Erinevad inimesed, erinevad saatused.

Kord peatas mind Blavatsky puiesteel pikk kõhn mees. Tal olid teravad karmid näojooned ja hallid lühikeseks pügatud juuksed. Kogu tema pingul figuurist oli tunda sõjaväelist rühti.

«Tere!» ütles ta vene keeles. «Minu nimi on Zoltán. Ma olen Ungarist. Mulle öeldi, et teie olete venelane.»

«Jah, ma olen venelane,» vastasin. «Aga kus te vene keelt olete õppinud?»

«Oh, see on pikk lugu. Kui tahate, siis ma jutustan. Ma ju sõdisin venelaste vastu.»

«Ja kuidas oli?» tundsin huvi.

«Nagu näete, sõdisin halvasti,» hakkas Zoltán sõbralikult naerma.

Ta kuulus ühte sõjaeelse Ungari aristokraatlikku suguvõssa ja mäletab hästi oma lossi. Nüüd asub seal mingi riigiasutus. Zoltánide perekonna meessoost liikmed teenisid kõik sõjaväes. Ka temale langes osaks sõjaväelase karjäär. Teise maailmasõja alguseks oli tal kindrali auaste. Seejärel leidsid Ungaris aset suured muudatused. Võimule tuli Horthy ja Ungarist sai Saksamaa liitlane. Zoltán oli sõjaväelane ja harjunud käske ilma mõtlemata täitma. Üks selline käsk paiskas tema diviisi Venemaa lumehangedesse. Midagi hirmsamat pole ta oma elus näinud. Nad läksid mööda külmunud ja laastatud maad ning ainus inimlik tunne, millega nad seal igal pool kokku puutusid, oli vihavaen okupantide vastu. Pealetung ei kestnud kaua. Diviis sattus piiramisrõngasse. Sealt pääsesid vähesed. Horthy armee külmavõetud ja haavatud kindrali toimetasid kaks vene automaaturit armeestaapi.

«Kas mind tapetakse?» küsis Zoltán staabi tõlgilt. Too kehitas ebamääraselt õlgu.

«Muidugi tapetakse,» ütles kindral veendunult. «Ma olen siin näinud nii palju vihkamist.»

«Kas teie arvate, et olete ära teeninud midagi muud?» nähvas tõlk järsult. «Mida te lootsite?»

«Ma täitsin käsku.» Zoltán laskis pea longu.

«Teie auastmes oleks tulnud ka mõelda, aga mitte ainult käske täita,» ägestus tõlk.

Hiljem kuulas teda üle vene ohvitser. Ülekuulamine kestis kaua ja Zoltán tundis, et kaotab kohe teadvuse. Haav andis ennast tunda. Ohvitser lükkas viisakalt tema poole klaasi veega. Ja siis ta millegipärast mõistis, et teda ei tapeta. Just nagu kaugelt kostis tõlgi hääl:

«Kindral, teie dokumendid jäävad staapi. Nüüd olete sõjavang ja teid saadetakse laagrisse.»

«Sõjavang,» mõtles Zoltán. «Meil oli käsk venelasi mitte vangi võtta. Miks nad nii talitavad? Milleks neile minu elu?»

Pärast haiglast väljakirjutamist jätkas ta laagris selle üle järelemõtlemist. Laager oli segalaager. Seal oli sakslasi, itaallasi, ungarlasi. Ta avastas imestusega, et sakslased suhtuvad temasse, oma liitlasse, halvemini kui venelastest laagrivalve. Ja jälle jäi kindral Zoltán mõttesse. «Miks inimesed, kelle eest ungarlased verd valasid, käituvad meiega nagu koertega, need aga, kelle verd nad valasid, on alati viisakad, toidavad neid ega alanda nende inimväärikust. Miks see nii on?» küsis endalt Zoltán. Ta hakkas õppima vene keelt. See aitas tal paljuski selgusele jõuda. Ungari kindral püüdis mõista selle rahva hinge, kelle vang ta oli.

«Te olete imestusväärsed inimesed!» hüüatas ta. «Teie juures vangis olles tegin läbi tõelise humaansuse kooli. Ma olen teile selle eest alati tänulik.»

Kuid Venemaa ei suutnud Zoltáni lõplikult teiseks muuta. Aristokraadi ja ohvitserina ei tunnistanud ta uut Ungarit. Teosoofia Ühingust sai tema poliitiline varjupaik. Siin, Adyaris, üritas ta eemalduda maailmast, selle akuutsetest probleemidest ja rahutustest. Kuid see üritus polnud kuigi tagajärjekas. Seetõttu viis ta minuga kõneldes jutu tahtmatult Ungarile.

«Mida te sellest maast teate?» päris ta. «Kuidas seal praegu elu on? Kas teie või teie sõbrad on seal käinud?»

Ja kui ma vastasin, muutusid kortsud tema näos sügavamaks, silmis aga väreles nukralt ja ärevalt miski, mis jäi välja ütlemata ja varjule.

«Ülemaailmne vendlus on hea asi,» ütles ta kord mulle. «Teie ise ju ei salga seda. Kuid mulle näib, et kodumaa mõiste peab seejuures säilima. Kas pole nii? Mis te arvate, kas Teosoofia Ühing suudab luua sõdadeta ja vihavaenuta maailma?»

«Mina muidugi ei arva nii.»

«Miks?» oli Zoltán huvitatud. «Me ju oleme küllaltki palju ära teinud.»

Jah, selgitan ma talle, Ühingu eesmärgid on täiesti humaansed. Palju on tehtud India iidse kultuuri uurimiseks. Ühing on alati sümpatiseerinud rahvuslikule vabadusliikumisele ja välja astunud sõja vastu. See on muidugi hea. Kuid kuidas te saate hakkama ülemaailmse vendluse sisseseadmisega? Millised võimalused teil selleks on? Sotsiaalse hierarhia tahate te asendada müütilise okultistliku hierarhiaga. Kuid viimane toob ju endaga jällegi kaasa ebavõrdsuse. Keegi saab õiguse juhtida maailma käekäiku, keegi aga peab juhtidele alluma. Blavatskaja arvas ju, et teda on välja valinud mahatmad, ja pretendeeris seepärast absoluutsele võimule. Üksikute valitsemine aga sünnitab alati ebavõrdsust. Kuidas saab sel juhul mõelda ülemaailmsest vendlusest? Teie ühingus on samuti erinevad inimesed erinevate poliitiliste vaadetega. Nad ei suuda üksteisegagi kokku leppida, kuidas nad ülemaailmse vendluseni jõuavad.

«Võib-olla on teil õigus,» ohkab kindral. «Kuid Blavatskaja oli siiski suur naine.»

«Olgu pealegi,» ütlen, «kuid sellel ei ole mingit tähtsust.»

. . . Zoltán tuli iga päev oma ametiruumi ja luges läbi järjekordse partii Blavatskaja kirju või käsikirju. Ta tegi ettevalmistusi nende väljaandmiseks. Mõnikord aitasin tal dešifreerida arusaamatuid, «suure naise» närvilise käega kirjutatud venekeelseid ridu. Tema sekretär, elatanud ameerikalanna, surus iga kord mind nähes huuled pahuralt kokku ega tahtnud teretada. Tema arvates Nõukogude Liit ülemaailmse vendluse nõuetele ei vasta. Endine Horthy armee kindral mõtles mõnevõrra teisiti. Kuid tema mõttekäik oli samuti küllaltki vastuoluline. Mõnikord katkestas ta kirjade lugemise, tõstis oma halli pea ja vaatas kirjutuslaua vastas seinal rippuvat portreed. Sealt vaatas talle kuutõbiste silmadega vastu Jelena Petrovna Blavatskaja — Teosoofia Ühingu asutaja.

RUKMINI DEVI

Väikesel kõrgendikul lava ees istus hallijuukseline naine. Paksude, kajakatiibadega sarnanevate kulmude alt vaatasid säravad mustad mandlikujulised silmad. Elegantse kujuga nina kaunistas briljanttäheke. Tema põlvedel oli lillevanikute kuhi. Naine vaatas kogu aeg lavale, kus hubises õlilampi

teek ning lava kohal rippuvaid puuoksi riivas Kirata musta- ja kullavärviline kroon. Tabla saatemuusika kõlas kumedalt, lihtsameelne ja naljakas paha vaim aga sepitses laiasabalisi seelikuid kõigutades oma lihtlabaseid intriige hirmuäratava ja võimsa Ardžuna vastu. Mööda Ardžuna rohelist grimmi lihtsesid aegamööda alla higipiisad. Tõmmanud mikrofoni endale lähemale, veeretas laulja keerulist lauluviisi muistsetest kangelastest. Kõlasid viimased tablahelid, laulja tõusis püsti ja läks kulisside taha, mõlemad kathakali-tantsijad aga jäid oma kroonitaolisi peakatteid kallutades naise ette kõhklevalt seisma. Ta vaatas neid naerul silmadega, noogutas heakskiitvalt ja ütles midagi. Ja kui Kirata ja Ardžuna olid aeglaselt lahkunud lavalt, kuhu jäid vaid kuuvalgusest tekitatud teravapiirilised puude varjud, tundis naine, kui väsinud ta on. Ta sai täna 60-aastaseks. Kogu õhtu jooksul tuli tal vastu võtta õnnitlusi. Kultuuriminister pidas tervituskõne, kuid see oli tema arvates liiga pikk. Tema juurde astusid välismaa diplomaadid ja surusid euroopalikult tugevasti tema väikest tõmmut kätt. Tema ees laual oli hunnik telegramme. Teda õnnitlesid liiduministrid, Madrase osariigi peaminister ja kabineti liikmed. Kaks noort lohakalt riietatud poeeti lugesid tema auks värsse. Ajakirjanikud krabistasid aupaklikult märkmikke, fotoreporterid pimestasid kohalolijaid oma impulsslampide ootamatute välgatustega. Täna kõlas tema nimi koos kõige erinevamate lisanditega: «mehine», «väsimatu», «artistlik», «suurepärane», «väga haritud» jne. 60-aastase inimese jaoks oli kõike seda liiga palju. Naine tõusis aeglaselt püsti ja, heitnud pea selga, läks väsinud kõnnakul läbi aia ja hästiriietatud inimeste rivi, kellest igaüks püüdis tabada tema pilku ja pisut hämmeldunud naeratust.

«Proua Rukmini Devi auto!» hüüdis valge turbaniga tõmmunäoline teener palmide allee kuuvalgesse vaikusse. Ja seal, allee sügavuses, süttisid järsku kaks ereda tulega autolaternat. Rukmini Devi juubel oli lõppenud.

Vaevalt leidub Indias kohta, kus ei tuntaks seda noorte ja elavate silmadega hallipäist naist või poleks temast kuuldud. Kuid tema elukäik on Tamil Naduga, selle inimeste ja kunstiga tihedalt seotud. Ta sündis Tamil Nadus ja elab seal tänini. Mida on ta India heaks teinud ja miks kõlab praegu tema nimi kõikjal üle kogu maa? Ta oli üks neist vähestest, kes oskas koloniaalikke ajal säilitada, edasi arendada ja rahvale kättesaadavaks teha üht osa tema muinaskultuurist. Niisugused asjad ei unune. Kunagi ta ütles: «India iidne

kunst oli igapäevase elu koostisosa, milles avaldus indialaste geenius. Praegust kunsti aga viljeldakse näitamiseks. Vanasti olid india majades isegi kööginõud hästi tehtud, kõik igapäevases elus oli ilus ja värvikas. Ilu loomise vaim peab tänapäeva Indias taaselustuma. Peame õppima nägema ilu pronksitükis. Meil Indias on suuri aardeid, kuid me pole õppinud neid avastama. Suured aarded on lihtsad, meie aga ei suuda neid näha, sest me ise pole lihtsad.» Nendesse suurepärastesse sõnadesse on kätketud kuulsa Rukmini Devi kogu elufilosoofia. Tema raske elutee polnud lillevanikute ja roosiõitega sillutatud. Need tulid hiljem. Rukmini sündis ortodoksse brahmaani, sanskriti keele tundja Nilakanta Shastri perekonnas. Teadmishimulist ja elurõõmsat tütarlast köitis algusest peale kunst. Ta seisis templites kaua iidsete jumalakujude ees, võis tundide kaupa vaikselt ja liigutamata kuulata vina või sitari erutavat ja rahutukstegevat viisi. Ta õppis suurema vaevata selgeks sanskriti keele ja veetis sageli päevi vedade või upanišadide tundmaõppimisega. Vanemad pidasid kõike seda usklikkuseks ja kiindumiseks brahmaanide kasti seadustesse. Kuid see illusioon haihtus, kui kuueteistkümneaastane Rukmini teatas, et ta läheb mehele... eurooplasele. See oli ennekuulmatu. Kogu ortodoksne Madras oli nördinud, ja Nilakanta Shastri ei teadnud, mida tõrksa tütrega ette võtta. Tema tütre südame vallutanud eurooplaseks oli noor inglane Arandale Adyaris asuvast Teosoofia Ühingust. Rukminit ähvardati perekonnast väljaajamisega. Kuid see ei avaldanud mõju. Preestrid lubasid ta kastist välja heita. Rukmini kannatas kõik välja.

«Sa oled brahmaan,» öeldi talle. «Kõrgesse kasti kuuluvate inimeste tütar. Keegi pole veel niiviisi meie seadustest üle astunud. Selle eest tabab sind kättemaks. Jumalate viha langeb sinu peale.»

«Ma pole selles veendunud,» vastas Rukmini. «Arandale on samasugune inimene nagu minagi. Ma loobun ennemini kastist kui temast.»

«Ta on sind ära nõidunud,» ütles talle nende perekonna vana guru. «Neil teosoofidel on sidemed kahtlaste salapäraste jõududega. Sa isegi ei tea, millise saatuse sa endale valid.»

«Tean. Kuid sellele vaatamata ma teen seda,» teatas Rukmini.

Vana guru raputas kurvalt pead.

«Selleks läheb sul tarvis palju mehisust.»

Mehisust Rukminil jätkus. Ta ei kartnud heita avalikku väljakutset brahmanistlikule Madrasele. Selle eest tuli tal

aastaid taluda alandusi, mittetunnustamist ja mõnikord ka hirmu. Ta oli esimene brahmaan, kes julges lahti öelda kastiseadustest. Ta abiellus Arandale'iga, mida ortodoksne Madras talle ei andestanud. Mõningatele brahmaanidele on Rukmini Devi veel praegugi puutumatu paaria.

Teosoofia Ühingus sõbrunes Rukmini Annie Besantiga ja hakkas teda agaralt abistama. Ta luges palju ja huvitus paljudest asjadest. Ja kui nelja aasta pärast abielupaar Arandale'id siirdusid pikale ringreisile Euroopasse, pidas Rukmini seal india kunsti, filosoofia ja usu kohta küllaltki palju loenguid. Indiasse tagasi tuldi Austraalia kaudu. Seal, Sydney's, nägi Rukmini afišši: «Anna Pavlova. Vene ballett.» See, mida ta nägi Anna Pavlova esituses, avaldas talle vapustavat mõju ja muutis tema elukäiku. Ta otsustas, et ei sõida enne Sydney'st ära, kui on vene baleriiniga rääkinud. Järgmisel päeval läks ta arglikult hotelli, kus Pavlova peatus. Seal ütles ta julgus üles. Kuid hirm ja kahtlused kadusid kohe, kui Pavlova temaga rääkima hakkas. Pavlova palus teda jutustada Indiast ja samal ajal vaatas hindavalt noore naise nõtket ja graatsilist keha.

«Aga mida te võiksite mulle jutustada india tantsudest?» küsis ta Rukminilt.

Ilmnes, et tema külaline ei teadnud nendest midagi. Jah, meil on, õigemini oli oma tantsustiil — bharata natjam, rääkis Rukmini. Kuid nüüd on see unustatud. Seda tantsivad ikka veel devadasid, kuid ise ta pole seda näinud. Ta mäletab üksnes tantsivaid figuure templite bareljeefidel Thanjavuris ja Chidambaramis. Need figuurid on haruldaselt ilmekad, kuid ega keegi siiski ei suuda iidsele kivile elu sisse puhuda.

«Mõnikord see õnnestub,» ütles Pavlova mõtlikult. «Kuid väga kahju,» jätkas ta, «et te säärase suurepärase kunsti olete kaduma lasknud minna.»

Sellest päevast peale hakkas Anna Pavlova Rukminile vene balleti tunde andma. Ilmnes, et õpilane on andekas, ja Pavlova kahetses, et tal nii vähe aega on. Ta pidi peatselt Austraaliast lahkuma, Arandale aga kiirustas Rukminit Indiasse ära sõitma. Madrases tulid Rukminile sageli meelde vene baleriini sõnad: «Kui suurepärase kunsti te olete lasknud kaduma minna.» Need sõnad ei andnud talle rahu. Ta külastas uuesti templit, mille bareljeefidele olid jäädvustatud muistse tantsu poosid ja sammud. Kuid kivi ei elustunud ja figuurid jäid endistviisi liikumatuks. Tal polnud silme ees elavat modelli. Ta püüdis midagi taolist leida devadaside juu-

rest. Kuid see ei andnud tulemusi. See, mida talle näidati, sarnanes väga vähe klassikalise bharata natjamiga. Kuid ta otsis edasi visalt ja kangekaelselt. Ja viimaks saabus edu. Ta nägi elavat, tõelist bharata natjamit. Seda esitas Minakshi sundaram Pillai, devadasi. Mulje oli kolossaalne. Kuid ühtlasi surus ennast peale optiline kujund. Noor roheline võrse, mis tungib välja tuhkjast viljatust maast. Imeilus võrse pärines kaugest minevikust, oli nõrk ja võis hävida. Ja siis andis brahmaani tütar Rukmini Devi ortodokssele Madrasele oma teise löögi. Ta hakkas võtma bharata natjami tunde ja avalikult esinema.

«Brahmaani tütar hakkas devadasiks,» räägiti brahmanistlikus Mylapore'is. «Sellelt piigalt võib kõike oodata. Ta häbistas oma kasti ebaväärika abiellumisega. Nüüd saab ebaväärikusest tema elukutse.»

«Brahmaan tantsib publiku ees,» olid preestrid nördinud, «Indias on tõesti kõik sassi läinud. Sellist asja ei ole meie õnnetul maal veel nähtud.»

Ja jälle läks Rukminil tarvis vankumatut mehisust. Pistagakiusamised kasvasid üle ähvardusteks. Ähvardused hakkasid lõhnama vägivalla järele. Kuid ta jätkas oma üritust. Mõistes, et töötab tuleviku heaks, tahtis ta eelolevateks aegadeks säilitada rohelise võrse. Varsti kõneldi temast kui esmaklassilisest tantsijatarist. Klassikaline bharata natjam, mis jäljendas hindu templite raidkunsti, täitus elava liha ja verega. Võrse muutus tugevamaks. Ta läks õitsele, kui Rukmini Devi 1936. aastal asutas Teosoofia Ühingu abiga Kalakshetra — Kunstiakadeemia. Kalakshetra oli Indias esimene õppeasutus, kus hakati õpetama ehtsat bharata natjamit. Suurt vene baleriini, kes oli kahetsust tundnud india tantsukunsti hävimise üle, polnud enam elavate hulgas.

Kalakshetrale eraldati Adyaris krunt, ja seal hakkasid töötama mitte ainult bharata natjami, vaid ka kathakali, muusika, laulu ja traditsioonilise maalikunsti klassid. Pärast seda kui India oli saanud sõltumatuks, tunnustas valitsus Kalakshetrat ametlikult ja määras talle iga-aastase dotatsiooni. Rukmini Devi koolist sai bharata natjami õpetamise keskus. Selle kooli lõpetanud organiseerisid tantsukoole kogu Indias. Nüüd on tugevad rohelised võrsed katnud kogu maa, sest pinnas, kust nad tulevad, pole enam viljatu.

Kui ma Madrasesse saabusin, viidi Kalakshetrat parajasti Adyari ruumidest üle linnaäärsesse Tiruvanmiyuri rajooni. Kookospalmi- ja banaanitihnikute keskele tekkis terve linnak. Kuid see polnud veel valmis. Lõpetati moodsa kergehitusena rajatava teatrihoone ehitamist, alustati uute ühiselamute ehitamist üliõpilastele, paigaldati määratu suure raamatukogu viimaseid riiuleid, ehitusprahist puhastati publikatsioonide osakonna esist väljakut. Tantsuklassid asusid avarates, palmilehtedest katusega onnides. Hommikuti ja õhtuti toimusid seal õppetunnid. Kostis kume tablapõrin, tulevaste bharata natjami meistrite paljad jalad trampisid mööda muldpõrandat. Kogu elulaad on Kalakshetras lihtne ja traditsioonile. Viimasel ajal on Kunstiakadeemia tunduvalt suurendanud oma õppejõudude koosseisu. Siin töötavad tuntud näitlejad ja heliloojad: Varadacharja, Vasudevacharja, T. K. Chandu Panikar. Kalakshetra juures eksisteerib kutseliste näitlejate, lauljate, tantsijate ja muusikantide kontserditrupp, Sageli esineb trupp Madrases tantsuetendustega. Nende alatine režissöör ja lavastaja on Rukmini Devi.

Suurema osa päevast veedab ta Kalakshetras. Jälgib õppetööd, viib läbi õppetunde, peab loenguid, repeteerib. Teda võib näha uue linnaku kõige erinevates kohtades. Kui see hallipäine naine liigub Kalakshetra teedel, asetavad kõik, kes teda kohtavad, käed aupaklikult pranamisse. Mitte seepärast, et nende ees on Kunstiakadeemia juht. Nad tervitavad suurt näitekunstnikku, inimest, kes tõi kunstile ohvriks oma kasti ja ühiskondliku seisundi. Kuid asemele sai ta palju rohkem — kogu maa lugupidamise ja tänu.

KRISTLIK TÜTARLASTEKOLLEDŽ

«Sisse!» vastan arglikule koputusele.

Uks avaneb ja lävele ilmub inimkogu. Tal on seljas khakivärvi munder. Alles poisilikult ümmargusel näol on häbelik naeratus, teineteisest kaugel asetsevad silmad aga vaatavad veidi imestunult ja ärevalt. Tõusen põrandalt, kus sorteerisin oma äsja kohaletoodud raamatuid. Täna hommikul kolisin üle Kristliku Tütarlastekolledži väiksesse kotedžisse.

«Andestage,» ütleb sissetulnu, «minu nimi on Samuel, ma olen siin kolledžis valvur. Ma olen kristlane, kuid kuulsin, et teie jumalat ei usu. Kas see on tõsi?»

«Tõsi,» ütlen naeratades.

Samuel tammub nõutult ukse juures. Seejärel surub käed vastu rinda ja lausub anuvalt:

«Madam, palun, hakake jumalat uskuma!»

«Madam» ei tea, mida öelda. Talle teeb see veidi nalja, kuid see siiras tundepuhang on liigutav.

«Hästi, Samuel,» nõustun, «võib-olla et homme hakkan, aga täna ei tule välja.»

«Siis homseni,» ütleb Samuel tõsiselt ja, teinud kivipõrandal paljajalu kraapjalga, läheb verandatrepist alla.

«Küll on probleem,» mõtlen, istudes uuesti sorteerimata raamatute virna kõrvale. Mulle juba näib, et tegin vea, kui nõustusin sellesse kolledžisse elama asuma. Mis siis saab, kui nad hakkavad kordamööda iga päev mind ristiusku pöörama? Kuid siit ära kolida ei tahaks. Siin on väga hubane. Majake asub tohutu suure aia sügavuses ja ainuüksi lindude sädistamine häirib vaikust. Olen kärarikastest hotellidest tüdinud ja nõustusin kohe, kui ülikooli administraator mulle seda kotedžit pakkus. Siit on ülikoolini, kus ma õppejõud olen, päris vähe maad.

Järgmisel päeval ilmus Samuel uuesti kotedži verandale.

«Tere hommikust, madam,» ütles Samuel viisakalt. «Noh, kuidas on?»

«Miks «kuidas on»?» ei saanud ma kohe aru.

«Mäletate, ma olin eile teie juures ja te lubasite . . .»

«Ah jaa, kas see oli jumala asjus?» tuleb mulle äkki meelde.

«Nojah,» kinnitab Samuel, «jumala asjus.»

«Tead,» ütlen talle, «täna veel ei usu, aga võib-olla nädala pärast hakkan uskuma.»

«Kuid te lubasite ju täna,» on Samuel solvunud.

«Täna ei tulnud midagi välja,» laiutan käsi.

«Hea küll,» annab Samuel alla. «Ma tulen nädala pärast.»

Muidugi ei saanud ma ka nädala pärast Samueli mitte millegagi rõõmustada. Ta ei solvunud enam ja ainult ohkas rusutult, kui mind kohtas.

Kristliku Tütarlastekolledži, mis on üks Madrase privilegeeritud õppeasutusi, asutasid 1915. aastal kolme maa — Inglismaa, Kanada ja Ameerika Ühendriikide misjoniühingud. Ja kuigi kolledž on nüüd ülikooliga ühendatud ja valitsuse poolt ametlikult tunnustatud, lasub temal endiselt erandlikkuse ja sõltumatuse pitser. Tema õppehooned, ühiselamud, laboratooriumid, raamatukogu, söökla, kabel ja õpetajate korterid paiknevad hästi korras hoitavas, kivimüüriga piiratud aias. Kolledži raudvärava juures seisab väikest kasvu, ükskõikse näoilmega gurkha, raske kukri laia vöö küljes. See on kolledži valvur ja tema peamine tugi. Väravast peahooneni viib lai, koralliliivaga kaetud tee. Peahoones asuvad kolledži kantselei, raamatukogu, õpetajate tuba ja dekaani kabinet. Dekaan, miss Mukherjee, keskmistes aastates, karmide näojoonte ja imala naeratusega naine on kolledži tõlevoliline peremees ja vaimne kasvataja. Tema valge sari välgatab kogu territooriumil: kord sööklas, kord ühiselamutes, kord õppekorpustes. Kolledžit loetakse üheks Madrase paremaks naiste õppeasutuseks ja seetõttu ei tule siia mitte ainult india kristlased, vaid ka hindud, muhameedlased ja parsid. Kolledž on kallis ja vaeste vanemate lapsi on siin vähe. Kui õppetöö lõpeb, on peahoone ees rivis mitu autot. Mõnede järele tulevad velorikšad, teised lähevad jalgsi autobussipeatusse. Autod veavad ettevaatlikult oma kallihinnalist koormat, jalgsi minevatest tütarlastest aeglaselt möödudes. Autoomanikud silmitsevad ükskõiksel ilmel oma vähem õnnelikke sõbratare ega võta neid kunagi autosse. Igaühele on ette nähtud oma sõiduriist. Kellele auto, kellele autobuss, kellele velorikša. Autoomanikud hoiduvad kolledžis omaette ega seltsi nendega, kes sõidavad velorikšal või käivad jalgsi.

Osa õpilasi, neid on ligi kakssada, pärast õppetunde ära ei sõida. Nad elavad siinsamas, ühiselamutes. Igale ühiselamule on õpetajate hulgast kinnistatud oma inspektriss. Need inspektrissid valvavad oma hoolealuste kõlbluse järele. Keegi ei tohi kolledži territooriumilt inspektrissi loata lahkuda. Linnaluba antakse ainult tütarlaste rühmale, mitte kunagi üheleainsale tütarlapsele. Kinno või sugulastele külla minevad õpilased hoiduvad kartlikult üksteise ligi, mööduvad vastutulijatest võimalikult kaugelt, kartes igalt vastutulevalt mehelt mingit riugast või ebaväärikat käitumist. Kolledžisse mehi peahoonest, kus asuvad ametiruumid, kaugemale ei lasta. Isegi siis mitte, kui nad on sugulased. Kui tahate oma tuttavat või sugulast näha, andke Samuelile oma visiitkaart. Samuel läheb sellega ühiselamusse ja toob teile sealt kohale selle, keda te näha soovite. Te istute temaga vastuvõtutoas ja ajate ainult ametlikku juttu. Samal ajal on seal pakilisi asjatoimetusi dekaanil, inspektrissil, veel mõnel õpetajal ja mitmel uudishimulikul sõbrataril. Õpilasi hoitakse enne meheleminekut igasugusest «juhuslikust» meeste seltskonnast hoolega eemal. Ka õpetajannad, eriti nooremad, kardavad meeste seltskonda. Peaaegu kõik nad on «missid». Õpilased neid nii kutsuvadki, «missile» ees- ja perekonnanime lisamata. «Jah, miss,» ütlevad nad. «Ei, miss. Hästi, miss».

Nii nagu nende õpilasedki, ei taha nad üksikult heameelega kolledži territooriumilt lahkuda. Kinnominek on nende jaoks probleem. Tuleb koguda vähemalt viis inimest, et oleks tagatud ohutus väljaspool kolledžit viibimisel. Ja kuigi

kedagi neist seal mitte miski ei ähvarda, loetakse iga visiiti «sinna maailma» kangelasteoks. Sellest räägitakse seejärel kogu nädal. Kõik need naisolendid, vanad ja noored, elavad aastaid kunstlikus eraldatuses, neil puudub tavaliste inimeste seltskond ja nad on ammugi üksteist ära tüüdanud. Nad lahutavad oma meelt pisiintriigide sepitsemisega, vaenulike parteide moodustamisega, üksteise peale keelekandmisega valitsusohje hoidva miss Mukherjee ees. Ainult üksikud selsavad «õukondlikust» elust kõrval. Kuid seda neile ei andestata. Peaaegu kõik õpetajad on ristiusku. Nad õpetavad päris kaasaegseid õppeaineid: ajalugu ja matemaatikat, filosoofiat ja füüsikat, keemiat ja zooloogiat, inglise keelt ja botaanikat. Kuid õppetöö on üksnes nende ametikohustus. Nende vaimuelu määravad muud tegurid. Esmajoones on selleks usk. Ristiusk juuris nad välja kodupinnasest, kuid ei liitnud oma maailmaga. Keegi neist ei tunne vajalikul määral oma rahva kultuuri ja tavasid, Euroopast aga, kust neile ristiusk tuli, on neil üsna ebamäärane kujutlus. See vastuolulisus tekitab neis tahes-tahtmata terava hingelise kriisi, sunnib otsima «lohutust» usus, kujundab neist sageli eksalteerunud fanaatikud. Nende fanatism võtab pahatihti absurdse vormi. Väikese poa ja suure suuga filosoofiaõpetaja meenutas mulle millegipärast ussi. Mitmel korral tabasin endalt tema jaheda, vihkava pilgu. Kord püüdsin temaga juttu alustada, kuid ta vaatas mind kui õhku, ei vastanud midagi ja läks mööda.

«Viki, miks ta selline imelik on?» küsisin füüsika õpetajalt.

«Kes?» ei saanud Victoria kohe aru.

«See, kes filosoofiat õpetab.»

«Ah Uss? Jaa-ah?» hakkas Viki naerma. «Sa muidugi püüdsid temaga vestelda?»

«Jah.»

«Mis ta sulle vastuseks sisistas?»

«Selles asi ongi, et mitte midagi.»

«Ära pane imeks. See miss vihkab kõiki. Sind aga ei loe ta arvatavasti inimeseks. Noh, kes sa tema vaatevinklist õieti oled?» Victoria võttis mul usalduslikult käe alt kinni. «Pagan — seda esiteks, kommunist — teiseks, venelane — kolmandaks. Arvan, et sul on küllalt palju patte.»

Noogutasin.

«Näed siis. Loodetavasti sa tead, et varsti tuleb maailmalõpp?» jätkas füüsik.

«Ei tea.»

«Vuih, kas sul häbi pole!» Victoria silmad olid naeru täis. «Kogu kolledž juba teab seda. Õpilased koristavad kolmandat päeva ühiselamut. See aga . . . ,» Victoria jutt takerdus, «valmistub samuti maailmalõpu vastu ega taha patustega kokku puutuda. Kas said aru?»

«Suure vaevaga,» vastasin ja läksin oma kotedžisse maailmalõppu ootama.

Ohtuks see veel millegipärast ei tulnud ja, kasutades lühikest hingetõmbeaega enne maailmalõppu, läksin aeda värsket õhku hingama. Tiheda põõsastiku tagant kostsid summutatud hääled.

«Daisy, Daisy,» kutsus keegi, «tule siia. Siit on paremini näha.»

Põõsastes praksus miski ja ma nägin sari välgatust.

«Mis sa arvad,» ütles teine hääl, «kustpoolt maailmalõpp algab? Arvatavasti sealtpoolt.»

Põõsaste taga hakati sosistama.

«Hea oleks, kui tuleks enne eksameid,» ütles esimene hääl unistavalt.

Eksamid läksid mööda, aga maailm seisis kindlalt oma kohal. Kuid õpetajaid erutas veel üks uudis. Miss Manassit, kes õpetas tamili keelt, hakkasid külastama «nägemused». Kõigepealt ilmutas talle ennast Neitsi Maria, seejärel apostlid Peetrus ja Paulus ning lõpuks Püha Toomas ise. Õnnetuseks oli miss Manassi minu kotedžinaaber. Kord keset ööd koputati uksele. «Midagi on juhtunud,» mõtlesin ja läksin avama. Pikas aluskuues seisis terrassil Manassi. Latern sissekäigu kohal valgustas tema haiglase, roheka nahavärvi ja väikeste tahtekindlate silmadega nägu.

«Oh!» ütles Manassi. «Oh!»

«Mis on?» ei taibanud ma.

«Kas teie ei näinud midagi?» küsis minu naaber.

«Järjekordne unenägu,» vastasin.

«Ei ole!» hüüatas Manassi. «Kas te ei näinud minu toast paistvat kuma?»

«Ma magan suletud silmadega. Kas midagi läks põlema?»

«Kuidas te ei mõista!» lausus Manassi üleoleval toonil. «Mind külastas jälle Tema.»

«Ja te otsustasite mind oma seltsi kutsuda?»

«Ei, ma tahtsin teile sellest õnnelikust nägemusest teatada.»

«Järgmisel korral palun tehke seda päeva ajal,» ütlesin pahaselt.

Nähtavasti miss Manassi arvestas minu nõuannet. Kord läksin õpetajate puhketuppa ajalehte lugema. Minu pilgule avanes kummaline vaatepilt. Toa keskel seisis erutatud näoga

Manassi, tema ümber aga istus mitu õpetajat, kes teda tähelepanelikult kuulasid.

«Ja siis,» rääkis Manassi, «nägin ma meie söökla katuse kohal kuma. Esialgu ei omistanud ma sellele tähtsust, kuid seejärel nägin ma lumivalgetes riietes ingleid. Mis te arvate, mida nad tegid?»

«Mida?» kostis ohkena toasolijailt.

«Nad tõid meile hommikueineks piima,» lõpetas Manassi pidulikult.

Järgnes piinlik vaikus.

«Andestage, miss Manassi,» ütlesin, «kas teil oli võimalik nendega suhelda?»

«Jah,» ütles jutustaja mokaotsast. Ta ei suutnud mulle öist kõnelust andestada.

«Väga hea,» jätkasin. «Aga kas te ei küsinud, miks on pilmas, mida sööklas antakse, nii palju vett. Kas inglid lahjendavad seda?»

Piinliku vaikuse katkestas naerupahvak. Miss Manassi, heitnud minule tigeda pilgu, eemaldus väärikal sammul.

... Tornis peahoone ees lööb kell. Kokku kaheksa korda. Viimase löögi ajal virguvad õpilaste ühiselamud. Värskes hommikuõhus kostavad valjud hääled. Keegi kutsub kedagi, keegi naerab. Keset aeda kõrgub kabeli kuppel, tipus rangust väljendav must rist. Sinna lähevad nii õpilased kui ka õpetajad. Liivatatud teedel sahistavad jalad, vilguvad värvilised sarid ja euroopalikud kleidid. Mõne minuti pärast algab kabelis hommikupalvus. Nüüd ei ole aia territooriumil näha kedagi, üksnes kingad on kabeli sissekäigu ees reas. Kabelist kostab laul. Lauldakse hästi ja harmooniliselt. Poole tunni pärast tormavad kõik sööklasse. Miss Bakiamuttu, söökla juhataja, seisab lävel ja jälgib näpitsprillide läikides, kuidas õpilased oma kohtadele istuvad. Õpilaste poolel kolisevad metalltopsid ja -taldrikud. Õpetajate poolel on ühislaud, mille äärde kogunevad kolm korda päevas kõik kolledžis elavad õpetajad. Pimestavalt valges saris tuleb miss Mukherjee. Kõik tõusevad püsti ja dekaan alustab palvet: «Meie Isa, kes Sa oled taevas...». «Aamen,» vastab kogu saal. Nüüd võib hommikusöögiga alustada. Õpetajad vestlevad söögi ajal väärikalt, kuid vaatavad aeg-ajalt kella. Täpselt kell 9 algavad õppetunnid. Söögisaal tühjeneb aegamisi, kõik lähevad õppetundidesse.

Kell 1 päeval on kõik jälle sööklas. Uuesti kordub palvetusprotseduur. Pärast lõunasööki jääb kolledžis vaikseks. Need, kes elavad linnas, on juba lahkunud. Ühiselamute elanikud

on vajunud pärastlõunasesse unne. Ainuüksi gurkha vaevleb truu valvurina palavuse käes ja Samuel istub peahoone sammastiku all, oodates võimalikke korraldusi. Vähehaaval elustub kolledž uuesti. Raamatukogusse siginevad inimesed, laboratooriumikorpuses on näha retortide ja katseklaaside kohale kummardunud tütarlaste päid. Spordiväljakul ollakse tegevuses. Tüdrukud hüppavad palliga, treenivad vabaharjutusi, jooksevad üle tõkete. Neil on nüüd seljas avaralõikelised jakikesed ja lühikesed laiad seelikud. Erilise osavusega ei paista neist keegi silma. Palav, ja ka kasvatus pole tasemel, nagu öeldakse. Õhtul on kabelis jälle palvus ja kohustuslik jutlus, mida õpetajad kordamööda peavad. Kui jutlustajaks on miss Umen, siis ähvardab jumala viha sporditundidest puudujaid, kui miss Edwards, siis füüsika laboratoorsed tööd tegemata jätnud õpilasi, jne.

Lõunasööke kolledžis ei saa pidada küllaldaseks, ja seetõttu vaatavad õpilased juba ammu enne õhtusööki nukralt söökla poole, mõned aga eelistavad koguni sissekäigu trepiastmeil õppida. Need on peamiselt «paganad», kes palvusel ei käi ja ootavad kannatlikult selle lõppu. Viimaks kostab kabelist armuandmislaul, mis teatab pärastlõunase paastu lõppemisest.

Pärast õhtusööki teeb igaüks, mida tahab. Tütarlapsed valguvad mööda aeda laiali, istuvad gruppidena või üksikult kuskil vaikses nurgakeses. Mõned loevad, teised vestlevad. Õhtune aeg on tüütavalt pikk. Õpetajad lähevad laiali oma korteritesse või istuvad mõnikord saalis, arutledes õpilastega seotud uudiseid ning eriti seda, kes, kus, millal, kellega oli. Ka need, kes õhtul linna kedagi külastama või lõbutsema läksid, arutatakse läbi ja mõistatatakse, mida nad praegu võiksid teha.

Kell 10 õhtul lahkub gurkha oma postilt ja lukustab raudvärava. Selleks ajaks peavad kõik kolledžis olema. Kui tulete tagasi pärast kella kümmet, siis on teie enda mure, kuidas sisse pääseda. Seda võib küll öelda, et kivimüür pole kuigi kõrge ja tema välisküljel on nukke, millele astuda...

Kolledži elu üksluisust leevendavad aeg-ajalt pühad. Hindu pühadest siin lugu ei peeta. Miss Mukherjee püüab isegi ametlike, kogu linnas kasutatavate vabade päevade arvu vähendada. Kuid traditsioonid ja noorus nõuavad sageli oma osa. Ükskord, kaks päeva parast divalit, valgusepüha, kostsid peaühiselamu esiselt väljakult äkki hüüded, tulevärk plahvatas ja pudenes värviliste tähekestena laiali, bengali tuled hakkasid tantsisklema, tõrvikud lõid loitma. Tütarlapsed lõid

tulede valgel temperamentset ringtantsu, laulsid ja lõkerdasid naerda. Sealsamas lähedal asus inimtühi kabel, sirutades oma ranget risti taeva poole, kus lõõskas ilutulestik. Tantsijate ja lõbutsejatega liitusid järjest uued õpilasgrupid. Aeda täitis kära, mis oli sel kellaajal ebatavaline. Tantsivate ja valjusti naervate tütarlaste hulgas nägin ka kristlasi, keda võis eristada üksnes peenikeste kettide otsas kõlkuvate ristikeste järgi. Muus aga olid nad oma kodumaa tütred. Kära peale välja tulnud õpetajad seisid peahoone sammastiku all. Nad sosistasid ärevalt omavahel, teadmata, mida ette võtta. «Paganlik bakhanaal» aga, mida valgustasid lõbusad tulukesed, kestis edasi.

«Ma poleks seda neist iialgi uskunud,» lausus miss Mukherjee, kõverdades halvakspanevalt suunurki. «Ja niisuguseid nimetatakse issanda lasteks. Nad on ju paganad! Vaadake neid metslastantse.»

«Nad on siiralt rõõmsad ja lõbusad,» ütlesin mina. «Divali on ju väga ilus pidustus. Kas selles on siis midagi kõlblusvastast?»

«Muidugi,» toetas Victoria mind, «nad on noored, kolledžis aga hoitakse neid kogu aeg lõa otsas.»

«Miss Victoria,» lausus dekaan jahedalt, «võib-olla tahate ka nende hulka minna? Mis ajast te kritiseerite kolledži korda? Kui see teile ei meeldi, võite . . .»

«Miss Mukherjee,» astusin vahele, «minu teada on kristlased alati silma paistnud oma kannatlikkusega, teie sõnades seda aga pole.»

Õpetajad hakkasid üksteise järele märkamatult kaduma.

«Te ei saanud minust õigesti aru,» imal naeratus levis üle dekaani näo. «Mul pole mitte midagi selle pidustuse ega ka miss Victoria vastu. Ma ei katkestanud piibli lugemist mitte selleks, et neid tühiseid küsimusi arutada. Head ööd!»

«Miss Mukherjee,» alustas keegi õpetajaist arglikult, «mida teha sellega?» järgnes tähendusrikas žest sinnapoole, kus plahvatas järjekordne rakett. Dekaan kehitas solvunult õlgu.

«See on nende asi. Nüüd on sellel maal kõik vabad ja iseseisvad. Kui nad kabeli õhku lasevad, ma ei imestaks.»

Divali ei ole ametlik püha. Jõulud aga . . . Jõuludega on teine asi. Nendeks hakatakse valmistuma varakult. Jõuluöö on viimane öö enne koolivaheaega. Kõigepealt korraldatakse rikkalik jõululõuna jäätise ja pähklitega. Õpetajate ja õpilaste «pooled» kaotatakse. Iga õpilaste laua taga istub õpetaja. Tal tuleb sel päeval täita iseäralikku osa — teenindada õpilasi. Õpetaja toob kausikestega suppi ja vaagnaga riisi, asetab lauale pokaalid jäätisega, valab kohvi. Eralduspiir õpetajate ja õpilaste vahel sel päeval puudub, kuid tütarlapsed tunnevad end mõningal määral ikkagi ebamugavalt, mistõttu jõululõuna ei kulge nii kärarikkalt kui tavaliselt. Söögisaali paigutatakse kuuse asemel kasuariin ning ehitakse lelude ja nukkudega. Õhtul algab etendus. Seda annavad õpilastele õpetajad. Etendus on lihtne, koosneb pisinäidendeist ja -etüüdidest. Kuid asi pole selles. Etenduses osalevad kõik õpetajad. Mida naljakamalt nad mängivad, seda parem. Sellel ainsal õhtul kogu aasta jooksul muutuvad kõrgid «missid» tavalisteks inimesteks, heites endalt traditsioonilise «sinisuka» kasvatajaameti maski. Aula on inimestest tulvil, kõik ootavad hinge kinni pidades «näitlejate» lavale ilmumist. Viimaks läheb eesriie lahti, ja laval seisab traditsioonilises asendis jumal Krišna, üks jalg teisest tagapool ja flööt huultele tõstetud. Teises kohas ja teistsuguses olukorras ei kutsuks see esile mingit reaktsiooni. Kuid Krišnaks on miss Umen, kehakultuuriõpetaja. Seesama miss Umen, kes ei heida kellelegi armu ja paneb kirikuvande alla igaühe, kes tunnist puudub. Tavaline ettekujutus karmist õpetajast lööb vankuma. Ja see kutsub esile tormi. Saal on naerukrampides.

«Braavo, braavo, miss Umen!» hüütakse mitmelt poolt julgustavalt.

Õpetajale endalegi tükib naer peale, flööt hüpleb tal käes üles-alla, saal aga ägab vaimustusest ja naerust. Etendusest võtab osa ka miss Mukherjee. Kui ta lavale ilmub, vakatab saal aupaklikult. Miss Mukherjee on ainus, kes jääb endist viisi ligipääsmatuks ja võimukaks. Ta mängib positiivset euroopa leedit, ja sellest, kuidas ta püüab säilitada respekti ja ilmetu häälega räägib oma osa, hakkab mul temast kahju. Miss Mukherjeel on seljas tänapäevane euroopalik kostüüm ja see kammitseb tema liigutusi. Eelmisel päeval saatis ta minu juurde oma sekretäri miss Jacobi.

«Kuulge, Ljudmila,» ütles Jacob häbelikult. «Kas euroopa leedid kannavad sukki?»

«Indias ei kanna,» vastasin.

«Hästi,» ütles sekretär, «nii ma dekaanile teatangi.»

Mõne aja pärast tuli ta uuesti minu tuppa.

«Miss Mukherjee küsib,» alustas ta ukselävelt, «kuidas sukki kinnitada, et nad alla ei langeks.»

Selgitasin.

Ja nüüd miss Mukherjee esitaski oma osa täiesti euroopa-

likus maneeris. Piinlikkustunne vallutas saali, ja kõik hingasid kergendatult, kui dekaan viimaks lavalt lahkus. Saalis tekkis jälle lõbus elevus, kui puuraiduri riietes ilmus lavale inglise keele õpetaja Sheila Russell. Tema kannul, lühikeste jalgadega sibades, silmadele langenud kroon peas, tuli abidekaan, tüse ja väikest kasvu miss Teofles. Kuningakrooni alt välgatlesid võidukalt prilliklaasid. Näidendit nimetati «Kuningas ja puuraidur». Kuid mitte keegi ei jälginud näidendi tegevust. Kõikide silmad olid pööratud miss Teoflesile. Kuninga iga liigutust, mis hoopiski ei vastanud tema välimusele, saatsid vaimustus ja tormilised kiiduavaldused. Mingil põhjusel sai kuningas väga vihaseks. Suures vihas lõi ta pika mantoo hõlmad kokku, takerdus sellesse ja, hüüatades tasasel häälel «Oh!», kukkus täies pikkuses poodiumile maha. Minu sõnadest ei piisa saalis toimunu edasiandmiseks. Naerulagin kasvas üle konvulsiivseteks nuuksatusteks, vaatajate nägusid mööda veeresid alla pisarad, mõned tüdrukud jooksid saalist välja. Auväärt abidekaan aga, kaotanud prillid, siples abitult määratu suures kuningamantoos. Viimaks karjatas ta peene, lämbuva häälega: «Aidake siis ometi!» Saalis valitsevat vaimustust pole võimalik kirjeldada. Esimestena toibusid õpetajad. Naerust nõrkedes võtsid nad miss Teoflesi mantoost välja ja asetasid jalgadele.

«Mu prillid!» nõudis miss Teofles.

Talle anti prillid.

«Kroon!»

Ja asetanud selle uuesti pähe, jätkas abidekaan etendust sellest kohast, kus katastroof toimus.

«Kuidas sa julged mulle vastu vaielda!»

Kuid puuraidur ütles vastuseks ainult «Oo!». Seejärel kordas uuesti «Oo!». Sheila Russell oli oma osa hoopis unustanud.

«Oo! Oo!» osatas teda miss Teofles. «Miks nii palju oo-sid! Suvatsege öelda midagi muud.»

«Öelge ette . . .» sosistas Sheila abitult.

Niiviisi sai miss Teoflesist jõuluetenduse täht.

Pärast etendust möödusid «näitlejad» tormiliselt aplodeerivate õpilaste rivist uhkel sammul ja kadusid igaüks oma tuppa.

Umbes kell 4 öösel ärkasin mingite kummaliste häälte peale. Kuulatanud, mõistsin, et kusagil lauldakse. Üksteisega harmoneeruvad tütarlastehääled ülistasid jumalat. «Nõndaks,» mõtlesin. «Miss Manassi loorberid ei anna mulle vististi rahu. Kohe tekib helendus ja ilmub järjekordne apostel.

Ilmselt avaldab naabrus mõnikord mõju . . . Madrase kliima nähtavasti ei sobi mulle.» Laulmine aga tuli üha lähemale ja lähemale. Nüüd ei sarnanenud see enam hallutsinatsiooniga. Verandalt kostsid sammud, laul valjenes ja uksele koputati.

«Huvitav,» mõtlesin jälle, «kui apostlid end Manassile ilmutasid, koputasid nad või tulid sisse just niiviisi.» Koputati uuesti. Tõmbasin hommikumantli ümber ja läksin ukse juurde. Läbi pilu kiirgas valgust. Saagu mis saab — avasin ukse. Otse minu otsa vaatas punase peakoti alt näärivana naerul nägu.

«Mina olen Santa Claus,» ütles ta Sumitra Kumari häälega.

Sumitra — Santa Claus — seisis lilledega ehitud õpilaste keskel. Igaüks hoidis peos põlevat küünalt ja soojas õhus põlesid küünalde tuled võbisemata.

«Soovin sulle lõbusaid jõulupühi.» Ja Santa Claus kihistas naeru, «Lapimaast kuni Moskvani. Võta vastu meie kingitus.»

Sumitra kummardus koti kohale ja sosistas äkki: «Kuhu te selle kompveki panite? Ma ju ütlesin, et seda ei tohi mitte kellelegi ära anda.»

Tema kaaslased püüdsid end arglikult vabandada.

«Ahaa, siin ta on!» hüüdis Santa Claus võidukalt ja ulatas mulle Moskva kompveki «Miška na Severe». Kust nad selle said, on mulle seniajani mõistatuseks.

«Aitäh, Sumitra! Õnnitlen teid kõiki samuti.»

«Kuidas te mu ära tundsite?» tundis Santa Claus huvi.

«Hääle järgi.»

«Kas näete, inglid!» Sumitra võttis tähtsa poosi. «See on esimene inimene, kes mu ära tundis, ja ta pole kristlanegi. Nagu minagi,» ütles ta häält tasandades. «Noh, inglid, lähme edasi! Meil on veel palju tööd.»

Tüdrukud hakkasid laulma ja küünalde tuled vilkuma peahoone juurde viival teel. Vaatasin ringi. Oli veel päris pime, ja taevas kumas noorkuu kitsas hõbedane sirp. Madalal silmapiiri kohal säras rombikujuline Lõunarist.

Hommikul kohtasin kotedži verandal miss Manassit.

«Teate,» alustas ta, «täna, jõuluööl, külastas mind terve kari ingleid.»

«Mind ka,» ütlesin kahjurõõmsalt.

Miss Manassil jäi suu ammuli . . .

Kolledžis oldi ilmselt huvitatud heategevusest. Kaks korda aastas korraldati heategevusbasaare. Saadud raha läks misjonikoolile. Kogu aed kaunistati kirevate lipukestega, kutsuti muusikandid, seati üles karussell ja korraldati teisi atrakt-

sioone. Basaari külalisteks olid ainult õpilaste vanemad ja tuttavad. Laudadele asetati müügiks mitmesuguseid nipsasju, müüdi teed ja kolledži sööklas valmistatud rooge. Oskamatult korraldatud basaarid tõid ainult kahju.

...Muusika mängib, karussell kääksub, aias lõbutsevad inimesed. Mind peatab Daisy, bioloogiaõpetaja.

«Kuule,» ütleb ta mulle, «mine sõida karusselliga. Me maksime sellele noormehele 45 ruupiat, kuid laekunud pole kolmandikkugi sellest summast. Palun, mine sõida.»

Sõitsin.

«Mida veel on tarvis teha, Daisy?»

Ta hakkas naerma.

«Arvad, et suudad seda põhjakõrbenud ettevõtet päästa?»

«Ei ole seda kavatsust.»

«Ja pole tarviski!» vihastus Daisy millegipärast. «Selles kolledžis on alati nii. Iga kord kõrbevad nad põhja. Möödunud aastal müüdi pileteid Padmini kontserdile, kuid ta jäi haigeks. Kogu laekunud raha tuli tagastada. Üksnes etendused annavad tulu.»

Etendused ongi veel üheks sündmuseks kolledži elus. Neid annab harilikult õpilaskonna kõige aktiivsem osa. Nendeks valmistutakse kaua ja maitsekust silmas pidades. Ja etendused kukuvad hästi välja. Peale selle on veel ajakiri «Päikeselill». See ilmub kord aastas ja trükitakse tõelises trükikojas. Sealt võite leida ülevaateid tähtsamatest sündmustest kolledžis, esseid ja luuletusi, jutustusi ja kirjandeid vabal teemal.

Niihästi etenduste tegelased kui ka ajakirja toimetajad ja autorid on peamiselt mittekristlastest tütarlapsed. Kõige rohkem on ühiskondliku elu «liidrite» hulgas hindusid. Paljud neist on minu sõbrad. Nad käisid sageli minu pool juttu ajamas. Neid huvitas meie maa ja minu arvamus Indias toimuva kohta. Kõige huvitavam nende hulgas oli Sumitra Kumar. Pikka kasvu, veidi raskepäraste näojoontega, aeglase jutuga, kaaludes iga lauset. Sumitra kirjutas häid esseid ja oli isetegevustrupis üks andekamaid näitlejatare. Nägus Subashini Seghal, tormakas ja veidi iseteadlik, ühines pikemalt mõtlemata kõigi üliõpilasliikumistega. Hiljem aga, selgusele jõudnud, katkestas organisatsiooniga sidemed, käis mõned päevad süüdlasliku näoga ringi ning astus uuesti järjekordsesse ühingusse, kus läks vaja tema tarmu. Kohmakavõitu, unistavate silmade ja jonnaka laubaga Chitra ei kiitnud Subashini «poliitilisi» eksirännakuid heaks, suhtus igasugustesse seda laadi harrastustesse ettevaatlikult ning rohkem kui millestki

muust oli huvitatud kosmoselaevade ehitusest ja konstruktsioonist. Keralast pärit Susann Paul rääkis alati vaikselt, oli sageli hämmeldunud, kuid omas kindlaid veendumusi, millest ei taganenud kunagi. Ta oli üks tõsisemaid ja tänulikumaid Nõukogude Liitu käsitleva kirjanduse lugejaid. Minakshi, väikest kasvu, täidlane, elavate sõstrasilmadega tütarlaps, paistis silma oma headusega, mis oli tal imelikul kombel ühendatud tavapärase brahmanistliku kõrkusega. Olles küll loomult siiras ja otsekohene, ei teinud ta siiski mitte midagi lihtsalt. Igale tema toimingule eelnes pikk eessõna koos kommentaaridega. Kui teised õpilased tulid mulle lihtsalt külla, siis Minakshi mõtles selleks alati välja mingi tähtsa põhjuse.

«Ma tulin,» alustas ta lävelt, «teid õnnitlema sputniku üleslaskmise puhul. Ega keegi pole teid veel õnnitlenud? Seda ma arvasingi, et olen esimene. Seepärast ma tulingi.»

«Istu, Minakshi,» ütlesin talle, «kuid sputniku üleslaskmise puhul nüüd enam ei õnnitleta. Õnnitleda tuleb kosmoselaeva üleslaskmise puhul.»

«Tõesti? Ma ei teadnudki,» hämmeldus Minakshi. «Muide, mida te arvate meie viimasest etendusest?»

Ja algaski jutuajamine, mille pärast Minakshi õieti tuli.

Mõnikord nägi Minakshi vaeva järjekordseks külastuseks ettekäänet otsides. Tõsist põhjust polnud, seepärast kasutas mitmesuguseid kavalaid nõkse.

«Lähen mööda,» ütles ta ükskord, «ja kuulen köhimist. «Oi!» mõtlesin. Vaene Ljudmila istub üksi kodust kaugel ja köhib.» Ja astusingi sisse.»

«Oh häda!» laususin tema hääletooni matkides. «Tõepoolest, istub vaeseke kodust kaugel ja pealekauba veel köhib. Aga kui ei oleks köhinud?»

«Noh, siis oleks olnud teine asi,» kohmetus Minakshi. «Aga te ju köhite... Muide, ma tahtsin küsida...»

Köha läks mööda ja Minakshi hakkas uuesti piinlema. Kuid viimaks leidus olukorrast väljapääs. Kord tuli Minakshi minu poole lõunaajal. Ta istus tugitooli ja asetas põlvedele plekkkarbi.

«Mis asi see on?» tundsin huvi.

«Ah!» lõi ta käega. «Minu lõuna.»

«Sa sööklas ei käi?»

«Ei. Te ju teate, et brahmaanid ei tohi teistega koos süüa.»

«Kus sa siis sööd?»

«Leian kuskilt nurgakese.»

«Sa võid süüa minu juures,» tegin ettepaneku.

«Noo . . .» sattus Minakshi segadusse.

«Ma istun verandal. Tunne ennast nagu kodus.»

«Oi, tänan teid väga! Aga kas te ei hakka minu üle naerma? Paljud naeravad.»

«Muidugi ei hakka,» rahustasin tütarlast. «Igaühel on oma kombed. Pole põhjust naerda.»

Sellest ajast peale polnud teisi ettekäändeid enam vaja . . .

Jälgides kolledži õpilasi, kui nad astuvad alandlikult kabelisse või teretavad silmi maha lüües õpetajat, võib mõelda, et välismaailma sündmused erutavad nende hingi vähe. Kuid nii on see ainult esimesel pilgul. Õpilaste ühiselamutes ja auditooriumides keeb pingeline vaimne elu.

Võib-olla kõige paremini tunneb oma õpilasi kehakultuuriõpetaja Anna Umen. Teda võib iga päev näha spordiväljakul. Pikka kasvu, tugeva kehaehitusega, laiade sarnade ja ükskõikse näoilmega, hammaste vahel kohtunikuvile, käsutab ta ebamääraste žestidega oma hoolealuseid. Nii nagu miss Manassi, on ka tema minu kotedžinaaber. Annat huvitavad alati paljud probleemid, esmajoones muidugi spordialased.

«Kas sa nägid, kuidas mu tüdrukud võrkpalli mängivad?» küsis ta minult.

«Nägin.»

«Noh, kuidas on?»

«Kehvasti muidugi.»

«Ka mina räägin neile: «Kuidas te mängite? Teid on häbi vaadata. Te ei suuda isegi hüpata nii, nagu tarvis.» Siin käis teie võrkpallivõistkond, samuti tüdrukud. Aga kuidas nad mängisid, kuidas nad mängisid! Miks ei võiks ka meie niiviisi mängima õppida?»

«Neile on tarvis üldkehalist ettevalmistust,» väidan mina.

«Kuule,» ütleb Anna kavalalt silmi vidutades, «näita neile, kuidas seda tehakse.»

«Aga ma pole ju sportlane.»

«No-noh,» ähvardab ta mind sõrmega. «Ma nägin ükskord, kuidas sa üle tara hüppasid. Mind sa alt ei vea. Kuigi oli pime, tundsin ma su kohe ära. Õpeta neid hüppama.»

«Üle tara?» küsin süütu näoga.

«Ära pilka, ma räägin ju tõsiselt,» solvub ta äkki.

Anna Umen on kõigi õpilasekskursioonide juht. Kui tekib kavatsus kuhugi sõita, küsivad tüdrukud alati: «Aga kas miss Umen tuleb kaasa?» «Tuleb küll,» vastatakse. Ja siis ületab sõita soovijate arv kolledži võimalused. Kuid Annal on üks kriteerium: kehakultuuritundidest osavõtmine. Puudujad kaotavad igasuguse lootuse huvitavast ekskursioonist osavõtuks. Õhtuti on Umeni avaras toas alati külalisi. Tüdrukud jooksevad tema juurde igasuguste küsimustega.

«Miss Umen, kuidas teie arvate . . .»

«Miss Umen, kas ta talitas õigesti?»

«Miss Umen, kas seda sari sobib jõulude ajal selga panna?»

«Miss Umen, kas nii võib kirjutada?»

«Miss Umen, kas seda filmi tasub vaadata?»

Miss Umenilt päritakse igasuguseid asju. Ning ta jutustab ja selgitab kannatlikult, vaadates tüdrukuid naerul silmadega. Mitte ühegi õpetajaga ta eriti ei sõbrusta.

«Mind on nende keelepeks ära tüüdanud. Mitte midagi huvitavat nendelt niikuinii ei kuule.»

Minul oli temaga raske kontakti saada. Miss Umen suhtus minusse esialgu väga umbusklikult.

«Te siis olete mittekristlane?» küsis ta minult kohe ühel esimestest päevadest.

«Ei ole.»

«Kes te siis olete?»

«Sellest vaatevinklist lähtudes mitte keegi.»

«Esimest korda elus näen sellist inimest,» teatas ta mulle otsekoheselt ja läks pahaselt õlgu kehitades oma tuppa.

Seejärel ei teinud ta kaua katset minuga lähemalt tutvuda. Kuid lõpuks ei pidanud enam vastu. Ta peatas mind verandal.

«Kuulge,» ütles ta, «ma olen üht-teist kuulnud teie haridussüsteemist. Kas te ei jutustaks mulle sellest?»

Jutustasin.

«Väga ratsionaalne,» tegi Umen kokkuvõtte. «Meile on räägitud teist hoopis muud. Kuid piiblit teil siiski tundma ei õpita?»

«Ei.»

«Tähendab, teil ei teata temast mitte midagi?»

«Miks ei teata,» vastasin. «Mina näiteks olen piiblit lugenud.»

«Mitte midagi ei saa aru,» laiutas Anna käsi, «jumalat ei usuta, haridussüsteem on esmaklassiline, ise on kommunist, aga piiblit on lugenud. Ma olen teie suhtes täielikus segaduses.»

Ja Umen hakkas temale omase kohusetundlikkusega seda «keerulist» sõlme lahti arutama. Mitte keegi kolledžis ei suutnud anda vastust tema küsimusele: kuidas on see võimalik, et inimene jumalat ei usu, kuid halb ei ole? Normaalne inimene, nagu meie kõik. Oma vaateid kellelegi peale ei suru, nagu seda mitmed kristlased teevad. On kaasinimestega vii-

sakas, sõbrustab õpilastega, abistab teisi ja jagab ligimesega leivatüki. Anna peas tekkis probleem, kuid seda oli raske lahendada. Misjonärid olid teda lapseeast peale hirmutanud vene kommunistidega. Ja mina olin neist esimene, kellega ta kokku puutus. Ausalt fakte tunnistades pidi Anna oma vaateid «mittekristlaste» kohta revideerima. Kord kuus külastas teda vaene tänavapühkija, seitsme lapse ema. Iga kord andis Umen talle 5 ruupiat. Ükskord nägin seda äravaevatud naist Anna lukustatud ukse taga seismas. Anna oli sõitnud mõneks päevaks oma kodukohta Keralasse. Naine tammus jalalt jalale ja vaatas nõutult ringi. Mind nähes muutus ta rõõmsaks, arvates, et ma tean, kus Umen on. Selgitasin talle. Naine tõstis ahastavad silmad minu poole ja hakkas seejärel, langetatud päi, jalgu järele vedades verandalt alla minema.

«Amma!» hüüdsin, saanud aru, kes ta on. «Säh, võta 5 ruupiat, miss Umen jättis sinu jaoks.»

Naine tõstis pea ja meeleheide tema silmades asendus mingi nõrga lootusega.

Kolme päeva pärast oli Anna jälle kolledžis. Hommikul ilmus ta minu toa lävele.

«Nii!» ütles ta mitte midagi head ennustaval häälel. «Kristlased unustavad oma kohuse, kommunistid ja uskmatud aga päästavad nälgivaid indialasi. Niiviisi või? Ja seejuures vaikivad ka veel. Kas teil on kõik kommunistid sellised?»

«Missugused?» ei saanud ma aru. «Kõik inimesed on erinevad, kommunistid aga on inimesed.»

«Oh ei!» hakkas Umen naerma. «Ma tahan teada saada, kas teised oleksid sinu kodumaal samuti toiminud nagu sina.»

«Tingimata. Võib-olla et isegi paremini.»

«Siis,» ütles Anna abitult tugitooli laskudes, «olen ma ilmselt kommunismi poolt. Kuid mitte jumala vastu — arvesta seda. Selles suhtes on sinu propaganda asjatu.»

Lugu tänavapühkijaga Annat vaevavat probleemi ei lahendanud. Vastupidi, muutis selle veel keerulisemaks. Ja Umen läks selgitust saama oma paatrilt. Paater lahendas selle keerulise eetikaprobleemi hõlpsasti. Pühapäeval tungis juubeldav Umen minu tuppa.

«Sooh, nüüd on kõik korras,» ohkas ta kergendatult. «Mul on nüüd kõik selge.»

«Mis on selge?» ei taibanud ma.

«Noh, sinu suhtes. Ma küsisin paatrilt: kas võib nii olla, et inimene on hea, aga jumalat ei usu?»

«Mis paater ütles?» tundsin huvi.

«Ta ütles: «Võib küll. Jumal on selles inimeses tema tahtmata».»

«Etskae!» rõõmustasin. «Viimaks on ristiusu jumalale leitud vääriline koht. Muidu aga ei jõuta kuidagi otsusele, kus ta on. All, üleval või kuskil mujal.»

«Ptüi!» sülitas Umen südametäiega. «Esimest korda elus näen niisugust jumalateotajat!»

Ja läks ust paugutades ära. Kuid õhtul ei keeldutud koos minuga «Anandi» minemast, kus tollal oli ekraanil film «Ballaad sõdurist».

«Jah,» ütles ta, kui kinost väljusime, «nüüd ma hakkan üht-teist mõistma.»

Anna Umen oli üks väheseid kolledžis, kes tundis hästi oma maa kultuuri ja suhtus sümpaatiaga hinduismi. Ta ei tunnistanud ainult ebajumalakummardamist. Umen kuulas korrapäraselt loenguid hindu filosoofiast, mida kolledžis pidas doktor Chinnakesavan. Iga kord üllatas teda iidse filosoofia sügavus ja keerukus, ning siis oli ristiusust temaga raske rääkida. Teda paelus antropoloogia, ta kuulas ülikoolis loenguid, kuid diplomitööd ei olnud millegipärast veel kaitsnud. Iga kord, kui ma naasin järjekordselt matkalt suguharude piirkonda, päris ta üksikasjalikult, mis ma seal nägin, vaatas minu fotosid, puudutas ettevaatlikult bambusnooli. Tema silmad muutusid kurvaks ja mõtlikuks. Ent igasugustest mõtetest äratas Annat jutustus Keralast. Ta sai vihaseks, kui keegi suhtus lugupidamatult tema kodukohta. Jutustas selle maakoha kristallselgetest päikesepaistelistest hommikutest, kookospalmidest laguunide kallastel, katakhali tantsimisest, iidsetest Kerala templitest, muusikana kõlavatest värssidest, tema rahva vaesusest, tuhandetest töötutest.

«Kuidas ma tahaksin tagasi Keralasse,» ütles ta iga kord, «kuid ma ei leia seal tööd. Töö on aga mulle hädavajalik. Minu õpetajastaaž hakkab täis saama ja ma pean mustadeks päevadeks, kui olen juba päris vana, üht-teist kõrvale panema. See kolledž polegi kõige halvem, kuigi elame siin nagu kloostris.»

Kummatigi tegi ta mitmel korral katset kolledžist ära minna. Kuid asjaolud olid temast tugevamad. Kodukoht Kerala aga nähtavasti Anna Umeni teeneid ei vajanud. Ja kui ta oli pärast koolivaheajaks ärasõitu ennast välja puhanud, läks ta jälle spordiväljakule. Kohtunikuvile suus, jälgis ta ükskõikselt, kuidas Madrase Kristliku Tütarlastekolledži kasvandikud hüppavad ja jooksevad.

«JAANUARIREVOLUTSIOON»

Iga kolledži elus on sündmusi, mis löövad ta tavalistest rööbastest välja, sunnivad tema kasvandikke muutuma täiskasvanumateks ja panevad proovile õpetajate inimlikud omadused. Kristlikus Tütarlastekolledžis oli selliseks sündmuseks hindi keele vastane liikumine, mis algas Lõuna-Indias 1965. aasta jaanuaris. Ja kui kolledžil on saatusest määratud üle elada maailmalõpp, siis võib arvata, et tema õpilased juba kujutavad endale mingil määral ette selle loodusõnnetuse suurust. Sest viimsepäeva elemendid olid jaanuarisündmustes ilmselt olemas. Nii vähemalt mõtlevad kolledži õpetajad.

Väliselt suhtusid kolledži õpilased hindi keele kuulutamisse riigikeeleks ükskõikselt. Nad ei käinud miitingutel, ei võtnud osa demonstratsioonidest ega saatnud valitsusele märgukirju. Nad jätkasid rahulikult õppimist ning hommiku- ja õhtupalvuste külastamist. Kuid see rahumeelsus oli petlik. Nagu hiljem selgus, oli õpilastel tollal aset leidnud sündmuste kohta oma arvamus. Miss Mukherjee ja õpetajad aga olid veendunud kasvandike poliitilises lojaalsuses.

Kõik algas sellest, et Madrases hakati kolledžeid sulgema, sest valitsus pidas õpilasi liikumise eestvedajaiks. Kõigepealt lõpetasid tegevuse kolledžid, kus õpilased protestiliikumisest aktiivselt osa võtsid. Kui kolledž suleti, omandas ta kindlalt korrarikkuja reputatsiooni. Miss Mukherjee püüdis taolist reputatsiooni igati vältida ja, veelgi enam, näidata, et kolledž on hindi keele kohta tehtud otsuse suhtes lojaalne. 30. jaanuaril, kui olukord linnas eriti teravaks läks, said kõik kolledžid ettekirjutuse töö katkestamiseks. Kristlikule Tütarlastekolledžile tehti erand. Selline «usaldus», mida haridusminister üles näitas, pani dekaani tegutsema, kuid tema tegevus andis oodatuga võrreldes hoopis vastupidiseid tulemusi.

Miss Mukherjee alustas sellest, et kutsus kokku õpetajate koosoleku.

«Teen ettepaneku kolledžit mitte sulgeda, isegi siis mitte, kui me äkki sellise ettekirjutuse saame. Nähku kõik, et Kristlik Tütarlastekolledž ei tegele poliitikaga ja et tema õpilasi kasvatatakse valitsuse otsuste austamise vaimus.»

«Just, just,» toetas teda miss Corfield. «Nähku kõik, et meie kolledž on erand ega osale mingites poliitilistes jõledustes. Ma olen veendunud, et me võime täiel määral oma õpilaste arukusele loota. Abistagu neid jumal.»

«Mida arvavad teised?» küsis miss Mukherjee kalgilt.

Teised vaikisid. Kuid vaikisid erineval viisil. Ühed nõustusid kartlikult, teised ei nõustunud, kuid olid samuti vait.

Pärast koosolekut tormas tulivihane Anna Umen minu kallale.

«Kas sa kuulsid kõik?» küsis ta minult.

«Kõik,» vastasin rahulikult.

«Mina arvan,» ja Umeni silmades süttis kurjakuulutav tuluke, «et me võtsime vastu ebaõige otsuse. Me asusime vandlikule positsioonile. Me peame olema ühel nõul kõigi kolledžitega ja taluma tekkinud olukorra raskusi üheskoos. Meie oleme,» takerdus ta, «kuidas seda nimetatakse?»

«Streigimurdjad,» aitasin teda.

«Just nimelt. Inimesed, kes ei ole teistega solidaarsed. Miss Mukherjee püüab sogases vees kalu. Kui kõik lõpeb, öeldakse tema kohta, et ta on ainus dekaan, kes hoidis kolledžit ohjes. Ta ei mõista, et rikub sellega kasvandike noori hinge. Liiga kõrge hind isikliku kuulsuse eest.»

«Anna,» ütlesin ettevaatlikult, «arvatavasti ei olnud paljud selle otsusega nõus, miks te siis vaikisite?»

Umen naeratas kibedalt.

«Kas muinasjuttu kassist ja kellukesest tead?»

Sellist muinasjuttu ma polnud kuulnud.

«See oli nii,» jätkas Umen. «Ükskord kogunesid hiired kokku ja otsustasid kinkida kassile kellukese, et oleks teada, kus ta hulgub. Kelluke tehti valmis. Kinkimisest aga ei tulnud midagi välja. Ei leidunud nii vaprat hiirt. Seetõttu käib kass seniajani kellukeseta ringi. Kas on selge? Ka meie hulgas ei leidunud julget inimest. Ja üksnes seetõttu, et nii meie töö kui ka meie karjäär olenevad miss Mukherjee'st. Ta on siin täievoliline diktaator. Õpetajad aga on lihtsalt marionetid. Millist niiti dekaan tõmbab, seda õpetaja ka teeb. Tööta ei taha keegi jääda.»

Järgmisel hommikul saabus kolledžisse valitsuse ettekirjutus: katkestada töö. Kuid miss Mukherjee oli juba kaine mõistuse kaotanud. Ettekirjutust ei tehtud teatavaks ja hoiti saladuses. Algas suur mäng. Panuseks selles mängus oli dekaani isiklik kuulsus ja tema kasvandike vaimsus. Päeval kutsus miss Mukherjee õpilased aulasse kokku. Sinnasamasse, kus päris hiljaaegu toimus lõbus jõuluetendus. Nüüd ei olnud siin naeru kuulda. Saal sumises pingsalt ja summutatult nagu häiritud mesipuu. Dekaani arvestus oli lihtne. Õpilased teevad otsuse kolledžit mitte sulgeda ja näitavad sellega, et nad liikumisest osa ei võta. Seejärel esitab

ta otsuse haridusministeeriumile, ja kolledžist saab erandlik eeskuju kogu osariigile.

Valitsuse ettekirjutust mainimata ründas miss Mukherjee otsusekindlalt õpilasi.

«Te teate,» alustas dekaan, «et õpetajad otsustasid kolledžit mitte sulgeda.»

Tema sõnad kaikusid saali pingsas, summutatud vaikuses. Õpetajad hakkasid oma kohtadel närviliselt nihelema. Anna Umen sirutas ennast järsult ettepoole, surudes peopesi kokku. Ent seejärel muutus kuidagi loiuks ja liikumatuks, surunud oma laia selja vastu tugitooli leeni.

«Niisiis,» ütles miss Mukherjee selge ja kriiskava häälega, «kes tahab sõita koju ega taha õppida, tõusku püsti!»

See oli ilmselt provokatsiooniline lause, mis lõhnas hirmutamise ja šantaaži järele. Kuid see, mis järgmisel hetkel toimus, muutis miss Mukherjee soolasambaks nagu Loti naise. Vähemalt pool saali tõusis püsti, ärritatult toole paigalt tõugates.

«Vaprad hiired» ei julgenud dekaani poole vaadata, kuid seisid kangekaelselt püsti. Ja kassi kaela ilmus kelluke. Kelluke hakkas ebakindlalt ja arglikult helisema, kuid reetis oma peremehe. Reetis ta päriselt. Soolasammas muutus uuesti raevust ja pettumusest moondunud näoga miss Mukherjee'ks. Õpetajad tõmbasid pead õlgade vahele ja, kartes kohata kellegi teise pilku, vaatasid otse enda ette.

«Noh, hea küll!» kostis nüüd miss Mukherjee sõnadest otsene ähvardus. «Need, kes ei taha õppida, lahkugu kohe kolledžist. Viivitamatult! Kuulsite, mis ma ütlesin!»

«See on ebainimlik!» tõusis helisev fraas lendu, ja õpetajad painutasid pead veel madalamale. Miss Manassi, suutmata end pidada, kihistas peent ja ebasündsat naeru.

«See on ebainimlik!» kajas vastu saali igast nurgast.

Jaanuaris põlesid osariigi teedel rongid ja bussid, rüüstajate jõugud pildusid reisijaid kividega. Linnas oli ohtlik liikuda, pikal teel aga võis kõike juhtuda.

Kuid ükski «hiir» ei taganenud, mitte keegi neist ei istunud tagasi toolile. «Kass» aga jooksis mööda poodiumi, helistades reeturlikku kellukest, mis teatas tema igast hingevärinast. Kuid nüüd ei kartnud teda enam keegi. «Kassi» enam ei eksisteerinud, nii nagu ei olnud enam ka endist imala naeratusega ja inimhalastusest silmakirjalikult rääkivat dekaani. Kui esimesest hirmust oli üle saadud ja oma pjedestaalilt tõugatud, haledalt ja abitult naeratavad «jumalad» ei suutnud oma kogudusega enam midagi ette võtta, tõusis püstl

Srilata. Just tema pidas esimesena kõne, millest Kristlikus Tütarlastekolledžis algas «jaanuarirevolutsioon».

«Miks meie peame jääma kõrvale?» ütles tütarlaps valjult ja kindlalt. «Me kõik saame aru, mis toimub. Ka meie tahame protesteerida.»

«Õige! Õige!» hüüti kohtadelt. «Me hakkame protesteerima.»

«Lubage mul rääkida!» tõusis püsti Minakshi.

«Räägi, räägi!» toetati teda. Miss Mukherjee'le ei pööranud enam keegi tähelepanu. Ta seisis laval sirgena, lepitamatuna, kahvatute, justkui puuderdatud põskedega, mõistes hästi, et on lahingu kaotanud.

«Kas pole selge,» alustas Minakshi, «et hindi keele kuulutamine riigikeeleks avaldab mõju Lõuna-India noorte käekäigule ja karjäärile? Meie kõneleme draviidi keeli, ja hindi keel on meile võõras.»

«Kuulge, miss Mukherjee,» hüppas püsti Subashini, «te tahate meist teha streigimurdjaid. Te tahate, et teised õpilased loobiksid meid põlastavalt kividega. Kas te seda tahate?»

«Seda pole teil tarvis karta!» tugevnes dekaani hääl uuesti. «Ma lähen välja ja räägin õpilastega, kes julgevad kividega tulla.»

Kelluke kõlises taas, ja lugupidamatu naerulagin kõlas vastuseks.

«Teis valitseb täna vastuhakkamise vaim!» karjus ta. «Minge ja mõelge järele. Ma kutsun teid homme kokku ja väätan, mida te ütlete.»

«Aga milline on meie otsus?» kostsid igalt poolt hääled. «Jah, meie otsus!»

«Tehke ettepanek, tehke ettepanek!»

Ja saal sosistas: «Sulgeda kolledž!»

Seega oli Kristlik Tütarlastekolledž ikkagi ainulaadne. Õpilased ise otsustasid ta sulgeda.

Ühiselamud pulbitsesid kogu õhtu. «Revolutsioon» vohas ja õpetajad eelistasid oma tubadesse jääda. Ka miss Mukherjee't polnud kusagil näha.

Ei tea, kas miss Mukherjee mõistis, et ta ise oli «revolutsioonilise situatsiooni» tekkimisele kolledžis kõige rohkem kaasa aidanud. Kuid midagi ta ilmselt mõistis. Järgmisel päeval kokkukutsutud koosolekul tegi ta teatavaks valitsuse ettekirjutuse sulgeda kolledž. «Praegu see küsimus arutamisele ei kuulu,» ütles ta. «Kõik, kes tahavad jääda ühiselamusse, võivad jääda.» Temale ustavad õpetajad jahmusid. Kuid sellega miss Mukherjee veel ei pääsenud. Koosolekul

valiti kuus delegaati sidepidamiseks õpilaskomiteega ja töötati välja põhinõudmised valitsusele.

«Ma ise viin need nõudmised ära,» püüdis dekaan tekkinud olukorras kaotatud positsiooni tagasi võita.

«Ei!» hüüdis saal protesteerivalt, «see on meie asi!»

Delegaatidel ei õnnestunud komiteega sidet luua. Komitee liikmed olid sel ajal juba arreteeritud. See-eest streik ikkagi toimus. See oli protesteerijate näljastreik. Selle vastu hakati varakult valmistuma. Kõik sõid tublisti. Sest ees oli nälgimispäev. Mani, söökla peakokk, laiutas ainult käsi.

«Ma pole iialgi näinud,» imestas ta, «et nad niiviisi oleksid söönud. Puhas töö. Mitte midagi ei jäetud järele.»

Järgmisel päeval valdas streikijaid tõeline entusiasm. Lõunaaja lähenedes hakkasid entusiasmi käredad vormid hääbuma. Tüdrukud käisid aias loiult ringi, rääkisid vaikselt omavahel või istusid, toetades päid põlvedele. Lõpuks otsustati, et parim viis näljaga võitlemiseks on magamine. Streikijad heitsid voodisse. Kuid Minakshi ja Subashini hulkusid endiselt aias. Tühjast kõhust rääkida ei tahetud, erilisi uudiseid aga polnud. Ainus inimene kolledžis, kes teadis, mis linnas toimub, olin mina. Teised ei julgenud väravast välja minna. Minakshi ja Subashini tulid minu juurde.

«Noh, kuidas seal olukord on?» küsis Subashini, laskudes väsinult tugitooli.

Jutustasin, kuidas «seal» olukord on, ja küsisin omakorda, kuidas «siin» olukord on.

«Streigime,» ohkas Minakshi nukralt.

«Süüa tahaks . . . » venitas Subashini hajameelselt.

Mõlemad nägid välja nii kurbade ja õnnetutena, et mul hakkas neist hale.

«Mul on küpsiseid,» ütlesin. «Tahate?»

«Mida te õige mõtlete!» vehkisid mu külalised kätega. «Pigem sureme.»

Kuid mõlemad silmapaarid puurisid laual olevat biskviidipakki.

«Teate mis,» naersin. «Võtke küpsiseid, ma ei räägi sellest mitte kellelegi. Ja, jumala eest, õpilaste solidaarsust see ei kahjusta.»

«Olete kindel?» kahtles Minakshi.

«Absoluutselt.»

«Kuidas on, kas võtame?» vaatas Subashini lootusrikkalt Minakshi poole.

«Vahest küll. Kuid kumbki ainult üheainsa. Kas kuuled?» Teist biskviiti võtma neid veenda ei õnnestunud.

Öösel viisklesid näljased streikijad rahutult oma voodeis ja ootasid kannatamatult koidikut. Sel päeval tuli Manil avada söökla enne õiget aega. Ta laiutas jälle käsi:

«Mõelge vaid! Kõik söödi viimseni ära.»

Nähtavasti nõudis võitlus ohvreid isegi Manilt. Aegamisi kired kolledžis vaibusid, stiihilised miitingud ja streigid lõppesid, õppetöö, tõsi küll, veel ei alanud. Õpetajaid hakati uuesti aupaklikult «missideks» tituleerima. Dekaan purjetas jälle majesteetlikult aias ringi, hoides jasmiiniõiega kaunistatud pead uhkelt püsti. Nii nagu ikka, helises kabeli kell, kutsudes järjekordsele palvusele. Kuid miski oli kivitara taguses elus vaevumärgatavalt muutunud. Nüüd õpilased tunnetasid, et nad on midagi väärt, ja mitte tänu oma õpetajatele, vaid nendest hoolimata. See teadmine sundis neid uut moodi käituma . . .

«TERE HOMMIKUST, LEEDID JA DŽENTELMENID!»

Jah, just niiviisi ta ütleski: «Tere hommikust, leedid ja džentelmenid! Kuidas on teie enesetunne? Milline on teie tuju? Vaadake, kui ilus päikesepaisteline hommik täna on! Niisiis, võib-olla alustame.» Ja vaatas kokkutulnuid lõbusate, ümbusklike silmadega. Kolm ksülofonimängijat astusid ette ja hakkasid kepikestega vehkides lõbusat marssi mängima.

«Tänan,» ütles ta neile ja kohendas pikal ninal prille. «Nüüd palun teid.»

Lauljad, peletanud näolt murelikkuse, hakkasid teeseldult elurõõmsate naerukil nägudega laulma:

Kas pole hirmus kurb,
et mina olen nii hea,
maailm aga nii halb?

«Sõna «maailm» kohal tõmbasid nad džiinide taskuist püstolid ja tulistasid kolm korda õhku.

Muudame maailma!
Muudame maailma!

Ja uuesti paugutati püstoleid. Ta kohendas jälle prille ja hakkas sunnitult naerma.

«Eks ole koomiline?» pöördus ta koosolijate poole. Laiadel puupinkidel istuvad noorukid ja mõningad üliõpilased hüüdsid läbisegi, et on küll.

«Nüüd aga,» ütles ta meelitleva ja kogenud konferansjee

reipa häälega, «palun teid olla meie vastu avameelsed. Mida te mõtlete «Moraalsest ümberrelvastusest»?»

Meelitajal oli kuulsa inimese nimi. Mohandas Karamchand Gandhi oli tema vanaisa. Selles hommikuses stseenis oli kõik justkui pahupidi: kuulus nimi, imelik konferansjee, püstolite paugutamine ja lõpuks maailma teiseksmuutmine. Mida see tähendab? Kuid parem jutustada kõigest järjekorras...

Kõik kolm ilmusid kolledžis välja õhtusöögi ajal. Kõige esinduslikum nende hulgas oli Omiko Chiba. Ta istus lauas minu kõrval. Pikka kasvu, kitsa, portselani värvi näoga, vaatles ta istujaid rahulikult oma veidi kõõrdi silmadega. Tõmmukat käelaba kaunistas elegantne poolvääriskividega käevõru.

«Lubage end esitleda,» pöördus ta minu poole. «Omiko Chiba Jaapanist.»

Tema inglise keel oli laitmatu nagu ikka inimestel, kes lapsepõlvest peale seda räägivad.

«Väga meeldiv,» vastasin.

Ma ei tundnud imestust tema ilmumise üle. Kolledžis oli välismaiseid külalisi sageli.

«Kas Madras meeldib teile?» tundsin viisakalt huvi.

Omiko muigas üleolevalt, ja ma mõistsin, et olin esitanud liiga banaalse küsimuse.

«Mida te siin teete?» parandasin ennast kiiresti.

Jaapanlanna rahulikes, pisut kõõrdi silmades vilksatas midagi heakskiidutaolist.

«Vaadake,» alustas ta pisut soosival moel, «mina ja mu kaks sõbratari — üks Uus-Meremaalt, teine Kaplinnast — oleme revolutsionäärid.»

«Oo!» ütlesin üllatunult.

«Kas see hämmastab teid?» jätkas Omiko, olles ilmselt meelitatud oma sõnade mõjust. «Ometi on see nii. Me oleme revolutsionäärid. Minu põlvkond tuli ilmale, kui maailm oli juba lootusetult rikutud. Kui see pole teile arusaadav, siis ma selgitan. Ühel on raha palju, teisel on taskud tühjad. Kapitalismil on palju paiseid, mis aga puutub kommunismisse, siis ta pole end õigustanud. Teie arvatavasti oleto Nõukogude Liidust kuulnud?»

«Mhüh,» mõmisesin, kartes lämbuda järjekordsest lusikatäiest riisist.

«Vaat mis, Nõukogude Liit eksisteerib ligi 50 aastat. Võibolla on see arv teile teada, kuigi paljud seda ei tea. Ja seni ajani esineb seal noorte kasvatamisel puudusi, nagu nende peaminister ütles.»

«Kuid mis on halvem, kas kapitalismi paised või puudused noorte kasvatamisel Nõukogude Liidus?»

Omiko vaatas mind jaheda ja protežeeriva pilguga.

«Meie, revolutsionäärid, oleme kohustatud ravima neid paiseid ja tõstma vaba maailma maade moraalset taset.»

«Aga kuidas jääb puudustega noorte kasvatamisel Nõukogude Liidus? Võib-olla tasub ka neid aidata?» hakkasin naerma.

Omiko kergitas rahulolematult kitsaid kulme, andes mõista, et ta familiaarsusi ei salli.

«Meil, uut tüüpi revolutsionääridel, on see küsimus lahendatud,» ütles ta õpetlikult. «Me peame tõstma kapitalismi niisugusele kõrgusele, et ta suudaks vastu panna kommunismile, sellele totalitaarsele režiimile. Te isegi ei kujuta endale ette, mis maa see on, mitte mingi moraalne revolutsioon neid enam ei aita. Need inimesed on klassivõitluse läbi lõplikult rikutud. Kui teie asemel oleks keegi Nõukogude Liidust, kas temaga saaks juttu ajada? Meie mõlemad oleme tsiviliseeritud inimesed, seetõttu võime vabalt vestelda.»

Kui Omiko Chiba oleks vähem tegelnud iseendaga ja pööranud tähelepanu kaasvestlejale, võib-olla oleks ta olukorrast aru saanud või vähemalt imestanud ootamatu lõbususe üle, mis mind haaras. Kuid Omiko seda ei märganud ja jätkas innustunult oma mõtete väljendamist.

«Me taotleme seda, et kapitalist ei kulutaks enam raha iseenda peale, tööline aga ei viiks seda mängupõrgutesse. Teate, ma olen väga palju ringi reisinud,» Omiko hääl muutus usalduslikumaks, «ja Rio de Janeiros, te võib-olla teate, et see linn asub Brasiilias, on tööliskvartalid. Nende elanikud jõid oma raha maha. Aga kui meie sinna ilmusime, lakkasid nad meie mõjutusel seda tegemast. See oli tõepoolest revolutsiooniline aktsioon. Üks kapitalist aga ei maksnud maksusid ära, kuid meie mõjutusel hakkas oma teguviisi kahetsema ja maksis kõik korraga ära.»

«Kas te, Omiko, ei arva, et maailma teiseksmuutmiseks on kõigepealt tarvis muuta sotsiaalseid ja majanduslikke tingimusi?»

«Ei arva,» vastas jaapanlanna kindlalt ja kategooriliselt. «Meil Jaapanis on tingimused head, moraalitase aga madal.»

«Te ajate erinevad asjad omavahel segi,» vaidlesin vastu. «Asi ei ole selles, kas elatustase on kõrge või madal, vaid selles, kuidas inimesed elatusvahendeid saavad. Ühed saavad neid oma tööga, teised teisi inimesi ekspluateerides. Ilm-

selt see ekspluateerimisvõimalus sageli hävitabki inimestes inimlikke omadusi.»

«See on mulle uudis!» ütles Omiko kõrgilt. «Peamine on moraalsed väärtused, muu on teisejärguline.»

«Hästi, olgu nii,» ütlesin, hakkamata vaidlema. «Te nähtavasti tahate läbi viia mingit kõlblusrevolutsiooni?»

«Ei taha. Me juba teeme seda,» lausus mu vestluskaaslane õpetlikult.

«Kas te olete kindel, et teie endi moraalsed omadused lubavad teil seda teha?»

«Jah olen. Me kasvatame endis ja teistes inimestes nelja põhiomadust.» Ja peenikesi sõrmi kõverdades loetles Omiko — absoluutne ausus, absoluutne puhtus, absoluutne ebaisekus ja absoluutne armastus.

Jättes sõna «absoluutne» tema südametunnistusele, tundsin huvi tema enda isiku vastu.

«Ma olen pärit väga kuulsast ja lugupeetud perekonnast,» Omiko heitis uhkelt oma ilusa pea selga. «Minu vanaisa oli silmapaistev poliitikategelane.»

Selgus, et varem oli Omiko elanud hõlbuelu ja rahva vastu huvi ei tundnud. Tema vanaisa aga oli valimistel pettust kasutanud. Hiljem sai Omiko oma olemasolu kasutusest aru ja loobus «hõlbuelust», vanaisa Chiba aga lõpetas tema mõjutusel valimistel pettuse kasutamise.

«Siis,» lõpetas Omiko paatosega, «otsustasin anda oma südame, oma mõistuse ja ande suure eesmärgi teenistusse. «Moraalne Ümberrelvastus», kellega ma ühinesin, on ainus tee, mis viib ühtse riigi loomiseni. Ja siis on aatomisõja oht välditud.»

Näe, millise õnge otsa see noor jaapanlanna on sattunud! Ta meenutas Hirošimat, ärapõlenud vanemaid, ja ta hääletoon muutus hoopis teiseks. Sealt kadus õpetlikkus ja asendus inimvaluga. Mõistsin, et temale oli kõige tähtsam vältida aatomisõda. «Moraalse Ümberrelvastuse» juhid aga kasutasid kõige alatumal kombel ära tema tundeid ja teda ennast.

«Kuid,» taipas Omiko viimaks, «milliselt maalt teie olete? Ma nagu kohe ei märganud seda küsida.»

«Teie loal, Nõukogude Liidust.»

«Kustkohast?» sosistas ta üllatunult, mõistmata veel kõike.

«Nõukogude Liidust,» kordasin. «Miks see teid nii erutab?»

«Kuidas? Niisuguses kolledžis ja Nõukogude Liidust? Ma võinuksin kõike oodata, ainult mitte seda.»

Tema kõrk portselannägu muutus lapselikult nõutuks ja abituks. Ta tõusis kärmesti püsti ja läks oma sõbrataride

juurde. Omiko sosistas neile midagi erutatult ja see, kes oli Kaplinnast, vaatas talle põlastavalt ja laitvalt otsa ning lausus midagi teravalt. Omiko hakkas ennast nähtavasti õigustama. Tema tõmmu käsi, mida kaunistas kallis käevõru, tõusis kord üles, kord langes jõuetult alla.

Kolledži õpetajad vaatasid kelmikalt ja vandeseltslaslikult minu poole. Nad aimasid, mis toimus. Kuid keegi ei läinud Omikole appi . . .

Kõigele vaatamata asusid Omiko Chiba ja teised kaks meie kolledžisse elama. Tol 1964. aasta kevadel ilmus Madrasesse «Moraalse Ümberrelvastuse» iselaadne, sajast inimesest koosnev agitbrigaad. Selle oli Indiasse kutsunud Rajmohan Gandhi, kes asutas Bombaysse selle liikumise kontori. Rühma liikmed paigutati elama kolledžitesse, juhid aga erakorteritesse, sest india ühiselamute kahtlase väärtusega komfort neid ei rahuldanud. Rühma moodustasid mitmesuguste, peamiselt Lääne-Euroopa maade esindajad. Kuid nende hulgas oli ka noori inimesi Austraaliast, Aafrikast, Uus-Meremaalt.

Sellele, mida jutustas «Moraalsest Ümberrelvastusest» Omiko Chiba, on vaid vähe lisada. See on imperialismisõbralik organisatsioon, kes võitleb kommunistliku liikumise ja sotsialismimaade vastu. Selle organisatsiooni liikmed, olles seotud selliste inimestega nagu endine Lääne-Saksamaa kantsler Adenauer, püüavad tõestada, et kapitalism on ainus ühiskonnakord, mis suudab maailma «päästa». Küsimus on üksnes selles, kuidas tõsta selle ühiskonnakorra moraalset taset. Selleks on tarvis läbi viia kurikuulus «revolutsioon», mis peab viimaks lõpu tegema kommunismile, mis areneb kapitalismi paisete najal. Oma ideoloogilises sotsialismivastases võitluses kasutavad «Moraalset Ümberrelvastust» kõige tagurlikumad organisatsioonid.

Juba mõnda aega on selle liikumise tegevusväljaks nn. kolmas maailm. Üks osa Aasia maade noortest ühines «Moraalse Ümberrelvastusega», alludes «kõrge moraali» vajalikkuse eetilisele propagandale.

Madrasesse saabunud rühm ei olnud oma vaadetelt kaugeltki homogeenne. Lääne-Euroopa maade esindajad ei «paljastanud» kapitalismi ega rääkinud tema pahedest. Nad tegelesid eeskätt kommunismivastase propagandaga. Kuid siin, Indias, neil oma tegevust eriti arendada ei õnnestunud. Seevastu Aasia ja Aafrika maade noortest koosnev grupeering astus avalikult välja kapitalismi «paisete» vastu ja deklareeris, et kapitalism kui ühiskonnakord ei kõlba kuhugi. Tõsi, nad ei aktsepteerinud ka sotsialismi. Kogu rühma olukord

oli Indias üpris ebakindel. Tema juhid mõistsid, et «Moraalse Ümberrelvastuse» kommunismivastase suunaga siin välja tulla ei tohi. Vastasel korral kukuksid nad täielikult läbi. Ja Rajmohan Gandhi otsustas asetada pearõhu liikumise «eetilisele» küljele. Kuna aga «Moraalse Ümberrelvastuse» eetika oli kahtlase iseloomuga, kujunes kuulsa vanaisa lapselapse tegevusest farss. Sellesse olid tõmmatud kogenematud, stiihiliselt hea poole pürgivad Madrase kooli- ja üliõpilased. Seetõttu hakkas farsist tragöödia kujunema.

Niisiis, «Tere hommikust, leedid ja džentelmenid!», ksülofoni helid, uljas laul, püstolilasud. Madrase noorte koosolek, mis toimub «Moraalse Ümberrelvastuse» korraldusel ja mida juhatab Rajmohan Gandhi, on avatud. «Juhatab Gandhi» — see nimi võlub, meenutab eneseohverdust rahva vabaduse eest võitlemisel ja suurt rahvajuhti ning avaldab vastupandamatut mõju. Gandhi on rahvuse sümbol. Ja inimesele, kes kannab seda nime, andestatakse palju: konferansjee maneerid, alatu politikaanlus, lipitsemine «Moraalse Ümberrelvastuse» eurooplastest ninameeste ees, ebakindlad poliitilised vaated ja karjeristi auahnus. «Kuidas on teie enesetunne? Milline on teie tuju? Kui ilus päikesepaisteline hommik täna on!»

Ja tõusebki püsti esimene sõnavõtja: «Tere hommikust, ma olen Loyola kolledžist.»

«Noh, mida te meile räägite?» küsib Gandhi.

«Vaat mis,» ütleb poiss kohmetult, raseeritud lõuga sõrmedega puudutades. «Otsustasin saada heaks ja ajasin habeme ära. Sest habemekandmine on halb.»

«Hea algatus,» noogutab koosoleku juhataja heakskiitvalt. «Kes on järgmine?»

Laua juurde läheb kõhn üliõpilane.

«Tere, tüdrukud!» ütleb ta.

Koosoleku meessoost osavõtjad avaldavad lärmakalt meelepaha.

«Tere, kõik,» parandab ta hämmeldunult. «Mul on äge isoloom. Pöördusin «Moraalse Ümberrelvastuse» poole. Seal anti mulle head nõu.»

«Millist?» tundsid istujad huvi.

«Mulle öeldi: «Loe viiekümneni, enne kui midagi ütled.» Ja nüüd ma tõepoolest valitsen ennast. Ei tea, mis ma oleksin teinud,» lõpetas ta, «kui siia poleks saabunud «Moraalse Ümberrelvastuse» rühm.»

«Suurepärane, suurepärane,» kiidab Gandhi. «Väärib järeletegemist.»

Oma kohalt tõuseb umbes kaheteistkümneaastane tüdruk.

«Lubage mulle sõna,» peenike hääl väriseb erutusest ja pinevusest.

«Muidugi, muidugi,» noogutab koosoleku juhataja.

«Varem ma tülitsesin sõbrataridega, nüüd aga otsustasin teplik olla.»

«Ka mina tülitsesin oma õega,» hüppab püsti tema eakaaslane. «Näiteks selle pärast, missugusest taldrikust kumbki sööb. Seejärel me läksime «Moraalse Ümberrelvastuse» koosolekule ja isegi teel sinna veel tülitsesime. Pärast koosolekut ütles õde, et tal polnud õigus, ja palus minult andeks. Meie isa aga ütles: «Vii teda iga päev niisugustele koosolekutele».»

«Muidugi, muidugi,» ütleb Gandhi ebasobival ajal ja auditooriumi poole pöördudes naeratab üleni särades. Kuid tema silmad vaatavad uniselt ja ärritunult.

Pihtimine jätkub. Ajuti võtab ta hoopiski mitte süütu iseloomu. Sellesse tungivad tõelised inimlikud kired. Kuid need on nüüd usaldatud «Moraalse Ümberrelvastuse» ükskõiksetesse kätesse.

«Nüüd ma räägin teile ise,» alustab koosoleku juhataja. «Kes tahab meie liikumist aidata ning on hakanud juba paremaks muutuma, peab sellega lõpule jõudma täna. On tarvis kiirustada, meil seisab ees miljonite inimeste muutmine, ja seda peate teie tegema.»

10- kuni 16-aastastest noorukitest koosnev auditoorium, kellele pannakse nii globaalse tähtsusega vastutus, hakkab selle ülesande tähtsuse tunnetamisest nohisema.

«Just, just,» toetab Gandhit pikk ja kõhetu blondiin Kaplinnast. «Kohe ma räägin teile ühe loo. Elab Londonis üks tõde armastav lesk. Ta on nii aus, et kõik teda näinud inimesed muutuvad ausaks. Kümne aastaga õnnestus tal paremaks muuta viis tuhat inimest.»

«Vaat see on alles lesk!» kostab tagumistest ridadest kellegi irooniline hääl.

Kuid see hääl upub heakskiidu ja vaimustuse kärasse.

«Nüüd aga võtame appi matemaatika,» kargab püsti Gandhi. «See tähendab, et lesk muutis nädalaga kümme inimest. Mille poolest teie sellest lesest halvemad olete? Ei, te olete paremad! Teie olete meie tulevik. Teist saavad suurepärased poliitikategelased!»

«Poliitikategelased» hakkasid jälle meelitatult nohisema.

«Ka teie peate suunama õigele teele vähemalt kümme inimest nädalas. Jutustage neile «Moraalsest Ümberrelvastu-

sest», ja nad muutuvad ausateks, heasüdamlikeks, ning on tänulikud nii meile kui ka teile. Kiirustage! Vähemalt kümme inimest nädalas! Mõistsite?»

«Mõistsime!» kostis vastuseks läbisegi.

«Ma tahan rääkida!» tuli Gandhi juurde umbes kaheteistkümneaastane tüdruk. Ta oli nii väike, et ei ulatunud mikrofoninigi. «Mister Gandhi räägib tõtt. Ma arvan, et temast saab niisama suur mees kui tema vanaisagi. Kuid ma tahan rääkida millestki muust. Ma olen kogu aeg kakelnud oma vennaga. Ma lõin teda seitse korda päevas. Tänu «Moraalse Ümberrelvastuse» mõjule löön ma teda nüüd ainult kaks korda päevas. Arvan, et kui ma teda enam üldse ei löö, ühineb ka tema meie revolutsiooniga. Ja temast saab esimene neist kümnest.»

Tüdruk vaatas võidukalt koosolijate poole ja läks oma kohale.

«Suurepärane, suurepärane,» kommenteeris Gandhi. «Kõigil teil tuleb temast eeskuju võtta.»

«Peksta oma vendi ainult kaks korda päevas?» kostis jälle seesama irooniline hääl.

Kuid keegi ei pööranud temale tähelepanu, sest koosoleku juhataja tegi ettepaneku kuulata kõigil viis minutit oma «sisemist häält». «Sisemine hääl on jumala silm,» lausus ta tähtsalt ja istus samuti seda kuulama.

«Nüüd aga,» tõusis Gandhi uuesti püsti, «võime jätkata.»

Laua ette ilmus umbes üheteistkümneaastane kooliõpilane. Ta vaatas kohmetult koosolijaid ja krimpsutas nina.

«Ma tahan jutustada sisemisest häälest,» söandas ta viimaks alustada. «Mister Gandhi soovitab meil alati seda häält kuulata. Nojah, ükskord olin teel koju ja tahtsin üle tänava minna, sest minu buss tuli. Kuid samal ajal tuli ka veel teine buss ja jäi minu kõrvale seisma. Tahtsin bussi eest üle tee joosta, kuid sisemine hääl ütles mulle: «Ära jookse, ära jookse!» Teine sisemine hääl aga ütles: «Jookse, jookse!» Kuid ma allusin esimesele häälele, ootasin teist autobussi ja jõudsin õnnelikult koju.»

«Väga hea, väga hea,» noogutas Gandhi.

Lauljad tõusid uuesti püsti ja hakkasid reipalt laulma:

Kas pole hirmus kurb,
et mina olen nii hea,
maailm aga nii halb?

Terve kuu aega korraldas «Moraalne Ümberrelvastus» hommikutundidel sääraseid koosolekuid. Neil käisid meelsasti kooliõpilased, mõned üliõpilased, mõnikord ka täiskasvanud. Täiskasvanud naersid laste naiivsete pihtimuste üle, küsitlesid, kui rääkis Gandhi, esitasid salakavalaid küsimusi, kuid sellest kaugemale ei läinud. Koosolekuil polnud üksnes sellised sõnavõtud, mida ma refereerisin. Küllaltki tähtis koht oli neis patriotismil. Kooli- ja üliõpilased tõotasid teenida oma kodumaad, oma rahvast. Sest erinevalt «Moraalse Ümberrelvastuse» juhtidest arvasid nad, et ustavus kodumaa vastu on kurikuulsa moraalse taseme orgaaniline osa. Koosolekute täisealised korraldajad kuulasid sääraseid sõnavõtte üleoleva viisakusega. Kuid noorukid ja lapsed seda ei märganud.

Miks siis «Moraalne Ümberrelvastus» ikkagi suutis võita Madrase koolinoorte ja üliõpilaste teatud osa poolehoiu? Asi on selles, et sellel osal noortel pole mingeid poliitilisi kogemusi ja mõnikord on neil raske orienteeruda paljude organisatsioonide hulgas, kes neid tihtilugu ära kasutavad. Üliõpilasassotsiatsioonid ja kooliklubid on tavaliselt apoliitilised. Poliitilise ja sotsiaalse iseloomuga probleeme, mis noori inimesi erutavad, seal ei arutata. «Moraalse Ümberrelvastuse» koosolekuil aga võib rääkida sellest, kui hea sa oled, ning pälvida suure inimese lapselapse kiituse, võib arutada mõningaid poliitilisi küsimusi ja isegi kavandada kodumaa «revolutsioonilise» paremaksmuutmise plaane. Võib avalikult väljendada oma rahulolematust maailma ebatäiuslikkuse üle, vihaselt häbiposti naelutada äraostetavat ministrit või paljastada Madrase «moraalselt allakäinud» kapitalisti räpast mängu. Säärased võimalused tõmbavad alati ligi noori, ja kui nende kasvav poliitiline aktiivsus ei leia vastavat rakendust, võib seda aktiivsust hakata kasutama ükskõik missugune kahtlane organisatsioon. Antud juhul oli selleks «Moraalne Ümberrelvastus».

Madrases võis Gandhi koos oma seltskonnaga segamatult tegutseda. Ükski «Moraalse Ümberrelvastuse» vastastest ei ilmunud koosolekutele, mitte keegi ei võtnud sõna, ei alustanud diskussiooni, ei juhtinud kooli- ja üliõpilaste tähelepanu Lääne-Euroopast pärit «revolutsionääride» tõelisele olemusele. Seetõttu võisid nad ksülofonide ja reibaste laulude saatel rahulikult noori inimhingi rikkuda. Kõrgete moraalsete omaduste sildi all arendasid nad neis isekust ja upsakust, kasvatasid neis oma erilise seisundi tunnet, õpetasid kergel käel kasutama selliseid tähtsaid sõnu nagu «kodumaa», «kohus», «revolutsioon». Kooli- ja üliõpilasi valmistati ette «Moraalse Ümberrelvastuse» tõeliste ideede

vastuvõtuks. Neid meelitati orbiidile, kust on raske lahkuda . . .

«Moraalse Ümberrelvastuse» rühm ei piirdunud üksnes koosolekutega. Madrases etendati näidendit «Kosmos on nii veetlev». Seda esitasid koos rühmaga saabunud professionaalsed näitlejad. Ja ka kosmoseteema, kus meie teened on nii silmapaistvad, oskasid nad muuta nõukogudevastaseks. Kuid selles linnas näidend edu ei saavutanud. Harilikult oli saal pooltühi.

Kolledžitesse elama asunud «Moraalse Ümberrelvastuse» esindajad hakkasid seal vähehaaval oma tegevust arendama. Selle tulemusena jagunes Kristlik Tütarlastekolledž kahte ossa — «Moraalse Ümberrelvastuse» vastasteks ja poolehoidjateks. Esimesi oli rohkem. Nendega liitusid ka õpetajad.

«Kuule, Ljudmila,» ütles mulle Anna Umen, «kas sa oskad mulle selgitada, mis toimub. Räägitakse, et sa käid korrapäraselt nende koosolekuil. Miks üliõpilased on nii ärevil?»

Selgitasin.

«Tähendab, nad asusid meie ühiselamusse elama, et propageerida oma «kõrget moraali» ja sundida tüdrukuid oma patte üles tunnistama?» küsis Anna sõjakal häälel.

«Jah,» kinnitasin.

«Noh, eks vaatame . . .»

Kõige aktiivsem «meie» kolmikus oli Kaplinnast pärit piiga. Ta nabis kinni järjekordse ohvri, rääkis, kui head on kõik «Moraalses Ümberrelvastuses» ja sundis «patte» üles tunnistama. Mõned ei pidanud vastu ja hakkasidki seda tegema. Kohtunik vaatas tüdrukuid heledate punnis silmadega ja ütles aeg-ajalt:

«Nii, nii. Edasi.»

Püüdsin temaga vestelda. Kuid iga kord sain lühikesi põiklevaid vastuseid.

«Kui palju on teil Indias poolehoidjaid?» küsisin kord temalt.

«450 miljonit,» vastas kauge Kaplinna elanik silma pilgutamata.

«Mis see on, kas absoluutne tõde või tahtmatu eksitus?»

«See on esimene,» heitis mu vestluskaaslane minule vaenuliku pilgu. «Need, kes pole meiega täna veel ühinenud, teevad seda homme.»

Rühm tõi endaga kaasa kirjandust, kuid millegipärast ei levitanud seda. See tundus mulle kahtlane. Ühel koosolekul läksin Omiko Chiba juurde.

«Miss Chiba, kas ma võiksin saada mõningaid teie väljaandeid?»

Omiko nägu läks pinevile, hetkeks paistis sealt nõutust, mis oli mulle nii hästi tuttav meie esimesest kõnelusest.

«Kahjuks pole meil selleks praegu aega.»

«Miks te ei kasuta koosolekuid oma kirjanduse levitamiseks?» küsisin süütu näoga.

«Jah, muidugi, see on õige mõte.»

Viimaks kutsus ta pikka kasvu neegri. Selle käes oli kohver, mida ta kunagi kuhugi maha ei jätnud, nagu ma olin ammu märganud.

Vaadanud vargsi ringi, avas neeger kohvri pooleldi ja hakkas mulle ringi piiludes ajakirju ja raamatuid näitama. Ostsin mõned ajakirjad. Need olid «Moraalse Ümberrelvastuse» Londonis ja Genfis trükitud illustreeritud väljaanded.

Pannud kohvri kiiresti kinni, silmitses neeger kahtlustavalt kahte üliõpilast, kes meie juurde tulid.

«Kas meie ei saaks ka?» küsisid nad.

«Ei, ei,» ütles õigeks ajaks kohale jõudnud Omiko kiiruga. «Hiljem, hiljem.»

«Hiljemat» ei tulnud. Avasin ajakirja. Esimeselt leheküljelt vaatas vastu Adenaueri naeratav nägu. Lehitsesin edasi. «Meie taunime fašismi üksnes tema kõrgeima rassi teooria pärast.» — «20 miljonit streigivad Venemaa kommunistliku režiimi vastu.» — «Kommunism seisab meie revolutsiooni tee peal ees.» — «Mister Chiba pakub efektiivset teed kommunismi vastu võitlemiseks.» — «Ainult «Moraalne Ümberrelvastus» aitab Lääne-Berliinil ületada kriisi, kuhu kommunistid ta on tõuganud.» — «Jumalat mittetunnistav kommunism on peamine oht maailmas.»

Mõistsin, miks need ajakirjad jäid pikka kasvu neegri kohvrisse. Nende suunitlus ei vastanud päriselt India tegelikkusele. Omiko ei vaadanud minu poole, kuid ta nägu oli endiselt pinevil.

Subashini ei suutnud järjekordset organisatsiooni vahele jätta. Ta läks koosolekule ja esines Gandhi laua juures seistes kõnega. Tema mõttekäik oli järgmine: ta veel ei tea, mida «Moraalne Ümberrelvastus» endast kujutab, kui tema juhid aga tõepoolest teevad maailma paremaks ja võitlevad kurja vastu, on ta nõus liikumisega ühinema.

«Noh, kuidas ma esinesin?» küsis ta minult hiljem.

«Suurepärane, suurepärane!» vastasin Gandhi hääletooni matkides. «Muide, kas sa ilusaid illustreeritud ajakirju oled näinud, mida «Moraalne Ümberrelvastus» müüb?»

«Ei ole. Kuid ma vaataksin,» elavnes Subashini.

Ta istus ajakirjadega minu verandale.

«Mis?!» kostis sealt äkki. «Selgitage mulle, mida see tähendab.»

«Seal on kõik kirja pandud,» hüüdsin vastu.

«Kuidas ikka nii võib?» Subashini hääl oli kähe ja erutatud. «Kuidas ikka nii võib? Nad räägivad üht, aga kirjutavad midagi muud. Vaadake, nad räägivad absoluutsest armastusest, ise aga propageerivad vihkamist.»

«See küsimus kuulub absoluutse aususe valdkonda,» märkisin ma.

«Kuulge, kui ma oleksin teadnud! Ma poleks iialgi nende nurjatute koosolekule läinud. Kuidas nad ometi julgevad!» määratses Subashini.

«Just, just,» hakkasin ma naerma. «Enne on tarvis tundma õppida, siis aga alles ühineda. Sina aga kohe ühined, seejärel alles hakkad selgitama, mis liikumine, mis organisatsioon see on.»

«No ei! No ei! See neil läbi ei lähe!» lõid Subashini silmad otsustavalt põlema. «Kas tohib, ma võtan need ajakirjad kaasa?»

Ja ajakirjad jõudsid ühiselamusse. «Moraalse Ümberrelvastuse» read sulasid katastrofaalselt kokku. Ainult kaks õpilast jätkasid koosolekute külastamist.

Omiko ja tema sõbratarid ei teretanud mind nüüd enam. Õpetajad olid nördinud, ja ma taipasin, et vähemalt Kristliku Tütarlastekolledži võib «Moraalsest Ümberrelvastusest» vabastada.

«Miss Mukherjee,» küsisin ma õhtusöögi ajal, «kas kristlik moraal on juba iganenud?»

«Miks? Kes seda ütles?» muutus dekaan valvsaks.

«Ma ise näen seda. Mingid kolm välismaalannat sunnivad teie õpilasi pihtima ja õpetavad neid, kuidas elada.»

«Just nimelt,» toetas mind Umen, «meie kasvatusviis on kahtluse alla seatud. Nähtavasti on ainult «Moraalne Ümberrelvastus» suuteline kolledži õpilastele kõlbelisi ideaale sisendama.»

Miss Mukherjee tõusis sõnagi lausumata, heitis sööklale sünge pilgu ja väljus.

Järgmisel päeval vantsisid kolm sumadanidega kogu masendatult väljapääsu poole.

«Tram-ta-ra-raa,» laulis valjult Chopini leinamarssi Subashini, kes seisis peahoone lävel. «Surnu kanti välja . . .»

Kuid linnas koosolekud ja miitingud jätkusid. Viimaks

ilmus areenile mister Gandhi teine vanaisa — Rajagopalacharia. Ta oli reaktsioonilise partei Swatantra asutaja, äge antikommunist ja ei jätnud muidugi «Moraalse Ümberrelvastuse» Madrases viibimist kasutamata.

Tugevasti kepile toetudes läks kaheksakümneaastane Rajagopalacharia järjekordsel koosolekul laua juurde ja laskus tema jaoks teenistusvalmilt valmispandud toolile. Tumedad prillid ees, põsed auku vajunud, hakkas ta kõlatu, vana inimese häälega aeglaselt rääkima.

«Olen,» Rajagopalacharia asetas kepi teise kohta, «huvitava sündmuse tunnistaja. Täna kuulsin ma oma lapselapse suurepärast kõnet. Sellest piisab küll minule kui vanaisale, kuid sellest on vähe minule kui poliitikategelasele. See on väga hea, et paljud siinolijaist mõistavad, mis neil teha tuleb. Jumal õnnistab neid. Teie olete noored ja süütud, aidaku teid jumal. Meie aga palvetame selle eest, et te ei kalduks valitud teelt kõrvale.»

Vanamees hakkas köhima ja pühkis suure taskurätikuga paljast pealage. Ja uuesti kostis tema kähe ilmetu hääl. Ta andis liikumisest osavõtjaile «head» nõu. Kogenud poliitikategelasena märkas Rajagopalacharia kohe liikumise nõrku külgi Indias. Ta tahtis, et need puudused kõrvaldataks. Talle ei meeldinud, et «Moraalse Ümberrelvastuse» rühm teeb propagandat ainult inglise keeles.

«Te peate oskama India keeli, rääkima neid. Teie laulud ja muusika olgu indiapärased. Siis leiate hõlpsasti juurdepääsu noorte südameisse.»

Naeratades kahvatuil huulil, ei unustanud ta kiita oma lapselast, kelles nägi tolle teise kuulsa vanaisa vaimulaadi.

«Õnnitlen Rajmohani silmapaistva töö puhul, mis ta on ära teinud,» kuulutas ta uhkusega.

Noorem Gandhi läks heameele pärast näost punaseks ja hakkas esimesena oma vanaisale aplodeerima.

Niiviisi õnnistas Rajagopalacharia «Moraalset Ümberrelvastust». Kui linnas teatavaks sai, et ta toetab uut organisatsiooni avalikult, hakkasid paljud taipama, milles on asi. Samal ajal oli Swatantra «Moraalse Ümberrelvastuse» egiidi all hakanud «Noorsoo Rinnet» organiseerima. Kuid «Rinne» edu ei saavutanud, nii nagu partei isegi. Lõuna-Indias tekkisid lühiajalised laagrid, kus «Moraalse Ümberrelvastuse» rühma liikmed püüdsid liikumise jaoks india kaadrit ette valmistada. Erilisi tulemusi see ei andnud. Rajmohan Gandhi siirdus Bombaysse, kust ta aeg-ajalt Madrast mitmesuguste ringkirjade, pamflettide, prospektide ja lubadustega ründas.

Mõnikord ilmusid India ajakirjanduses teated «Moraalse Ümberrelvastuse» konverentside kohta. Sada «revolutsionääri» sõitsid Madrasest ära. Nendega koos lahkusid ka Omiko Chiba ja tema sõbratarid. Vähehaaval vaibus linnas ažiotaaž. Kuid mürgised seemned olid külvatud ja mõnel pool tärkas ka oras.

TAMIL NADU PROHVET. DRAVIIDID AARIALASTE VASTU

Panthabemega, väga kõrges eas vanamees kohendas oma musta särki ja sirutas käed ette. Sealt, mööda kõnetooli ebakindlaid astmeid, tuli vanamehe juurde umbes viieaastane poiss. Must taksikoer nimega Ditto raputas korraks oma lalu kõrvu, hakkas vaikselt urisema ja vahtis küsivalt poissi. Taksikoer kuulus vanamehele, kuid too ei pööranud koerale praegu tähelepanu. Tema luitunud silmad jälgisid lihtsates raamides prilliklaaside tagant pinevalt poisi ebakindlaid samme. Poiss riivas kogemata musta lippu, mille keskel oli punane rõngas, ning kohmetus. Ditto vaatas valvsalt lippu ja poissi, tõstis oma nina kõrgele ja haukus imestusest mitu korda. Viimaks jõudis poiss vanamehe juurde ja ulatas talle kotikese, kus kõlisesid mündid.

«Härra Buddha,» alustas poiss pisut kogeldes. «Härra suur Buddha,» parandas ta. «Siin on 86 paisat, me kogusime need teie jaoks.»

«Tänan,» vastas vanamees lihtsalt. «Kuid ma ei ole Buddha. Sa eksisid.»

«Ma eksin tihti,» ütles poiss. «Ma hakkan nüüd minema.»

Vanamees keeras ringi ja otsis silmadega taksi. Ditto lamas päris poodiumi serval ja vehkis mustades särkides inimeste grupi ees edevalt oma karvase sabaga.

«Härra Ramaswamy,» lausus kõnetooli juures madala laua taga sirgelt istuv politseireporter. «Ma olen valmis, võite alustada.»

Vanamees silus habet, nihutas mikrofoni lähemale ja vaatas tolmusel tänavanurgal otse maas istuvate inimeste poole. Üksikud tuhmid laternad valgustasid istujaid ähmaselt. Seal, kus ristteele suubuvad tänavad pimedusse kadusid, võis aimata seisvat inimsalka. Selle kohal kõikusid ähmaste laikudena politseinike punakassinised turbanid.

Kummardudes mikrofoni kohale, ütles vanamees veidi tuhmi häälega:

«Seltsimehed! Naised, mehed ja lapsed!»

Politseireporteri tõmmu käsi haaras kiirustades puhta paberilehe.

Periyar Ramaswamy alustas kõnet.

«Hiljuti saime teada, et nõukogude kosmonaut lahkus kabiinist ja astus avakosmosesse. Nõukogude Liit sammub ühelt teaduse tippsaavutuselt teisele. Aga teie käite ühe templi juurest teise juurde. Preestrid-brahmaanid mõtlesid teie jaoks välja jumalad. Teie kummardate neid. Preestrid hoiavad teid vaimupimeduses. Mustad särgid, mida Draviidide Partei liikmed kannavad, on teie harimatuse ja vaimupimeduse sümbol. Ja selles teie harimatuses on süüdi brahmaanid.»

Inimesed kuulasid Ramaswamyt, ja paljude silmis oli näha eriline austustunne. Sest kõik nad kuulusid alamatesse kastidesse ja kõnet pidav apostlihabemega vanamees oli hulk aastaid ennastsalgavalt ja ustavalt kaitsnud nende huve ja võidelnud nende õiguste eest.

«Jah, kõiges on süüdi brahmaanid,» rääkis «apostel». «Just nemad takistavad Rahvuskongressi programmi täitmist ja tahavad meie maa ajalooratast tagasi pöörata. Just nemad toetavad reaktsiooni Indias, ekspluateerivad töörahvast. Brahmaanid on süüdi kõigis sotsiaalsetes pahedes.»

«Olge ettevaatlikud!» Ramaswamy tegi käega järsu hoiatava liigutuse. «Brahmaanid tahavad kukutada valitsust, nad tahavad taastada oma endise ülevõimu. Kui see aset leiab, pole teil tulevikku. Seda ei saa olema ka teie lastel. Olge valvsad!»

Politseiohvitser, vaadanud kella, hakkas kõnetooli juurde trügima.

«Kell on juba 10,» ütles ta sekretärile. «Koristage mikrofonid ära.»

Neil pingelistel hindi keele vastase agitatsiooni päevil ilmus korraldus, mis keelas pärast kella 10 õhtul miitingute pidamise. Mikrofonid koristati ära, kuid ükski koosolijaist ei lahkunud. Inimesed nihkusid kõnetoolile päris lähedale, Ramaswamy aga jätkas häält tõstmata kõnet. Politseinikud olid nüüd inimeste hulgas, kuulasid tähelepanelikult kõneleja sõnu ning noogutasid heakskiitvalt oma punakassiniste turbanitega.

Kell 12 öösel lõpetas Draviidide Partei liider oma kõne. Alustanud oli ta seda kell 8 õhtul. 4 tundi kõneles ta puhkamata, kõnetoolist lahkumata. Tavaliselt on see 86 aasta vanusele inimesele väsitav. Kuid Ramaswamy väsimust ei tunnis-

tanud. Mustades särkides inimesed tormasid kõnetooli juurde. Nad aitasid kõneleja püsti ja talutasid ta teda käe alt toetades kõnetoolist alla. Vanamehe jalad olid viletsad. Inimeste summ liikus aeglaselt suure Ramaswamy järel. Ta pandi autosse, ja see hakkas liikuma, tehes endale suure vaevaga teed.

«Suur,» ütles vanamehe kõrval istuv mustas särgis inimene, «teid kutsuti siia ühte majja õhtusöögile. Peremehel oleks heameel, kui te osutaksite talle seda au.»

«Õhtusöögile?» küsis Ramaswamy. «Kas ma ei ole siis veel õhtust söönud?»

«Ei ole.»

«Kuid on juba hilja, ja me tülitaksime häid inimesi.»

«Nad paluvad väga.»

«Hea küll.» Ja vanamees sulges väsinult silmad.

Auto kihutas mööda öise linna tühje tänavaid, ja punase rõngaga must lipp liperdas radiaatoril. Auto kannul jooksis mööda musta taevast punane kuuketas.

«Näib, et siin,» ütles autojuht, kui auto pööras kitsasse porisesse tänavasse, mille ääres asusid rivis väikesed lagunenud majad ja onnid. Ühes neist põles tuli. Maja peremees ootas lävel. Ramaswamy aidati autost välja. Lävel seisja tõmbas paigatud dhoti kõrgemale ja tõstis suured peod, millel olid selgesti näha krobelised rakumügarikud. Seejärel laskis põlved kõverasse ja tahtis külalise jalge ette «põrmu heita».

«Ei, ei,» hakkas Ramaswamy energiliselt habet väristama, «ära seda tee. Ma ei ole pühak ega jumal. Ära alanda ennast.»

Mees ajas põlved sirgeks ja Ramaswamy surus tema suurt kämmalt. Onnis oli otse muldpõrandal olevale niinematile pandud söök. Korralikud riisikuhilad rohelistel banaanilehtedel. See oli kõik, mida Madrase rikša suutis Suurele pakkuda . . .

Ramaswamy on üks eredamaid ja tähtsamaid tänapäeva Tamil Nadu kujusid. Teda nimetatakse «Suureks», «Buddhaks», «prohvetiks». Kuid kõlavatele nimedele vaatamata jääb Ramaswamy ikkagi kõigi heade omaduste ja puudustega tavaliseks inimeseks. Ja võib-olla ei ole kogu Tamil Nadus oma vaadetelt vastuolulisemat isiksust kui suur Ramaswamy.

Sündinud suurvabrikandi ja -mõisniku, ühe kõrgema nalkeride kasti ortodoksse esindaja perekonnas, hülgas ta traditsioonilise tee ja kujunes aja jooksul šuudrade — alamatesse, rõhutud kastidesse kuuluvate inimeste iselaadseks «apostliks». Oma ammendamatu võitlejaenergia suunas ta ühiskonna traditsiooniliste alustugede vastu, kastisüsteemi vastu, jumalate ja brahmaanide vastu. Ta oli Tamil Nadu lihtrahva omakasupüüdmatu teenimise eeskuju ja tegi seda jäägitult, tunnistamata mingeid kompromisse või järeleandmisi. Niisama kindlalt ei taganenud ta ka oma vigadest. Astudes välja Lõuna-India rõhutud enamiku kaitseks, vastandas ta Lõunat Põhjale, draviide aarialastele ning propageeris Dravidistani loomise kahtlase väärtusega ideed. Astudes välja kastisüsteemi vastu, kaitstes «alamrahva» õigusi, ei näinud ta tänapäeva ühiskonna klassistruktuuri. Selles ühiskonnas pidas ta ainsaks kurja juureks brahmaane. 10-aastaselt lahkus ta koolist, loobudes sellest traditsioonilisest haridusest, mida andsid kinnised india õppeasutused. 16-aastasena oli ta hinduismi ja hindu mütoloogia tundja. 19-aastasena, olles juba abielus, hakkas ta kastiseadusi teadlikult rikkuma, sõi ja jõi koos puutumatutega, kutsus külla «alamaid» inimesi. Ta võttis oma kolmeteistkümneaastaselt naiselt ära tali, sest luges seda abielus naise orjapõlve sümboliks. Keelas tal oma mehe jalgade pesemise, nagu seda tegid alandlikud hindu naised, ja nõudis, et ta sööks temaga koos kui samaväärne. Isa arvas, et poeg on ogaraks läinud, ja püüdis teda õigele teele suunata. Kuid konflikt perekonnas paisus suureks, ning 25 aasta vanune Ramaswamy katkestas isaga sidemed ja lahkus tema majast.

Ees oli tundmatu tulevik. Poolnäljas, ilma elatusvahenditeta, otsustas ta käia läbi «pühad» kohad. Ta arvas, et hindu «pühakud» — sadhud ja askeedid — on võimelised tema küsimustele vastama, suudavad aidata teda õigluse ja tõe otsimisel. Talle näis, et need, kelles peitub «jumala vaim», suudavad talle ainuõiget teed näidata. Ta läks Kalkutasse, sealt Benaresesse. Läks ühest «pühast» linnast teise, seltsis hulkuvate sadhudega, kannatas viletsust ja jagas nendega kehva öömaja ning kasinat toitu. Ramaswamy arvas, et tehes läbi sanijaside eluraskused, tasub ta sellega igasuguse ebaõigluse ja kurja eest. Tasub ja saab puhtaks. Selle maailma pori ei hakka talle enam külge. Kuid vähehaaval hakkas ta nägema ja mõistma midagi muud. Sadhud ja sanijasid ise ei olnud «puhtad». Enamik neist spekuleerisid jumala nime kasutades miljonite hindude harimatusega. Ta nägi, et «pühakud» on parasiitideks rahva elaval organismil. Nad olid laisad, moraalselt rikutud ja suhtusid põlgusega igasugusesse töösse. Nad nääklesid omavahel «kasulike» koh-

tade pärast, kasutasid ebaausaid võtteid populaarsuse saavutamiseks usklike seas, intrigeerisid üksteise vastu, olid ahned ja harimatud. Nad kordasid nagu papagoid mõttetult palvusi, mõtlesid nagu trikitegijad välja uusi rituaalseid üksikasju. Ahnuse tuluke süttis nende silmis, kui nad nägid, kuidas vask- ja hõbemündid kukuvad nende kaussidesse. Nad olid ebaausad ja uhkustasid naiivselt sellega, et on lihtinimestest kõrgemal ja jumalale lähemal. Kastisüsteemi nad ei põlanud, vaid vastupidi, pidasid sellest kramplikult kinni, teades hästi, et nende võim sellel ebavõrdsusel rajanebki. Ja Ramaswamy hakkas mõtlema, kuidas saab jumal kõike seda lubada. Kui ta seda lubab, siis ta pole jumal, vaid harilik inimene, samasugune kui sadhu, kes taotleb kavaluse ja pettusega enda austamist. Linna «pühakud» ja sadhud tapsid Ramaswamys usu jumalasse. Ta mõistis, et jumala on mõtelnud välja preestrid. Preestrid-brahmaanid. Ja ei andestanud neile seda enam iialgi. Just nemad olid süüdi rahva harimatuses, selles, et sellel maal puudub võrdsus. Ta ei otsinud enam sanijaside ja sadhude käest vastust sellele, mis teda vaevas. Ta ei otsinud enam õigust ja õiglust jumalate juurest.

Räbalais, kurnatuna, kehva tervisega tuli ta pärast ringirändamist koju tagasi. Tema isa oli surnud, ja nüüd oli ta koos vennaga hästiedenevate ja suurte ettevõtete pärija. Kuid ei vabrik ega mõis huvitanud teda. Ramaswamyt köitis ikka enam ja enam ühiskondlik tegevus. Mõne aja pärast valiti ta oma sünnilinna Erode munitsipaliteedi esimeheks. Ükski munitsipaliteedi liikmeist ei söandanud minna vaeste linnaosadesse, kui linnas puhkes katkuepideemia. Seda tegi ainult Ramaswamy. Ta käis kartmatult onnides, mille kohal heljus must surm. Lohutas nutvaid naisi ja lapsi, aitas sanitaridel matta koolnuid, otsis ruume täiendavate haigevoodite paigutamiseks. Sundis desinfitseerimismeeskonda teenindama linna kõige mahajäetumaid nurki. Veenis venda annetama suure summa raha võitlemiseks epideemiaga. Rahvuskongressi kohaliku komitee liikmed nägid, et munitsipaliteedi esimees ei ole hoopiski harilik inimene. Pärast epideemiat omandas ta linnas vaieldamatu autoriteedi. Siis leidiski aset Ramaswamy kohtumine Rahvuskongressi ühe juhiga — Rajagopalachariaga. Noil päevil Ramaswamy veel ei teadnud, et sellest kitsaste huulte ja mustade prillidega brahmaanist saab mõne aasta pärast tema vaenlane nr. 1.

Rajagopalacharia ei olnud Ramaswamy ühiskondliku tegevuse suhtes komplimentidega kitsi.

«Teie olete end näidanud kõigist kongressistidest paremini,» kõlas Rajagopalacharia ilmetu kudrutav hääl. «Meie võitleme selle õnnetu maa sõltumatuse eest. Rahvuskongressi juhtkonnal oleks hea meel, kui teie osutaksite seda au ja hakkaksite meie organisatsiooni liikmeks.»

«Au?» naeratas Ramaswamy. «Minu arvates teeb see au minule. Ma jälgin ammu Gandhijit. Mulle meeldib, et ta astub välja puutumatute kaitseks.»

Kerge muie libises üle Rajagopalacharia huulte. Kuid Ramaswamy seda ei märganud.

«Vaadake, kõige tähtsam ei ole ju see — võitlus puutumatusega. Kõige tähtsam on sõltumatus.»

«Muidugi, muidugi,» tegi Ramaswamy vestluskaaslase suunas järsu liigutuse. Too taganes ettevaatlikult. «Ainult sõltumatus aitab meil likvideerida kastisüsteemi pahed. Kuid on hea, et Rahvuskongress hakkab juba nüüd kastisüsteemi vastu võitlema.»

Ja jälle libises vaevumärgatav muie üle Rajagopalacharia huulte.

Niiviisi sai Ramaswamyst kongressist.

Indias aga olid lähenemas tähtsad sündmused. Imbusid läbi kuuldused, et kaugel Venemaal on ülestõusnud rahvas kukutanud tsaari ja võtnud võimu enda kätte. Kord siin, kord seal puhkesid stiihilised rahutused. Raudteedel liikusid ešelonid karistussalkadega. Inglise ametnikud kartsid pärast päikeseloojakut tänavaile ilmuda. Ja kõige krooniks oli kogu maad liikvele panev teade Amritsari veresaunast. Gandhi kuulutas välja kodanike sõnakuulmatuse kampaania. Ramaswamy asus Lõuna-Indias protestikampaania etteotsa. Noil päevil võis teda näha kõikjal: demonstrantide keskel, koos piketeerijatega inglise kaupu müüvate poodide juures, miitingutel kõnelemas, streikijate esiridades. Hiljem viis ta läbi teise sõnakuulmatuse kampaania. Ta ei säästnud ennast ega vahendeid, mis tal olid veel järel isa pärandusest. Aastal 1920 sai temast Rahvuskongressi Tamil Nadu komitee president. Ta püüdis jõuda kõikjale ja aidata kõiki. Kui Travancore'i vürstiriigis (Keralas) algas kampaania puutumatute õiguste kaitseks, selgus, et juhid on arreteeritud. Ramaswamy läks sinna, et võtta juhtimine enda kätte. See, kuidas Ramaswamyt Trivandrumis vastu võeti, tekitas kohalike kongressistide hulgas segadust ja hämmastas ülimal määral ka teda ennast. Aueskordi saatel sõitis talle vastu maharadža minister. Ramaswamy ees avati pärani lakeeritud autouks, millel ilutses maharadža vapp, ja protestikampaania juht uppus

siidpatjadesse. Teda viidi läbi tänavate kui tähtsat riiklikku külalist, ja punaste turbanitega valvurid avasid nende ees palee väravad. Ta juhatati kõrgesse sammassaali, kus istus troonil maharadža. Suur briljantpross sädeles tema turbanil. Ramaswamyt nähes kergitas maharadža oma lihavat keha trooni patjadelt ja ulatas talle armulikult käe. Kuid tähtis külaline ei märganud kätt. Trooni jalamil istuvad õukondlased hakkasid ärevalt sosistama. Näis, et maharadža ei pöörranud intsidendile tähelepanu.

«Mul on hea meel tervitada oma vana sõbra poega oma valdustes,» kudrutas ta meelitlevalt.

Siinkohal tuli Ramaswamyle meelde, et isa oli mitmel korral kiidelnud tähtsa tutvusega. Vaat milles on asi! Ta oli arvanud, et teda arreteeritakse, kuid selle asemel võtab teda vastu valitseja ise ja osutab temale külalislahkust. «Maharadža sõber! Kes pärast seda tahaks siin minuga tegemist teha?» Ta taipas, et oli sattunud oskuslikult seatud lõksu. Vürst naeratas endistviisi.

«Sa võid elada minu palees, nii kaua kui tahad.»

«Ma ei tulnud siia mitte selle pärast,» vastas Ramaswamy järsul toonil.

Maharadža naeratus muutus sunnituks, rasvavoltidesse uppunud silmad aga vaatasid nüüd kurjalt ja ärritatult. Ta andis õukondlastele märku, et nad lahkuksid. Need tõusid vastu tahtmist püsti ja lonkisid omavahel sosistades troonisaalist välja.

«Niisiis, milleks sa siia tulid?»

«Tulin võitlema.»

«Kelle vastu?» maharadža paks huul jäi rippu, kuid silmad vaatasid kalgilt.

«Teie vastu,» vastas «külaline». «Kogu teie ebaõiglase alamkastide rõhumise süsteemi vastu.»

«Ah nii! Ma ei soovitaks sul seda teha.»

«Seda ma otsustan juba ise,» teatas Ramaswamy jultunult. «Te võite mind arreteerida.»

«Noh, seda ma jõuan veel teha,» maharadža plaksutas käsi. Ilmus vaikiv valvur.

«Juhi ta välja. Las läheb oma teed. Ilmnes, et pole see inimene.»

Ramaswamy ei olnud palee jaoks «see inimene». Mõne päeva pärast ta arreteeriti. Tal tuli ikkagi kasutada Travancore'i maharadža külalislahkust. Kuid see ei olnud palee, vaid vürsti haisev ja rõske vangla. Seal oli ta mitu kuud . . .

Kahekümnendad aastad õpetasid Ramaswamyle palju. Ta

sai aru, et Rahvuskongressis pole kõik korras. Mõnikord puudus ühtne tegevusjoon. Mõõdukad kartsid massilist võitlust ega tahtnud «pööbliga» tegemist teha. Kodanike sõnakuulmatuse kurnavaile ja ohtlikele kampaaniatele eelistasid nad inglise valitsusele petitsioone sepitsevate, hästiriietatud ja haritud inimeste istungeid. Tamil Nadus oli mõõdukate eesotsas Annie Besant. Juhtumisi oli enamik neist brahmaanid. Ramaswamy ründas ägedalt Besanti ja mõõdukaid. Brahmaanid muigasid põlastavalt ja rääkisid, et mittebrahmaanist president head ei too. Poliitiline võitlus hakkas omandama kastilahkhelide varjundit. Brahmaan — mittebrahmaan. Enamik brahmaane olid jõukad, Rahvuskongressis toetasid nad mõõdukaid. Enamik mittebrahmaane olid vaesed. Rahvuskongressis esindasid nad radikaalset tiiba. Niiviisi hakkas Ramaswamy sotsiaalsete vastuolude asemel üha enam nägema kastivastuolusid. Presidendi poliitilised vastased hakkasid teda süüdistama brahmanismivastases meelelaadis ja kogukondlike lahkhelide õhutamises. Olukord Tamil Nadu Rahvuskongressis teravnes nn. gurukulami loo tõttu. Tirunelveli distriktis asutati Rahvuskongressi kaasabil iselaadi instituut — «gurukulam» — muistse India analoogiliste instituutide eeskujul. Üliõpilased õppisid seal filosoofiat ja hinduismi. Üliõpilaste kasvatamisel pöörati suurt tähelepanu patriotismitunde arendamisele. Instituudi etteotsa pandi brahmaan V. S. Aiyer. Mõne aja pärast selgus, et brahmaanidest üliõpilastel oli seal privilegeeritud seisund. Neil oli parem toit, neile anti ühiselamus paremad toad. Mittebrahmaanidel ei lastud brahmaanidega suhelda, et mitte määrida teist korda sündinute kõrge kasti «puhtust». Tamil Nadu progressiivses üldsuses tekitas «gurukulamis» kehtiv kord pahameelt, Ramaswamy aga keeldus instituudi finantseerimisest. Ta nõudis, et brahmaanid ja mittebrahmaanid vähemalt üheskoos palvetaksid. Kuid «gurukulamis» jäi kord endiseks, ja Ramaswamyl tuli rakendada tema vastu ühiskondlikku arvamust. Selle tulemusena instituut suleti. Brahmaanidest kongressistid talle seda ei andestanud. Protesti märgiks lahkus terve rühm eesotsas Rajagopalachariaga Rahvuskongressi komitee koosseisust. Sellest ajast peale luges Rajagopalacharia Ramaswamyt oma peavaenlaseks. Viimane vastas sellesamaga. Niiviisi omandasid lahkhelid mõõdukate ja radikaalide vahel Rahvuskongressis mittebrahmaanide ja brahmaanide vahelise võitluse iseloomu.

Sellest ajast peale töötas Ramaswamy mõte ainult ühes suunas. Brahmaanid moodustavad Tamil Nadu elanikkonnast

kõigest kolm protsenti, rääkis ta, Rahvuskongressis aga kuuluvad neile kõik juhtivad ametikohad. Ja Ramaswamy nõudis Rahvuskongressi juhtkonna viimist vastavusse selle proportsiooniga. Mõõdukad mõistsid, mis neid sel puhul ähvardab. Nad lükkasid kõik Ramaswamy resolutsioonid tagasi. Aastal 1925 astus Ramaswamy Rahvuskongressist välja. Sellest ajast peale sai tema peaeesmärgiks võitlus brahmaanide vastu. Tema jaoks kujutasid nad endast kõigi pahede sümbolit. Brahmaan on mõõdukas poliitikas, on jõukas ekspluataator, on kõigi hinduismi varjukülgede edasikandja, kes holab miljoneid inimesi vaimupimeduses, on kastisüsteemi kaitsja ja igavesti kestva ebavõrdsuse propageerija. Sõltumatuse eest võitlemise ideaalid tõi Ramaswamy ohvriks kastilahkhelidele. Olles küll progressiivselt mõtlev inimene, jäi ta endiselt iidsete traditsioonide orjaks, ei suutnud neist üle olla, ei suutnud näha sotsiaalseid vastuolusid, mis võtsid mõnikord kastikonfliktide kuju. Ta valis vale tee ja jäi sellele truuks lõpuni. Selles ongi tema kui poliitikategelase tragöödia, selles on tema vastuolulisus. Tamil Nadu prohvet muutus pikkamisi valeprohvetiks ega märganud seda ise.

Astunud välja Rahvuskongressist, pani ta aluse «eneseaustamise liikumisele». Sellel liikumisel oli selgekujuline brahmanismivastane kogukondlik iseloom. Ramaswamy astus välja kastisüsteemi vastu, tegelikult aga soodustas selle säilimist. Konsolideerides oma liikumise ümber alamaid kaste, arendas ta neis eeskätt kastisolidaarsustunnet. Vastupidiselt oma vaadete loogikale ühines ta Liberaalse Föderatsiooniga, nn. Justice Partyga (Õigluse Parteiga) üksnes selle tõttu, et see oli mittebrahmaanlik. Teda ei häirinud see, et see partei oli veelgi mõõdukam kui Tamil Nadu Rahvuskongressi «brahmanistlik» juhtkond. See partei taotles omavalitsust Briti impeeriumi raames. Teda ei häirinud, et partei esindas Tamil Nadu suurmõisnike ja kaupmeeste huve, kes seda parteid ka finantseerisid. Sõna «mittebrahmaan» omandas Ramaswamy jaoks maagilise jõu. Nagu võlukardin varjas see tema eest niihästi vihatavat poliitilist mõõdukust, orjalikku alistumist inglise võimudele kui ka Liberaalse Föderatsiooni jõuka ladviku ekspluateerimistulusid. Kõike seda ei andestanud ta üksnes brahmaanidele. Tema hinge haaras kriis, millest ta ei suutnud leida väljapääsu. Ta tundis, et tema vaadete harmoonilises süsteemis on kuskil pragu. Ta oli ummikus. Kuidas sellest välja pääseda? Kuidas vältida kohut oma südametunnistuse üle? Kes selles maailmas võib teda aidata?

Lahendus saabus iseenesest. On olemas maa, kus probleemid, mille üle ta pead murrab, on lahendatud. Selleks maaks oli Nõukogude Venemaa. Ramaswamy ei varjanud iialgi oma sümpaatiat Oktoobrirevolutsiooni vastu. Ta rääkis sellest valmustusega. Aastal 1931 lahkus 52-aastane Ramaswamy Madrasest. Paljud teadsid, kuhu ta läks. Ateenas õnnestus tal ühendusse astuda kreeka kommunistidega. Need aitasid tal istuda aurikule, mis läks Odessasse. Niiviisi sattus Ramaswamy Moskvasse. Seal öeldi talle, et Nõukogude valitsus peab teda oma külaliseks . . .

Mõne päeva pärast võttis teda vastu NSV Liidu Kesktäitevkomitee esimees Mihhail Ivanovitš Kalinin. Ramaswamy teadis, et sellel kõrgel ametikohal olev inimene oli lihtsa talupoja poeg. «Puutumatu,» mõtles ta, kui astus Kalinini kabinetti. «Puutumatu» tuli Ramaswamyle vastu, naeratades kavalalt oma pügatud habemesse. Nad vestlesid väga kaua. Kabineti akna taga oli kätte jõudnud varane Moskva hämarik, külaline Tamil Nadust aga kuulas ikka veel Kesktäitevkomitee esimeest. Teda üllatas Kalinini lihtsus, heatahtlikkus ja huvitatus kõigest. Nüüd ta mõistis, et Nõukogude Liitu sõites ta ei olnud eksinud. Näib, et siit leidis ta selle, mida oli otsinud kogu eluaeg, — võrdsuse. Siin ei olnud rikkaid ja vaeseid. «Puutumatud» juhtisid riiki. Ühiskondliku positsiooni võitsid inimesed kätte iseenda tööga. Jumal ei valitsenud nende mõistuse üle.

Ja ta otsustas sellel maal võimalikult rohkem ringi vaadata. Teda aidati selles. Tuntud inimestest said tema sõbrad. Jemeljan Jaroslavski külastas teda tagasihoidlikus hotellitoas. Linn järgnes linnale: Moskva, Leningrad, Bakuu, Tbilisi, Sotši . . . Ta külastas vabrikuid ja kolhoose, koole ja haiglaid, teadusasutusi ja kunstikeskusi. Tema tarmukus hämmastas. Ta magas ööpäevas ainult mõni tund. Teda huvitas kõik. Ta vestles poliitikategelaste ja filosoofidega, õpetajate ja kirjanikega, kunstnike ja teadlastega. Ta nägi, kuidas kümned miljonid inimesed töötavad ennastsalgavalt oma kodumaa heaks, ja selle töö tulemused olid suured. Talle meenusid Benarese sadhud ja see tegi talle viha. Kas nemad võiksid pretendeerida tõe tundmisele? Nüüd ta teadis, kust võib leida tõde. Esimese mai miitingul paluti teda kõnet pidada. Ta rääkis rõhutud Indiast, tema rahva õigusetusest ja vaesusest. Mitu tuhat inimest kuulas teda hinge kinni pidades. Mõningate silmis nägi ta pisaraid. Ja siis vilksatas tal peast läbi mõte. Nad tunnevad kaasa seetõttu, et kuulusid ise kunagi «alamrahva» hulka. Nad on «mittebrahmaanid».

Kolm Venemaal oldud kuud tundusid talle kogu eluajana.

Tema unistuste ajana. Ta ei tahtnud sealt enam lahkuda. Ta pöördus valitsuse poole palvega anda talle Nõukogude kodakondsus. Kuid teenimatu kahtlustuse vari järgis teda. Talle öeldi ära. Ta ei solvunud ega kibestunud. Kõike head, mis ta nägi, ei saanud halb rikkuda. Ta sõitis ära meie sõbrana ja jäi selleks kogu elu.

Kaugel Madrases hakkas ta Venemaast artiklit kirjutama. Need olid Tamil Nadus esimesed trükiread, mis jutustasid tõtt sellest suurest maast. Ramaswamy kirjutas esimesest ja teisest viisaastakust, kolhoosidest, nõukogude demokraatiast. Avaldas raamatu «Lenini vaated religioonile» ja brošüüri kommunismi filosoofia kohta. Esines miitingutel ja koosolekutel. Ta teadis, et tema pea kohale kogunevad juba pilved, kuid jätkas jutustamist Nõukogude Venemaast selle päevani, mil tema maja künnisele ilmus inglise politseiohvitser.

«Olete arreteeritud, härra Ramaswamy,» ütles ta viisakalt, mängeldes ratsapiitsaga. «Me ei tahtnud teid otsekohe puudutada, te olete kahjuks liiga populaarne. Pealegi ootasime, et te muudate meelt.»

Kohus oli kiire ja ebaõiglane. «Kommunismi ja Nõukogude Venemaa aktiivse propageerimise eest üheksa kuud ranget vanglakaristust,» kõlas kohtuotsus.

Ramaswamy tõttu hakati isegi Liberaalset Föderatsiooni «kommunismimeelseks» pidama. Kuid föderatsiooni iseloom polnud muutunud. Ta oli endiselt «brahmanismi vastu». Nii nagu Ramaswamy isegi. Olukorra keerukus Tamil Nadus ja Ramaswamy kui poliitikategelase enda vastuolulisus ei võimaldanud tal ummikust pääseda. Ta lihtsalt sundis ennast sellele mitte mõtlema. Aastal 1938 sattus ta kolmandat korda vanglasse. Juhtunu otseseks süüdlaseks oli tema ammune vaenlane Rajagopalacharia. Koos Ramaswamyga arreteeriti kaks ja pool tuhat inimest, kes olid osa võtnud protestikampaaniast hindi keele kui kohustusliku õppeaine kehtestamise vastu Tamil Nadu koolides. Rajagopalacharia oli tollal kongressistliku valitsuse eesotsas, mis formeeriti pärast Rahvuskongressi võitu 1937. aasta valimistel. Ramaswamy pidas Rajagopalachariat, kes oli andnud käsu tema arreteerimiseks, eelkõige brahmaaniks, mitte aga Rahvuskongressi parempoolse tiiva esindajaks. Ja Ramaswamy hakkas uuesti brahmaane ründama. Antibrahmanismi probleem hakkas tal aegamisi võitma laiemaid piirjooni ning kasvas üle draviidide ja aarialaste probleemiks. Aarialased on tulnukad, vallutajad. Hindi keel on nende keel. Ta unustas, et inglise keel, mille vastu ta ei protestinud, oli samuti tulnukate ja vallutajate

keel. Kuid inglaste hulgas polnud brahmaane, ja sellel oli tema jaoks suur tähtsus. Aarialased ja draviidid. Rõhujad ja rõhutavad.

Ta hakkas kirjutama kommentaare india eepose «Ramajana» kohta. «Ramajana», kirjutab ta, kajastab aarialaste ja draviidide võitlust. Seal pole jumalaid, seal tegutsevad haritlikud surelikud. Seetõttu ei saa «Ramajanat» pühaks raamatuks pidada. Selle vastu on raske vaielda. Kuid edasi on kommentaarid täis vastuolusid. «Ramajanal» puudub ajalooline väärtus, väidab Ramaswamy, sest selle on kirjutanud brahmaanid. Seal on jumalustatud aarialasi eesotsas tsaar Ramaga ning halvustatud draviide. Draviide on kujutatud kurjade vaimudena — rakšasitena, nende juhti Ravanat aga nimetatakse deemoniks. Ramaswamy tendentslik kriitika viis vastupidisele tulemusele. Aarialased leidsid halvustamist, draviidid aga ülistamist. «Ramajana» peakangelaste mitmepalgelisi inimloomuseid, mis olid kujunenud teatud ajaloolistes tingimustes ja kandsid endal tolle iidse ajajärgu pitserit, käsitas Ramaswamy tänapäeva moraali vaatepunktist. Kangelaste inimlik ja ajalooline tõepära sattus ebaõiglase ja väheobjektiivse kriitika tule alla. Nii näiteks on Ramal, peakangelasel, Aijodhi valitsejal, ainult negatiivsed omadused. Ta on mitmenaisepidaja (kuigi mitmenaisepidamist tollal pahaks ei peetud), umbusklik, võimuahne, julm, ei austa naisi, kõige tähtsam aga — sureb kui lihtsurelik.

Rama isa Dasaratha on lodev mitmenaisepidaja. Sita, Rama naine, on ebaseaduslikult sündinud, on Ramast vanem, tülitseb Rama perekonna liikmetega, koketeerib Ravanaga ja läheb Rama juurest ära omal tahtel, olles armunud sellessesamasse Ravanasse. Bharata, Rama vanem vend, ei austa oma isa. Lakšmana, noorem vend, ei austa samuti isa ja tahab teda isegi tappa. Ta on julm, vahetevahel aga tükib ebavääriliselt ligi Sitale. Rama lähim sõber Sugriva reetis oma venna, Hanumant aga tappis palju süütuid inimesi, kui ta Ravanat taga ajades pani põlema Lanka (Tseiloni) saare. Seevastu Ravana, kes esindas draviide, oli Ramaswamy arvates kõigi vooruste kandja. Ta oli suur pühak, pühade raamatute seletaja, kummardas draviidide jumalat Šivat, austas naisi ega tükkinud neile ligi.

Oma kommentaaris laitis Ramaswamy aarialaste kultuuri ja vastandas sellele iidsemat, draviidi kultuuri. Sellele, et mõlemad kultuurid sajandite vältel teineteist mõjustasid, sellele, et praegu on mõnikord raske eraldada india kultuuris puht draviidi või puht aaria elemente, Ramaswamy tähele-

panu ei pööranud. Ta ei püüdnud rõhutada seda ühist, mis Indiat ühendab, vaid seda, mis teda lahutab. Aarialased olid tema arvates kastisüsteemi alustugi, ja sellest oli küllalt, et taunida nende kultuuri üldse. Põhja-Indias tekkisid monopolistliku suurkodanluse grupid, ja sellest piisas Ramaswamyle, et süüdistada Põhja-Indiat Lõuna ekspluateerimises. Ramaswamy iga esinemise tagant võis kuulda lõunaindia kesk- ja väikekodanlaste — mittebrahmaanide häält. Kuid ise ta seda häält ei kuulnud ja oli siiralt veendunud, et kaitseb kõigi «mittebrahmanistlikesse» kastidesse kuuluvate, rõhumise all kannatavate draviidide huve. Ta ei tahtnud näha ühiskonna jagunemist klassideks, ja see maksis talle kätte. Temast sai lõunaindia kodanluse kaitsja, selle jõuka ladviku kaitsja, kellega ta ei tahtnud tegemist teha.

Aastal 1944 reorganiseeris ta igasuguse autoriteedi kaotanud Liberaalse Partei Dravida Kazhagamiks — Draviidide Parteiks ja sai selle eluaegseks presidendiks. «Draviidlik liikumine,» kirjutas ta, «kujutab endast usulis-sotsiaalset organisatsiooni, mille eesmärgiks on ühiskonna taastamine humaansel ja ratsionaalsel alusel.» Tegelikult eksis ta rängalt. Draviidlik liikumine ammutas oma elujõudu Põhja- ja Lõuna-India kodanluse vaheliste üha kasvavate vastuolude kahtlasest ja räpasest allikast. «Põhi ei tohi kauemini ekspluateerida Lõunat,» väitis ta. «Tuleb luua iseseisev Dravidistani riik. Lõuna-India oli enne inglise vallutajate tulekut iseseisev. Toonane iseseisvus tuleb taastada. Meil on rikkalikud ressursid, me peame neid ise kasutama.» Ebaõigelt valitud tee tõttu süvenesid tema vead ja eksiarvamused aja jooksul veelgi. Draviidlik liikumine omandas puht natsionalistliku ja separatistliku iseloomu. Ja kurikuulsal «antibrahmanismil» ei olnud seal kaugeltki mitte viimane koht.

Ramaswamy oli väsimatu. Miitingud, koosolekud, demonstratsioonid. Apostlihabemega inimest tunti Tamil Nadus kõikjal. Alamkastide liikmed nägid temas oma päästjat, uut Buddhat. Teda pooldasid maata talupojad ja kirjaoskamatud töölised, üliõpilased ja väikekaupmehed, rikšad ja sadamatöölised. Nad vaatasid lootusrikkalt oma prohveti poole, korrates vaimustatult tema sõnu: «Mingu aarialased ära, jätku brahmaanid meid rahule, moodustatagu «Dravidistan».» Dravidistan, «humaanne ja ratsionaalne ühiskond», kus kõik draviidid on vabad ega tunne nälga. Nad ei mõistnud, et nende ekspluateerijad — draviidi kodanlus ja mõisnikud — jäävad Dravidistani. Keegi ju ei nõudnud, et nad lahkuksid . . .

Ja ikkagi tõi Ramaswamy sellesse liikumisse oma eetilised normid. Prohvet kui isiksus jäi endiselt puhtaks. Olles ühe Tamil Nadu suurema partei president, ei taotlenud ta poliitilist võimu. Suur Ramaswamy rahuldus võimuga rõhutud ja õigusteta inimeste südamete ja vaimu üle. Ta ei tahtnud endale raha. Kõik, mis tal oli, andis ta heldelt ära Draviidide Parteile. Ta taunis kodanlikku demokraatiat ega soovinud osa võtta valimistest. Teda ei huvitanud koht ei seadusandlikes kogudes ega parlamendis. Ta astus välja võimu pärast võitlevate parteide vastu, sest võim, väitis ta, loob uue sotsiaalse hierarhia, sünnitab ebavõrdsust. Kuid need, kelle huve ta kaitses, mõtlesid teisiti. Draviidlik kodanlus vajas nii võimu, raha kui ka uut sotsiaalset hierarhiat. Saabus hetk, mil suure Ramaswamy ja osa tema poolehoidjate eetilised põhimõtted sattusid lepitamatusse vastuollu draviidlikust liikumisest osavõtjate enamiku huvidega. Vanad tööprintsiibid ja absoluutne «antibrahmanism» ei rahuldanud enam Tamil Nadu kesk- ega väikekodanlust. Maa iseseisvaks saamine muutis poliitilist olukorda. Kuid Ramaswamy ei tahtnud parteis midagi muuta. Aastal 1949 jäi ta vähemusse. Draviidide Partei jagunes kaheks. Need, kes ei olnud Ramaswamyga nõus, asutasid Dravida Munnetra Kazhagami — Draviidide Progressiivse Partei. Tulevik kuulus sellele. Kuid see on juba omaette lugu. Draviidide Parteisse jäi mõnikümmend tuhat suure Ramaswamy poolehoidjat. Kuid see teda ei heidutanud.

Aastal 1952 tuli osariigis uuesti võimule Ramaswamy vihatud vaenlane ja eakaaslane Rajagopalacharia.

«Brahmaanid tahavad saada iseseisva riigi peremeesteks. Olge valvsad. Te ei tohi seda lubada,» kõlas jälle Ramaswamy hääl miitinguil.

Teda toetasid need, kes pidasid Rajagopalachariat reaktsionääriks. Ja 1954. aastal vaenlase nr. 1 kabinet langes. Osariigi peaministriks sai Kamaraj. Ta kujundas «mittebrahmanistliku» valitsuse. Ramaswamy isikus omandas see valitsus tulise poolehoidja. Ta materdas selle valitsuse vaenlasi ja oli halastamatu, kui nendeks olid brahmaanid. «Brahmaanid on sotsialismi vastu,» kuulutas ta. «Nad astuvad välja Rahvuskongressi sotsialistliku programmi vastu, Kamaraji valitsuse edumeelsete abinõude vastu.» Ja jälle süüdistas ta brahmaane kõigis osariigi raskustes ja korralagedustes.

Kõnedelt ja ajaleheartiklitelt läks ta üle tegudele. «Mis õigusega mõnitavad põhjaindialased Ramlila püha ajal draviidide Ravanat? Miks põletatakse tema kujutisi?» küsis ta.

Ja vastuseks põletas mustades särkides mitmetuhandeline rahvahulk Rama kujutisi. Kadugu kõikjalt sõna «brahmanistlik», kuulutas ta. Ja tänavatele nn. brahmanistlike restoranide ette siginesid mustades särkides piketeerijad. Neile selgitati, et sõnal «brahmanistlik» on traditsiooniline tähendus, et tegemist on ainult hotelli või restorani vegetaarse köögiga, et neid restorane külastavad ka mittebrahmaanid. Kuid selgitused ei aidanud. 200 piketeerijat piirasid «brahmanistlikku» «Murali» kohvikut Madrases, ja, hoides üksteise käest kinni, ei lasknud sinna mittebrahmaanidest külastajaid. Kampaania muutus absurdseks. Draviidide Partei ise piiras mittebrahmaanide tegevust. Kui suur Ramaswamy tõotas Kamarajile, et põletab ära rahvuslipu, kui osariigis kehtestatakse hindi keel — põhjaindialaste ja aarialaste keel, mõistis viimane, et see pole tühipaljas ähvardus. Ta teadis, et Ramaswamy viib iga asja lõpuni. Olles küll väikese partei president, oli Ramaswamy küllalt tugev ja võimukas, et alustada üldist agitatsiooni mittebrahmaani Kamaraji Rahvuskongressi eest, ja see agitatsioon kandis vilja. Aastal 1964 sai Kamarajist Rahvuskongressi esimees. «Rahvuskongress muutub mittebrahmanistlikuks organisatsiooniks,» rääkis Ramaswamy. «Nüüd tuleb meil teda ja tema programmi toetada.» Ta sai siis 85-aastaseks, kuid oli endiselt energiline, liikuv ja võis kõnelda miitinguil mitu tundi ühtejärge.

Kitsas tänavakeses peamagistraali Mount Roadi lähedal asub lihtne kahekorruseline maja. Kui Ramaswamy on Madrases, elab ta harilikult seal. Selles majas ma kohtusingi suure Periyariga. Mind viis tema juurde Draviidide Partei ajaleht «Vabadus» toimetaja. Mulle tuli vastu halli habemega, tüsedavõitu rauk. Lihtsates traatraamides prilliklaaside tagant vaatasid mind ootamatult noored silmad.

«Astuge edasi, astuge edasi, seltsimees,» ütles Ramaswamy, surudes tugevasti minu kätt. «Ma ootasin teid. Inimesed teie maalt külastavad mind harva. Kuid mul on alati neist heameel.»

Tõmmates paljad jalad enese alla, istus ta laiale puuvoodile.

«Hea, et tulite. Brahmaanide pärast ei tea teistest maadest pärit inimesed meist tõtt. On ju peaaegu kõik ajalehed osariigis nende käes. Meil on ainult kaks kasti — brahmaanid ja mittebrahmaanid. Rõhujad ja rõhutavad. Ja nad ei lepi teineteisega iialgi.»

«Kuid võib-olla on olemas mingi tee leppimiseks,» vaidlesin vastu. «Nüüd juhtub ju sageli, et kastiseisund ei vasta sotsiaal-majanduslikule seisundile.»

«Ei ole,» vastas Periyar kindlalt. «Niisugust teed pole olemas. Ma olen seda otsinud aastakümneid. Kuid brahmaan jääb alati brahmaaniks. Võtame näiteks Draviidide Progressiivse Partei. Kunagi olid nad kõik koos minuga. Nüüd aga laulavad koos brahmaanidega üht ja sama laulu. Ja võtavad endi hulka isegi musulmane ja kristlasi. Ma ei taha nendega tegemist teha. Nad reetsid meie põhimõtted.»

«Kui palju on teie parteis liikmeid?» küsisin.

Ramaswamy jäi mõttesse, hõõrus kõrget laupa ja kutsus sekretäri.

«Ole hea, too nimekirjad,» palus ta. Ja minu poole pöördudes naeratas kohmetult: «Olen millegipärast hakanud arvusid unustama.»

Sekretär tõi mitu paksu kontoriraamatut ja asetas need voodile Periyari kõrvale. Too võttis ühe neist, avas ja hakkas vanamehelikult ägisedes midagi endamisi pomisema. Kõik see ei vastanud päriselt minu kujutlusele poliitilise partei liidrist. Kuid järgmisel hetkel ma mõistsin, et see «kodusus» Periyari parteilises asjaajamises ei ole juhuslik. Partei oli tema kodu ja kogu tema elu. Väljaspool seda ta ei eksisteerinud. Seepärast vedaski sõrmega mööda parteinimekirju nii koduse lihtsusega, voodil istudes, üks Tamil Nadu suuri poliitikategelasi.

«Kohe, kohe,» rääkis ta nagu iseendale, «saame kätte õige arvu.» Ta tõstis raamatult silmad, «60 000. On jäänud järele ainult 60 000. Ja tuhat parteiosakonda kogu Tamil Nadus.»

«Jah, nii see on,» kinnitas sekretär teenistusvalmilt.

«Kas teie ka ei mäletanud, kui palju on parteis liikmeid?» küsisin temalt.

«Mäletan,» ütles sekretär kohmetult, «kuid asi on selles . . .»

Ja ma sain aru, et Periyar on harjunud kõike ise tegema.

«Aga kuidas seal, Moskvas, lood on?» küsis vanamees ootamatult, oma lopsakasse apostlihabemesse mõtlikult naeratades.

«Te ei tunneks teda ära,» vastasin. «Pärast teie külaskäiku on ju möödunud nii palju aastaid.»

«Jaa-jaa,» elavnes Ramaswamy, «on möödunud nii palju aastaid, aga ma mäletan kõike, nagu oleks see olnud eile. Mäletan tuba võõrastemajas «Novaja Moskva», Punast väljakut ja punalippude merd esimese mai demonstratsioonil. Siis ma olin tõepoolest väga õnnelik. Niisugune asi ei unune.

Moskva . . .,» seda sõna hääldas ta hoolikalt. «Mul oli seal tõlk, sümpaatne ja tark tütarlaps. Siina Pilikina,» ütles ta ootamatult ladusalt. «Näete, oma partei liikmete arvu unustasin, aga Siinat pole unustanud,» muigas Ramaswamy kelmikalt ja veidi kurvalt. «Arvatavasti on ta nüüd juba vana.»

«Arvatavasti,» nõustusin, «kui ta veel elus on. Aga kui vana teie olete?»

«Kaheksakümmend viis.»

«Kaheksakümmend kuus,» parandas teda sekretär.

«Jah, jah, kaheksakümmend kuus,» hakkas Ramaswamy naerma, «tahtsin teie ees paista nooremana, ja ütlesingi kaheksakümmend viis. Aga mind paljastati kohe. Moskvas olin ma veel päris noor. Ja kõik olid seal noored. Kuidas ma küll tahtsin jääda sinna alatiseks. Kuid midagi ei tulnud välja. Praegu ma seda ei kahetse. Olen ausalt teeninud oma kodumaad ja teinud kõik, mis oli minu võimuses. Endale pole mul mitte midagi tarvis.»

«Härra Ramaswamy,» tuletati talle meelde, «poole tunni pärast algab miiting.»

«Jah, jah,» noogutas ta. «Mäletan. Täna räägin ma neile tingimata Moskvast ja teie maast.»

Ta tõusis vaevaliselt püsti, surus minu kätt ja läks aeglaselt, raskelt astudes väljapääsu poole. Ta oli ikka veel prohvet . . .

PUNANE JA MUST

Pika, tolmuse, kõnniteedeta tänava mõlemat külge palistavad madalad, luitunud, palmilehtedega kaetud majad ja hütid. Siia ja sinna majade ja hüttide vahele on poetatud üksikuid poekesi. Majade taga kõrguvad rasvasest tolmust mustunud õlitsisternid. Vilgas, kibeda suitsu pilvedesse mähkunud väike vedur liigub kogu aeg mööda sadamasse viivat kitsarööpmelist raudteed. Raudtee ääres asuvatest suitsunud töökodadest kostab vahetpidamatult kopsimist. Onnide lähedal parandavad tõmmunahalised niudevöödega inimesed otse maapinnale asetatud võrke. Tänaval jooksevad ringi paljasjalgsed räbalais jõmpsikad, kes ei tea, mis on kool, ega tea, mis on täis kõht. Selles tänavas, kus igaüks tunneb kõiki, kujutab iga uue inimese ilmumine endast sündmust. Ja kõigepealt jõmpsikatele. Praegugi tormavad nad kisades kitsasse porisesse põiktänavasse. Mõne hetke pärast ilmub sealt rühm inimesi. Neist kaks kannavad puna-musti lippe. Nende järel

longib, saba sorus, ebamäärast värvi koer. Koera kaelarihma külge on kinnitatud puna-must lipp. Jõmpsikate jõuk, hoidudes aupaklikku kaugusse, järgneb koerale. Kõlistades münte konservipurkides, liiguvad inimesed mööda tänavat.

«Dravida Munnetra Kazhagam on teie partei!» alustab neist üks ligimeelitava häälega. «Ta kaitseb kõigi rõhutud inimeste huve! Annetage oma partei heaks!»

Võrke parandavad kalurid tõstavad pead ja saadavad rongkäiku ükskõikse pilguga.

«Draviidide Progressiivne Partei . . .,» alustab jälle kõige ees sammuv inimene.

Tüse poodnik on tulnud leti tagant välja ja ootab lippudega inimesi. Need jõuavad poe juurde, purki visatud peenraha kõliseb.

«Draviidide Progressiivne Partei on teie partei!»

Ja niiviisi ühe poe juurest teise juurde. Nende omanikud on ainsad jõukad inimesed selles tänavas. Nad viskavad purkidesse hõbemünte, saavad allkirja ja jälgivad kiivalt naaberpoode. Kas annavad või ei anna? Kalureil ja töökodade töölistel raha ei ole, seepärast partei aktivistid nende onnide juures ei peatu.

«Draviidide Progressiivne Partei on teie partei! Annetage oma partei heaks!»

Kaks must-punast lippu ujuvad aeglaselt mööda tänavat. Punane tähendab revolutsiooni, must — draviidide harimatust.

Need lipud tekkisid Madrasesse 1949. aastal, kui suur rühm Draviidide Partei liikmeid eesotsas filmistsenaristi Annaduraiga lõi suurest Ramaswamyst lahku. Neile ei meeldinud, et Draviidide Partei seisab võimu pärast peetavast poliitilisest võitlusest kõrval, et tal pole enam võimalik läbi suruda oma kandidaate parlamenti ja osariigi seadusandlikku kogusse. Neile ei meeldinud Ramaswamy «antibrahmanism», mis oli oma tähtsuse kaotanud ja talumatuks muutunud. Nad ei vajanud enam «pühaku» veidruste ja iganenud eetiliste põhimõtetega vana juhti. Neil siginesid omad juhid, kes ei tahtnud legendaarse suurkuju varju jääda. Nad tahtsid ise olla suured. Annaduraist sai nende esimene tunnustatud juht. Vastuolud tema ja Ramaswamy vahel suurenesid mäest allaveereva lumepallina, kuid soodus juhus lahkulöömiseks avanes alles 1949. aastal.

Samal aastal kanti uus partei Dravida Munnetra Kazhagam (ehk lühendatult DMK) Tamil Nadu poliitiliste parteide nimekirja. Tal oli ilmselt väikekodanlik iseloom, kuid teda toe-

tasid keskkodanlus ja osa suurkodanlusest, kes ei olnud rahul kongressistide valitsemisega. Ta oli populaarne linna alamkihtide — tööliste, kalurite, rikšade, kulide hulgas. Nende hulgas, kellele sõna «sotsialism» tähendas rohkemat kui lihtsalt lootus. See sõna aga oli uue partei programmis. «Meie eesmärk,» oli programmi kirjutatud, «on luua suveräänne, sõltumatu sotsialistlik Dravidistani vabariik.» Dravidistan ... Nõudmine, mille oli esitanud suur Ramaswamy, jäi DMK lipukirjaks. Temale langes kukutatud juhi vari. Seda ei tohtinud lubada. Ja DMK ideoloogiline masin hakkas täie võimsusega tööle. Kõrgharidusega inimesed oskasid miitinguil ja koosolekutel heas tamili keeles ilusasti ja targalt kõnelda. «Draviidid,» rääkisid nad, «on senini olnud ilma tarviliku juhtimiseta. Nad ei ole suutnud Põhja-Indiale vastu seista. Nüüd on draviididel juht — DMK partei.» «Põhja-indialased,» kirjutasid nad, «on hõivanud juhtivad kohad Rahvuskongressis, valitsuses ja parlamendis. Põhjaindialased ei tunnista Lõuna-India kultuuri, Lõuna-India on viidud Põhja-India asumaa seisundisse. DMK alustab Lõuna-Indias renessansiajastut.» Mitte ühtki sõna Ramaswamyst, mitte ühtki sõna Draviidide Parteist. Nagu neid polekski. Jah, neid polnud. Aga on olemas DMK ja selle juht Annadurai. Suur Annadurai. See, kelle portreed ilutsevad partei poolt väljalastavais kalendreis kõrvuti Marxi, Lenini, Gandhi ja Nehruga. See, keda tema kuuekümnendal sünnipäeval 1968. aastal nimetatakse «suureks nagu imperaator Akbar». Ja «Annadurai ajajärku» võrreldakse Tšolade ja Pallavate muistsete draviidiriikide hiilgusega.

Aastal 1962 loobuti loosungist «Võitlus Dravidistani pärast», sest selleks ajaks kujunenud olukorras see enam ei kõlvanud. Aastal 1957 sai Draviidide Progressiivne Partei 2 kohta parlamendis ja 45 kohta osariigi seadusandlikus kogus, 1962. aastal oli parlamendis juba 9 DMK saadikut ja 50 saadikut osariigi seadusandlikus kogus. Aastal 1967 kujundas DMK Tamil Nadus oma valitsuse.

Puna-mustad lipud ja Annadurai portreed siginesid vähehaaval kogu Tamil Nadusse. Nad ilmusid väikelinnadesse ja küladesse, alevitesse ja tööstuskeskustesse. Seejärel ületasid nad osariigi piiri ja hakkasid kirendama Mysore'is, Keralas, Andhras. Draviidlik Lõuna-India tunnistas uut parteid. Aastal 1965 oli tema ridades 533 000 inimest. Temast sai Rahvuskongressile peamine opositsiooniline jõud. Loosungeil, mis ta nüüd esitas, oli kahtlemata progressiivne iseloom. DMK nõudis maa andmist maatutele, mõisnike maavalduse suuruse

vähendamist 15 aakrini, töölistele fikseeritud palga kehtestamist, filmitööstuse, pankade ja transpordi natsionaliseerimist, rahvaharidussüsteemi laiendamist.

Oma tegevuse algusest peale nõudis DMK visalt, et riigikeeleks jääks ka pärast 1965. aastat inglise keel. Mida lähemale jõudis tähtaeg inglise keele asendamiseks hindi keelega, seda aktiivsemaks muutus DMK tegevus. Partei viis läbi miitinguid ja demonstratsioone, Annadurai ähvardas korraldada India konstitutsiooni 17. paragrahvi avaliku põletamise, paragrahvi, mille kohaselt hindi keelest pidi 1965. aasta jaanuarikuus saama riigikeel. Partei korraldatud demonstratsioonide päevil oli Madras massiliste rongkäikude ja manifestatsioonide tunnistaja ...

Sel päeval kurseerisid hommikust peale mööda linna must-punaste lippudega ehitud autobussid. Igal tänaval võis näha jalgrattureid. Nende jalgrataste juhtraudade külge olid kinnitatud must-punased lipud. Jalgratturid kihutasid linna ühest otsast teise, viibisid kaua äärelinna tänavail, rääkisid millestki poodnikega, andsid üksteisele üle mingeid nimekirju. Pisut hiljem ilmusid välja politseipatrullid ja ohvitserid, andes aeg-ajalt käsklusi, rivistasid neid tänavate äärde, kust demonstrandid pidid eeldatavasti läbi minema. Ja viimaks paiskus DMK protsessioon ühele linna peaartereist — Poonamalle High Roadile. Liiklus jäi seisma. Lippude, lipukeste ja transparentide must-punane laine ujutas üle laia magistraali, haarates ka kõrvaltänavaid. Protsessiooni eesotsas lahtisel veoautol sõitis partei juhtkond. Jõudsin näha Annadurai suurt pead ja Nedunshliani keigarlikke vurrukesi. Veoauto järgnes veoautole, silmade eest aga möödusid vahetpidamata punane, must; must, punane. Veoautode järel liikus aeglaselt tihe inimvool. Must-punaste lippude all läksid töölised ja ametnikud, üliõpilased ja poodnikud, kulid ja õpetajad, urgaste elanikud ja tuntud filmistsenaristid. Lakkamatu häältekõma saatis ussina edasiliikuvat protsessiooni. Sellest kõmast tungis aeg-ajalt läbi häältekoor:

«Maha hindi keel! Maha hindi keel!»

«Hindi keel hävitab draviidide kultuuri! Hindi keel hävitab draviidide kultuuri!»

«Ärgem andkem Põhja-Indiale järele! Ärgem andkem ...»

Ja uuesti:

«Maha hindi keel!»

Äkki tekkis ühes kohas segadus. Kusagilt kerkis üles Rahvuskongressi kolmevärviline lipp ja tardus tema külge klam-

merdunud pingul kätes mõneks sekundiks paigale. Seejärel vajus külili ja libises aeglaselt maha. Keegi hüüdis kõigest jõust:

«Asi pole hindi keeles! Te tahate võimu üle võtta!»

Ent edasiliikuv mass lükkas selle käputäie inimesi koos Rahvuskongressi lipuga kõnniteele ja need ajasid end hämmeldunult ja nõutult püsti. Lõhkikistud kolmevärviline kangas lamas nagu vigaseks lastud lind nende jalge ees tolmus.

Must-punased lipud aga ujusid uhkelt demonstrantide paljaste peade kohal nagu vältimatult saabuvate sündmuste hirmuäratavad ettekuulutajad... Protsessiooni saba koos selle lõpus oleva politseiautoga ei ilmunud niipea nähtavale. Viimaks aga kadus ka see käänaku taha. Kuumale asfaldile jäid must-punase paberi tükid.

Äkki jooksis põiktänavast välja noormees. Tema pea peal oli millegipärast silmiletõmmatud padi, mida ta hoidis parema käega. Padja üks külg oli must, teine — punane. Noormees kargas magistraalile ja hakkas seda mööda oma padjaga demonstratsioonile järele sörkima. See totter padi ja tema omaniku pisut veider ülalpidamine ajasid mind naerma.

«Naljakas?» kuulsin äkki enda kõrval öeldavat.

«Igatahes mitte kurb,» vastasin.

«Ma ei ütleks...,» lausus mees mõtlikult. «Minu nimi on Sampath. Näen, et te tunnete kõige selle vastu huvi. Tahate, ma jutustan teile üht-teist?»

...Ta oli olnud parlamendiliige DMK poolt, see kitsa targa näo ja naerul silmadega mees. Ta asutas partei koos Annaduraiga. Praegu võib kõigest sellest rääkida mineviku vormis. Sest Sampath ei kuulu enam Draviidide Progressiivsesse Parteisse. Annadurai ise kroonis teda lillevanikuga, kui Sampath sai 1957. aastal parlamendi saadikuks. Talle korraldati pidulik teelesaatmine, kui ta Delhisse istungjärgule sõitis. Peeti kõnesid. Ka Annadurai polnud sõnadega kitsi. Sampath oli õnnelik, et viimaks ometi saab partei ideaalide eest tõeliselt võidelda, ja uhke usaldusele, mida talle osutati.

Parlament viis ta kontakti üleindialiste asjadega. Olles teadmishimuline ja juurdleva vaimuga, sai ta lähedaseks sõbraks inimestega teistest osariikidest. Ta vestles pandžaabide ja marathidega, sai teada, millest mõtlevad bengalid ja radžastanlased. Ta kuulus opositsiooni leeri ja teda tõmbas intuitiivselt nende poole, kes mõtlesid edumeelselt. Elu Delhis, mis ei sarnanenud hoopiski eluga Madrases, haaras teda oma poliitilise teravuse ja intellektuaalse pingega. Ta hakkas vähehaaval mõistma, et tal on teistes osariikides

rohkesti mõttekaaslasi. Nad unistasid samuti sotsialismist ning astusid välja «oma» põhjaindialastest monopolistide ja suurärimeeste vastu. «Miks meie peaksime teistsugused olema?» tekkis tal kahtlus. «Ei mõtle ju ainult draviidid edumeelselt.» Ta kuulis, kuidas Biharist pärit kommunist kord halastamatult materdas monopolist Tatat, rääkis tema suurtest tuludest ning rasketest töötingimustest tema metallurgiatehastes. Sampathile meenus, et Annadurai ja mitmed DMK liidrid suhtusid sellistesse suurärimeestesse nagu Chettiar, Naidu või Mahalingam palju liberaalsemalt. Sest nad olid draviidid. Annadurai püüdis nende meele järgi olla ja sai nendelt raha. Sampathi poliitiliste vaadete harmoonilisse süsteemi tekkis siin, parlamendi istepingil, esimene, seni veel vaevumärgatav pragu. Ta rääkis kommunistide ja pahempoolsete sotsialistidega, Rahvuskongressi radikaalselt mõtlevate liikmetega ja «sõltumatute» kireva seltskonna esindajatega. Kõik nad tõestasid veenvalt, et kogu maa progress nõuab kõigi jõudude ühendamist, mitte aga nende eraldamist. Vähehaaval hakkas ta ka ise sellise mõtteni jõudma. Kuid see mõte oli esialgu veel ebatäpne ja toores, palju oli veel ebaselget. Liiga kaua oli ta joonud mürgist jooki, mille nimeks oli «Dravidistan», — sellest ajast peale kui hakkas osa võtma Draviidide Partei tegevusest. Mürk haihtus aeglaselt ja valurikkalt. Järjekordselt istungjärgult Madrasesse tagasipöördumisel tulid talle vastu parteikaaslased, korraldasid talle auavaldusi ja rääkisid avameelselt oma lootustest. Kuid nüüd ta nende lootusi enam ei jaganud. Ta oli siiski küllalt ettevaatlik ja vaikis sellest. Ta teadis, et oma senistest vaadetest taganemist talle ei andestata. Ja ta ise ka polnud veel kaugeltki oma uute mõtete õigsuses veendunud. Veendumus tuli hiljem...

Moskva võttis India parlamendisaadikuid vastu lilledega. Viisakas giid-tõlk avas abivalmilt Sampathi ees heledat värvi «Volga» ukse.

«Teie ei sarnane venelasega,» ütles ta noormehele, «teil on tõmmu nägu, te ei ole eurooplane.»

«Jah, ma ei ole venelane,» vastas tõlk lihtsal moel, «ma olen Usbekistanist.»

«Ja teie keel ei sarnane vene keelega?»

«Ei sarnane,» vastas noormees. «Ka kultuur on meil teistsugune.»

«Kuidas te venelastega läbi saate?» küsis Sampath imestunult.

Noormees muigas kauge külalise naiivsuse üle.

«Meil on ühine eesmärk. Kõik meie rahvad ehitavad uut ühiskonda.»

«Ah nii!» mõtles Sampath. «Neil on erinev kultuur, aga ühine eesmärk.»

Tõlk loetles talle kõik rahvusvabariigid. Neid polnud sugugi vähem kui Indias osariike. Kui NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimees küsis Sampathilt, mis teda kõige rohkem huvitab, vastas ta kõhklemata:

«Rahvaste sõprus. Tahan teada saada, kuidas te sellest jõudsite.»

«Hästi,» ütles esimees. «Te saate teada.»

Kuu ajaga sai ta teada ja nägi nii palju ning mõtles nii paljude asjade üle järele, et ajuti näis talle, et pea ei kannata sellist pinget välja. Ent pea ja Sampath ise kannatasid välja.

«Mind üllatas kõige rohkem see,» rääkis Sampath, ja tema hääles kõlasid ehtsad imetlusnoodid, «et Nõukogude Liidus suudeti luua kõigi rahvaste ühtsus, suudeti luua tingimused, mille puhul kõik rahvad on võrdsete õigustega, austavad üksteist ning säilitavad seejuures oma kultuuri ja rahvusliku omapära. Ja siis ma jõudsin otsusele, et teie maa tee on kõige õigem, et India peab minema sedasama teed. Ma mõistsin, et üksnes selline ühtsus aitab meie rahvastel asuda sotsiaalse progressi teele. Üksnes kõigi progressiivsete jõudude ühtsus, üksnes see,» kordas ta.

Ta pöördus Madrasesse tagasi, ja jälle krooniti teda lillevanikuga. Seejärel leidis aset see unustamatu kohtumine Annaduraiga ja teiste DMK liidritega. Nüüd ta ei varjanud oma vaateid, sest oli veendunud nende õigsuses. Ta ütles seda, mida mõtles.

«Võitlusel Dravidistani pärast puudub tulevik.»

Tema sõnadele järgnes pingerikas vaikus. Ta püüdis silmist välja lugeda, millest need inimesed mõtlevad. Kuid nad pöörasid silmad ära. Üksnes Annadurai vaatas teda rusutult ja leppimatul pilgul.

«Meie jõud on ühtsuses. Kõik me oleme indialased. Loosungist «Võitlus Dravidistani pärast» tuleb loobuda.»

Ta rääkis kaua ja kirglikult. Mõned enam ei peitnud oma silmi, ja Sampath mõistis, et nad on temaga nõus. Ta ei tahtnud vaadata Annadurai poole. Ta tundis seda inimest hästi. Tol õhtul toetasid paljud Sampathit. Annadurai jäi vähemusse. Kuid see ei otsustanud veel midagi. Sampath teadis, et Annadurai ei peatu mitte millegi ees.

Mõne päeva pärast sõitis ta Delhisse, kuid ta meel oli

endiselt rahutu. Peagi läksid täide kõik tema sünged eelaimused. Annadurai alustas tema vastu kampaaniat.

«Ta tegi seda salamahti ja ebaväärikalt,» ütles Sampath nördinult, «ta vaikis, kuni olin Madrases. Ja kasutas kohe minu ärasõitu.»

DMK liikmete hulgas levisid kuuldused: «Sampath on enda Rahvuskongressile maha müünud.» — «Nehru ise ostis ta ära.» — «Temast on saanud Põhja-India agent ja ta on draviidid reetnud.» Partei ajalehtedes hakkasid ilmuma anonüümsed artiklid. Sampathi ümber tekkis vaakum. Ta mõistis, et temaga õiendatakse arveid.

«Apostaat! Reetur!» Neid sõnu paiskasid talle näkku tundmatud inimesed, kelle särgil oli must-punane embleem.

Annadurai ootas, et «apostaat» tuleb ja avaldab kahetsust. Kuid seda ei juhtunud. Voolas ju Sampathi soontes sama veri mis Periyarilgi. Ta oli tema õepoeg. Kuid suutis näha Suurest kaugemale ja leidis endas jõudu temast mööda minna. Sampath ei hakanud Annaduraiga lepitust otsima. Aastal 1959 lahkus ta DMK-st. Must-punasel lipul polnud enam tema üle võimu.

Kuid Sampath polnud harjunud kõrvale jääma. Tuli midagi ette võtta. Koos temaga lahkus Annadurai parteist mitu tema mõttekaaslast. Nad asutasid uue partei — Tamilite Rahvuspartei, kelle põhinõudmisteks said sotsialism ja osariikide autonoomia ühtse India koosseisus. Ent uuel organisatsioonil oli DMK-ga, tema oraatorite, raha ja demagoogiaga raske konkureerida.

Aastal 1964 pöördus Rahvuskongressi esimees tamil Kamaraj üleskutsega kõigi Lõuna-India parteide poole. Ta tegi ettepaneku neile, kes võitlevad sotsialismi eest, ühineda Rahvuskongressiga. Esimesena reageeris Kamaraji üleskutsele Tamilite Rahvuspartei. Niiviisi sai Sampathist Rahvuskongressi liige.

«Niisiis,» rääkis Sampath, «nad ainult räägivad sotsialismist ja meelitavad sellega töötajaid. Tegelikult aga on nad marurahvuslased. Oma tegevuses toetub DMK suurel määral noortele. Noored aga on poliitiliselt veel kogenematud ega suuda vahet teha, kus on punane, kus must.»

Jah, mõnikord on raske otsustada, kus on punane, kus must. On tarvis mõelda. See aga alati ei õnnestu. Ja seetõttu must-punased lipud Madrases lehvivadki.

RAJAJI VALGE TÄHT

Inimene, kellele India võlgneb tänu reaktsioonilise Swatantra partei tekkimise eest, istus lihtsas korvtoolis madala laua taga, millel asetses telefon. See tuba asus tema kontori juures kirjastuses «Kalki», kus lasti välja partei ajalehte «Swarajya». Puuvoodi kohal tugitooli vastas rippus seinal Gandhi halvastimaalitud portree. Selle inimese nimi oli Chakravarti Rajagopalacharia. Läbi tugevate prilliklaaside vaatasid mind valvsalt ja uurivalt vanainimeselikud silmad.

«Kas te ei karda, et siia tulite?» küsis ta ebameeldiva, kääksuva häälega.

«Kardan küll,» vastasin. «Vägagi kardan. Isegi jalad nõtkuvad hirmust.»

Ta heitis selga oma paljaks muutunud pea ja vaatas mind teraselt, püüdes kindlaks teha, kas ma räägin tõtt või teen nalja.

«Teist ei ole seda väga märgata,» ütles ta pettunult.

«Aga kas teie tahaksite, et oleks märgata?»

«Ma tegin nalja,» naeratas ta sunnitult.

«Isegi naljal on tähendus sellise inimese suus nagu teie. Teie naljatusel oli ju tähendus, eks ole? Ja ma isegi tean, milline see oli.»

«Teil on muidugi õigus,» alistus ta kahtlaselt kiiresti. «Teie maa ei taha niisugusega nagu mina tegemist teha.»

«Teie ju ka ei taha meiega tegemist teha,» mainisin.

«Meil on selleks põhjust.»

«Meil samuti.»

Ta puudutas kuivetunud käega oma sisselangenud põske.

«Valmistab vist ette järjekordset püünist?» mõtlesin. «Miks ta seda teeb? «Töötleb» vastast? Viib lahingu abil läbi «luuret»?»

Ootamatult tema ilmetud silmad elavnesid.

«Teiega, venelastega, on raske vestelda,» alustas ta mingil teistsugusel, usalduslikul toonil.

«Sellises stiilis on üldse raske vestelda.»

«Ei, ma pean silmas midagi muud. Te olete hästi treenitud, teil on kiire taip. Muidugi, te peategi olema sellised. Te tegite läbi suurepärase poliitilise kooli ajal, kui Venemaa oli üksi. Üksinda kõigi vastu. See oli imekspandav aeg.» Tema hääles hakkasid kõlama ehtsa lugupidamise noodid.

Mõistsin, et Rajagopalacharia oskab tugevaid vastaseid hinnata.

«Väga kahju, et meil on erinevad vaated.»

«Kuid mele seda ei kahetse,» märkisin mina.

«Väga võimalik,» kadus millegipärast Rajagopalacharia esialgne agressiivsus.

See tekkis uuesti, kui puudutasin mõningaid poliitilisi küsimusi. Tema hääl muutus jälle kääksuvaks, õhukestelt huultelt ei kadunud ironiline muie.

«Inimesed ei mõista,» rääkis ta, «selliste poliitiliste parteide ohtlikkust, nagu seda on Rahvuskongress ja Kommunistlik Partei. Kõik nad viivad diktatuurini.»

«Mida te mõtlete diktatuuri all?» küsisin.

«Ühe partei võimu,» vastas ta kalgilt.

«Kuid Swatantra ju taotleb sedasama. Miks tema võib, Rahvuskongress ja Kommunistlik Partei aga mitte?»

«Meil on teised põhimõtted,» ütles ta kääksuval häälel. «Rahvuskongress ei tee õigesti, kui arendab erasektori asemel ühiskondlikku sektorit. Kapitaliga inimesed ei saa seetõttu vaba ettevõtlusega tegelda. Rahvas aga ägab maksude raskuse all. Just maksud on ühiskondliku sektori finantseerimise põhiallikas.»

«Kuulge, härra Rajagopalacharia,» ägestusin. «Teie teate väga hästi, kelle maksude all india rahvas ägab. Kapitalistide ja mõisnike eskpluateerimine on maksude raskusest suurem. Tahate, ma tõestan teile seda arvudega?»

«Pole tarvis,» vanamehe silmad muutusid uuesti ilmetuks. «Mul oli õigus. Venelastega on raske rääkida.»

«Ärgem rääkigem enam venelastest,» palusin. «Oelge, palun, milline on praegu teie partei positsioon?»

«Swatantra on minu laps. Kuid kõigile pingutustele vaatamata on ta ikka veel nõrk. Väga nõrk. 12 000 inimest. Meie partei on paljudele vastumeelt. Sinna ei taheta astuda,» ja jälle puudutas kuivetunud käsi aukus põske. «Näib, et ma olen väsinud,» ütles ta püsti tõustes. «Ja pealegi peaksite te teadma, et ma ei armasta kommuniste ega teie maad.»

«Ma tean seda,» vastasin.

«Kuid minule oli teiega kohtumine huvitav. Astuge sisse, vestleme veel.»

Praegu on ta üksnes Swatantra asutaja. Aga kes ta oli minevikus? Miks Rajagopalacharia nime ehk, nagu kutsutakse, Rajajit ei tunta mitte ainult Tamil Nadus, vaid kogu Indias? Rikka tamili mõisniku poeg, elukutselt advokaat, oli Rajagopalacharia üks Gandhi kaasvõitlejaid. Gandhil oli mitmesuguseid kaasvõitlejaid, ja Rajagopalacharia esindas nende hulgas kindlat suunda. Sellest suunast ei taganenud ta ialgi ja mitte kunagi ei varjanud ta oma kuulumist sel-

lesse. Ta oli äärmiselt parempoolne, inimene, kes temale omase otsekohesuse ja siirusega kaitses alati oma klassi huve. Ta oli vangis, sai tunda repressioone, kuid mitte kunagi ei lasknud silmist neid huve. Ta ei unustanud neid rahvuslikust vabadusliikumisest osa võttes iialgi. Aastal 1942, kui kogu maa avaldas protesti Crippsi missiooni vastu, kes püüdis Indiale sõltumatuse andmist edasi lükata, toetas ta Crippsi. Miitinguil loobiti teda kivide ja poriga, kuid imeteldava visadusega jätkas ta oma seisukoha kaitsmist. Ta oli üks väheseid Rahvuskongressi liikmeid, kes pidas õigeks India muhameedlike piirkondade eraldamist ja Pakistani moodustamist. Ta astus välja Rahvuskongressist, mitte nõustudes selle juhtidega, kes kaitsesid India ühtsust. Aastal 1946 sai ta ajutises valitsuses haridusministri koha. Inglise võimud pidasid temast lugu. Aastal 1947 sai temast India Liidu kindralkuberner, kusjuures ta vahetas sel kohal välja Inglise asekuninga lord Mountbatteni. Aastal 1950 kuulutati India vabariigiks ja Rajagopalacharia ametikoht kaotati.

Nüüd jälgis ta ärevusega mõningaid uusi tendentse Rahvuskongressi poliitikas. Talle ei meeldinud sõna «sotsialism», kuigi ta päriselt ei teadnudki, mida see sõna tähendab. Kord öeldi talle: «Teil tuleks kunagi Marx läbi lugeda.» Ta vastas: «Mitte iialgi. Mitte ühtki rida.» Teooria, mille vastu ta võitles, oli talle tundmatu. Ta teadis ainult üht: sotsialism likvideerib omanduse. Sealhulgas ka maaomanduse. Seda ta ei võinud lubada. Teda hirmutasid jutud suurkapitali piiramisest. Ta ei võinud andestada Rahvuskongressile ei riikliku sektori loomist, ei maareforme ega sõbralike suhete sisseseadmist Nõukogude Liiduga. Sellele vaatamata oli tema autoriteet Rahvuskongressi teatud ringkondades küllaltki kõrge. Aastal 1952 sai temast Madrase osariigi peaminister. Selles ametis oli ta kõigest kaks aastat. Pärast sellelt ametikohalt lahkumist jäi ta alatiseks Madrasesse ja jätkas sealt kõige edumeelse tulistamist, kõige selle arvustamist, mis temale, suurmõisniku pojale, ei meeldinud.

Seal, kus ta oli oma inimene, kuulus talle kõige kõrgem positsioon. Ta oli ortodoksaalne brahmaan. Selle sõjaka «brahmanismi» esindaja, mis tekitas Tamil Nadus antibrahmanistliku liikumise. Ta ei lahkunud kunagi oma maa piiridest, kuigi talle avanes mitmel korral võimalus Euroopa ja Ameerika külastamiseks. Ta ei teinud seda, sest kartis «ilma jääda» kastist. Sellel polnud talle väiksem tähtsus kui klassil, kuhu ta kuulus.

Samal 1952. aastal nimetas ta India Kommunistlikku Par-

teid vaenlaseks number üks. Oleks imelik, kui ta poleks seda teinud. Rajagopalacharia vaated olid alati järjekindlad ja veendumused imekspandavalt terviklikud. Poliitikategelaste hindamisel päästerõngaks olevat sõna «vastuolulisus» ei saa tema puhul üldsegi kasutada. Ta teadis üksnes üht: Nõukogude Venemaal kehtiv kord on tema klassi ja tema vaadete suhtes vaenulik. Ja sellest piisas. Ta oli ahne ära märkima meie eksisamme ja vigu, mis on uut teed mööda minnes vältimatud. Puhus neid oma ajalehtede veergudel suureks, ja nad muutusid seal globaalse iseloomuga katastroofideks. Meie kiuste toetas ta kontrrevolutsiooni Ungaris, pilkas meie kosmosesaavutusi, mõnitas võitlust isikukultuse vastu, ironiseeris viie aasta plaanide üle. Ja tegi seda oskuslikult ning pedantselt. Ta eitas kõike, mis oli Nõukogude Liiduga seotud. Ta ei tunnistanud isegi Nõukogude Liidu panust rahu eest võitlemisel, kuigi kirjutas tema peaministrile kirju, nõudes üldist desarmeerimist.

Kõigele sellele vaatamata on Rajagopalacharia kui isiksuse mõju Tamil Nadu teatud ringkondadele, ja eelkõige brahmaanide hulgas, küllaltki suur. Nad ei tarvitse nõustuda tema poliitiliste vaadetega, kuid paljud neist peavad suureks auks olla tema külalised, võtta teda vastu oma kodus ja vestelda temaga. Millest see tuleb? Ta on üks Madrase silmapaistvamaid kodanikke ja on paljude inimestega selles linnas, vaatamata nende poliitilistele veendumustele, lihtsalt inimlikes suhetes. Tema tuttavate hulgas on ka kommuniste. Gandhi kaasvõitleja ja rahvuslikust vabadusliikumisest osavõtja oreool ei etenda tema populaarsuse suhtes mitte viimast osa. Pealegi on Rajagopalacharia üks Tamil Nadu haritumaid inimesi. Olles sanskriti keele ja muistse induistliku kirjanduse suurepärane tundja, orienteerub ta hästi ka euroopa kirjanike teostes. Tunneb ja hindab M. Gorkit ja L. Tolstoid. Tema kompromissitus, julgus poliitikategelasena, tema vastumeelsus poliitilise konjunktuuri kasutamise suhtes, vastase austamine, otsekohesus oma arvamuse avaldamisel, eluviisi lihtsus ja tagasihoidlikkus äratavad sümpaatiat väga erinevates inimestes nende vaadetele ja veendumustele vaatamata. Rajagopalacharia on kahtlemata erakordne isiksus.

Endastmõistetavalt ei saanud niisugune inimene nagu tema kaua tegevuseta olla. Aastal 1959 tekkisid tal mingid plaanid sotsiaalsele progressile vaenulike jõudude ühendamiseks. Sõnadelt läks ta üle tegudele. Kevadel ilmus tema artikkel, kus ta põhjendas konservatiivse partei vajalikkust

Indiale. Tema arvates pidi sellisest parteist kujunema peamine opositsioonijõud riigis. Nüüd ei möödunud ühtki nädalat, kus konservatiivide tulevane liider poleks miitingul esinenud. Ta ründas temale omase teravusega kongressistliku valitsuse poliitikat. Ta ei olnud rahul kooperatiivmajanditega ja ennustas, et need viivad põllumajandustoodangu alla. Ta avaldas äärmist pahameelt Rahvuskongressi soovi üle piirata mõisnike maavaldusi ja tundis kaasa india ärimeestele, kellel puudub küllaldane tegevusvabadus. Tamil Nadu suurmõisnikud ja bisnesmenid elavnesid. Kirjastus «Kalki» ei sarnanenud enam tavalise asutusega. Kogu aeg sõitsid ette autod, uksed paukusid, tubades vaieldi ja juteldi valjul häälel. Seda kõike juhtis Rajagopalacharia.

Aprillis kogus ta oma mõttekaaslased Madrases sümpoosionile.

«Ma olen selle poolt,» ütles ta, «et partei oleks mõõdukas.»

Vastuseks kõlas saalis vali naer. Kokkutulnud teadsid, kui «mõõdukas» ta oli valitsust kritiseerides. Kuid naer Rajagopalachariat ei solvanud, ta pidas seda heakskiiduavalduseks. Tiivustatuna siirdus ta oma lemmikteemale — hakkas kritiseerima Rahvuskongressi. Ta süüdistas teda liituastumises pahempoolsete jõududega. Rääkis, et Rahvuskongress teeb seda hirmust kommunistide ees, kes on peamine opositsioonijõud.

Peaminister kiirustab kogu aeg. Ei lase kellelgi järele mõelda. Seepärast on tarvis «parteid-pidurit», kes sunniks valitsust tähtsaid küsimusi põhjalikumalt läbi arutama.

«Niisugune partei on meile vajalik,» kuulutasid kõik. Lahkarvamusi esines vaid mõnedes organisatsioonilistes küsimustes.

Järgmisel päeval lendas Madrasesse Jawaharlal Nehru. Ta teadis üht-teist Rajagopalacharia kavatsustest. Madrase lennuväljal nägi Nehru tema pikakasvulist, kepile toetuvat kogu. Nad embasid teineteist vana sõpruse märgiks. Peaminister vaatas uurivalt Rajagopalachariale otsa. Too ei pööranud silmi ära, kuid ei reetnud ennast millegagi. Peaminister oli läbinägelik ja teadis, et siin, õnnistusrikkas Lõunas, seisab ees tõsine võitlus. Seepärast kõneles ta juba esimesel, Gandhi mälestussamba avamise miitingul Rajagopalachariast, tema artikleist ja kõnedest. Nehru oli äärmiselt taktitundeline. Ta arvestas seda mõju, mis tema poliitilisel vastasel linnas oli. Seniajani kuulavad paljud seda, rääkis

peaminister, mida ütleb Rajaji. Seda suurem vastutus lasub tema õlgadel.

Kuid Rajagopalacharia jaoks ei eksisteerinud vastutust progressi ees, oma maa rahva ees. Ta tunnistas üksnes vastutust oma klassi ees. Rajagopalacharia ajas kohe kokku miitingu, kus tungis uuesti kallale Nehrule ja Rahvuskongressile. Terve nädala kestel oli Madras kahe suurmehe — Nehru ja Rajagopalacharia — vahelise võitluse tunnistaja. Tolleaegsed ajalehed kubisesid nende artikleist. Nehru kaitses Rahvuskongressi, tema poliitilist joont, valitsuse edumeelseid samme. Rajagopalacharia lükkas kõik tagasi ja kordas kangekaelselt uue partei loomise mõtet. Nad läksid lahku, teineteist milleski veenmata. Neil olid erinevad seisukohad, ja kumbki kaitses oskuslikult oma üritust.

Pärast Nehru ärasõitu taipas Rajagopalacharia, et on tarvis kiirustada.

Sel päeval sarnanes kirjastuse «Kalki» hoone sõjategevust juhtiva staabiga. Hoone oli autodest ümber piiratud, pidevalt helisesid telefonid, ajalehe «Swarajya» väljalaskmine hilines, Rajagopalacharia toas aga käis nõupidamine, mille mõtet ei aimanud isegi Rajagopalacharia poeg Narasimha. Ta oli Rahvuskongressi liige. Rajagopalacharia toas aga tehti viimaseid ettevalmistusi, lahendati viimaseid probleeme. Ja eelkõige tähtsaimat küsimust — kes saab uue partei juhiks. Viimsel hetkel lakkas Rajagopalacharia rääkimast «saatuse tahtest», mis takistavat tema «aktiivset poliitilist tegevust». Ta andis nõusoleku.

Sama päeva õhtul toimus Vivekananda kolledži aulas miiting. Auditoorium ei olnud kuigi suurearvuline. Parempoolse sotsialisti Masani poolt ettevaatlikult käe alt toetatuna astus Rajagopalacharia kõnetooli.

«Täna hommikul,» kõlas tema kähe hääl, «asutati uus partei — Swatantra.»

Kõik Rajagopalacharia ideed ja mõtted leidsid väljendamist partei programmis. Partei oli vastu agraarreformidele, riiklikule sektorile, väliskapitali piiramisele, viie aasta plaanidele, majandus- ja sõprussidemetele Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maadega. Ta toetas mõisnike piiramatut maavaldust, erakapitali vaba tegutsemist, avarate võimaluste andmist väliskapitalile, sidemete laiendamist ja tugevdamist imperialistlike lääneriikidega. Uus partei astus välja sotsialismi, kommunistide ja demokraatliku liikumise vastu.

Niisiis oli Swatantra sündinud ja tema hälliks oli Madras. Uus partei oli nii avalikult reatsiooniline, et ta masside

toetusele loota ei saanud. 12 000 parteiliiget... Aga kes need 12 000 on? Suurmõisnikud, ettevõtjad, monopolistid, nendega seotud haritlased, endised vürstid. Parteist sai üleindialine partei, kuid tema poolehoidjate arv ei suurenenud. Tema finantsiline baas aga oli siiski päris soliidne. Sadu tuhandeid ruupiaid voolas tema kassasse vürstidelt, rikastelt ärimeestelt, mõisnikelt. See raha aitas Swatantral koondada enda ümber sellised reaktsioonilised jõud nagu Jan Sangh, parempoolsed sotsialistid, hindu fanaatikud, vürstide organisatsioonid. Raha aitas tal kaasa tõmmata ka mitmeid juhuslikke kaasasõrkijaid, selliseid nagu DMK ja Muhameedlaste Liiga. See raha aitas kaasa ka sellele, et Swatantra kohtade arv parlamendis suurenes valimistelt valimistele.

Detsembris 1964. aastal tähistas Madras Rajagopalacharia 87-aastaseks saamist. Templites pidasid hindu preestrid tema auks palvusi, tema austajate tihe salk kogunes kirjastuse «Kalki» juurde. Ajalehed kirendasid tema portreedest: Rajaji naeratab, Rajaji on tõsine, Rajaji koos lastega, Rajaji koos üliõpilastega, Rajaji templis jne. Maharanid ja maharadžad, suurpankurid ja monopolistid, vabrikandid ja mõisnikud õnnitlesid teda aupaklikult ja kõigest südamest. Lillevanikud, lillekimbud. Ja kõik sünnipäevalapse auks. Pidustuste kulminatsioonipunktiks aga oli 87 lipu lehvimine linna kohal. Helesinised kangad, valge täht keskel. Swatantra asutaja Rajaji valge täht...

VÕITLUS HINDI KEELE VASTU

Linna kohal oli taevas must ja lämbe. Vaid läänes, seal, kuhu päike oli hiljuti loojunud, punas veel. Punase ja musta piiril, kus värvused segunesid, laius tume pruunikaspunane viirg. Loojangulõõm peegeldus Cooumi vees. See must taevalaotus ja need verekarva lained varjasid justkui midagi kurjakuulutavat. Mõni üksik inimene ruttas koju, tänavail polnud kuulda tavalist linnaautobusside müra. Üksnes ajalehepoiste hüüded kostsid kaugele.

«Ajaleht «Mail»! Ostke «Maili»! Üliõpilaspiketid on arreteeritud! Streik laieneb!»

Ja uuesti:

«Üliõpilaspiketid on arreteeritud! Lugege «Maili»! Õhtused uudised! Streik...» kustus hääl kuskil kauguses.

Politseinike näod paistsid luminestsentslaternate surnud

valguses ebaloomulikult kaamed. Nii nägi välja Madras ühel 1965. aasta veebruariõhtul, kui lõunas algas hindi keele vastane liikumine. Poliitiline olukord oli Lõunas 1965. aasta jaanuari saabudes väga keerukas ja pingeline. Vastavalt konstitutsioonile pidi jaanuaris inglise keele asemel riigikeeleks saama hindi keel. Kuid hindi keelt kõneleva Põhja-India suurkodanluse ja teiste rahvuspiirkondade kodanluse vahelised vastuolud olid selleks ajaks nii teravaks läinud, et riigikeele probleemist sai kõige tähtsam poliitiline küsimus. Hindi keelel pole midagi ühist draviidi keeltega ja lõuna-indialasel pole seda kerge omandada. Pealegi saab riigiteenistusse astuda ainult siis, kui on õiendatud riigikeele eksam. Kui riigikeeleks oli inglise keel, olid Põhja- ja Lõuna-India ühesuguses olukorras. Ent hindi keel riigikeelena andis valeldamatud eelised Põhja-Indiale ja sealsele kodanlusele. Lisaks sellele kartis osa Lõuna-India haritlaskonnast, eeskätt üliõpilaskond, et hindi keel hakkab mingil määral piirama sealsete emakeelte, draviidi keelte arenemist. Kõik see kutsus lõunas esile rahulolematusepuhangu. Seda rahulolematust oskasid ära kasutada sellised parteid nagu Dravida Munnetra Kazhagam, Swatantra ja nendega seotud jõud. Nad arvasid, et on saabunud sobiv hetk väljaastumiseks Rahvuskongressi ja tema valitsuse vastu draviidlikus Lõuna-Indias. Kuid õigem on jutustada kõigest järjekorras.

25. jaanuaril, Vabariigi päevale eelneval päeval, liikus üliõpilaste rongkäik, kus oli mitu tuhat inimest, mööda kaldapromenaadi Saint George'i fordi poole. Üliõpilased jäid fordi värava juurde seisma, sest sisse neid ei lastud, ja nõudsid, et osariigi peaminister Bhaktavatsalam võtaks vastu nende esindajad. Nad tahtsid osariigi valitsusele üle anda memorandumi, milles nad avaldasid protesti hindi keele kehtestamise vastu. Üliõpilased seisid fordi juures kolm tundi, kuid peaministril ei leidunud nende jaoks aega. Veel enam, üliõpilasi ähvardati politseiga ja nad olid sunnitud laiali minema. Uudis levis linnas kiiresti ja üliõpilaste ühiselamud hakkasid pulbitsema. Sinna ilmusid DMK agitaatorid. Ja mitte ainult nemad. Mõnda ühiselamusse tungis politsei ja tekkisid kähmlused. Järgmisel päeval ilmusid kolmevärviliste rahvuslippude kõrvale mustad lipud. Protestilipud. Niiviisi algas Madrases hindi keele vastane liikumine, mis laienes kogu osariigile ja ka naaberpiirkondadesse. Mu tolleaegne päevik annab toimunud sündmustest mõningase ettekujutuse.

27. *jaanuar.* Hommik algas Kunstikolledži üliõpilaste

demonstratsiooniga. Kolledži õuele kogunesid erutatud ja valjusti rääkivate noormeeste rühmad. Kivitarale olid lendlehed kleebitud ja kirjutatud loosung «Maha hindi keel!». Seejärel asusid kõik rivisse ja liikusid, paberist transparendid käes, peatänavale — Mount Roadile. «Maha hindi keel! Maha hindi keel!» skandeerisid demonstrandid. Kuid politsei pidas üliõpilased kinni ega lasknud neid peatänavale. Demonstratsioon võttis suuna Egmore'i vaksalile. Kogu linnas toimusid üliõpilaste rongkäigud. Nendest võtsid osa Presidendikolledž, Loyola Katoliiklik Kolledž, Tehnikakolledž. Haridusministeerium tegi ettekirjutuse sulgeda esmaspäevani kõik õppeasutused. Suletud kolledžite väravate juures pidas valvet politsei.

28. jaanuar. Demonstratsioonid jätkuvad. Kaks inimest põletasid end elusalt protestiks hindi keele kehtestamise vastu. DMK nädalaleht ilmus kireva esiküljega: must-punases leegis on kõverassetõmbunud inimene. Kaldapealsel leidis aset üliõpilaste miiting, kus põletati hindikeelseid raamatuid. Ajalehed teatasid üliõpilaste demonstratsiooni tulistamisest Chidambaramis. Üks tapetu, üks haavatu. Kõigil üliõpilasdemonstratsioonidel ja -väljaastumistel on seni stiihiline iseloom. Nad on kõik hindi keele vastu, kuid mida edasi teha, selle kohta puudub ühtne arvamus. Ühed arvavad, et tuleb jätta inglise keel, teised, et ametlikuks keeleks peab olema tamili keel. Osariigi peaminister süüdistas kolledžite dekaane pehmekäelisuses üliõpilaste liikumise suhtes. Sellele vastuseks levitati linnas lendlehti. «Ärge uskuge alusetut valet,» öeldi neis, «et kolledžite dekaanid innustavad meid. Me oleme küllalt iseseisvad, et tunda emakeele vastu austust ja armastust.»

30. jaanuar. Valitsuse seadlusega suleti kõik kolledžid kuni 8. veebruarini. Üliõpilasi kohustati ühiselamuist viivitamatult lahkuma ja koju minema. Igalt poolt Tamil Nadust saabub teateid üliõpilasdemonstratsioonide tulistamise ja üliõpilaste peksmise kohta. Politsei laskis Panchayappa Kolledži ühiselamusse pisargaasi.

1. veebruar. Pinevus linnas üha suureneb. Üliõpilaste nõukogu, kes organiseerib hindi keele vastast agitatsiooni, kontrollib nüüd liikumist ainult osaliselt. Kuid liikumisel on seni veel rahulik iseloom. Üksnes politsei ajab taga linna ühest otsast teise jooksvaid üliõpilassalku, kes püüavad end bambuskeppide, kuulide ja pisargaasi eest varjata. Madrase advokaatide assotsiatsioon avaldas hindi keele kehtestamise vastu protesti. Linnas toimuvad arreteerimised. Arreteeritute

hulgas on rohkesti üliõpilasi, aga samuti ka DMK liikmeid. Bangalore'i lennuväljal kohtus Rahvuskongressi esimees Kamaraj' peaminister Shastriga. Nad arutasid lõunas kujunenud olukorda. Mitte mingeid ametlikke avaldusi pole sellele seni veel järgnenud. Madrase üliõpilased pöördusid vabariigi presidendi ja peaministri poole palvega aidata neid oma õigusi kaitsta.

2. veebruar. Kogu osariigis toimuvad üliõpilasdemonstratsioonid. Madurais, Tiruchchirappallis, Chidambaramis.

3. veebruar. Linna kõik tänavad kirendavad loosungeist. Sosseele ülikooli ees on kirjutatud: «Hindi keele kehtestamine kitsendab hindi keelt mitterääkivate rahvaste õigusi.» Shastri ütles DMK liidrile Annaduraile kindlalt «ei», kui see nõudis konstitutsiooni muutmist. Peaminister tegi ajakirjanduse esindajaile avalduse: «Me peame hindi keele kehtestama järk-järgult ja mitte olema tormakad osariikides, kus hindi keelt ei kõnelda.» Kuid see avaldus jäi linnas peaaegu märkamata. Arreteeriti politseinik, kes tulistas hindikeelset raidkirja ja karjus: «Maha hindi keel!»

4. veebruar. Kogu osariigis toimuvad üliõpilasdemonstratsioonid. Pondicherrys laskis politsei käiku kepid ja haavas 22 üliõpilast. Tiruppuris võtsid 700 üliõpilast vastu hindi keele vastase protestiresolutsiooni. Vellore'is käis mustade lippudega üliõpilasrongkäik täielikus vaikuses mööda linna tänavaid. Madrasesse kogunesid osariigi üliõpilaskonna esindajad ja moodustasid hindi keele vastase agitatsiooni organiseerimiseks Tamil Nadu üliõpilaste nõukogu. Nõukogu esines nõudmisega, et osariigis hindi keelt ei kehtestataks.

5. veebruar. Teatati kõigi politseijõudude mobiliseerimisest.

6. veebruar. Tamil Nadu üliõpilaste nõukogu, kes organiseerib hindi keele vastast agitatsiooni, otsustas kampaaniat jätkata. 8. veebruariks on määratud üldine üliõpilaste näljastreik. Nõukogu hoiatas, et streik peab olema rahuliku iseloomuga.

8. veebruar. Kolledžites algas täna jälle õppetöö, kuid linna on ärasõitnud üliõpilastest vähem kui pooled tagasi tulnud. Üliõpilasrahutuste laine vaibub, põrgates politseinike keppide vastu. Tänaseks väljakuulutatud näljastreigist ei võta osa kaugeltki mitte kõik. Presidendikolledži õuel istuvad ja lamavad murul mitukümmend nälgivat üliõpilast. Neil on väsinud ja ärapiinatud näod. Tara juurde kõnniteele on asetatud üliõpilasvihikute lehed. «Maha hindi keel!»,

15*

«Hindi keel lämmatab tamili keele», on neile kirjutatud. Sealsamas asub plekist korjanduskassa — «Annetage võitlevate üliõpilaste heaks». Loosungite ja kassa juures tungleb paarkümmend möödakäijat. Peenraha kõliseb. Kaldapromenaadil patrullivad politseiautod. Ent jalutajaid on palju, ja nii nagu tavaliselt, mängib ka sel õhtul puhkpilliorkester. Pärast tunde ülikoolis tulin ma kolledžisse tagasi jalgsi. Kunstikolledži lähedal peatas mind politseiohvitser.

«Kas te lähete kaugele?» päris ta minult.

«Oma kolledžisse,» vastasin.

«Ärge käige üksinda. Tahate, ma annab teile saatja?»

«Selleks pole vajadust.»

«Olge ettevaatlik. Me ootame täna suuri rahutusi.»

«Seni pole need mind seganud.»

«Nüüd võivad hakata segama,» ütles ohvitser ja, mõelnud veidi, lisas: «Miski on täna muutunud. Ma ei taipa isegi veel mis.» Ja küsis ootamatult: «Kuidas on teie nimi?»

«Milleks teile see?»

«Kui midagi peaks juhtuma, siis ma tean.»

«Noh, kui ainult selleks, siis head ööd.»

Politseinik muigas irooniliselt.

«Head ööd,» vastas ta siiski.

Läksin ja tunnetasin, kuidas ta mulle järele vaatas. Tänava nurga tagant paistis politseiauto.

Samal õhtul sain teada, et üliõpilaste nõukogu on lõhenenud. Ühed pooldasid õppetöö uuestialustamist, teised — protestikampaania jätkamist.

9. veebruar. Eilne näljastreik on lõppenud, andmata märgatavaid tulemusi. Üliõpilaste nõukogu on endiselt lõhenenud. Üheksa kümnendikku nõukogu liikmeist on selle poolt, et riigikeeleks jääks ainult inglise keel. Kuid enamik üliõpilasi neid ei toeta. Nüüd streigivad peaaegu kõik kolledžid. Kogu Mount Road on politseinikest ümber piiratud. Liiguvad kuuldused üldstreigist — hartalist — reedel, 12. veebruaril. Kaldapealne on ebaharilikult tühi. Kaldapealsele viivale tänavale on koondatud suur politseinike salk. Politseinikud valvavad postkontoreid. Kogu linn on millegi vältimatu ootel otsekui välja surnud.

Madrase vangla on üliõpilastest tulvil. Nende hulgas on ka nõukogu liikmed.

Meenuvad politseiohvitseri sõnad: «Miski on muutunud.» Kuid mis? Seni ma ainult tunnetan, kuidas õhkkond pakseneb. Kuid milles on asi? Kes ütleb? Minuni jõuavad ainult ebamäärased kuuldused: inglise kool olevat põlema pandud ... Miks? Kellele see tarvilik on? Kas üliõpilased sellega toime tulevad? Peatati rong. Reisijaid loobiti kividega. On siis nemad hindi keele kehtestamises süüdi? Ma ei saa toimuvast seni veel aru.

10. veebruar. Mingi eriskummaline pinevus on haaranud linna. Mount Roadil laaditi politseiautodele arreteeritud üliõpilasi. Kunstikolledži juures kõnniteel istuvad streikivad üliõpilased. Ka Tehnikakolledž streigib edasi. Presidendikolledži õuel ripuvad mustad lipud. Autobussiliiklus kesklinna ja kaldaäärse promenaadi vahel seisab. Möödujaid peatavad korjanduskarpidega inimesed ja nõuavad: «Andke midagi hindi keele vastase agitatsiooni heaks.» Need inimesed ei sarnane üliõpilastega. Nad on paljajalu, määrdunud särkides, sassis juustega. Üks neist astus minu juurde.

«Hei,» ütles ta jultunult, «anna streigi heaks.»

«Missuguse streigi heaks?» teesklesin mittemõistmist.

«Noh nende ... kuidas nad olidki? Üliõpilaste heaks.»

«Aga kas sina oled üliõpilane?» tundsin huvi.

«Üliõpilane,» irvitas ta.

«Missugusest kolledžist?»

«Noh, sellest ... Kuidas ta nimi ongi ... Olen unustanud.»

Veel mõned samasugused «üliõpilased» kuulasid veidi kaugemal seistes seda juttu pealt. Midagi spetsiifiliselt ühesugust oli nende kätumisviisis. Kus ma olen neid näinud? Ah-jaa! Sadama rajoonis, äärelinna tänavail. Kaltsakproletariaat. Tüüpiline Madrase kaltsakproletariaat. Enamik neist inimestest ei tööta ega taha seda teha. Terved päevad lesivad nad kõnniteedel, soojendavad end rannaliival. Õhtuti kogunevad nad kahtlase kuulsusega poekeste juurde, kus althõlma müüakse arrakit. Ja mängivad tänavalaternate all kaarte, visates rasvaseid kaarte kidurale murule. Nüüd on nad oma urgudest välja roninud ja jalutavad julgelt kesklinnas, esinedes üliõpilastena. Võib-olla meelitas neid siia võimalus rikastuda «hindi keele vastase agitatsiooni» arvel? Miks on nad nii julgeks muutunud? Täna sai mulle lõplikult selgeks Swatantra positsioon. Rajagopalacharia astus resoluutselt välja hindi keele vastu ja nõudis, et riigikeeleks jäetaks inglise keel. Seni pole veel selge, millest juhindub see inimene, kes kehtestas hindi keele Madrases 1937. aastal ja püüdis kehtestada 1952. aastal. Veel enam, Swatantra liikmed Põhja-Indias astuvad välja hindi keele poolt. Mul on nüüd hakanud tekkima mulje, et auväärse brahmaani Rajagopalacharia ja kesklinna üleujutanud kaltsakproletariaadi vahel on mingi nähtamatu side. Madrases toimuvad miitin-

gud, kuhu millegipärast ei lasta ajakirjanduse esindajaid. Ühelt ajakirjanikult võeti ära fotoaparaat, teisel löödi puruks. Räägitakse, et need olevat üliõpilaste miitingud, kuid ma ei usu seda. DMK arreteeritud liidrid lasti uuesti vabaks. Üliõpilasliikumine taandub lähenevate, mulle seni veel teadmatute sündmuste ees kuhugi tagaplaanile. Õhtul hüüavad ajalehepoisid Mount Roadil:

«Sõjavägi on lahinguvalmis!»

«Kolmes linnas tulistas politsei üliõpilasi!»

«Lugege «Maili»! Lugege . . .»

Miks on sõjavägi lahinguvalmis? Kas tõesti üliõpilaste vastu?

11. veebruar. Hommikul saabuvad Mount Roadile üha uued ja uued politseiüksused. Politseinikud pudenevad lühikesi järkjookse tehes tänavat mööda laiali ja hõivavad lähedal asuvad põiktänavad. Ootasin, kuni saabus autobuss ja sõitsin oma kolledžisse. Kaks peatust enne Egmore'i vaksalit nägin autobussile vastu jooksvate inimeste salka. Kaks politseinikku pidasid autobussi kinni ja ütlesid juhile, et vaksali juurde sõita ei tohi. Enne Poonamalle High Roadi pööras autobuss sillale. Kui buss sillale jõudis, nägin selle käsipuude ääres kaht tihedat inimrida. Määrdunud särgid, kammimata juuksed, metsikud ilmetud silmad, suud, mida moonutab ulgumiseni ulatuv kisendamine. Jah, see ta oli — kaltsakproletariaat. Mõlemalt poolt sadas autobussile kivirahe. Visati suuri tellisetükke, püüdes tabada avatud aknaid. Autobuss tormas edasi, klirises purunev tuuleklaas, ja juht, pühkides näolt verd, painutas pea alla. Autobussi vahekäigus seisjad viskusid põrandale. Kivid kõmatasid vastu bussi seinu ning kahelt poolt kostis ebaselgeid karjeid ja ulgumist. Miski takistas mind põrandale heitmast. Äkki hakkas akna juures istuv vanem naine ohkima ja imelikult vasakule küljele vajuma. Seejärel sirutas ta käed otsekui tuge otsides välja ja tõstis verise näo. Ta tassiti istmelt ära ja asetati põrandale, kuid inimesed olid pea kaotanud ega teadnud, mida teha. Autobussi seinte vastu aga kõmatasid kivid. Teisel pool silda hüppasin sõitva bussi astmelaualt maha ja minu kõrvast lendas vilinal mööda tellisetükk.

Sammusin Egmore'i poole. Vaksali poolt kostsid karjed ja paugud. Vaksal nägi armetu välja. Purukslöödud aknaklaasid, sissetaotud kassaluugid, ootesaali põrandal kivide ja telliste lasud. Perroonile viivad uksed olid suletud. Elektrirongid ei liikunud. Teel seisis rong, vaguniaknad sisse löödud. Vagunite kaardukiskunud seinu katsid mustade vöötidena

äsjakustutatud tulekahju jäljed. Vaksaliesisel väljakul määratses mulle juba tuttavate tegelaste jõuk. Väikesearvuline politseinike üksus, võtnud üksteisel käest kinni, püüdis jõuku vaksalist kaugemale tõrjuda. Kuid see surus peale ja tellisetükid lendasid mitmes suunas. Siis andis katkirebitud pluusis ja vormimütsita politseiohvitser käega märku. Kärgatas kogupauk. «Viu-u-u-u!» kostis jõugu kohal. Ühes kohas tekkis keeris, ja ma nägin, kuidas mees, kelle pluusil muutus üha laiemaks punane laik, kõikus jalgadel, kuid maha veel ei kukkunud. «Viu-u-u-u!» kostis uuesti. Ja jõuk tormas kitsastesse kõrvaltänavatesse, paisates jalust maha üksikuid möödakäijaid. Väljak oli äkki tühi ja näolt higi pühkides astus politseiohvitser valges pluusis mehe juurde, kes oli viimaks siiski maha kukkunud.

Väljakuäärsete kaupluste ja poodide uksi hakati kinni panema. Üksikud teelised ruttasid arglikult kuulatades kodu poole. Linna lääneosas lakkas bussiliiklus. Telefoniliin Madrase ja Tambarami vahel oli täielikult rikutud. Chetpetis purustas jõuk kaks rongi. Vagunid vedelesid rusuhunnikutena rööbastel. Linnas valitses peataolek. Haridusministeerium andis korralduse sulgeda kolledžid kuni esimese märtsini ja tühjendada viivitamatult ühiselamud. Kuid kell 6 õhtul anti raadio kaudu edasi politseikomissari käsk — mitte kedagi ühiselamute territooriumilt välja lasta. Vanemaid palutakse lapsi kodust mitte välja lasta. Linnas seatakse sisse ööpäevased politseipatrullid. Autobussid hakkavad liikuma ainult kuni kella 7.30-ni õhtul. Kodanikke palutakse pärast seda kellaaega mitte enam tänavaile ilmuda. Kolledžis jagati meile välja küünlaid, sest kardeti, et elektrivõrk saab kannatada. Kolledži värav suleti. Mitte kedagi ei lastud välja ega sisse. Justkui piiramisseisukord. Iga poole tunni järel teatas raadio uudiseid. Need ei lohutanud kedagi. Põlemapandud politseiautod, rüüstatud postkontorid, peatatud ja lösakil rongid, läbipekstud reisijad, põlevad autobussid, tulistamised, tulekahjud toiduainete ladudes.

Ajalehed ilmuvad ebaregulaarselt. Ajalehemüüjad töötavad hirmsates tingimustes. Nad peavad kartma nii kive kui ka politseinike kuule . . .

Kell 8.30 rääkis raadios peaminister Shastri. Vastuvõtja juurde õpetajate tuppa kogunes peaaegu kogu kolledž. Raadioaparaadi roheline tuluke pilgutas kogunenuile kavalalt silma. Aparaadi kastis pragises miski aeg-ajalt. Kõik vaatasid kannatamatult kella. Lõpuks pilgutas roheline tuluke viimast korda ja kostis peaministri kiretu raugahääl. Hakkas

voolama üldsõnaline, mittemidagiütlev jutt. Peaminister selgitas konstitutsiooni paragrahve, viitas Nehru avaldustele. Mitte ühtki sõna olukorrast Lõunas, mitte mingeid üleskutseid, mitte mingeid pöördumisi rahva poole... Pettunult mindi laiali.

Linnas aga kestsid rüüstamised. Nüüd oli selge, et enamik üliõpilasi rüüstamistega seotud polnud. Pinnale oli kerkinud mingi pime, kahtlane jõud, mis mõttetult ja eesmärgita purustas oma teel kõik. See jõud pühkis teelt ja lämmatas rahuliku üliõpilasliikumise. Rüüstajate tegevuse järgi otsustades neil hindi keele vastase poliitilise liikumisega mingit sidet polnudki. Keegi on nende selja taga. Aga kes? Seni pole see veel selge. Öösel põrisesid linna kohal aeg-ajalt lennukid. Lennuväljalt liikusid kesklinna poole autod saabunud vägedega.

12. veebruar. Linnas on välja kuulutatud hartal. Kõik poed ja kauplused on suletud. Asutused ja ettevõtted ei tööta. Linnatransport ei funktsioneeri. Töötavad ainult rikšad. Ühest linna otsast teise liiguvad autod väeüksustega. Lõunasuunda teenindavasse Egmore'i vaksalisse rongid enam ei saabu. Peatänav on sõdureist sisse piiratud. Neil on peas teraskiivrid ja jalas rasked saapad. Nad seisavad, toetudes püssipäradele. Sõjaväe ilmumine avaldas rüüstajaile teatud mõju. Peapostkontorit valvab suur sõdurite salk. Vastasküljes seisab midagi ootav tohutu jõuk. Jõugu ja sõdurite vahel sõeluvad võidunud pükstes inimesed. Nad kõõritavad kartlikult kord sõdureid, kord jõuku. Majade seintel ripuvad India Ametiühingute Ülemaalise Kongressi lendlehed, kus avaldatakse austust võitluses langenuile. Kunstikolledži taral on sõnad: «Bhaktavatsalam peab tagasi astuma», «Osariigis on tapetud 168 üliõpilast». Raadios kuulutati välja komandanditund. Kella kaheksast õhtul kuni kella kuueni hommikul ei tohi keegi tänavale ilmuda. Käsust üleastujad arreteeritakse. Ühe kooli direktor põletas enese protestiks hindi keele kehtestamise vastu. Tamilikeelsetel ajalehtedel on terved küljed valged, ilma kirjata. Tsensuur. Meie kolledž on endiselt piiramisseisukorras. Kõik kardavad rüüstajate sissetungi üliõpilaste ühiselamusse. Politsei poole pole mõtet pöörduda. Tema viibimine kolledžis pole samuti soovitav. Kolledžis on lõppenud toiduvarud ja seni ei tea keegi, kuidas neid uuendada. Keskpäeval hakkasid liikuma kuuldused rüüstamistest mitmel pool linnas. Inimjõugud liikusid mööda tänavaid, pühkides kõik oma teelt. Linna kohal hõljus tulekahjude mõrkjas suits. Põlesid rongid vaksalites, autobussid,

telefoniputkad. Mõne miili kaugusel Madrasest peeti kinni kaks kaugsõidubussi. Rüüstajad käskisid reisijail väljuda ja loopisid neid kividega, autobussid aga pandi põlema. Ajalehed kirjutavad antisotsiaalsetest elementidest, kes moodustavad rüüstajate põhiskeleti. Mitu nende kätte sattunud politseinikku tapeti metsikult. Kaltsakproletariaat kahjustas rüüstamiste, röövimiste, peksmiste, põletamiste ja tapmiste lainega rahulikku liikumist. Sellel näiliselt stiihilisel «tegevusel» on ikkagi oma seaduspärasused. Rüüstatakse peamiselt riigi omandit. Põlema pannakse ja purustatakse riiklikke autobusse. Need on punast värvi. Kuid mitte ükski erakompaniide autobuss pole kannatada saanud. Ilmselt juhib keegi seda kahtlast jõudu, ja see jõud ei tegutsegi enam nii organiseerimatult.

13. veebruar. Öösel tabas linna tugev paduvihm. See pesi Madrase tänavailt vere, tuha ja asfaldile kriidiga kirjutatud hüüdlaused. Õhk oli ilmselt värskemaks muutunud. Kõik need päevad linna vaevanud kuumus oli vähenenud. Hommikul ilmus üliõpilaste nõukogu avaldus, et hindi keele vastane agitatsioon on lõppenud. Täna hakkasid jälle liikuma autobussid, kauplused, poed ja asutused tehti jälle lahti, elu läks oma tavalistesse rööbastesse. Ajaleht «Hindu» avaldas rea fotosid pealkirja all «Vandaali käsi». Neil on kujutatud põlenud ronge, lahtivõetud rööpaid, purustatud telefoniputkasid, vaksalite ja postkontorite kannatada saanud hooneid. «Osariik sai 10 miljardit ruupiat kahju,» teatas ajaleht, «ja seda ainult esialgsete arvestuste järgi!» «Mail» tõi ära osariigi peaministri Bhaktavatsalami avalduse. «Mul on andmeid,» teatas ta, «et kõigi nende põletamiste, rüüstamiste jne. taga seisavad DMK ning mõned suurkapitali esindajad.» Ta avaldas arvamust, et rüüstamised olid hoolikalt kavandatud ja organiseeritud.

16. veebruar. Madrases on rahulik. Kuid osariigis ja kogu Lõuna-Indias rüüstamised jätkuvad.

17. veebruar. Täna sain ülikooli võimudelt korralduse katkestada vene keele kursustel õppetöö kuni 1. märtsini. Kõik need päevad olime õppetööd jätkanud. Läksin prorektori juurde selgitust saama.

«Teil tuleb see probleem endil lahendada,» ütles ta. «Kui te aga tahate õppetööd jätkata, lõpetage enne pimeduse saabumist. Vastasel korral võidakse teie kõigiga arveid õiendada.»

Me ei tahtnud, et meiega arveid õiendatakse, ja allusime korraldusele.

Kolledžid alustasid uuesti õppetööd alles 9. märtsil. Kuid keskvalitsus ei olnud selleks ajaks veel mingit otsust teinud, ja üliõpilasrahutused jätkusid. Aeg-ajalt puhkesid streigid, ent rüüstamisi linnas enam ei esinenud. Sõjavägi ajas kaltsakproletariaadi jälle urgudesse. Isegi DMK liidrid kutsusid üliõpilasi üles õppetööd normaalselt jätkama. Politsei ja sõjavägi olid lahinguvalmis ning jätkasid linnas patrullimist.

Aga mis siis oli Madrases tegelikult toimunud? Üliõpilased alustasid protestiliikumist hindi keele kehtestamise vastu ja see liikumine arenes täiesti rahulikult kuni 8. veebruarini. Sellele vaatamata rakendati politseirepressioone peamiselt just selle liikumise vastu. Pärast 8. veebruarit algasid rüüstamised ja areenile ilmusid teistsugused jõud. Nendeks olid Swatantra, temaga seotud suurkapitali esindajad ja osa DMK liidreid. Kõik nad püüdsid kasutada keerulist olukorda osariigis ja rahulolematust kongressistliku valitsuse keelepoliitikaga, et kukutada see valitsus. Osariigis algas tegelikult reaktsiooniline putš, kus peaosa etendas Swatantra. See blokk seisiski rüüstajate selja taga. Madrase politsei käitus rüüstamiste ajal veidi imelikult. Kui rüüstamised algasid, ei võtnud ta midagi ette. Liikusid kuuldused, et tema «käed on seotud». Kes tal need kinni sidus, on raske öelda. Kuid Periyar väitis, et see ei toimunud ilma Rahvuskongressi parempoolsesse tiiba kuuluvate ministrite abita. Periyar nimetas neid brahmaanideks, kuid nähtavasti oli asi palju keerulisem. Peab ütlema, et suur Ramaswamy tunnetas intuitiivselt, et hindi keele vastast liikumist kasutasid ära reaktsioonilised jõud. Rüüstamiste haripunktil esines ta miitingul mehiselt ja kompromissitult kongressistliku valitsuse toetuseks. Teda ähvardati arveteõiendamisega, kuid ta ei löönud kartma. Rüüstajad ründasid tema maja, lõid sisse tema auto aknad, kui ta linnas ringi sõitis. Kuid ka see ei hirmutanud Draviidide Partei liidrit. Ta jätkas oma üritust ja hoidis paljusid tagasi mõttetutest rüüstamistest.

Aga kes siis olid rüüstajaiks? Kaltsakproletaarlased, töötud, osa tekstiilivabrikute töölisi, arrakikaupluste omanikud, kellele ei meeldinud «kuiv seadus», ja isegi politseinikud, kes olid ühenduses poodnikega ja said neilt arraki ebaseadusliku müümise eest altkäemaksu. Rüüstajaid osteti. Selleks läks «must raha», mida suurärimehed olid maksustamise eest varjanud.

Ja lõpuks. Reaktsioonilise putši katse ei õnnestunud. Madrases ja Tamil Nadus oli jõudusid, kes suutsid sellele vastu seista. Rüüstajaid ja nende peremehi ei toetatud. Putš tuli

ilmsiks ja lämbus iseenda lärmis, hüsteerikas ja õigustamatus julmuses. Seekord jäi Madras progressile truuks.

Juba 1965. aasta suvel, kui sellest linnast lahkusin, näis, et miski ei anna enam tunnistust nendest tormilistest sündmustest, mis kõigil tuli üle elada. Üliõpilased olid koolivaheajaks laiali sõitnud, raudtee oli taastatud, vaksalid remonditud, metsikuvõitu silmavaate ja kammimata juustega inimesed olid sisse võtnud oma harjumuspärased kohad sadamalähedastes tänavates ja töölisagulites. Üksnes Rajagopalacharia kahvatute huulte muhelus oli muutunud kalgimaks ja kindlamaks, tema igavese vaenlase Periyari silmist aga polnud valu üleelatu pärast veel kadunud. Annadurai materdas miitinguil kongressiste, aimates ette oma «ajajärgu» algust. See saabuski kaks aastat hiljem pärast üldvalimisi, ning hindi keele vastane liikumine ja sellele järgnenud rüüstamised etendasid seejuures küllaltki tähtsat osa.

Kui voolujooneline hõbejas «Caravelle» Madrase lennuvälja kohale tõusis, nägin, kuidas linn uuesti mulle vastu liigub. Lennuk tegi hüvastijäturingi ning all ujusid mööda valged ja roosad majad, kookospalmid, Mount Roadi kuumaks köetud asfaltnool ja kolmevärviline lipp Saint George'i fordi bastionide kohal. Mõne minuti pärast kadus see kõik kuhugi vasakule ja lahustus leitsakulises udulinikus, mis oli linna endasse mähkinud. Lennuk rippus ookeani kohal, mille sinirohelised lainekortsud olid ebatõepäraselt ja selgesti nähtavalt ära hangunud. Kuid ma teadsin, et seal all tormavad nad kohina ja mürinaga Madrase ranniku valgele korallliivale ...

TEINE OSA

TAMIL NADU

Madras on kaasaegne linn. Ta tekkis Tamil Nadu iidsel pinnal, kuid iidsust on seal vähe säilinud. Inglased tõrjusid selle kõikjalt välja. Nad ei mõistnud iidsust, see hoopis segas neid. Tõeliselt traditsiooniline elulaad on säilinud väikelinnades, mis olid kunagi ajaloolise tähtsusega keskused. «Euroopastumisprotsess» läks neist mööda. Ja seetõttu võib Tiruvanaimalais (Tiruvannamalais), Kanchipuramis, Chidambaramis ja teistes linnades kohata seda, mis eksisteeris Indias palju aastasadu tagasi. Need minevikumärgid, mis on säilinud tänapäevani, huvitasid mind kõige rohkem. Nähtavasti pole neid enam kuigi kauaks. Otsustasin kasutada võimalust kõike seda näha ja sooritasin ringreisi mööda osariiki. See ringreis ei olnud pidev. Mul tuli kasutada nädalalõppe, pühi, õppevaheaegu. Kuid ka see, mis mul õnnestus nende lühiajaliste sõitude ajal näha ja kuulda, väärib minu arvates tähelepanu . . .

PÜHA TULE MÄGI. SUUR RIŠI

Madrases Egmore'i vaksalis istusime tavalisse tänapäeva rongi — minu sõber Mahadeva, tema ema — aastates usklik brahmaan — ja mina. Ja kuigi meid ümbritses tavaline vaksalikära, vedurid vilistasid, taksod sõitsid vaksali peasissekäigu ette, luminestsentslambid andsid eredat valgust, haaras mind juba mingi ebatavaline tunne. Sõitsime Tiruvanaimalaisse, väiksesse templilinnakesse, mis asub Madrasest 120 miili kaugusel. Seal toimub iga aasta vihmaperioodi lõpul vanaaegne pidustus «kartikadipam». Arunachala mäel,

mille jalamil Tiruvanaimalai asub, süüdatakse Arunatšalesvarari — Päikese mäe jumala — auks püha tuli.

Rong lahkus perrooni juurest, hakkasid vilkuma Madrase äärelinna tuled. Seejärel järgnesid üksteisele kuuvalgusest üleujutatud riisipõllud. Taevas selgines, ja suurekspaisunud vihmapilved kadusid kuhugi vaatepiiri taha. Kihutasime mööda väikeste jaamade ja asulate elektrituledest. Konnad krooksusid mitmel häälel just nagu vihmaperioodil. Leidnud endale vaba lamamisaseme, jäi Mahadeva ema tukkuma.

«Kuulake,» ütles mulle Mahadeva.

«Mida?» ei taibanud ma kohe, ärgates mõtetest.

«Kuulake,» kordas ta, «kuidas konnad krooksuvad. Nii nagu inimestel, on ka neil oma kastid. Ja iga kast krooksub isemoodi.»

Kuulatasin ja mõistsin, et konnahääled ei kõla ühtemoodi.

«Kuulete,» jätkas Mahadeva. «Konn-brahmaan krooksub. Bassihäälega, tähtsalt, oma väärikust tundes.»

Samal ajal kostis päris vaguni kõrvalt kriiskav rulaad.

«Need aga on vaišjad,» kommenteeris Mahadeva. «Nad krooksuvad nagu turukaupmehed, kes kutsuvad ostjaid ligi. Aga kas praegu kuulete? Krooks-krooks-krooks. Väga rütmiliselt.»

«Missugusesse kasti need kuuluvad?» tundsin huvi.

«Kas te tõesti ei aima? Nad krooksuvad nagu taoks haamrikesega vastu metalli. Need on juveliirid. Alamkast.»

Puhkesin naerma. Mulle polnud kunagi niisugused võrdlused pähe tulnud. Konnade krooksumine oli mulle alati olnud ühetooniline ja ebameeldiv. Ootamatult ühines konnade harmoonilise kooriga veel mitu häält.

«Kas kuulete?» küsis Mahadeva uuesti. «Kuidas nad teie arvates krooksuvad?»

«Jultunult,» vastasin.

«Te arvasite peaaegu ära,» hakkas Mahadeva naerma. «Nad krooksuvad sõjakalt. Need on kšatrijad.»

«Kus on kšatrijad?» võpatas tema ema.

«Maga, mamma,» rahustas teda Mahadeva. «Need on konnad-kšatrijad.»

«Ma sulle näitan konni-kšatrijaid!» vihastus vanake. «Alati on sul igasugused fantaasiad. Võib-olla on olemas ka veel konnad-brahmaanid?»

Vaatasime teineteisele otsa, kuid vaikisime targu. Mahadeva ema oli range naine. Peagi jäi ta uuesti tukkuma ja tema sõnakuulelik poeg jutustas häält tasandades mulle ka

teistest konnadest. Viimaks peatus rong valgustatud platvormi ääres.

«Villupuram,» ütles Mahadeva. «Nüüd istume ümber.»

Oli juba südaöö, kui me rööbaste vahel ekseldes jaamast eemale sammusime. Kuu oli juba loojunud ja tuul kihutas pilveräbalaid mööda pimedat, harvade tähtedega taevast.

«Kuhu me läheme?» küsisin.

Mahadeva kergitas dhoti kõrgemale ja naeratas mõistatuslikult.

«Mine, mine,» ütles vanake, «küll ta teab, mis teeb.»

Mõne hetke pärast hakkas pimedas tupikus mustendama valgustamata rongi siluett.

«Meie rong,» teatas Mahadeva tasasel häälel.

Vagunite juures askeldasid mingisugused inimesed, kuid ma ei näinud pimedas nende nägusid.

Aga edasi toimus kõik nagu unenäos. Mulle näis, et ma ei istunud ümber mitte ainult ruumiliselt, vaid ka ajaliselt. See tunne ei lahkunudki minust enam Tiruvanaimalaisse sõidu ajal. Trügisime ühte kolmanda klassi kupeesse. Minu silmadele avanes küünlajupi ähmase tule valgusel kummaline vaatepilt. Tihedalt üksteise vastu surutuna istusid kupees inimesed.

«Need on kõik palverändajad,» sosistas mulle Mahadeva. «Ärge imestage.»

Vaguni räpasel põrandal magasid reastikku lapsed. Ilma jakkideta, sarides, kasimatud, sassis juustega naised hakkasid tätoveeritud käsi meie poole sirutama. Nende sõrmed, millel olid kõverate linnuküüntega sarnanevad küüned, sirutusid üha enam minu poole. Taganesin tahtmatult. Kostis kähedat, rämedat naeru. Naeris põrandal istuv vanaeit. Hallid juuksesalgud varjasid tema nägu.

«Anna mulle 25 paisat,» ütles ta.

«Miks sul neid tarvis on, amma?» küsisin.

«Tahan mäele ronida,» ja hakkas uuesti nõdrameelselt ja rämedalt naerma.

«Mäele lastakse tasuta.»

«Oh ei!» hakkas vanaeit nuuksuma ja halle juuksesalke raputama. «Šiva küsib minult mäel iga kord 25 paisat.»

«Ära kuula teda! Ära kuula!» hüüdis kriiskaval häälel naine, kes minu poole oma tätoveeritud käsi küünitas. Vaatasin talle näkku, ja see oli fantastiline. Ümar ja hall nagu rukkileib, väikeste silmade ja suure kartulitaolise ninaga, lähenes ta minule ja pilgutas oma punaste, põletikuliste laugudega silmi. Tema kõrval nagu udus kõikus teise naise

kitsas kahvatu nägu, mis sarnanes rohkem kolbaga kui elava inimese näoga. Pingil istuv peaaegu lõuani ulatuva konksus ninaga vanaeit tõukas oma naabreid koomale ja vabastas meie jaoks istekoha. Jälle kostis kuskilt põrandalt rämedat naeru:

«Amma, 25 paisat Šiva jaoks. Armastatud jumalale Šivale.»

Vanaeide peale sisistati ja ta rahunes viimaks. Määrdunud dhotis ja juuksepalmikuga kõhn, kuivetunud brahmaan laulis ennast kõigutades vanaaegseid mantraid. Kupee vahekäik oli inimestest tulvil. Ühed olid mingites sõbades, teised vööni paljad. Nende kehi ja nägusid katsid valge- ja kollasevärvilised maalingud. Mulle näis ikka veel, et näen fantastilist unenägu. Kupee akna taga valitses must vaikus ja polnud kuulda isegi konnade krooksumist. Ja otsekui tugevdades minus tunnet, et toimub midagi ebatõepärast, hakkas rong sujuvalt ja käratult kuhugi sõitma, eemaldudes XX sajandist minevikku. Praegu sõitis ta mingil võõral maal. Sellel maal pole elektrit, vabrikukorstnaid ega autotulesid. Rong peatus viirastuslike, unisesse pimedusse mähkunud asulate juures, ja vaid harva näitasid talle madalatel graniitpostidel asetsevad oranžid petrooleumilaternad valgust. Ja igas peatuses paiskas pimedus vagunite juurde poolalasti, iidsete märkidega kaunistatud, raevunud inimeste salku.

«Arunachala! Arunachala!» tungisid möödasõidul lahtistest akendest sisse hüüded, ning palverändajate suud avanesid ja sulgusid seejuures hääletult.

Enne koitu pimedus tihenes ja ma ei suutnud eristada taevas isegi vihmapilvi. Vaatasin kaua ja üksisilmi sinna ning märkasin äkki, kuidas eespool hakkas läbi vihmasaju paistma ebamäärase kujuga viirastuslik tulerist. Ma isegi ei pannud seda imeks. Unes me ju ei pane midagi imeks ja tajume kõike tõelisena. Ka Mahadeva märkas risti.

«Templi gopura» ütles ta haigutades. «Illuminatsioon pühade auks.»

Olles küll XX sajandi pangaametnik, sobis ta suurepäraselt ka minevikuga. Teda see ei ärritanud ega häirinud nagu mind. Minevikuunenägu kestis edasi. Lähenes hall koidik, vihma tibutas aga endist viisi. Jaama juures seisid tongad, härjad ees. Härgade veidi tagasikäändunud sarved olid ehitud kuljustega. Üks selline tonga vedas meid mööda kitsaid poriseid ja ligedaid teid. Koidueelses hämaruses paistsid laialivalguvates, tuhmides värvides maalitud Püha Tule mäe graniitrüngastik ja tema jalamil asuva templi neli torni. Kuigi oli väga varane aeg, võis läbi vihmaloori näha kollaseid tulesid paljude poodide uste ees. Meie tonga liikus palverändajate tihedas voolus. Kui palju neid oli? Raske öelda. Arvatavasti tuhandeid. Kümneid tuhandeid. Aga võibolla sadu tuhandeid. Läksid jämevillastesse tekkidesse mähitud talupojad, läksid oranži värvi rõivastes sanijasid, palvehelmed rinnal rippumas, läksid maalitud nägudega, pikkade kammimata juuksesalkudega sadhud, läksid poolalasti brahmaanid, teist korda sündinute nöörid üle vasaku õla, läksid heledavärvilistes sarides naised käevõrusid kõlistades. Paljudel oli laps süles. Justkui toimunuks suurejoonelised filmivõtted. Kuid operaatoreid polnud ja paljud neist minejaist polnud iialgi kinos käinud. Kahel pool tee ääres olid kerjused ja pidalitõbised tiheda seinana koha sisse võtnud. Nad kisendasid, väänlesid, hõikasid segaseid lauseid ja küünitasid möödaminevate palverändajate poole oma vigaseid käsi. Kerjuste ja pidalitõbiste kõrvale olid asunud ennustajad oma roheliste papagoidega ja musta habemega, mõtteisse süvenenud astroloogid. Ringirändavad mustkunstnikud ja žonglöörid asetasid oma lihtsa varanduse siiasamasse, paljudest jalgadest tasaseks tallatud platsikestele. Kõik see libises minust mööda valjude häälte, hüüete ja eredavärviliste rõivaste näol, tuues endaga kaasa midagi niisugust, mida polnud selles elus, kust mina pärinesin. Pühades veekogudes, millest me möödusime, pesid end palverändajad. Teekäänaku tagant tuli nähtavale väike tempel. Pika habemega preester helistas kellukest, aja jooksul mustaks muutunud kivi-iidoli ümber aga astusid üksteise järel ühetasaselt ja rütmiliselt edasi inimesed. Seejärel sõitsime mööda majadest, mis on Tiruvanaimalaisse saabunud palverändajaile ulualuseks. Vaatasin juhuslikult üles ega suutnud avanenud vaatepildilt enam pilku ära pöörata. Lahtistel galeriidel istusid pikajuukselised habemega mehed, nende nägudele ja kehale olid maalitud pühad märgid. Nende vahel vilksatasid pikkades oranžides mantlites sanijasid. Galeriid olid otse tee kohal ja seal istuvad inimesed tegid meile mingeid märke, naersid ja rääkisid omavahel millestki.

«Mis nad tahavad?» küsisin kutsari kõrval istuvalt Mahadevalt.

«Kutsuvad meid endi juurde,» vastas ta. «Kuid meie ulualune on mujal.»

Mahadeva ema hakkas äkki ootamatult kõrge häälega iidset püha hümni laulma, tonga kõrval sammuvad palverändajad aga ühinesid temaga. Viimaks tänav lõppes ja ma mõistsin, et lõpp on ka sellel imelikul linnal. Kuskil eespool,

vihmaloori taga, võis aimata põldusid. Tonga sõitis viimase, kõrge kivimüüriga piiratud maja juurde. Müüri ääres mühas pühadelaat nagu murdlainetus. Läksime lukustamata väravast sisse ja jäime avara õue keskele seisma. Maja rõdul askeldas keegi valges saris, lahtiste juustega kummaline kogu. Astusime lähemale ja ma nägin noort naist. Ta vaatas üles ja tema eriskummaline näoilme ei üllatanud mind vähem kui tema mõistetamatu tegevus rõdul. Tal olid laiad põsenukid, suur inetu suu, luitunud, kahvatu nahk ja silmad, mis koosnesid üksnes laiadest silmateradest. Ja need silmaterad ei vaadanud mitte meid, vaid kuhugi nende omaniku sisemusse. Sellised silmad on sageli pimedatel. Naise huultel mängles vaevumärgatav mõistatuslik naeratus. Aeg-ajalt kõlisesid tema kiduratel kätel läbipaistvad käevõrud. Mul tekkis mulje, et see värvituks muutunud naine on palju aastaid maa all viibinud ja alles nüüd valguse kätte ilmunud, et meid vastu võtta. Ta ei lausunud ühtki sõna ja jätkas endistviisi vaatamist, eriskummaline naeratus kahvatuil huultel. Mahadeva ja tema ema langesid ootamatult tema ette otseti maha ja jäid mõneks ajaks tema jalge ette veranda põrandale siruli. Valge naine ja mina seisime nüüd teineteisega vastakuti. «Iga tunniga läheb raskemaks,» mõtlesin. Vaikimine muutus piinlikuks, minu kaaslased aga lamasid põrandal edasi.

«Tere!» ütlesin, teadmata, kuidas olla.

Kuid valge naine ei vastanud ja ainult osutas silmadega lamajatele.

«Ei,» vastasin. «Mulle pole tarvis.»

Siis ta viipas nõusoleku märgiks käega ja õnnistas lamajaid ükskõikselt. Kui need olid püsti tõusnud, pani ta vaikides kummalegi pulga pihku. Mahadeva ja tema ema pistsid selle suhu. Ja ma taipasin, et need on hammaste puhastamise pulgad. Valge naine kadus kuuldamatult, rõdule ilmus aga Tsiolkovskiga sarnanev vanamees.

«Oo!» ütles ta lahkelt. «Külalised on saabunud. Astu sisse, astu sisse, Mahadeva. Teist ma olen kuulnud,» ütles ta minu poole pöördudes. «Mina olen Chelam, selle maja peremees.»

«Chelam?» küsisin uuesti, uskumata oma kõrvu.

«Jah, ka siin olen ma Chelam,» kinnitas ta leebel toonil. «Kas te Saurist nägite?»

«Valges saris naist?»

«Jah,» ütles Chelam. «Valges saris naist. Ta on püha.»

«Väga püha,» tõendas Mahadeva ema takka.

«Kuid teie raamatud . . .» alustasin lauset.

«Mis puutuvad siia minu raamatud?» Chelami silmadesse ilmus rahutus.

«Kuidas ei puutu?» ütlesin. «Telinga ülestõus, võitlus vabaduse eest, hinduismi tavade eitamine. Kuidas seda mõista? Kas te ikka olete Chelam?»

«Jah, olen küll Chelam,» ütles ta kurvalt. «Endine kirjanik. 1950. aastal loobusin kõigest. Nüüd on mu tütar püha, maja aga täis palverändajaid. Säärane on elu.»

«Jumal küll,» mõtlesin, «isegi Chelam on selles maailmas hoopis teistsugune, mitte enam see Chelam, keda ma tolles, oma maailmas raamatute järgi tundsin kui revolutsioonilist kirjanikku ja ateisti. Missugune draama on seda kõike põhjustanud?» Seda ei õnnestunud mul teada saada. Aga fakt jäi faktiks. «Ka siin olen ma Chelam,» meenusid tema sõnad.

«Astuge majja,» äratas peremees mind mõtteist. «Seal on kõik teie jaoks valmis.»

Maja oli avar, suure siseõue ja ruumikate tubadega. Me polnud Chelami ainsad külalised. Paarkümmend palverändajat, Saurise kummardajat, leidsid samuti siin peavarju. Ühe toa nurgas nägin uuesti valget naist. Ta istus sisekaemuslikus poosis, tema nägu sarnanes kangestunud maskiga, silmad vaatasid nagu ennegi sissepoole. Läksin ettekavatsetult mitu korda temast mööda, kuid mitte ükski lihas selles maskitaolises näos ei liikunud. Ainult Gioconda eriskummaline naeratus oli huultele tardunud.

«Sauris!» hüüdsin tasakesi, olles kaotanud kannatuse.

«Jah,» vastas ta ootamatult ja vaatas mind oma pupillsilmadega.

«Mida te praegu tegite?»

«Kontsentreerusin. Kuulasin oma hinge.»

«Ja mida te kuulsite?»

«See on nagu muusika,» vastas ta.

«Aga mida te peale selle veel teete?»

«Mitte midagi.»

«Kuidas? Niisama istutegi terved päevad ega tee mitte midagi?»

Ta ei vastanud ja langes jälle sisekaemuslikku poosi.

«Sauris!» hüüdsin teda uuesti.

«Jah,» vastas ta.

«Kuidas saab mitte midagi teha? Mis mõte sellel on? Selgitage.»

Kuid püha Sauris vaikib. Mina aga mõtlen, kui kerge on olla Indias püha, igatahes selline püha nagu Sauris. Ootamatult hakkab ta rääkima.

«Ma loen ilukirjandust.»
«Suurepärane,» ütlen. «See juba on midagi.»
«Mõnikord kirjutan ise.»
«Väga hea. Aga kas avaldatakse?»
«Jah. Isa saadab minu töid ajakirjadele.»

Samal ajal ilmub Chelam. Ta on kuulnud meie jutu lõppu ja millegipärast naeratab kohmetult. Tema silmavaade on nagu ausatel inimestel, keda sunnitakse valet rääkima. Ta krimpsutab valulikult nägu, kui Sauris häält kõrgendab. Sest Saurise hääl muutub siis teesklevalt lõbusaks ja omandab hüsteerilise varjundi. Ma ei mõista Saurist ja tema arvatavasti ei mõista mind. Kuid mis meid lahutab? Vale või miski muu? Ülejäänud kaks päeva Sauris ilmselt vältis mind ja kui ma tema poole pöördusin, vilksatas tema kummalistes silmades erutus.

Samal päeval läksime templisse. Tempel on pühendatud Šivale ja eksisteerib juba vähemalt kümme sajandit. Tema neli gopurat meenutavad valvetorne, kõrge kivimüür aga sarnaneb rohkem kindluse kui templi müüriga. Räägitakse, et see kindlusetaoline tempel olevat minevikus vastu pidanud küllaltki paljudele lahingutele ja piiramistele. Massiivsesse müüri on ehitatud rasked, raudvooderdusega väravad. Templi ümber on palju poode ja poekesi. Eriskummalistes rõivastes palverändajad ja kerjused tunglevad poodide juures, tingivad, ostavad midagi. Siin müüakse jumalakujukesi, kookospähkleid ohverdusteks, värvilist puudrit näo värvimiseks, mõrkjalt lõhnavaist lilledest vanikuid. Poodide vahel jalutavad oranži värvi rõivastes sanijasid ja niudevöödega sadhud. Nende ihu maalimiseks on kasutatud kujuteldamatuid värve. Näe, läheb sirelivärvi sadhu. Tema järel, paljajalu uhkelt mööda veelompe sammudes, käib sinine. Templivärava vastu toetudes seisab pooliku kookospähkliga kollane. Palverändajate, kerjuste ja pühameeste kirevat salka saadab lakkamatu lärm, millest tungivad läbi üksikud hüüded. Pühade vankrite lähedale on maotaltsutajad aset võtnud. Nende flöötide kriiskavad ja erutavad helid liituvad üldise lärmiga ja upuvad sellesse. Kobrad kõigutavad end kaela püsti sirutades rütmiliselt ja seiravad möödujaid oma külmapilguliste saatanlike silmadega. Rändnäitlejad põristavad trumme ja tamburiine, nende turbaneil kiiguvad paabulinnusuled. Väikesed ahvid suruvad end kartlikult oma talutajate jalgade vastu ja teevad naljakaid nägusid kõigile, kes neile tähelepanu pööravad. Kutsuvalt kõlavad mustkunstnike hääled: «Ainult siin! Ainult üks kord! Selles pühas

linnas võite näha niisugust imet!» Esemed vilksatavad nende käes ja kaovad, seejärel aga ilmuvad uuesti. Poisikeste salk käib kogu aeg mustkunstnike kannul. Laste silmades on vaimustus ja lugupidamine. Templi läänevärava juures kõrgel bambuskangil esinevad akrobaadid. Nende painduvad tõmmud kehad lendavad üles rahvahulga kohale, langedes aga kaovad jälle sellesse. Võimlemiskangi juures seisab punastes kottpükstes naine. Ta ei pööra rahutuid, hästi mustaks värvitud kulmudega silmi rahvahulga kohale lendavailt paarimeestelt. Näeme rohkesti vaeva, et poodide, kerjuste, palverändajate ja mustkunstnike vahelt läbi trügides jõuda templi massiivse värava juurde.

Templi õuel seisab kirjuks maalitud kerjuste ja sadhude ridade vahel elevant ning vaatab kurbade ja tarkade silmadega oma jalge ees toimuvat askeldust. Elevandi otsmikule on tõmmatud kolm valget rõhtjoont. Elevant on šivaist. Tungime kesksesse palvetussaali. Siin on nagu alati hämar, õlidipakute kollased tulekeeled visklevad siia-sinna. On tunda higiste inimkehade, rääsinud kookosõli ja põleva kampri tugevat lõhna. Templi raudplaatidest põrandale on kookosõli ja -piima valatud ning banaanikoori visatud. Iga jumala juurde on pikk järjekord. Järjekorrast kinnipidamist jälgivad templi administratsiooni poolt pühadeks ametisse palgatud punasinistes turbanites politseinikud. Põlevate valgustite suits hõljub palverändajate kohal, granaatidena lõhkevad linga kujutise ees kõigest jõust vastu raudpõrandat visatud kookospähklid, tšampaki suured kullakarva õied pudenevad jumalatar Radžesvari kalliskividele, vanaaegsetes rõivastes inimesed langevad tantsiva neljakäelise Šiva ette põrandale. Tantsiva jumala kivist huultele on tardunud irooniline naeratus. Kui palju aastaid on ta siin tantsinud? Üks? Sada? Võib-olla tuhat? Šiva vasak jalg on üles tõstetud justkui hoogsas elegantses liikumises. Tuhat aastat ei ole ta saanud seda jalga alla lasta. Ja tuhat aastat on inimesed, üks põlvkond teise järel, jumaliku jala vabiseva varju sisse langenud. «Om! Om!» kostab otsekui oie templi sammaste tagant, mis on kaunistatud bareljeefidega. Sinakas suitsus sooritavad poolalasti preestrid nagu muistsed maagid salapärast rituaali. Enamik juuresolijaist sellest aru ei saa, kuid nad teavad, et nii on tarvis. «Nii on tarvis,» pilgutab Šiva silma. «Nii on tarvis,» naeratab mõistatuslikult jumalatar Radžesvari. «Nii on tarvis,» kordavad preestrid. «Ärge pärige midagi ja makske raha.» Palve eest Šivale, palve eest Radžesvarile, selle eest, et preester purustab kivi-iidoli ees teie

kookospähkli, selle eest, et teist korda sündinu teeb linga ees valgustiga maagilise ringi. «Om! Om! Om!» oigab jälle keegi.

«Arunachala! Arunachala! Meie elu valgus! Olemasolu püha tuli!» Kivist madu vingerdab kookospiimaga rikkalikult ülevalatud linga mustavärvilise silindri kohal. Palvetussaali tagaseina ääres seisavad reas savipotid kookosõliga. Siia tuuakse pühale mäele meelehead. Täna põleb see õli püha mäe tipul. Ja kui sa tahad, et sinu soovid täituksid, osta endale savipott ja vii see mäe otsa. Aga kui sa ise ei suuda sinna minna, siis palka kuli. Siin nad seisavadki tihedas grupis. Mõne ruupia eest läbivad nad mööda mägiteed kümme miili ja tagavad sinu soovide täitumise. See pole ju kallis, eks ole?

Templis kaotan lõplikult reaalsustunde. Pärast unetut ööd on pea tühi ja käib veidi ringi. Mulle näib, et seisan siin juba tuhat aastat ja ootan, millal Šiva oma hoogsas liikumises jala saali raudplaatidest põrandale langetab. Keegi tõmbab mind käest. Noh, see on muidugi Mahadeva ema.

«Lähme, amma,» ütleb ta. «Meil on tarvis veel Arunachalale minna.»

Vaatan eakat naist kahtlevalt. Mahadeva ütles, et ta on 75 aastat vana. Kas ta suudab ära käia kümme miili kuni tipuni.

Kuskilt hämarusest ilmub välja Mahadeva. Ta pöörab minu poole valgevöödiliseks värvitud näo ja viipab käega väljapääsu poole.

«Arunachala,» ütleb ta ilma pikemata.

Taevas ujuvad madalad pilved, kuid nende vahelt paistab juba sinist taevast. Vihm on lakanud ja Püha Tule mägi on päris linna lähedal, peites oma tippu sagris pilvedesse. Möödume söögimajadest, kus istuvad sadhud ja sanijasid küpseva taigna isuäratavat lõhna ahnelt sõõrmeisse tõmmates. Meist möödub palverändajate lõputu vool. Sukeldume sellesse voolu ja ta kannab meid templi lähedalt algavale kivisele jalgrajale. Ülespoole viival rajal tšapalid libisevad, nad kipuvad jalast ära tulema ja raskendavad liikumist. Kuid minna tuleb. Kui oleme ühe miili ära käinud ja järsule nõlvale jõudnud, on tempel ja Tiruvanaimalai näha otsekui peopesal. Templi juurest liigub mäele palverändajate vingerdav ahelik. See jätkub ka ülalpool, ületab kuru ja kaob madalal heljuvasse pilve. Läheme aeglaselt, möödudes suurtest kivirahnudest ringiga ja uhtpinnasel libisevad jalad tagasi. Kõige ees läheb Mahadeva ema ja ma märkan

imestusega, et ta on meist ette jõudnud, ning varsti näen ma tema sinist sari, mis palverändajate hulgas vilksatab, juba üleval, kalju jalamil.

«Vaat, see on juba midagi,» ütlen Mahadevale.

Ta naerab rahulolevalt.

«Kartsin tema pärast. Nüüd aga näen, et kartsin asjatult.»

Jõuame üle esimesest mäekurust. Selle tagant kerkib kohe teine. Pilvedesse mähkunud mäetipp üha kaugeneb. Minu tšapalite nahk on pehmeks ligunenud ja nüüd ma olen mures, kas nende rihmad peavad vastu või mitte. Ei, ei pidanud. Parema jala tšapali rihm katkeb reeturlikult. Võtan tšapali pihku ja lähen edasi ühe tšapaliga. Teised minejad tunnevad mulle kaasa, anavad nõu, naljatlevad heasüdamlikult. Järjekordsel mäekurul teeme puhkepeatuse. Mahadeva ema ootab meid juba ammu. Siiasamasse tema kõrvale on rühm noorukeid aset võtnud.

«Kas mäe otsa?» pärivad nad minult.

«Jah.»

«Kas jõuate kohale? On ju veel väga palju minna. Meie otsustasime juba hakata tagasi minema.»

«Proovin veel edasi minna.»

Kahtlevalt vangutavad nad päid. Endiselt liigub meist mööda palverändajate vool, mis on nüüd hõredamaks muutunud. Naised, mehed, lapsed, vanainimesed, kulid kaelkookudega, mille otsas ripuvad kookosõlipottide kobarad. Kogu see vool tõttab üles, Arunachalale. Ületame veel ühe mäekuru ja satume pilvedesse. Sajab külma härmatist, udupiisad klammerduvad kivirahnude ja puude külge. Jalgrajale on tublisti kookosõli valatud ja selle lõhn püsib udus kaua. Ja uuesti läheme ülespoole. Üks miil teise järel, sinna, Püha Tule mäe tipule. Kaotan arvestuse miilide ja aja üle. Parem jalg on viga saanud ja jookseb verd. Eespool aga vilksatab endiselt Mahadeva 75-aastase ema sari. Pikad tõusud, lühikesed langused, nõod, pilved. Ja lõpuks viimane kivine tõus. Suurte raskustega jõuame üles. Ja kui me lõpuks oleme ülaplatvormi ääre peal, tervitab Mahadeva ema meid seal. Arunachala lame tipp on täielikult udu sees ja ma näen seal asuvaid esemeid halvasti. Mõned suitsunud kivid, tsistern, mille põhjas on metallraha ja arvukalt kookosõlipotte. Puhub külm, rõske tuul ja mäetipul seisjad on end külmakartlikult tekkidesse ja riidetükkidesse mähkinud. Kauaks siia jääda ei paku mõnu ja me läheme platvormilt kiiresti alla suure kivirahnu varju. Vaatan Mahadeva ema, kuid ei märka tema kortsulisel tõmmul näol mingeid väsimuse tunnuseid.

«Lähme juba,» kiirustab ta meid. «Varsti süüdatakse püha tuli. Mäetipul ei tohi siis enam keegi olla.»

Tõepoolest, tuleb kiirustada. Hakkasime laskuma. Ees oli veel kümme miili rasket kivist teed. Ent kell kuus olime juba all. See oli fantastiline, nii nagu kõik sel ööl ja sel päeval.

«Kas te olete väsinud?» küsisin Mahadeva emalt.

«Ei,» vastas vanake reipalt. «Ma pole üldsegi väsinud. Mind aitas Šiva. Tema viis mu mäetipule.»

Ja järjekordselt veendusin ma endasugestiooni suures jõus.

Kui päike oli loojunud, hakkasid gopurade ülemistel karniisidel valgustite tulukesed tantsisklema. Palverändajad kogunesid mäe jalamile ja pöörasid oma pilgud mäetipu poole. Taevas selgines ja Arunachala oli tähistaeva foonil hästi nähtav. Äkki kõlasid kolm pauku ja inimesed hakkasid karjuma. «Om! Om! Om!» kostsid kõikjalt oiged ja mäe kohal lõi loitma püha tule oranžkollane leek. «Kartikadipam», kõige tähtsam pühalik akt, oli toimunud. Ja otsekohe süttis linna elumajadel ja kauplustel ilutulestik, õhus lõhkes kirev tulevärk, igasse külge paiskusid bengali tule külmad sädemed, ringlid hüplesid lõhkedes. Erutatud inimhulgad tõttasid templi juurde, kus gopurade tuled pilgutasid silmi pühale tulele mäel . . .

Kui me Chelami juurde tagasi jõudsime, käis seal pidupäeva pudža. Suure toa põrandal palverändajaist külaliste keskel istus Sauris. Istusime samuti sinna. Kriiskava, ebameeldiva häälega laulis Sauris Šivale hümni. Tardunult naeratades kuulati teda. Nurgas märkasin noormeest, kelle nägu Saurise laulu taktis imelikult tõmbles. Kui Sauris lõpetas, tõusis noormees püsti, võttis valgusti, ringitas seda mitu korda nagu preester templis ja helistas vaskkellukest. Kõik käisid järgemööda Saurise juures õnnistust palumas. Esimesena tegi seda Chelam. Sauris, naeratades nagu ikka kummaliselt, õnnistas kahvatu käe nõrga liigutusega tema ees siruli olevaid kehi. Kui protseduur oli läbi, istusid kõik jälle oma kohtadele. Jõudis kätte aeg «jumalaga suhtlemiseks». Kohalolijad istusid liikumatult ja sulgesid silmad. Sedasama tegi ka Sauris. Kui kaua pidi kontsentreerumine kestma, ma ei teadnud. Istusin, jälgides neid liikumatuid raidkujusid ja mõtlesin, mis saab, kui see kestab kogu öö? Nurgas seisis mugav tugitool ja ma otsustasin, et kõige halvemal juhul magan end välja seal. Kuid tunni aja pärast hakkasid istujate näod elavnema. Sauris tõstis oma värvusetud ripsmed ja ütles mind imestunult vaadates:

«Kas teie istusite kogu aeg siin?»

«Istusin küll,» kinnitasin.

Ta tõusis püsti ja läks endistviisi kummaliselt naeratades siseõue. Tema valge sari otsekui sulas ühte kõike ümberringi üleujutava kuuvalgusega.

Ühte tuppa olid magamiseks niinematid pandud. Sirutasin end mõnusalt oma kõval asemel välja ja tundsin alles nüüd, kui väsinud ma olen ja kuidas mu veritsevad jalad valutavad. Sulgesin silmad ja kuskilt helenduvast pimedusest ilmus Šiva ning, langetanud tantsupoosis jala, vaatas mind kahjurõõmsalt.

«Kas sina oled pühak?» küsis ta sapiselt. «Ja loed ilukirjandust?» — ning ähvardas mind pika kivisõrmega.

Märkasin, et Šiva räägib vene keeles ning hakkasin naerma. Jumal tõstis oma kivist jala jälle üles ning pööras solvunult selja. Aegamisi ilmus Šiva asemele Saurise kahvatu, ähmane nägu. Ta ulatas mulle pulga hammaste tarvis ning ütles reklaami tegeva poisikese kileda häälega: «Parim hambapasta «Colgate». Aitab jumalaga suhelda.» Pulk hakkas suurenema, muutudes bambusridvaks. Ridva otsas tiirles sirelivärvi sadhu. Ta ajas irevile oma vigased hambad ja karjus: «Püha tuli! Püha tuli!» Altpoolt sirutas end ülespoole tantsiv kobra ja küsis: «Kas te ašrami lähete?» Ja seejärel kordas küsimust Chelami häälega. Avasin silmad ja nägin päikeseküllast tuba. Lävel seisis Chelam ja küsis Mahadeva emalt:

«Kas te ašrami lähete?»

Oli juba ammu hommik. Päikesepaisteline ja karge. Vihmaperiood oli lõppenud. Ta lõpeb alati pärast seda, kui Püha Tule mäel lööb loitma tuli. Oli 1963. aasta esimene detsember.

Pärast hommikueinet ütles Mahadeva mulle, et siinsel mäel on palju ašrameid. Iidsetest aegadest peale on Arunachalal varjupaiga leidnud paljud šivaiidi pühakud. See tava kestab seniajani.

Ašrami, kuhu me läksime, on asutanud Suur Riši ehk mõttetark Ramana Maharshi. Ta suri 1950. aastal, legendid temast aga elavad India lõunaosas tänapäevani. Mitu ašrami kergehitist asub Püha Tule mäe jalami lähedal palmisalus. Seal võttis meid vastu Ramana Maharshi õpilane ja ašrami praegune sekretär Sundaresan Aiyer. Pika halli habeme, kõrge võimsa lauba ja erilise lapseliku silmavaatega Aiyer küsis minult, kust ma pärit olen. Vastasin. Aiyer vaatas mind mõnevõrra imestunult ja ütles:

«Venemaa on väga huvitav maa. Ma ütleksin, suur maa. Teie andsite maailmale Tolstoi ja Dostojevski. Olen rõõmus, nähes teid siin, meie ašramis.»

«Ta käis eile Arunachalal,» pasundas äkki Mahadeva.

«Õigesti tegite,» ütles Aiyer lahkelt. «Kui te meie kultuuri vastu huvi tunnete, siis peab Arunachalal tingimata ära käima. See on väga vana mägi. Vanem pühast Himaalajast. Kas tahate Suure Riši tuba näha?»

«Heameelega,» vastasin.

Mahadeva säras, olles Sundaresan Aiyeri sellisest tähelepanust ilmselt meelitatud. Möödusime mitmest madalast ehitisest, mille lähedal istusid ašrami liikmed, ja jõudsime lihtsa majakese juurde.

«Siia,» ütles Aiyer.

Sisenesime väiksesse, jahedasse ja puhtasse tuppa. Suurelt portreelt vaatas meid keegi. Lühikeseks lõigatud hallid juuksed, selged nooruslikud silmad, pisut kohmetult naeratav suu.

«See on svami Ramana Maharshi,» ütles Aiyer.

Lihtsalt sisustatud toas oli pehme, leopardinahaga kaetud diivan, kirjutuslaud mõnede elegantsete iluasjakestega ja riiul raamatutega. Ja oligi kõik.

«Suur Riši oli väga lihtne inimene,» kõlas sekretäri mahe hääl. «Oma teadmistele vaatamata ei pretendeerinud ta kunagi erilisele seisundile ega lubanud ennast fanaatiliselt kummardada. Kord, kui tema juurde tuli üks naine ja hakkas fanatismihoos pead vastu läve taguma, küsis svami: «Kes purustab minu lävel kookospähkleid?»

Seisime toas veidi aega ja väljusime tagaukse kaudu.

«Ramana Maharshi,» jätkas Sundaresan Aiyer oma juttu, «armastas väga lapsi. Vaadake seda maja. Seal asub vedade kool, kus lapsed saavad traditsioonilise kasvatuse, õpivad tundma pühi vedasid ja hakkavad harrastama joogat.»

Mitukümmend üksnes dhotides poissi ümbritses meid. Nad olid distsiplineeritud ja viisakad, kuid nende silmist paistis varjamatut lapselikku uudishimu.

«Kelleks sa tahad saada?» küsisin umbes kaheksa aasta vanuselt poisilt, kes seisis minu lähedal.

«Maharshiks,» vastas ta pikemalt mõtlemata. Kõik hakkasid naerma.

«Arvad sa, et see on nii kerge?» küsis Aiyer.

Väikemees kohmetus ja peitis end oma kaaslaste selja taha.

Vaatasime väikest templit, eluruume, kus naistel on keelatud ööbida, ja publikatsioonide osakonda. Ašram annab Maharshi ja tema õpetuse kohta välja väga palju kirjandust.

Ramana Maharshi oli kahtlemata erakordne isiksus ning tema elu ja moraalsed põhimõtted väärivad, et nendest kirjutataks. Hinduismis on sageli koos kõige vastandlikumad asjad: primitiivne ebajumalakummardamine ja kõrgem filosoofia, millel on mõnikord isegi materialistlik kallak, kõigutamatu fanatism ja loodusseaduste kriitiline lahtimõtestamine, tühine šarlataansus ja tõsine töö inimese vaimsete ja kehaliste omaduste täiustamiseks, sadhude kuritegelikkus ja saamahimu ning kõrged moraalsed omadused. Ramana Maharshis nähtavasti leidis kehastuse kõik see parim, mis iidsest hindu kultuurist on tänaseks säilinud.

Detsembris 1879. aastal sündis brahmaan Sundaram Aiyeri perekonnas poeg. Talle pandi nimeks Venkataraman. Sundaram Aiyerile kuulus Tiruchuzli linnas silmapaistev positsioon. Poiss kasvas nagu laps ikka, oli parajal määral elav ja parajal määral mõtlik ning miski ei viidanud sellele, et temast saab tulevane suur mõttetark. Kui Venkataraman oli suuremaks kasvanud, pandi ta Maduraisse ameerika misjonikooli. Koolis ta õppimise vastu erilist huvi ei tundnud. Ta eelistas jalgpalli mängida, ka ujulas veetis ta palju tunde. Religioon teda ei huvitanud ja kuulsa Minaksha templi maalilistest gopuradest käis ta ükskõikselt mööda. Õpetajad esitasid hooletu õpilase peale kaebusi, seevastu kooli spordiklubi tundis osava ja reipa poisi üle uhkust. Ta oli täiesti tavaline poiss nagu sajad temaealised. Kuid maa, kus ta elas, oli ebatavaline. Selle maa iidsed tavad, mida Lääs pole veel lõplikult mõistnud, eksisteerivad edasi ja avaldavad inimestele mõju.

Kui Venkataraman oli 16-aastaseks saanud, tuli talle pähe mõte surmast. See mõte oli nii tugev, et noormees tunnetas peaaegu reaalselt surma lähenemist. Teda haaras hirm. Jalad muutusid nõrgaks, ihu kattus külma higiga, hingamine aeglustus. Ent nüüd toimus midagi eriskummalist, millest ta hiljem korduvalt jutustas. Ta mõistis, et ta ihu sureb, tema hing aga, tema «mina», jääb ellu. Toimus otsekui kahestumine. See juhtum sundis teda pöörduma oma sisemaailma poole, mida harilikult teevad vaimsete asjadega tegelevad india joogid. Kord langes ta koolis õppetunni ajal ootamatult transsi. Niiviisi tuli ilmsiks tulevase riši eriline vaimne talent. Sellest ajast peale kadus tal kooli ja kõige teda ümbritseva vastu igasugune huvi. Hiljem aga saabus lõpplahendus. Seletada ta seda ei osanud. Ühelt sugulaselt kuulis ta

Tiruvanaimalaist ja otsustas sinna sõita. Võtnud isalt kolm ruupiat, kadus ta märkamatult kodust, otsustades iga hinna eest Tiruvanaimalaisse jõuda. See oli aeganõudev ja raske teekond. Jaamas selgitati talle, kuidas sellesse linna sõita. Venkataramanile selgus varsti, et kolmest ruupiast selleks ei piisa. Osa teest tuli minna jalgsi. Kuid söögi jaoks raha polnud. Nälg tuli kallale ja ta langes mitmel korral minestusse, kuid läks ikkagi edasi. Viimaks pidi ta ära müüma kõige hinnalisema, mis tal oli. Kõrvarõngad. Saadud raha eest ostis ta toitu. Pärast paljusid teel oldud päevi ilmusid koidueelses hämaruses tema ette Tiruvanaimalai templi neli gopurat ja Püha Tule mäe pilvisse mattunud tipp. Ta astus templi väravast sisse. Templis ei olnud kedagi. Ta rebis oma rõivad katki ning viskas järelejäänud toidu ja teistkordselt sündinu nööri minema. Tema sammud kõmisesid sammassaali võlvide all. Ta jäi ühe samba juurde seisma, istus selle kõrvale maha, ristitas jalad ja süvenes enesevaatlusse. Nii lakkas eksisteerimast misjonikooli õpilane, jalgpallur ja ujuja, oma vanemate poeg Venkataraman Aiyer.

Tiruchuzlis ja Madurais aga aeti jalule politsei. Kõik otsisid kadunud koolipoissi. Kuid otsingud tulemusi ei andnud. Kahtlustati, et ta on põgenenud koos Trivandrumist Maduraisse saabunud rändnäitlejate trupiga. Mitte keegi perekonnas ega ka kogu linnas ei võinud muidugi arvata, et põgenenu istub samal ajal Tiruvanaimalai templis suletud silmadega ja vaikib. Mida ta mõtles, on raske öelda. Mida ta nägi, ei tea me samuti.

Templi kell kuulutas hommikupalvuse algust. Sammassaali ilmusid esimesed külastajad. Nad nägid sanijasi poosis istuvat poissi ja panid seda imeks.

«Hei, poiss,» hõikas üks neist, «mis sa siin istud?»

Kuid istuja ei vastanud ega tõstnud lauge. Tema ümber kogunes rahvast.

«Vaata aga vaata,» ütles vanamees, kellel oli teist korda sündinu nöör üle õla, «ta arvab, et ta on sanijasi.»

«Jah, jah,» toetasid teda teised, «on ilmunud uus pühak. Kohe lendab ta otsejoones Arunachalale.»

Ümberringi kõlas pilkav naer. Kuid istuja nähtavasti ei kuulnud midagi.

«Hei, ära teeskle,» hüüdis noor üliõpilane. «Ma ütlen preestrile ja ta kihutab su siit välja. Parem mine templi õue kerjama.»

«Ta tahab meid narritada!» kostsid hääled. «Mingu ja istugu koolipinki.

«Muidugi, ta on koolist ära jooksnud!»

«Kes on koolist ära jooksnud?» — rühm koolipoisse trügis istuja juurde.

«Näe, see on koolist ära jooksnud!»

Ja kivirahe tabas noormeest. Too võpatas ja avas silmad. Kivid haavasid ja kriimustasid alasti keha.

«Lõpetage otsekohe!» hüüdis preester. «Millega te siin hakkama saite?»

Koolipoisid jooksid laiali, kuid täiskasvanud jäid kohale. Linnas levis uudis, et templis istub keegi sanijasit matkiv poisike. Kogu aeg ümbritsesid teda uudishimulikud, poisikesed loopisid teda kividega, tõukasid ja määrisid kokku poriga. Mõnikord viskasid kaastundlikud naised talle banaane, kuid ta ei puudutanud neid. Ta mõistis, et selles sammassaalis ei lasta tal rahulikult istuda. Ta asus ümber linga kujutise all olevasse pimedasse maa-alusesse ruumi. Seal oli umbne, niiske ja pime. Maa-aluses ruumis ründasid teda sipelgad, moskiitod ja mingid ussid. Kuid enesesse-süvenenuna ei pööranud ta neile tähelepanu. Tema selg kattus haavade ja paisetega, mille armid jäid kogu eluks. Ta jõudis sellise seisundini, kus tema enda keha tema jaoks enam ei eksisteerinud. Ta elas pingerikast siseelu, välisilm oli aga eemaldunud temast väga kaugele. Tõsi, see välisilm andis endast kogu aeg märku. Poisikesed leidsid ta peagi maa-alusest ruumist üles ja hakkasid teda jälle kividega pilduma. Neid aeti keppidega minema, kuid see ei aidanud.

Viimaks mõistis keegi, et maa-aluses ruumis ei istu mitte sanijasit jäljendav poiss, vaid inimene, kes on valinud endale vaimse täiustumise traditsioonilise tee, mida näeb ette joogide filosoofia. Ta toodi sammassaali ja nüüd ei naernud teda enam keegi. Teda tunnistasid isegi kohalikud sadhud. Vaikiv sanijasi istus vahel templis, vahel templiaias, vahel tee ääres puu all. Mõned palverändajad püüdsid teda kummardada, üks neist aga viis tema kui iidoli ees läbi isegi pudža. Ta sõi ainult siis, kui talle toit suhu pandi. Tema mitu kuud pesemata keha oli kaetud mustuse, korpade ja paisetega, lõikamata juustest aga olid saanud keerdus lindid. Noore svami populaarsus suurenes, kuigi ta jätkas vaikimist. Ta vastas küsimustele kirjalikult. Kord kirjutas ta paberitükikesele oma nime ja linna, kust ta oli tulnud. Ja sugulased said viimaks temast teada. Kiires korras saadeti Tiruvanaimalaisse tema onu. Onu käis mööda linna ringi ja päris oma vennapoja järele. Päev oli juba lõppemas, kui talle näidati mangopuude salu. Sealt ta Venkataramani leidiski. Onu ei

tundnud räpases, kurnatud näo ja osavõtmatuks muutunud silmadega askeedis teda kohe ära. Venkataramani ümber istusid mõned palverändajad. Oma hämmastust varjates läks onu aupaklikult tema juurde ja puudutas tema jalgu. Kuid Venkataramani silmadest polnud näha, kas ta tundis onu ära või mitte. «Poiss tuleb kohe koju saata,» mõtles onu. «Ta pestagu vähemalt puhtakski. Ta on nähtavasti päris ogaraks läinud.» Ja hakkas Venkataramaniga nagu haigega leebel ja viisakal toonil rääkima.

«Oleme kõik väga rõõmsad,» ütles onu, «et sind nii suuresti austatakse. Kuid sa ei tea, kui palju muret sa meile tegid. Mõtle oma emale.»

Kuid Venkataraman vaikis.

«Miks sa istud siin?» jätkas onu. «Sa võid, kui tahad, oma māja juures istuda ja me kõik näeksime sind.»

Vennapoeg ei vastanud. Onu läks kangekaelse svami juurest ära, kuid tuli järgmisel päeval tagasi. Ent ka see päev ei andnud mingeid tulemusi. Onu sõitis ära Maduraisse, mõne aja pärast aga ilmus Tiruvanaimalaisse Venkataramani ema. Ta leidis poja kaljurahnul väga armetus olukorras lamamas. Ta sööstis poja juurde ja hakkas nutma. Kuid poeg ei teinud temast väljagi. See, mis ema talle rääkis, teda ei liigutanud. Ema käis tema juures mitu päeva järjest, veenis, ähvardas, nuttis, vihastus. Kuid kõik oli asjatu. Siis ta mõistis, et on pojast teist korda ilma jäänud. Raske südamega läks ta koju tagasi. Palju aastaid hiljem tuli ta tema juurde ašramisse, et kaotatud poja kõrval mööda saata oma viimased aastad. Ta jäi edasi tema emaks.

Pärast ema ärasõitu asus Venkataraman ümber Arunachalale Virupaksha koopasse. Nüüd sai temast tõeline erak. Inimesed käisid ära raske tee läbi džungli, et teda näha. Talle esitati rohkesti küsimusi, vastused aga andsid tunnistust svami sügavast ja küpsest filosoofilisest mõttelaadist. Ta selgitas «mina» olemust ja kuidas oma «mina» tunnetada. Endal olid tal sel alal suured kogemused. Kuidas ta oli need omandanud, on raske öelda. Ent Indias juhtuvad sellised asjad inimestega, kes joogat harrastavad. Kui ta Tiruvanaimalaisse saabus, oli tal pühadest vedadest üsna ähmane ettekujutus. Virupaksha koopas aga tõlgendas ja selgitas ta juba iidseid veda seadusi. Teda külastasid õpetlased. Kui sanskritoloog Ganapati Muni oli temaga pühadest hindu raamatutest vestelnud, mõistis ta, et noor svami on ebatavaliste võimetega inimene. Ta oli esimene, kes nimetas teda Maharshiks — Suureks Mõttetargaks.

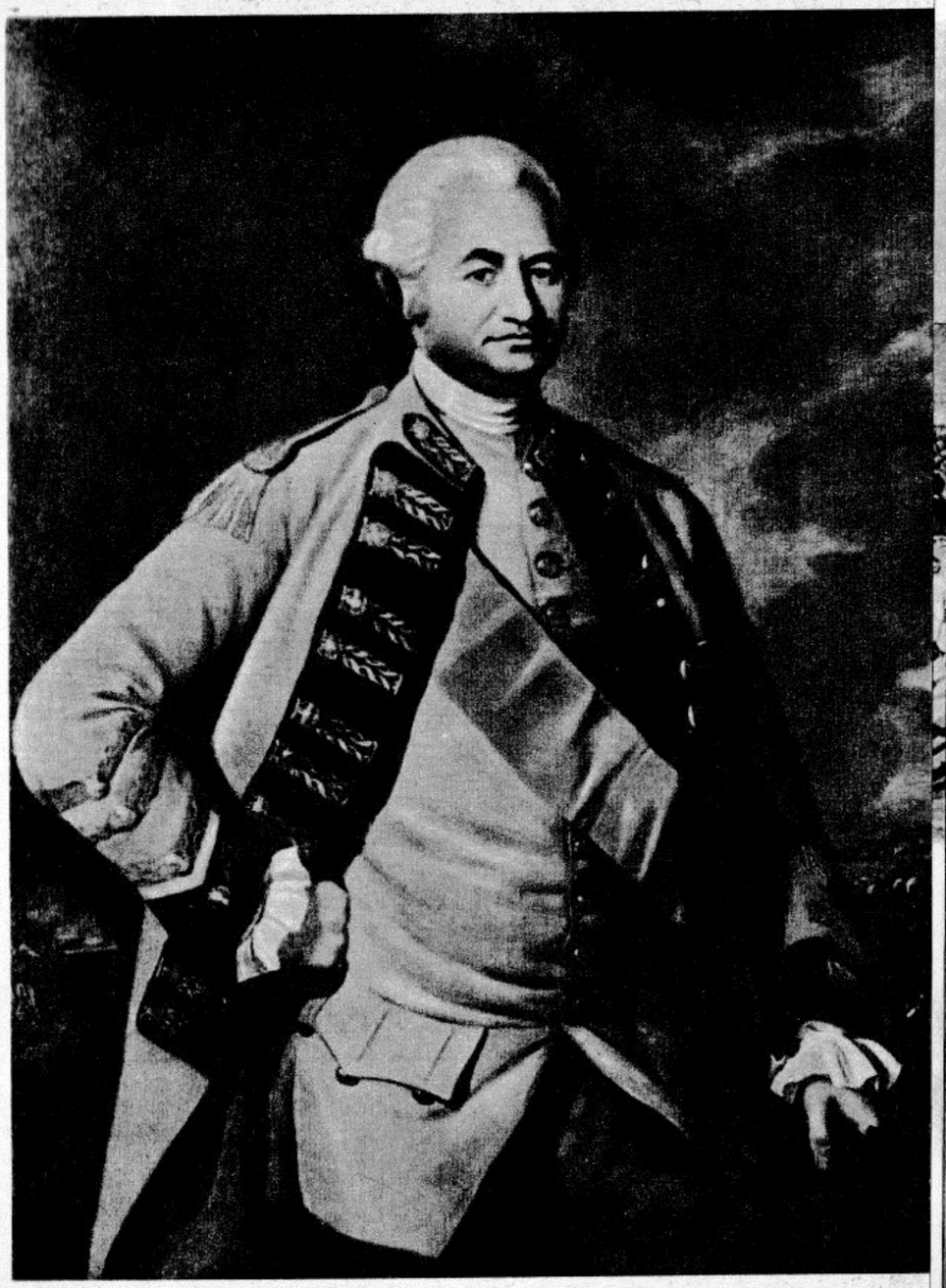

Robert Clive'i portree, mida säilitatakse fordi muuseumis

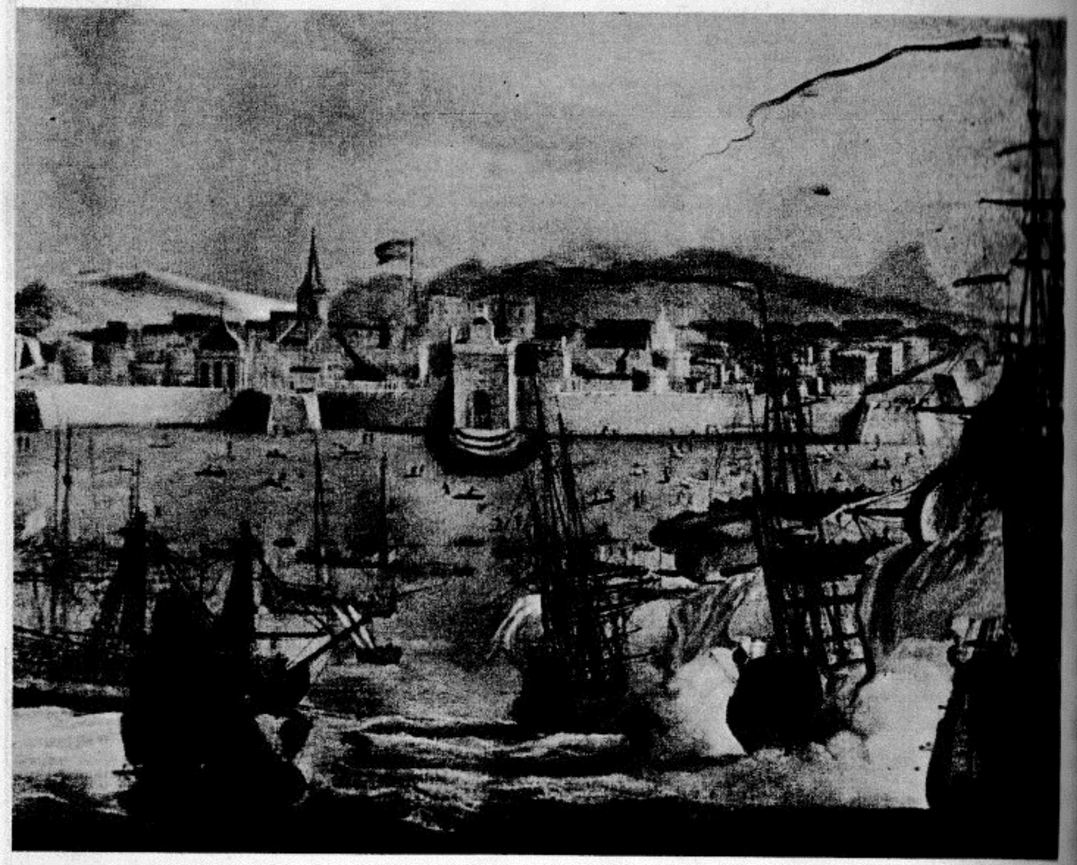

Kunagi loksusid ookeani lained päris fordimüüride juures

Enne Madrase sadama ehitamist pääses randa ainult paatidega

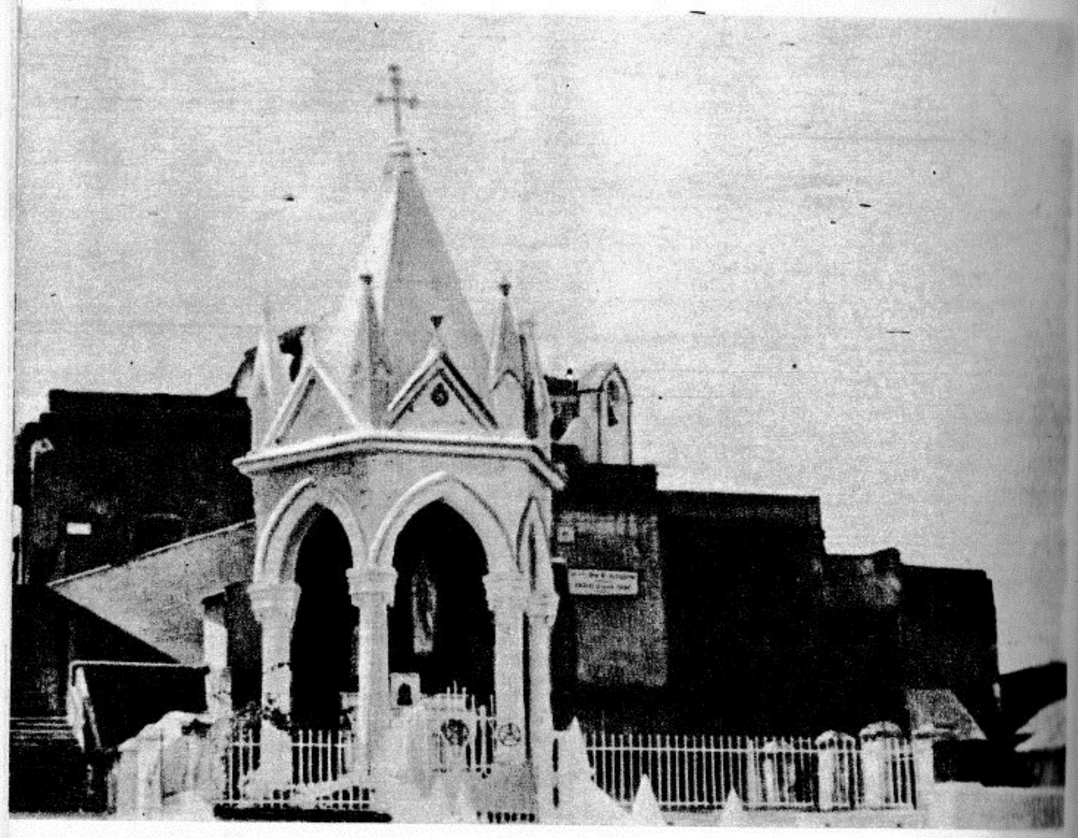

Igal pühapäeval helisevad Madrase katoliku kirikute kellad

Muhammad Ali Wallajah, roosa palee omanik, koos järjekordse soosijaga

Tänavail, kus varem elasid pleegitajad, elavad nüüd pesupesijad — dhobid

«Teist korda sündinud» templi trepil

Bala Sarasvati — abinajami kuninganna

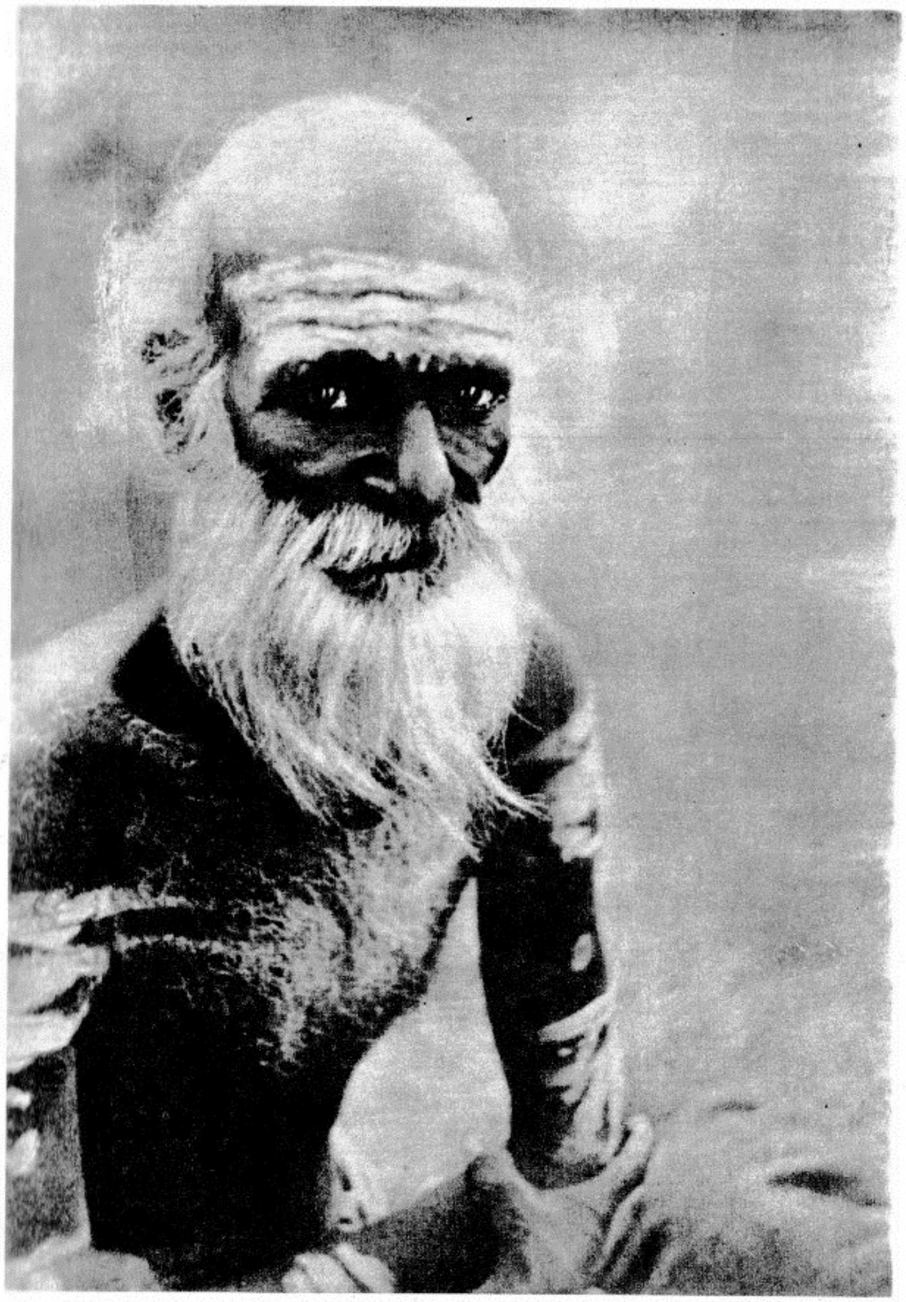

Tiruvanaimalai palverändaja nägu ja keha on pühi märke täis maalitud

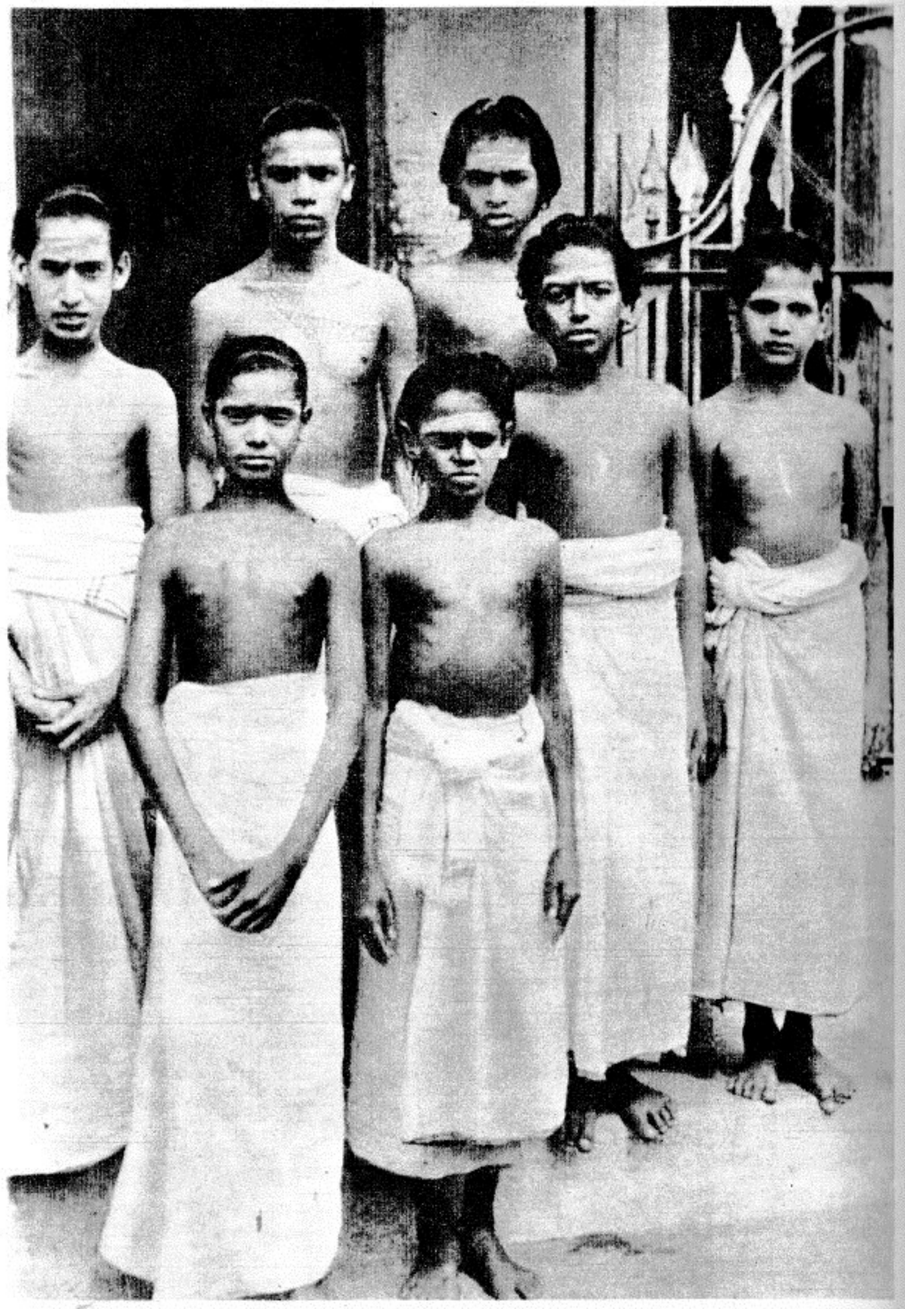

Nendest vedade kooli poistest saavad preestrid

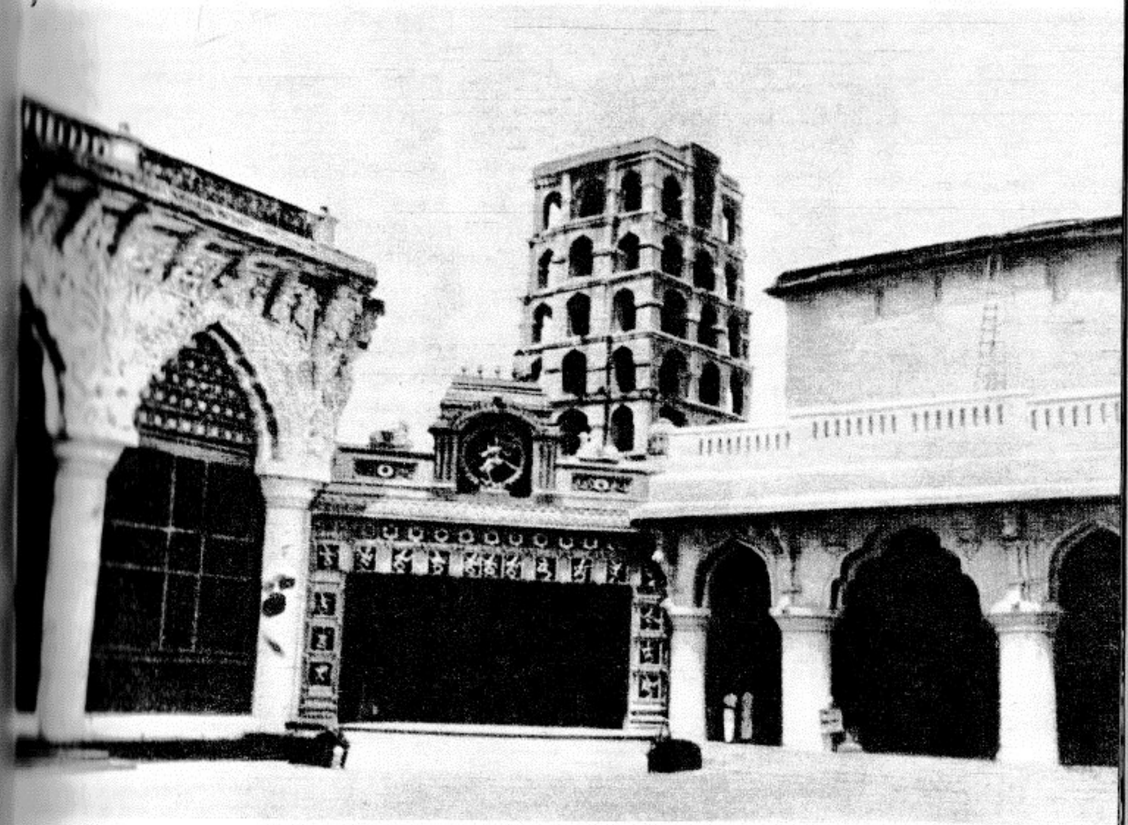

Palee valvetorni laskeavad on pööratud linna poole

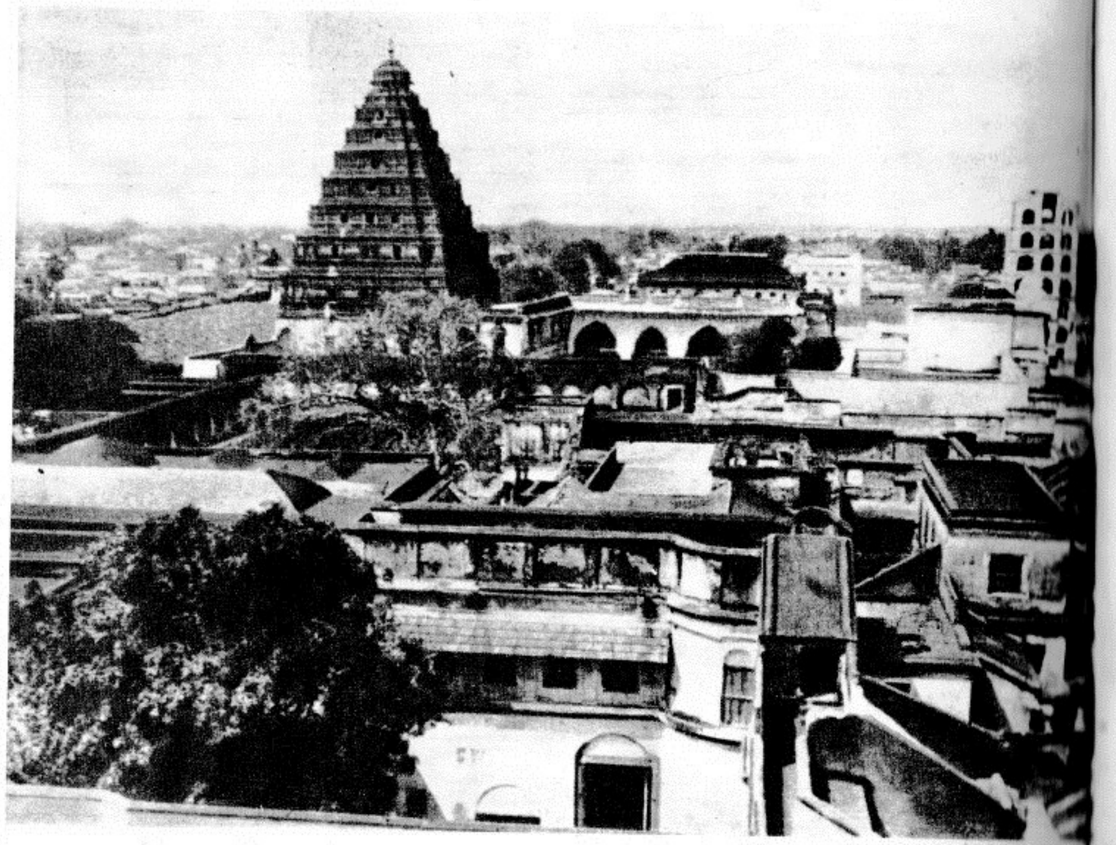

Thanjavuri endiste valitsejate palee võtab enda alla mitu kvartalit

Thanjavuri kohal kõrgub Suure Templi kuuekümnemeetrine püramiid

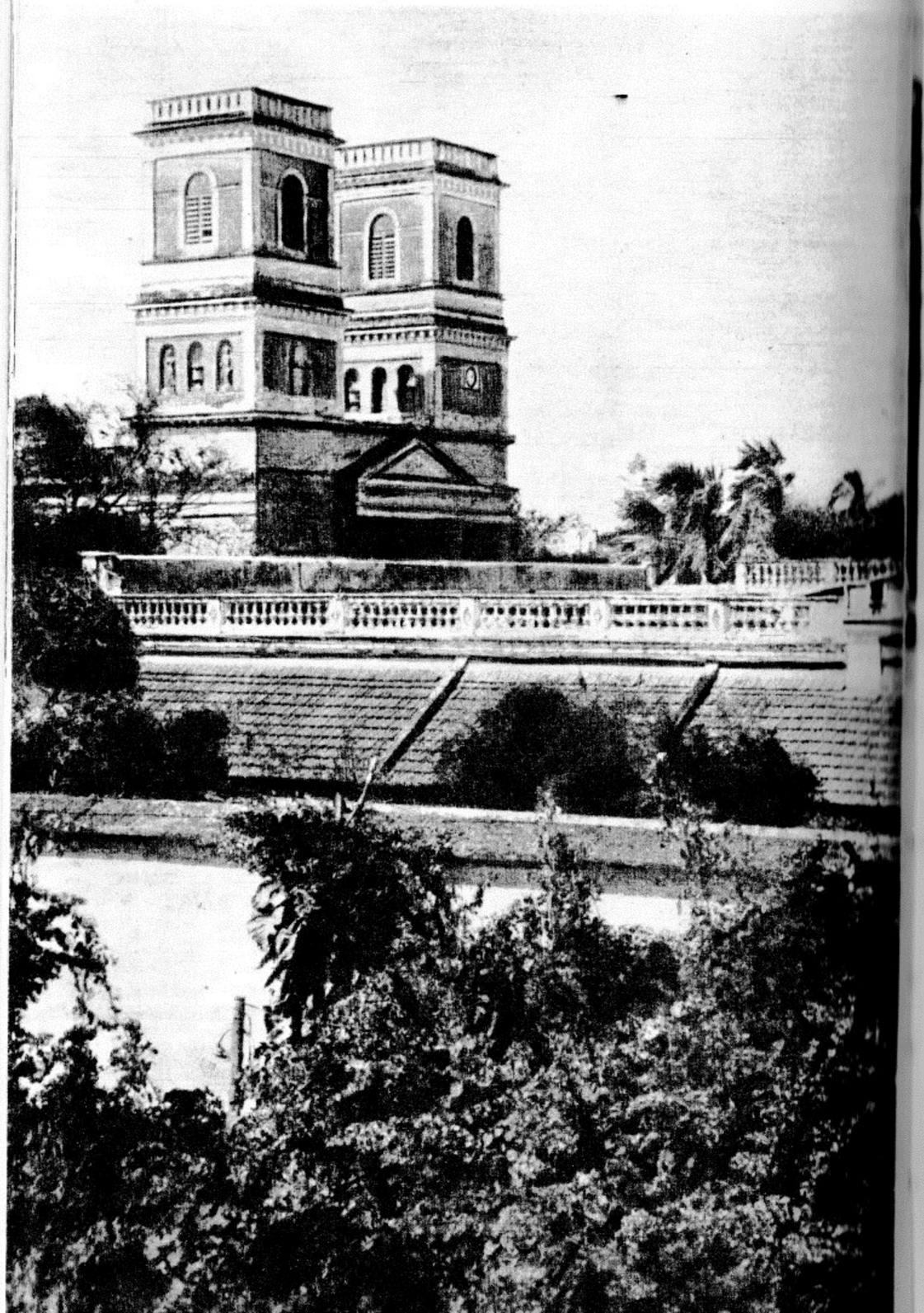

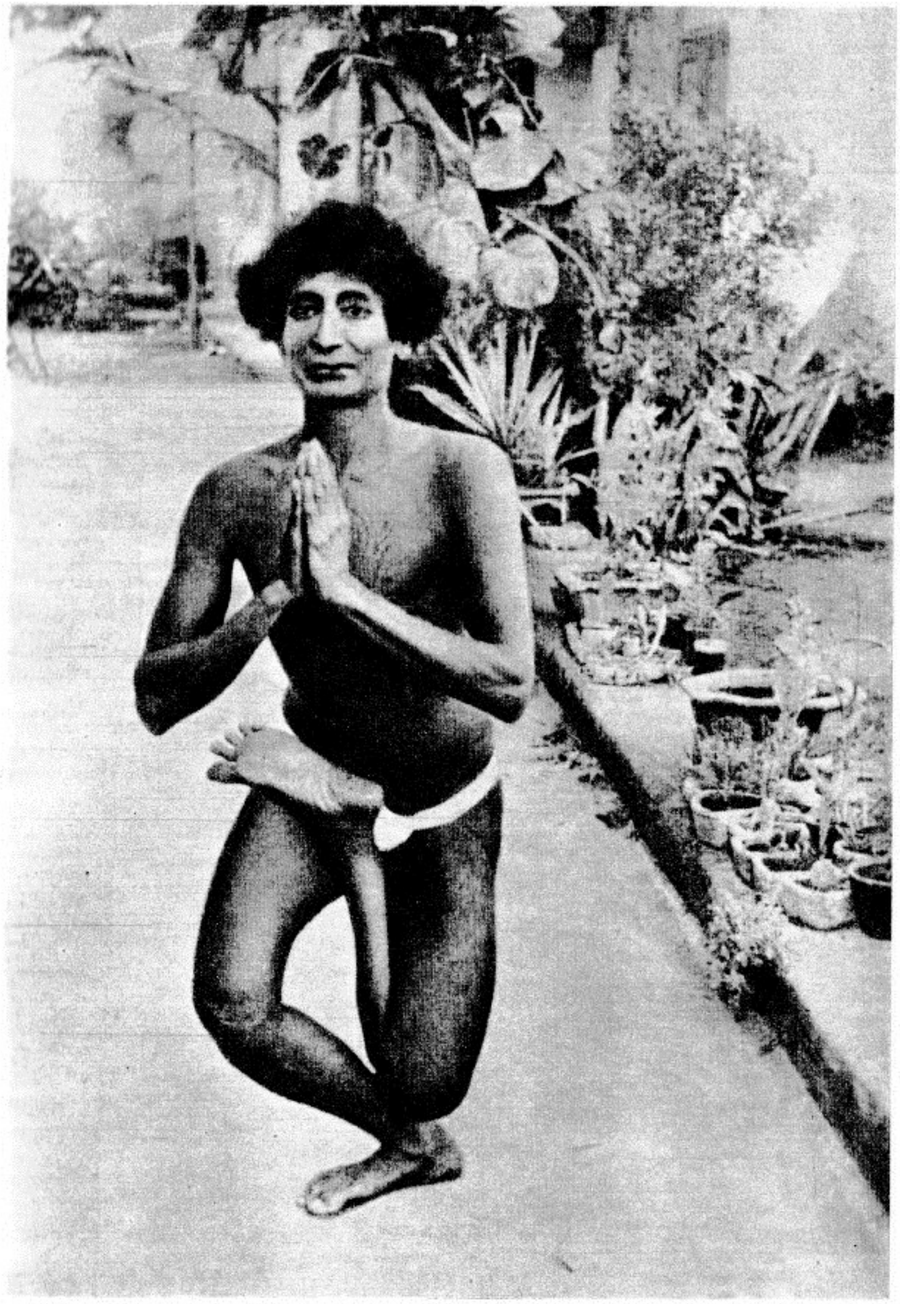

Katoliku katedraal Pondicherrys

Ambu hakkab joogagümnastika harjutusi tegema

Helepunane dhoti on peapreestri traditsiooniline rüü Chidambaramis

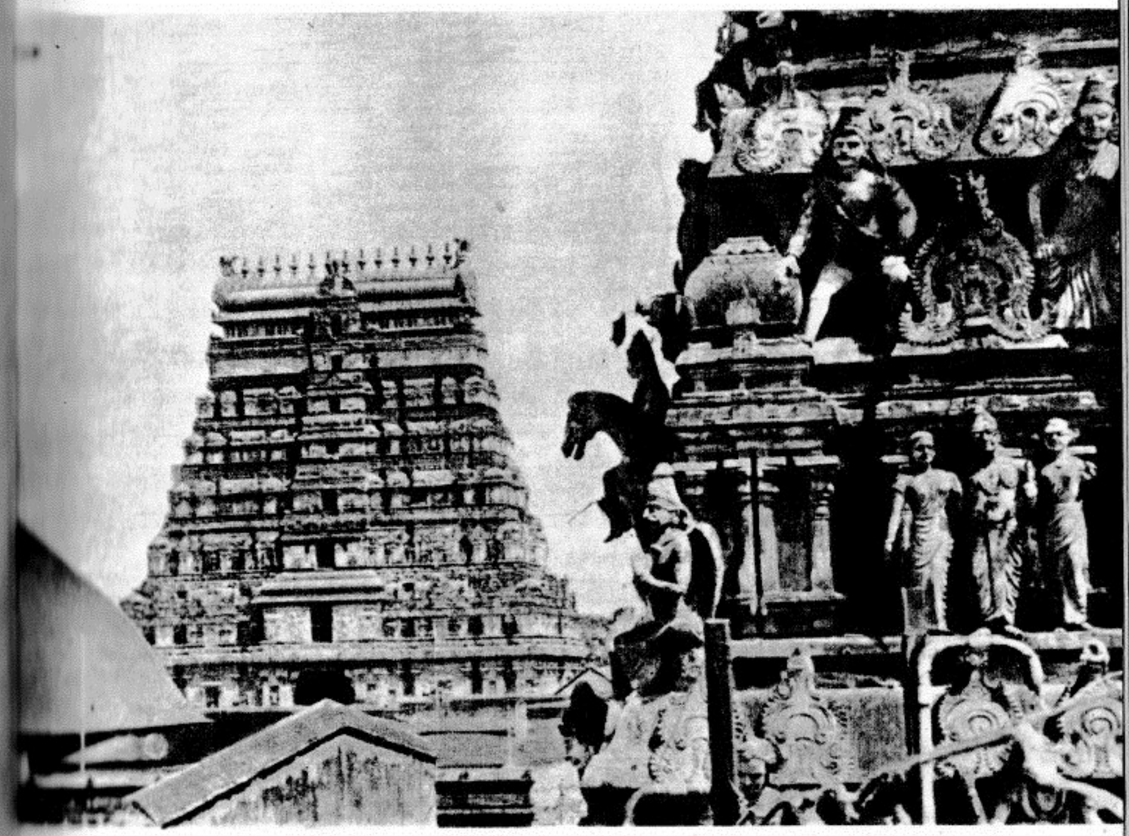

Chidambarami tempel on ehitatud rohkem kui tuhat aastat tagasi

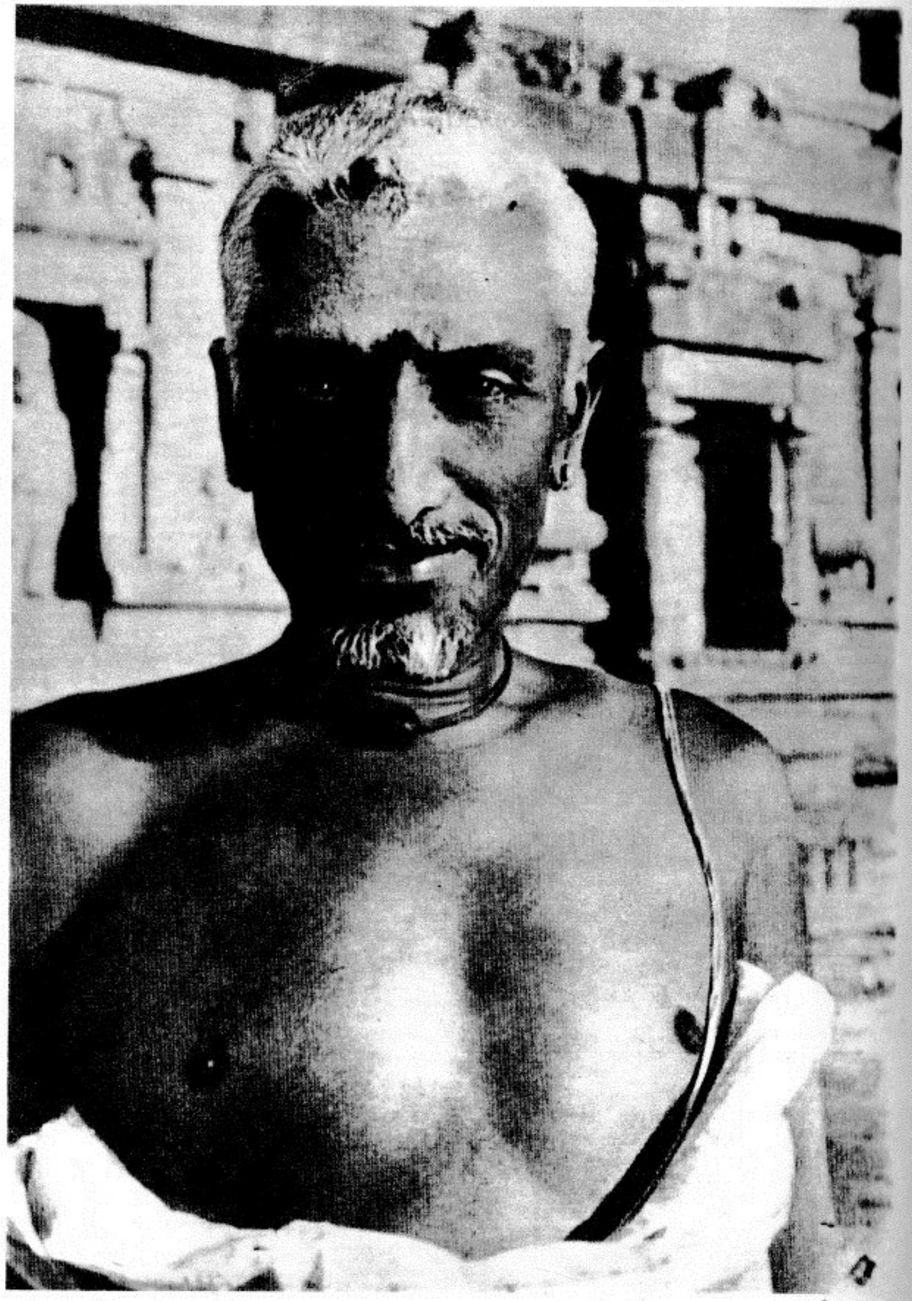

Dikšitar erineb suuresti oma draviidi kaasvendadest

Dikšitarid jäljendavad tantsiva jumala soengut

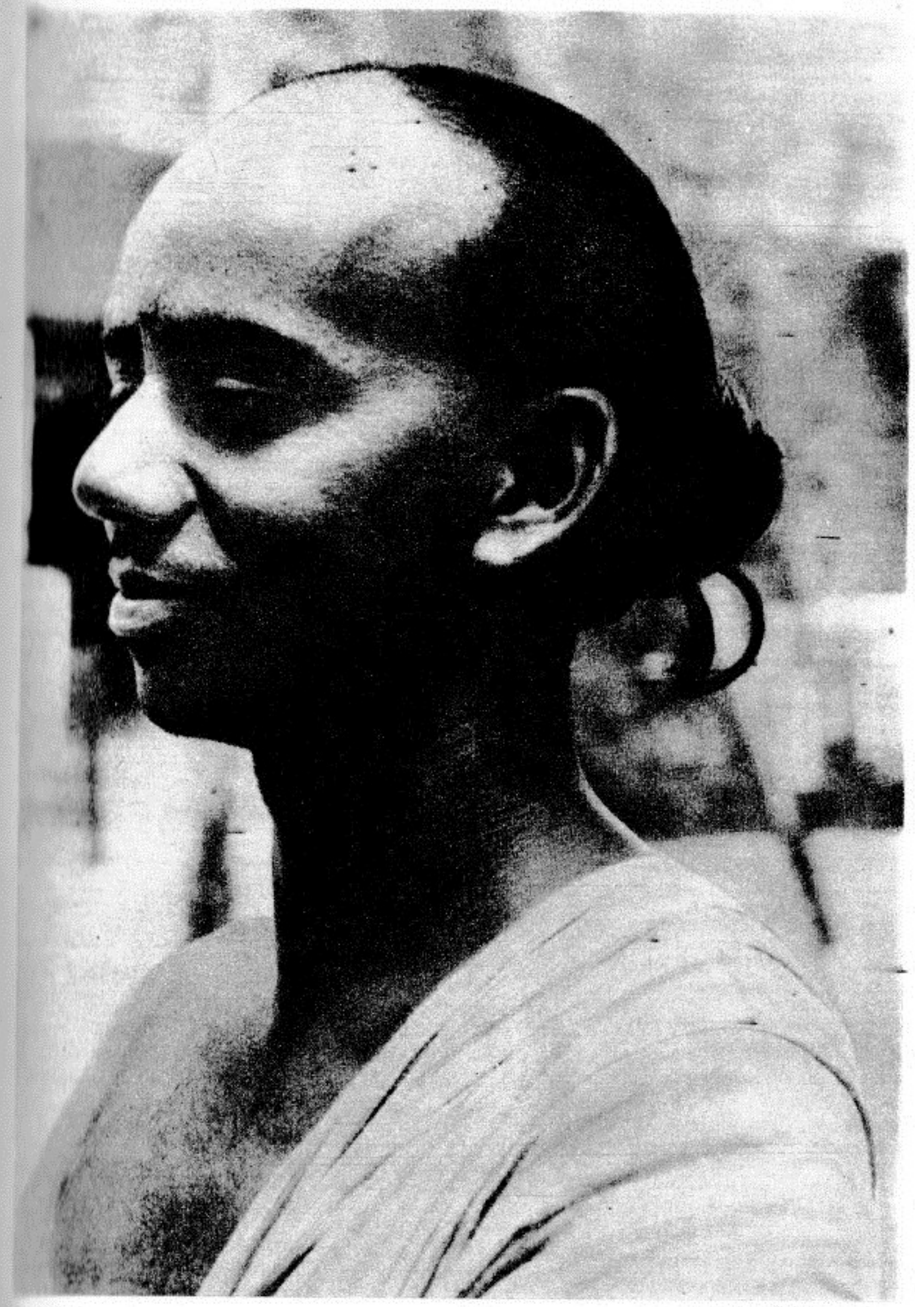

Ühe templi preester Kanchipuramis

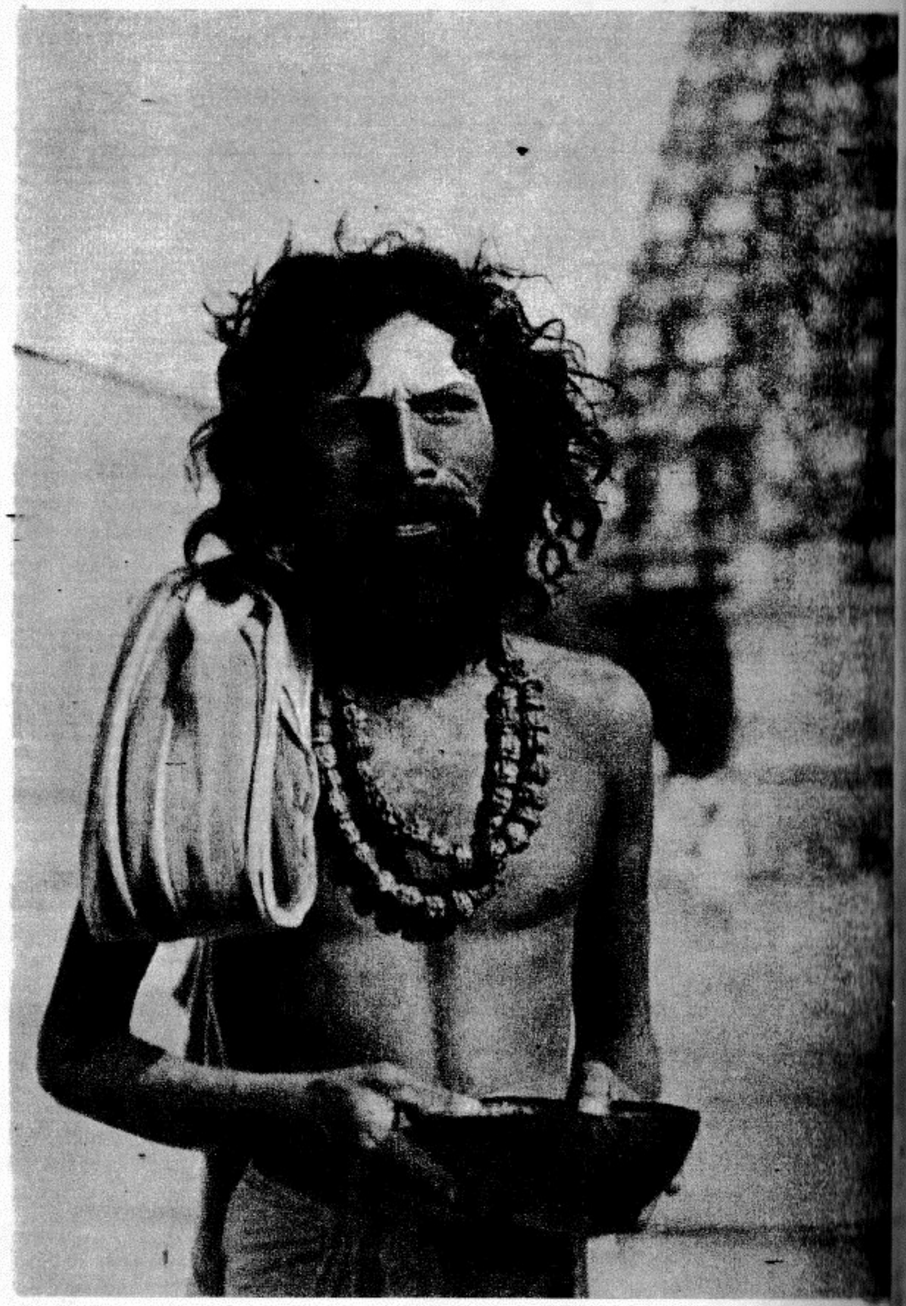

Palvehelmed ja kookospähklist kauss on templikerjuse peamised atribuudid

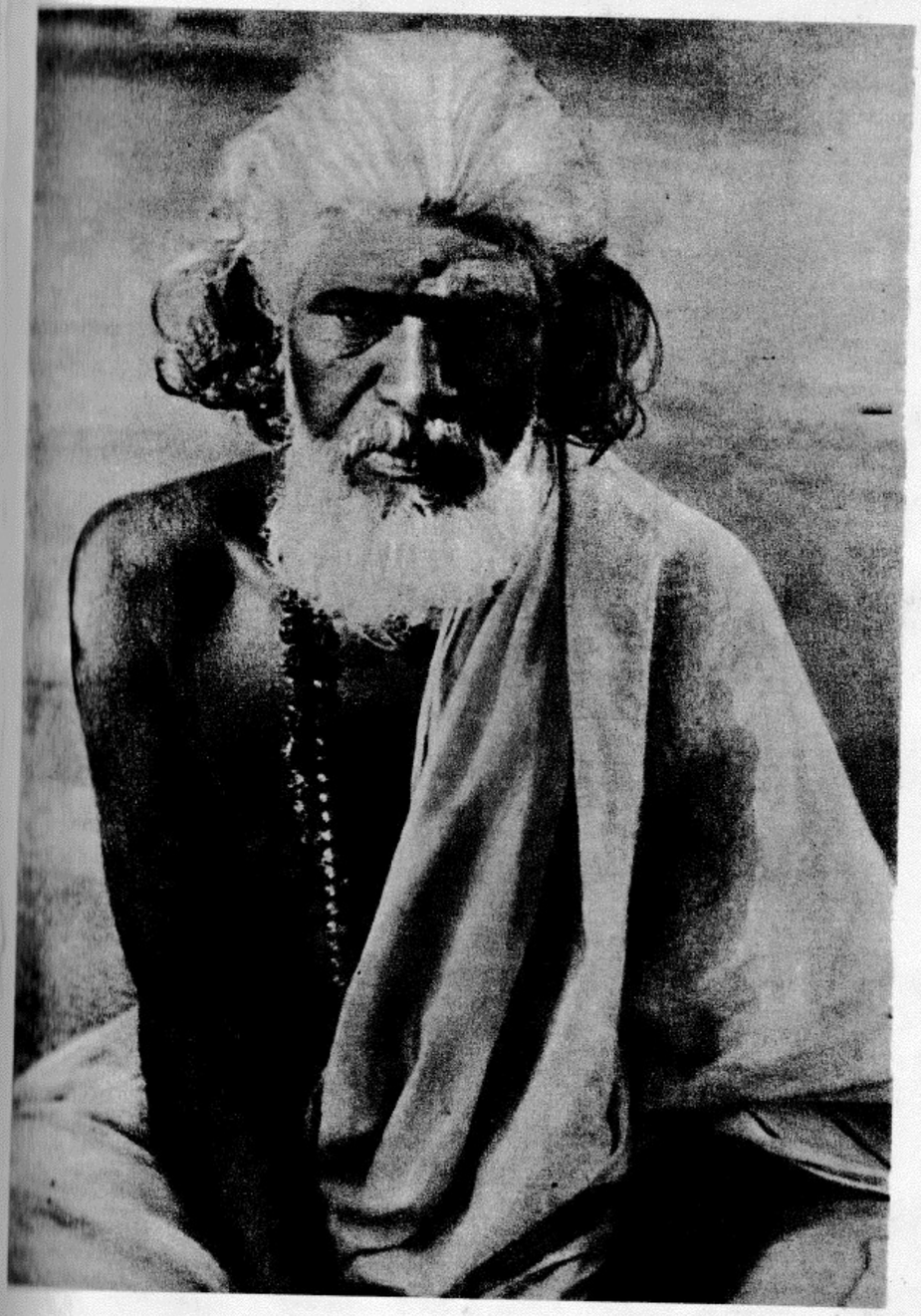

Kaskendunud mõtisklus templi ees on jumalale meelepärane

Šivaistide elav jumal Shankaracharia nr. 6

Maharshi ei sarnanenud teiste sadhudega, keda oli Tiruvanaimalais ja selle ümbruses palju. See oli arvukate palverändajate harimatuse arvel elavate inimeste kirev ja eriskummaline maailm. Kavalad ja laisad, püüdsid nad mitmesuguste kahtlaste vahenditega populaarsust saavutada. Igaüks neist tahtis «pühakuks» saada. Kirjaoskamatud ja rumalad, pomisesid nad palve- ja manamissõnu, taipamata nende mõtet. Kõigel mõistetamatul oli naiivsete hinduismipooldajate juures suur külgetõmbejõud. Sadhud levitasid kuulujutte «imedest», mida nad suutvat korda saata, ja väitsid, et nad olevat «vahemehed» jumalate ja inimeste vahel. Igaüks neist kadestas teise kuulsust. Tegemist oli isesuguste omavahel konkureerivate kompaniidega, kellel olid omad kirjutamata seadused, oma spetsiifiline solidaarsus ja omad «tootmissaladused». Sageli lõhnasid need «saladused» otsese šarlataansuse ja pettuse järele. Konkurentsivõitluses ei põlanud «pühad» sadhud mingeid vahendeid. Maharshi kasvav populaarsus häiris neid juba ammu. Paljudest Tiruvanaimalai sadhude alalistest klientidest said Arunachala alalised külalised. Sellega aga ei võinud «pühakud» leppida.

Üks halli habemega sadhu elas Maharshi naabruses. Sageli külastas ta oma noort naabrit, ajas filosoofia teemal juttu, varjates oma kõikeuurivaid silmi raskete laugudega. Mõnikord ta lihtsalt istus, sõrmitsedes helmeid pikas palvepaelas. Ja ainult harva heitis Maharshile uurivaid pilke. Vanakesest ja tema oranživärvilisest mantlist õhkus rahu. Kuid see rahu oli petlik. Suure kivirahnu, mis Maharshi kõrvale kukkus, saatis teele sellesama vanakese käsi, mis nii jumalakartlikult palvehelmeid sõrmitses. Vana sadhu eesmärk oli selge. Ta tahtis oma naabri tappa. Maharshi pööras selja, kui kuulis hingerahu propageeriva, halli habemega sadhu inisevat häält. Maharshi lahkus nüüd koopast harva. Kivirahne enam ei varisenud, kuid mõne aja pärast ilmus koopa juurde terve sadhude seltskond. Nad tammusid jalalt jalale, vaatasid ringi ja sosistasid omavahel.

«Svami,» alustas neist vanim. «Meie oleme Podikaist, kus elab mõttetark Agastya.»

Maharshi teadis, et muistne riši Agastya suri palju aastasadu tagasi.

«Oh ei, ta on veel elus,» kinnitasid kavalad sadhud.

«Agastya,» jätkas kõige vanem sadhu, «palus teid Srirangami joogade konverentsile ja seejärel Podikaisse viia.»

Maharshi vaikis. Ta mõistis, et kui ta läheb sellesse naiiv-

sesse lõksu ja koopast lahkub, sadhud tapavad ta. Ta tundis hästi nende käitumisviisi. Üks Maharshi õpilane, kes istus koopa lähedal, tõusis kiiresti püsti ja katkestas vana sadhu jutu.

«Jah, jah,» ütles ta naeru tagasi hoides, «me juba saime teate teie saabumisest ja ka Agastya käsu teid tulel praadida. Hei, sadhu,» hüüdis ta ühele neist, «mis sa seisad? Kaeva tule jaoks auk!»

Sadhud hakkasid omavahel ärevalt sosistama. Olles küll osavad müstifikaatorid, alistusid nad ise kergesti igasugusele müstifikatsioonile. Sadhud hakkasid kitsa kivise jalgraja poole taanduma, seejärel aga pöörasid ümber ja traavisid üksteist tõugates mäest alla. Sadhudel ei õnnestunud neile tüliks olevat Suurt Rišit tappa. Nad valisid teise taktika. Igal mõttetargal pidi olema õpetaja. Maharshil teda millegipärast polnud. Poleks paha kuulutada ennast sellise inimese õpetajaks ehk guruks ning tema kuulsusest osa saada. Esimene «guru» ei lasknud ennast kaua oodata. Tema nimeks oli sadhu Balananda. Ta tuli häbenemata koopasse, nimetas ennast Maharshi õpetajaks ja tegi eraku- elus mitmeid uuendusi. «Guru» oli harukordselt agar kommertsalal ja hakkas Maharshi koopa külastajailt raha võtma. Neilt, kes lihtsalt istusid ja kuulasid, vähem, neilt aga, kes Suure Rišiga vestlesid, rohkem. Kuid varsti tehti sellele tegevusele järsk lõpp. Maharshi ja ta õpilane viskasid Balananda asjad koopast välja ega lasknud teda enam sinna. Sadhu sai tulivihaseks ja isegi sülitas Suure Riši peale. See läks talle kalliks maksma. Ramana Maharshi õpilased, unustanud oma õpetaja manitsused mitte kasutada vägivalda, tormasid sadhule kallale ja peksid ta läbi. Balanandal tuli Tiruvanaimalaist lahkuda. Kuid ebaõnn jälitas õnnetut «gurut» edasi. Ta läks vagunisse ilma piletita, kontrolör aga ajas ta välja, andes lisaks veel võmmu kuklasse. Balananda istus järgmisele rongile, kuid hakkas hurjutama noormeest, kes ei olnud «guru» vastu küllalt aupaklik. Tugev löök kingaga pähe sundis sadhut tema poolt nõutavad etiketireeglid unustama. Kuid Balananda polnud niisugune mees, kes ennast ebaõnnestumistest ja kaotustest kohe heidutada laseb. Ta ilmus uuesti Ramana Maharshi koopa juurde.

«Sina oled Suur Riši,» ütles ta. «Kuid mina olen sinust veel suurem. Ma näitan sulle kohe oma jõudu ja siis sa tunnistad mind oma guruks.»

Ta istus Maharshi ette ja hakkas temale silma vaatama.

«Kohe langed sa transsi,» ütles sadhu tähtsalt.

Poole tunni pärast hakkasid Balananda silmad kinni vajuma ja ta . . . jäi magama.

Pärast seda pidas «guru» paremaks Suure Riši vaateväljalt igaveseks kaduda. Õpetaja koht jäi vakantseks, kuid mitte kauaks. Ühel ilusal hommikul hakkas alt jalgrajalt kostma laulujoru. Selle lõppedes ilmus nähtavale järjekordse sadhu sassis pea.

«Rahu olgu sinuga,» ütles sadhu.

Maharshi pakkus talle istet.

«Jumal ilmutas end mulle . . .» alustas sadhu.

«Kas tõesti?» imestas Maharshi.

«Jah, jah, jumal ilmutas end mulle unes,» jätkas sadhu, «ja käskis mind olla sinu õpetaja,» ning vaatas Maharshile väljakutsuvalt otsa.

«Hästi,» vastas see. «Las jumal ilmutab end ka minule ja teatab oma otsusest.»

Sadhu suu vajus ootamatusest lahti ja ta ei teadnud, mida selle peale vastata. Seejärel tõusis püsti ja lonkis jalgrada mööda alla. Ja jälle hakkas sealt kostma kurb laul. Sadhu läks uut õpilast otsima.

Loomadega kujunesid Maharshil palju paremad suhted kui sadhudega. Tal oli eriline anne nendega suhtlemiseks. Sellised võimed olid paljudel india mõttetarkadel ja ajaloos on selle kohta säilinud rohkesti legende. Ramana Maharshi elu ajal oli Arunachala džunglites tohutul hulgal mitmesuguseid metsloomi ja usse. Ta käitus kobradega arukalt ja need ei salvanud teda iialgi. Räägitakse, et ta osanud nendega vestelda. Sageli lepitas ta vaenujalal olevaid ahvikarju ja mõnikord tulid need isegi selleks tema juurde. Kord leidis Maharshi oma koopa lähedalt pureda saanud sureva ahvipoja. Ta ravis ahvipoja terveks ja kasvatas üles. Kui ahv oli suureks kasvanud, pöördus ta karja tagasi ja temast sai karja juht. Mõnikord käis ta oma päästjat külastamas. Mõned aastad hiljem tõid kaks ahvi Maharshi ašramisse ahvikarja sureva juhi. Suur mõttetark mattis ta kõigi auavaldustega maha. Maharshi käitus loomadega nagu inimestega, olles arvamusel, et nad väärivad samasugust lugupidamist ja leebust. Ašramis elas pikka aega lehm nimega Lakšmi. Räägitakse, et ta saanud kõigest aru. Iga päev tuli ta Maharshit tervitama ja viibis isegi tema vestlustel. Maharshil oli mitu koera ja kõiki neid on huvitav meenutada. Ühel oli üpris kõrge eneseväärikus. Kord juhtus, et külla tulnud brahmaan lõi teda. Koer läks ašramist ära ega tulnudki enam tagasi. Teise koera saatus oli traagilisem. Keegi riidles temaga põh-

jusetult, protesti märgiks aga uputas koer enda pühasse veekogusse. Kolmas koer töötas palju aastaid tüdinematult giidina. Ta juhtis ašrami külalisi ja palverändajaid Tiruvanaimalai ümbruses, näitas huvitavaid koopaid ja templeid ning alati tõi nad kõik tagasi. Isegi kõige raskemail hetkedel hoolitses Maharshi endiselt loomade eest. Kui Suur Riši oli suremas, olid ühed tema viimased sõnad: «Kas te paabulinde täna söötsite?» Loomadesse suhtumise põhjal võib sageli otsustada inimese kõigi omaduste üle.

Ramana Maharshil olid need omadused ilmselt päris kõrgel tasemel. Ta oli nõudlik enese ja heatahtlik teiste vastu. Suurele populaarsusele ja austamisele vaatamata ei lubanud ta ennast mitte kunagi erandlikku seisundisse asetada. Suur Riši ei kandnud hindu sanijaside efektset oranži mantlit ega värvinud nägu. Tema ainsaks rõivaks oli lumivalge niudevöö. Ta ei lubanud, et talle rituaalseid auavaldusi osutataks või et tema auks tseremooniaid ja palvusi korraldataks. Maharshi ei põlanud ühtki tööd ja püüdis ašramis teha sedasama, mis teisedki. Töötamine oma artiklite-ja raamatute kallal vaheldus joogile tarviliku enesevaatlusega, loengutega ja abistamisega ašrami köögis, kus ta harilikult juurvilju puhastas. Kõrvalekaldumatult täitis ta kõiki ašrami eeskirju ning naeris leebelt ja taktitundeliselt välja kõik, kes püüdsid teha temale erandit või näidata tema üleolekut teistest. Räägitakse, et kord tulnud Ramana Maharshiga vestlema Euroopast pärit naine. Ta istus Maharshi kõrval, jalad välja sirutatud, sest ei osanud traditsioonilises ristatud jalgadega asendis istuda. Maharshil olid reumaatilised jalad, mistõttu ka tema vältis seda asendit. Üks ašrami liikmeid ütles naist nähes võrdlemisi jämedal toonil:

«Madam, pange jalad risti! Meil ašramis istutakse ainult nii! Vastasel korral tuleb teil lahkuda!»

Naine kohmetus, Maharshi aga pani oma haiged jalad sõna lausumata risti.

«Svami,» ütles ašrami agar liige imestunult, «ma ei palunud mitte teid, vaid seda naist seda teha.»

«Pole tähtis,» vastas Maharshi rahulikult, «kui ašramis kehtib selline eeskiri, olen ka mina kohustatud seda täitma.»

Elu lõpu poole Maharshi tervis järsult halvenes. Tunda andis rohkete enesepiiramistega askeetlik eluviis. Suure vaevaga õnnestus sundida Maharshit täitma arsti poolt ettekirjutatud režiimi. Ta ei tunnistanud kastisüsteemi ning käitus brahmaaniga ja puutumatuga täiesti ühtemoodi. Ta ei keelanud brahmaanidel oma kastitavadest kinnipidamist. Kui need aga istusid omaette söögilaua taha, ei ühinenud ašrami ülem nendega kunagi.

Maharshil oli palju õpilasi. Iga päev külastasid tema ašrami tuhanded inimesed, püüdes tema jutule pääseda ja omandada hingeline tasakaal, mis on inimesele elus nii vajalik. Selles peitus üks Suure Riši poolt inimestele avaldatava mõju saladusi. Maharshi poolehoidjad tõid ašramisse raha ja toitu. Enesele ei võtnud ta iialgi midagi. Toidu jagas ta oma õpilaste ja ašrami külaliste vahel. Raha andis kõik ašrami vajadusteks. Kui raha oli rohkem, kui vaja läks, anti ülejääk kerjustele ja vaestele. Ta oli originaalne mõtleja, kuigi ta ise ennast selleks iialgi ei pidanud. Tema õpetus rajanes iidsel advaita filosoofilisel süsteemil, ning peaosa selles etendasid enesevaatluse teooria ja praktika. Maharshi pidas soovidest vabanemist teeks täiusele. Kuid ta ei muutnud oma õpetust religiooniks ega nõudnud, et tema poolehoidjad «maailmast» võõranduksid. Ta omistas suurt tähtsust inimese vaimsele olemusele, lahutades selle tema kehalisest olemusest. See lühike ja ligikaudne käsitlus Suure Riši õpetuse kogu rikkust ja keerukust muidugi ei ammenda. Ta püüdis luua oma õpetust praktikale toetudes ja mingil määral see tal ka õnnestus. Ta oli joogi, kes oli selle ala harrastamisel kõrgele tasemele jõudnud. Tal olid ebatavalised võimed, milleni joogid mõnikord pikaajalise treeninguga jõuavad. Kuid Maharshi ei spekuleerinud iialgi niisuguste võimetega (kui need tal juba olemas olid) ega püüdnud neid demonstreerida. Niisugused asjad avaldavad usklikele vastupandamatut mõju. Isegi kui nad on politsei teenistuses. Mister Humphrey oli abipolitseikomissar. Teenistusest vabal ajal luges ta usinalt piiblit ja pühasid vedasid ning mõistis varsti, et politseiniku karjäär talle ei sobi. Vaadake, mida tegi Jeesus Kristus! Ta päästis kogu maailma, mister Humphrey aga ainult Briti impeeriumi ja sedagi ainult provintsi politseijaoskonna ulatuses. Ta kuulis rohkesti legende ja jutustusi india mõttetarkadest ning otsustas õnne proovida. Võib-olla et nende kaasabil õnnestub lihtsal politseinikul «päästjaks» saada. Nad õpetavad teda imetegusid tegema, võimeid selleks aga tundis ta endal olevat. Ühel ilusal hommikul sõitis mööda Tiruvanaimalai vaikseid tänavaid mürinal mootorratas ja Suure Riši ette ilmus politseiniku mundris messiasekandidaat.

«Tahan teha selliseid imetegusid nagu Jeesus Kristus või vähemalt Krišna,» ütles ta.

Suur Riši tõstis pea ja vaatas naerul silmadega mister Humphreyle otsa.

«Kiiduväärt soov.»

«Ja veel tahan ma maailma päästa. Ainult ma ei tea, kuidas seda teha.»

«Seda ei tea mitte keegi.»

Politseinik vilistas pettunult.

«Kuid te tunnete imetegude saladust. Miks te ei taha seda mulle avaldada?»

«Minu «imeteod»,» muigas Suur Riši irooniliselt, «on advaita õpetusele tugineva pikaajalise praktika tulemus.»

«Aga milles see õpetus seisneb?»

Maharshi selgitas kannatlikult mister Humphreyle õpetuse olemust. Too taipas vähe, kuigi püüdis kõigest väest.

«Tähendab, minust päästjat ei saa ja ma ei suuda ka imetegusid teha?» küsis ta Maharshilt lahkumisel.

«Ma ei soovita teil sellega tegelema hakata,» ja Maharshi silmad läksid jälle naerule.

Mister Humphrey ei suutnud seda pettumust üle elada. Ta läks erru, sõitis ära Inglismaale ja leidis viimaks hingerahu ühes katoliku kloostris.

Suur Riši aga tegeles oma igapäevaste asjadega edasi: korrigeeris tõmmiseid, puhastas juurvilja, pidas loenguid. Ašram laienes ja omandas 1949. aastaks praeguse ilme. Kuid ašrami juhil oli jäänud veel vähe päevi elada. Maharshi vasakule käele tekkis kasvaja. See suurenes ja tavaline ravi ei aidanud. Mõne aja pärast selgus, et tegemist on pahaloomulise kasvajaga. Suurel mõttetargal algas vähktõbi. Käe amputeerimisega ta ei nõustunud. Talle tehti kolm operatsiooni, kasvaja aga arenes ikkagi edasi. Kuid ei haigus ega operatsioonid suutnud panna teda oma tavalist elukorraldust muutma. Ta jätkas loengute pidamist ja külastajatega vestlemist. Arstide arvates pidi ta kannatama hirmsat valu. Kuid endiselt oli tema näol pisut häbelik naeratus ja ükski lihas selles ei reetnud kannatusi. Näis, nagu eksisteeriks tema keha omaette ega puutuks temasse. Ühe keeruka operatsiooni ajal (pealegi keeldus ta narkoosist) pidas Maharshi rahuliku häälega oma õpilastele loengut. Kontroll oma keha üle, mida ta oli eneses arendanud, oli hämmastav. Sajad inimesed tulid endiselt tema juurde ja ta ajas nendega tundide kaupa juttu. Viimaks sai teatavaks, et Suur Riši on suremas. Paljud tulid ašramisse temaga hüvasti jätma. Ta võttis kõik vastu, keda jõudis vastu võtta. Tema surm oli ebaharilik.

Vähist nakatatud keha ei tundnud agooniat. Ta sulges silmad ja ütles:

«Hea küll.»

Keegi hakkas nutma.

«Pole tarvis,» ütles ta. «Ma ei lähe mitte kuhugi. Ma olen siin.»

Oli 1950. aasta aprill. Teade Ramana Maharshi surmast levis kogu linnas. Pidev inimvool liikus ašrami väravast sisse. Suurt Rišit polnud enam. Kuid mälestus temast kui ebatavalisest inimesest, «pühakust», elab Indias edasi.

THANJAVUR. ŠIVADŽI JÄRELTULIJA

Prints võttis mind vastu juba palee sissekäigu juures. Väikest kasvu, kuivetu, piklike mõtlike silmadega, ulatas ta mulle peene, sõrmuseid täislükitud käe. Sõrmuste kalliskivid sirasid tõmmudel sõrmedel. Tema käepigistus oli pehme ja vaevu tuntav. Kunagi kägistasid tema esivanema, kuulsa Šivadži käed oma raudse haardega Bijapuri väejuhi Afzal Khani. Printsi peenikesed sõrmed polnud selliseks pingutuseks võimelised, nad olid nõrgad ja hellitatud. Kuid prints pidas ennast väärikalt ülal, nii nagu on valitseva dünastia esindajale kohane.

«Minu nimi on Wickremasinghe. Prints Wickremasinghe,» parandas ta. «Madam Bragata rääkis mulle teist. Vanemprintsi, minu isa, Thanjavuris praegu ei ole. Kuid ma andsin kõige kohta korraldused. Homme avatakse Suur Tempel spetsiaalselt teie jaoks.»

«Tänan,» vastasin. «Aga kust te madam Bragatat tunnete?»

«Teate, ta on kolledžis minu õpetaja. Ma olen tema õpilane.»

Ja prints kohmetus veidi, arvates ilmselt, et ma mõtlen sellele, et ka teda võib keegi käsutada. Näiteks madam Bragata.

«Ma õpin Serfodža kolledžis,» kiirustas ta ütlema. «Selle kolledži asutas minu vaarvanaisa Serfodža maharadža.»

Nüüd oli madam Bragata asetatud oma kohale ja prints ajas pea oma peene kaela otsas kõrgilt püsti. Muigasin ja prints kohmetus jälle millegipärast.

«Ma tean, et teie maal printse ei ole ja teil on arvatavasti imelik üht sellist kohata.»

«Jah,» kinnitasin. «Meil tõepoolest printse ei ole. Ei vanemaid ega nooremaid, ei väikesi ega suuri.»

«Seda ma arvasin,» ütles nooremprints ja vaatas kurvalt palee kulunud trepiastmeid. «Ka meil pole neid varsti. See palee, ja seegi mitte kogu ulatuses, on kõik, mis on meie suurest kuningriigist järele jäänud. Minu isa, radža Rama Sahib, saab praegu valitsuselt pensioni — kõigest 9000 ruupiat aastas. Me ei suuda sellega isegi paleed korras hoida.»

«Ärge siis hoidke,» ütlesin mõtlematult.

Prints jahmus. Imestunult vaatas ta mind oma piklike silmadega ja millegipärast kruttis suure briljandiga sõrmust.

«Kuhu aga jäävad traditsioonid? Esivanemad? Kõike seda on tarvis säilitada. Meil on nii palju selle paleega seotud . . .»

Samal ajal märkasin ma imelikult riietatud meest, kes püüdis jalutajate massist läbi tungida. Tal oli seljas pikk kuub ja peas maitsetu punane turban. Meid märgates tõmbus mees kohe alandlikult küüru ja läheneş meile ennast vaheldumisi painutades ja sirgu ajades. Taipasin, et ta kummardab kellelegi. Tema vanaldasel tõmmul näol oli pugejalik naeratus. Prints jälgis minu pilku ja tema huultelt libises meelepaha väljendav hüüatus:

«Ma nähtavasti olen hoopis ära unustanud . . .»

Pikas kuues inimene jooksis tippsammul minust mööda ja astus mu vestluskaaslase ette.

«Prints,» ütles ta haleda häälega, «teid paluti hakata homseks seminariks ette valmistuma.»

«Tean, tean,» tegi prints sõrmuste kalliskivide välgatledes kärsitu käeliigutuse, «kasi minema. Kohe tulen.»

«Hästi, hästi, prints,» lällutas kummardusi tegev mees. «Palun, ärge olge pahane.»

«Andestage,» pöördus prints minu poole. «Ma pean tõepoolest täna ette valmistuma lisaväärtuse teooria küsimuses. Kui see teile raskusi ei valmista, siis palun tulge meie paleesse homme. Ma näitan teile üsna palju huvitavat.» Ta pöördus järsult ümber ja ringijalutavate linnaelanike mass andis talle aupaklikult teed.

Niikaua kui prints Wickremasinghe lisaväärtuse teooriat studeeris, vaatasin ma paleed omal käel. Muidugi ainult seda osa, millele publik ligi pääses. Palee võttis enda alla mitu kvartalit ja oli kõrge massiivse müüriga piiratud. Thanjavuri, ühe Lõuna-India iidse linna kitsad tänavad ümbritsesid paleed, hargnedes selle juurest laiali põik- ja umbtänavate segapuntrana. Palee keskosas kõrgus kohmakas valvetorn, mille tühjade silmakoobastega sarnanevad laskeavad olid palee müüride lähedal lärmitseva linna poole suunatud. Saabus õhtu ja palee territooriumil süttisid tuled. Seal oli endale

koha leidnud Thanjavuri distrikti näitus. Paleehoonetel ja ajutistel paviljonidel tantsiskles kutsuvalt mitmevärviline reklaam. Uhkelt ehitud elevant astus lonti viibutades aeglaselt mööda paleeväljaku sillutist. Lärmakalt jalutasid sajad inimesed eredasti valgustatud stendide juures. Ja üksnes seal, kus elasid ikka veel noorem- ja vanemprints, oli vaikne ja pime. Kuid keegi ei pööranud endise kuningaperekonna residentsile tähelepanu. Inimesed olid harjunud, et see olemas on. Marathi XVII sajandi kuulsusrikka väejuhi järeltulijad olid ammugi linna reliikviaks ja traditsiooniks muutunud. Sellest reliikviast võib külalistele jutustada, kuid teda ei pea tingimata nägema. Endiste Marathi valitsejate palee sumises lakkamatult hilise ööni, kuid sumises teistmoodi kui vanasti.

Paleehoone ise ja mõningal määral maad oli kõik, mis inglased Thanjavuris viimasena valitsenud maharadža järeltulijaile 1855. aastal jätsid. Maharadža kuulus Šivadžide sugupõsasse, kes XVII sajandil oli loonud Marathi riigi, vastukaaluks Mogulite impeeriumile. Enne marathide võimuletulekut valitsesid Thanjavuri kuning- või vürstiriiki Vidžajanagari ja Madurai najakid. XVII sajandi keskel saab Thanjavurist Marathi riik, mille troonile istub suure Šivadži vend Ekodži. Sõjamees ja valitseja Ekodži ei võinud tollal aimatagi, milline saatus tema kaugeid järeltulijaid ootab . . . Tal puudus ettekujutus lisaväärtuse teooriast ja üksteisele järgnevatest formatsioonidest.

Järgmisel päeval läksin printsile külla. Nüüd, päevavalgel, sain ma paleed paremini vaadelda. Paleed võib küll pigem losskindluseks nimetada. Sammud kaikusid tühjades ja hämarates võlvkäikudes. Näis, et neil polegi lõppu. Üks asendus teisega. Nad hargnesid üha enam ja ma olin juba kaotanud lootuse leida kuninglikud ruumid. Viimaks lõppes üks käik väravaga. Värava juures tukkusid kükakil kaks inimest.

«Hei!» hõikasin ühele neist. «Kuidas ma pääsen prints Wickremasinghe juurde?»

«Printsi juurde?» kordas ta küsimust, taipamata veel päriselt, mida temalt tahetakse.

«Printsi juurde,» ütlesin uuesti.

«Aa!» sai ta viimaks minu palve mõttest aru. «Me oleme printsi valvurid,» teatas ta uhkusega. «Kohe avan värava.»

Värav avanes ja langes jälle kinni ning ma sattusin pilkasesse pimedusse. Lõhnas niiskuse ja hiirte järele. Kuskilt vasakult kostis krabinat ja võlvlae all süttis põlema tuhm

tolmune elektripirn. See valgustas kiviplaate ruumi keskosas, kaugemad nurgad aga jäid endiselt pimedusse. Paremal pool märkasin järskude astmetega kitsast treppi.

«Siia, palun!» ütles keegi.

Ja ma läksin treppi mööda üles. Ähmane valgus siia ei ulatunud ja osa teest liikusin ma pimedas käsikaudu. Viimaks hakkas pimedus hõrenema ja hajuma ning ma nägin tuhmi päevavalgust. Trepp viis suurde pooltühja saali. Saali kitsaid aknaid kattis paks tolmukord. Murdunud jalaga laua taga tõusis püsti pikas kuues mees.

«See on tema kõrguse vastuvõturuum,» selgitas ta mulle. «Mida te tahate?»

Ütlesin.

«Teie visiitkaart,» küünitas ta minu poole mustade küüntega kuivetunud käe.

Seda mul polnud. Pikas kuues inimene vaatas mind laitvalt ja andis sõnagi lausumata märku temale järgneda.

Hämaras toas akna juures seisis väike prints Wickremasinghe. Siin, tohutu võlvlae all näis ta veel väiksem. Ta pööras oma kitsa, piklike silmadega näo minu poole.

«Vanemprintsi pole ikka veel,» ütles ta sõrmuste kalliskive närviliselt hõõrudes. «Aga mis me seisame? Lähme.»

Tuba, kuhu me läksime, oli paremini sisustatud kui teised. Seintel rippusid Marathi valitsejate miniatuurportreed. Ühest nurgast vaatasid kuningriigi rajaja Ekodži I pilklikterased silmad. Räbaldunud ja kulunud möödunud sajandi stiilis mööbel ning suurepärased Tšolade aegsed pronksskulptuurid asetsesid toas läbisegi. Tolmuse võlvakna kaudu immitses tuhmi valgust ja ma ei märganud kohe, et toa seinad on määrdunud ja mustuseniredega kaunistatud. Mustast puust laes rippusid kaks paljude ripatsitega klaaskroonlühtrit. Kõigil eluruumidel ja ka sellel toal lasus mahajäetuse pitser. Kõik meenutas ajutist ulualust, mis kuulub inimesele, kes on kiiruga endaga kaasa võtnud eri ajajärkudest pärinevaid juhuslikke ja eriskummalisi esemeid. Arvatavasti see nii oligi. Iga valitseja lisas midagi oma ajajärgust ja paigutas selle oma lossi. Ja nüüd asus siin kõik see, mida oli õnnestunud hooletute ja hellitatud järglaste jaoks säilitada. Istusin tugitooli ja sellest tõusis ootamatult tolmupilv.

«Jah, tolm,» ütles prints. «Kõikjal tolm. See lämmatab meid varsti ära. Vanemprintsi see millegipärast ei häiri. Aga mina olen lämbumise äärel. Kuningriigist on jäänud üksnes tolm ja esivanemate portreed.»

Vaatasin paljutähendavalt printsi kallihinnalisi sõrmuseid. Ta punastas ja peitis käed selja taha.

«Väga raske on kõige sellega toime tulla,» ütles ta kuidagi argiselt ja asjalikult. «Meile jäi kolmandik lossi ja kõigest kaheksakümmend teenrit. Ja needki on laisad. Püüavad igal võimalusel magada, aga mitte tööd teha. Isegi tolmu ei saa pühitud.»

«Ostke tolmuimeja,» soovitasin.

«Tolmuimeja on kallis, vanemprints aga on väga kitsi. Kuid miks ei ole ta ikka veel koju tulnud?» ja mõtlikult puudutas ta kõrget laupa oma peenikeste sõrmedega. «Lähme, ma näitan teile midagi.»

Mööda kitsaid käike ja järske treppe läksime valvetorni. Saal, kuhu me jõudsime, oli must ja tolmune. Keset saali seisís avatud kaardilaud ja mitu kulunud tugitooli.

«Praegu seda torni oma õigeks otstarbeks enam ei kasutata. Kunagi asusid selles saalis valvemeeskonna ohvitserid. Nüüd mängib vanemprints siin mõnikord oma külalistega kaarte.»

Saalist läksime katusele. Sealt avanes vaade losskindluse paljudele lamedatele katustele, mida ühendasid ühenduskäikude kitsad lindid. Kaugel all askeldasid väikesed inimkogud.

«Kunagi kuulus see kõik vanemprintsile,» ütles Wickremasinghe, tulisel katusel paljajalu jalalt jalale tammudes.

«Aga millega vanemprints nüüd tegeleb?» küsisin.

«Oo, ta on nüüd tähtis ühiskonnategelane. Radža on kahe üldtuntud klubi — «Rotary» ja «Lunch Clubi» liige. Peale selle tuleb tal täita kaheteistkümne templi hooldaja ülesandeid ümbruskonnas. Need templid kuuluvad paleele. Meil on maavaldus ja ka sellega tuleb tegelda.»

«Tähendab teie olukord ei olegi nii lootusetu?»

«Võimalik, et see nii on. Kuid vanemprintsi arvates oli meil inglaste ajal palju parem elada. Inglased suhtusid meisse paremini kui oma rahvas.»

«Kuid inglased võtsid teilt ju kuningriigi ära,» ütlesin.

«See oli ammu,» lausus väike prints rahulikult. «See-eest oli meil inglaste ajal palju teenreid, uhke tõld, tallid, lõbusad vastuvõtud ja ballid.»

«Ja polnud tolmu.»

«Jah, kujutlege vaid,» elavnes prints, «tõepoolest, kõik räägivad, et tolmu polnud. Mina ju kõike seda enam ei näinud,» ja vaatas nukralt palee seda osa, mis kuninglikule perekonnale enam ei kuulu. «Nüüd aga tuleb mul isegi kolledžis

käia. Vanemprints õppis kodus, minu vanaisa palkas talle õpetajad. Praegu on õpetajad kallid ja isa ei taha nii suuri kulutusi teha.»

«Ja teil tuleb seetõttu lisaväärtuse teooriat õppida?»

«Kuid, teate, ma ei saa sellega mitte kuidagi hakkama. Seal on midagi, millest ma aru ei saa.»

«Kui inimesel on kolmandik sellisest tohutust paleest, kaheksakümmend teenrit ja kalliskivid, on tal seda teooriat raske mõista.»

«Arvate?» — prints vaatas mõtlikult palee katuseid.

Tornist läksime alla durbari saali, mis isegi laokil olukorras avaldas ikka veel tugevat muljet. Kõrge lagi toetus sammastele, seintel oli säilinud ornamentika. Sammaste vahele olid nöörid pandud ning neil rippusid särgid, käterätid, dhotid. Mustrilisel põrandal magasid mattidel politseinikud reas. Nagu selgus, oli see näitust teenindav politseiüksus. Vanemprints lubas neil durbari saali kasutada. Sel ajal kui me pooleldi kustunud ornamente vaadeldes saalis ringi käisime, ilmus kuskilt sammaste tagant jälle välja kummardusi tegev pikas kuues mees.

«Prints,» hakkas ta peenikesel häälel halisema, «ma ei märganud teie lahkumist. Andestage. Ma leidsin teid alles siit üles.»

«Ära sega meid,» pomises prints ja pikas kuues inimene eemaldus meist mõne sammu kaugusele, seejärel aga järgnes meile poolküürus varjuna.

«Varematel aegadel käis minuga kaasas palju teenreid,» ütles Wickremasinghe. «Nüüd on neid ainult kaks. Teine neist vedeleb kuskil niisama.»

«Aga kas te üksinda ei saa palees ringi käia?»

Prints kergitas imestunult õhukesi kulme.

«Aga tavad? Kas ma pean millegipoolest teistest erinema?»

«Mulle näib, et tavadest ei pea tingimata kinni pidama.»

«Kuid ma olen ju kuninglikust perekonnast . . .»

Durbari saalist läksime paviljoni, kus asus kunstinäitus. Kolm neljandikku sellest moodustas vanemprintsi kollektsioon. Seintele olid riputatud vanaaegsed marathi relvad, põrandal seisid hiina portselanvaasid, vitriinides asusid kolletunud elavandiluust iluasjakesed, muusikariistad, nikerdatud merikarbid, kummaliselt töödeldud kookospähklid. Näituse teener tõmbus printsi ees pugejalikult kõverasse, printsi isiklik teener aga vaatas teda kõrgilt ning lükkas ta hooletu käeliigutusega kõrvale. Prints tundis ennast galerii peremehena. Kollektsiooni vaatavad inimesed andsid talle aupak-

likult teed. Wickremasinghe astus vitriinide juurde, avas neid ja võttis sealt kõike, mis talle meeldis.

«Vaadake,» rääkis ta Šiva unikaalset pronkskuju peenikeste sõrmede vahel hoides, «see on Tšolade-aegne pronks. Minu isa on suur XI—XII sajandi esemete koguja. Kui ta näeb midagi taolist, ei ole tal rahast kahju. Siin on aga mängukaartide kollektsioon. Näete, nad on tehtud elevandiluust ja nahast. Üks neist komplektidest toodi XVI sajandil Euroopast. Ainult ma ei mäleta missugune.»

«Prints,» pöördus tema poole ta «ihukaitsja», «te läksite mööda oma esivanema kujust.»

«Ah jaa!» krimpsutas Wickremasinghe pahaselt nägu. «See marmorkuju kujutab suurt Serfodžat. Pildistage seda.»

Minu arvates puudus kujul igasugune kunstiväärtus ja ma keeldusin pildistamisest, viidates valguse vähesusele. Vaatasime üle kogu kollektsiooni. See oli rikkalik ja mitmekesine.

«Kas teile meeldib?» küsis prints.

«Väga,» vastasin siiralt.

«See ei ole veel meie peamine rikkus,» — prints punastas heameelest. «Kas te Sarasvati Mahali raamatukogus olete käinud?»

Käisin selles raamatukogus enne printsi eluruumide külastamist. Sarasvati Mahal võttis enda alla ühe avara ruumi palees. Seal asus Thanjavuri valitsejate poolt mitme aastasaja kestel kogutud unikaalsete raamatute ja käsikirjade kollektsioon. Nüüd on Sarasvati Mahal avalik raamatukogu, mille eest hoolitseb riik. Prints aga peab raamatukogu endiselt oma palee lahutamatuks osaks. Raamatukogu jahedates madalates saalides on vaikne. Laudade taga istuvad inimesed, kes on süvenenud haruldaste raamatute ja käsikirjade uurimisse. Raamatukogu seintel ripuvad miniatuurid — Šivadži dünastiasse kuuluvate Thanjavuri valitsejate portreed. Raamatukogus on praegugi veel alles Marathi valitsejate arhiiv. Riiuleile on hoolikalt asetatud palmilehtedest käsikirjade õhukesed köited. Kõige vanem neist kuulub IX sajandisse. Sarasvati Mahalis on rikkalik kogu iidseid käsikirju sanskriti, marathi, telugu, tamili, malajalami ja kannada keeles. Nelikümmend tuhat käsikirja. Küllaltki aukartust äratav arv. Raamatukogu juures on teaduslike töötajate kaader, kes töötab neid haruldasi käsikirju läbi ja valmistab ette avaldamiseks. Kuid see töö kulgeb väga aeglaselt.

«Ei jätku kvalifitseeritud töötajaid,» kurtis mulle pearaamatukoguhoidja. «Kõigi nende aastate jooksul on kõigest

120 käsikirja trükis avaldatud. Ülejäänud lebavad endistviisi puutumatult meie hoidlates.»

Raamatukogu juures jätsin ma nooremprintsiga hüvasti.

«Tulge meile, kui vanemprints on kodus,» ütles ta ja ulatas mulle lõdva, kalliskive täislükitud käe.

Thanjavuri peamine vaatamisväärsus on Suur Tempel. Tema ligemale kuuekümne meetri kõrgune roosast kivist püramiid ulatub linnatänavaist, majade lamedaist katustest ja endiste valitsejate paleest kõrgemale. Piki templi välismüüri kulgeb veega täidetud kindlusekraav. Väraval on kiri: «Pärimisjärgne hooldaja radža Rama Sahib». Mind lasti templisse värava kaudu, enne norivalt järele pärides, kas ma ikka olen see «euroopa leedi», kellest oli rääkinud nooremprints. Värava taga oli veel üks tugipiilarite ja bastionidega müür. Templi sillutatud õu oli tühi. Varikatuse all lamas piklike melanhoolsete, ükskõiksete silmadega kivist püha härg — «nandi». Gopurast vaatasid mind leebe, kalgi ja iroonilise naeratusega jumalad. Oleksin nagu võluriiki sattunud. Linnakära siia ei kostnud, ereda päikesevalgusega ülekallatud püramiid ja õu aga oleksid nagu mingisse teise ajastusse kuulunud. Pöördusin ümber ja nägin rinnatise ääres tervet rida tantsivaid kujukesi. Kujukesed painutasid ja sirutasid end bharata natjami traditsioonilistes poosides ning just kui elasid ja hingasid. Iga nende tardunud liigutus oli elegantne ja väljendusrikas. Igaüks neist oli justkui hetkeks liikumatuks jäänud. Praegu ma olin veendunud, et tantsijatarid peatuvad ainult siis, kui ma nende poole vaatan. Tarvitseb mul ainult ümber pöörata ja nad jätkavad minu selja taga oma hoogsat tantsu. Otsustasin kontrollida, kas see ikka on nii. Rinnatisele selja pööranud, tahtsin tabada kas või ühegi petise. Minu selja tagant kostis mingi sahin ja ma taipasin, et tantsijatarid sosistavad omavahel ja naeravad kivist rinnatisel. Pöördusin kiiresti ringi ja üks neist, jõudmata jalga maha panna, jäi hämmeldunult naeratades liikumatult sellesse poosi. «Kohe püüan neist mõne kinni,» mõtlesin. Sahin muutus selgemaks.

«Ei saa kinni püüda tabamatut,» ütles kellegi hääl ootamatult. «Las tantsivad. Nad teevad seda juba palju aastasadu. Ärge püüdkegi neile jälile saada. See pole veel kellelgi õnnestunud.»

Minu ees seisis kõhn vanapoolne preester, brahmaani juuksetutt kuklas.

«Kui vana see tempel on?» küsisin.

«Väga vana,» ütles preester ja vaatas mulle luitunud sil-

madega otsa. «Te olete arvatavasti kuulnud võimsast Tšolade impeeriumist?» jätkas ta. «Neli sajandit — IX—XII sajand — oli Thanjavur impeeriumi pealinn. Iga imperaator püüdis seda linna kaunimaks muuta. Nad ehitasid paleesid, losse ja ilusaid linnamüüre. Nüüd on see kõik varemetes. Mõnest ehitisest aga pole jäänud järele ühtki kivi. Inimesed ja aeg on palju hävitanud. Ainult seda templit pole puudutatud. Kuulus Radžaradža käskis Suure Templi ehitada. See sai valmis 1009. aastal. Templi kõrvale rajati spetsiaalselt kaks tänavat. Radžaradža korraldusel pandi sinna elama 400 tantsijatari. Nad tantsisid bharata natjami stiilis. Hiljem saabus aeg, kus inimesed olid iidse tantsukunsti unustanud. Neil polnud selleks mahti. Nad sõdisid palju ja templid muutusid kindlusteks. Suur Tempel oli Lõunas kõige tugevam kindlus. Kuid isegi tema ei päästnud Thanjavuri inglaste käest. Marathi valitsejad unustasid Tšolade kuulsuse ja Vidžajanagari võimsuse. Nad päästsid oma palee ja oma rikkused. Kuid Suure Templi varakambriteni inglastel jõuda ei õnnestunud. Imperaatorid kinkisid templile kulda, ehteid, kalliskive, maid ja külasid. Üht-teist on sellest õnnestunud säilitada tänapäevani.»

Preester oli väga tagasihoidlik ja ettevaatlik, kui ütles, et «üht-teist» on säilinud. Suur Tempel on üks rikkamaid Lõuna-Indias. Tema kindlusemüüri taga, tema varakambrites ja maa-alustes ruumides säilitatakse isegi veel Tšolade impeeriumi aegseid aardeid. Aarete juurde kedagi ei lasta ja neid kellelegi ei näidata. Väärtesemeid ei kinkinud templile mitte ainult Tšolade dünastiasse kuuluvad valitsejad, vaid ka Vidžajanagari imperaatorid, madurai najakid ja Marathi valitsejad. Seniajani loetakse jumalale meelepäraseks teoks Suurele Templile annetusi teha. Tõsi küll, «kinkijate» koosseis on mõnevõrra muutunud. Nüüd on nendeks Lõuna-India ja Thanjavuri suurärimehed, rikkad mõisnikud, erru saadetud radžad ja maharadžad. Ka templi vaesemad austajad toovad siia alati midagi. Nad lasevad spetsiaalsetesse korjanduskarpidesse kägardatud ruupiaid, hõbeannasid ja vaskpaisasid. Enne agraarreformi kuulusid templile suured maavaldused ja nendel maadel töötavad talupojad olid templi administratsiooni täielikus käsutuses. Üldse kuulus Suurele Templile vähemalt tuhat aakrit kõige viljakandvamat maad. Nüüd, kus templite maad on läinud üle riigile, laekub rahaline tulu nendelt maadelt endiselt templi kassasse. Iga aasta läheb Suure Templi preestrite käsutusse 500 000 ruupiat. Puhastulu on mõnevõrra väiksem, sest suured summad lähevad templi

enda korrashoiuks. Roosast kivist püramiid imeb nagu paljude aastate eestki kogu ümbruskonnast raha ja väärtesemeid.

Tšolade dünastiasse kuuluvad valitsejad olid kunsti, tantsude ja muusika soosijad. Just siin, Thanjavuris, tekkis eritüüpi muusika — karnataka muusika. Linn on seniajani selle keskus. Templis võib kuulata suurepäraseid karnataka muusika kontserte lõunaindia parimate muusikameeste esituses, eriti pühade ajal. Kuivetu preester juhib teid püramiidi jahedate võlvide alla. Siin on templi seinad kaunistatud iidsete freskodega. Nad on tehtud Ajanta koobastemplite freskode stiilis ja neis domineerivad samasugused värvitoonid: pruun, valge, kollane, roheline. Saali hämaruses on värvid küll veidi kahvatud, kuid joonis on endiselt selge ja väljendusrikas. Hoogsasse tantsu tardunud, lendavate jumalannadega sarnanevad devadasid, muistsete rišide või mõttetarkade piklikud silmad, Tšolade riigi imperaatorite kõrged tiaarad ja kõrgilt kõverdatud huuled. Mõnedel freskodel on värv tuhmunud ja osaliselt varisenud, kuid selle tagajärjel on nad omandanud erilise, kirjeldamatu võlu.

«Siin on peaaegu kõik jäänud samasuguseks nagu imperaator Radžaradža ajal,» mainib preester. «Ümber on tehtud väga vähe. Aga freskod on pärit sellest ajast. Kuid mida me selle aja kohta teame? Mis on sellest ajast säilinud? Imetlusväärsed freskod, jumalate kujud, Suur Tempel ja devadasid, kes tantsivad bharata natjami . . .»

«Minu arvates pole seda sugugi vähe. Aga käsikirjad?»

«Muidugi, käsikirjad. Kuid paljud neist on seniajani läbi lugemata.»

«Mulle rääkis sellest raamatukoguhoidja Sarasvati Mahalis.»

«Miks te räägite siin Sarasvati Mahalist?» imestas preester. «Suures Templis on oma käsikirjad. Kuid nad on seniajani läbi lugemata.»

Väljume jälle templi tühjale õuele.

«Vaadake,» osutab preester gopura püramiidile, «kas te ei märka seal midagi eriskummalist?»

Tõstan pea ja lasen pilgul aeglaselt üle kivist kujude libiseda. Stopp! Tõepoolest, midagi on ebatavalist. Kummalistes rõivastes inimkuju. Karmid näojooned, pikad õlgadele langevad juuksed. Noh, muidugi! See on ju eurooplane. Eurooplane India X sajandi templi gopural. Kust ta siia sai? Ja kes ta on? Vaatan küsivalt preestrile otsa. Kuid too ainult laiutab käsi.

«Muidugi eurooplane,» reageerib ta minu mõtetele. «Aga kes — pole teada. Võib-olla teate teie Euroopa rändurit, kes külastas Indiat IX või X sajandil?»

Ei, sellist ma ei tea. Kõik teadaolevad rändurid Euroopast olid Indias palju hiljem.

«Tšolade riigil,» räägib preester mõtisklevalt, «olid Euroopaga küllaltki tihedad sidemed. Nende õukonnas polnud eurooplased haruldased. Kuid kes nad olid, pole senini teada. Ja kuidas nad tollal Indiasse sattusid, ei tea keegi.»

Läheme mööda templi õue, eurooplane aga vaatab mulle India templi gopuralt iroonilisel ja laitval pilgul järele . . .

Järgmisel päeval ütles mulle Serfodža kolledži õpetaja Bragata:

«Kas te ei tahaks näha kohta, kus elas suur tamili poeet ja pühak Tyagaraia? Me võlgneme talle tänu karnataka muusika eest.»

Nõustusin. Päev oli juba lõppemas, kui me Bragataga Thanjavuri ühte eeslinna viivasse autobussi istusime. Linn lõppes varsti ja me sõitsime mööda riisipõldudest, palmilehtedega kaetud onnidest ja kapitaalselt ehitatud mõisahoonetest. Autobuss peatus väikestes templite ja fortidega linnades. Päike oli juba loojunud ja taevas läänes ereroosaks värvunud. Samasugust värvi oli ka vesi Cauvery jões, mille kallast mööda me praegu sõitsime. Roosa taeva taustal mustendasid külatemplite siluetid ja kookospalmide sulgjad lehed. Viimaks teatas konduktor:

«Tiruvaiaru!»

«Jõudsime kohale,» ütles Bragata.

Oli juba pime. Väikeselt linnaväljakult, kus autobuss peatus, said alguse kitsad, halvasti valgustatud tänavad. Härjarakendis tonga juht küsis, kuhu me tahame sõita.

«Tyagaraia juurde,» ütles Bragata.

Tongajuht noogutas nõusoleku märgiks ja viipas tonga poole, paludes peale istuda. Härjad läksid liikvele ja hakkasid aeglaselt edasi astuma, tonga kiikus justkui madalatel lainetel ning kõik liikus kuhugi pimedusse. Üksnes meie peade kohal kohisesid tuule käes kookospalmide ladvad ning nende lehtedel hüples noorkuu. Poole tunni pärast vilkus eespool tuluke, seejärel uuesti. Puude vahelt nägime ühekorruselist valgustatud hoonet.

«Oleme kohal,» ütles tongajuht.

Hoone on püstitatud Tyagaraia, tuntud muusikamehe ja pühaku haua kohale. Läksime sisse. Võrdlemisi avara saali seintel rippusid marmortahvlid Tyagaraia laulude ja pühade

hümnide tekstidega. Samas seisid jumalate kujud, millede hulgast paistis silma Rama figuur. Muusikant austas teda kõige rohkem. Räägitakse, et enne täisealiseks saamist Tyagaraia poeesia vastu huvi ei tundnud, kuigi kuulas meeleldi muusikat. Hiljem läks aga nii, et tal suri tütar ja mõne aja pärast ka naine. Tyagaraiale mõjus see väga raskelt. Ta käis väikese linnalähedase jõekese kaldal ja istus seal tundide viisi, vaadates aeglaselt voolavat vett. Seal küpses tal otsus lahkuda ilmalikust elust ja hakata erakuks. Tyagaraia jättis kodu maha ja asus elama kõrvalisse kohta. Pikad üksildus- ja mõtisklustunnid tegid ta vastuvõtlikuks looduse ilule. Ta avastas, et puud ja jõgi, mille lähedale ta oli elama asunud, kogu aeg helisevad ja nendes helides tabas ta mingi sisemise harmoonia. Nii valmisidki tema esimesed laulud, looduna karnataka muusika iselaadses maneeris. Hiljem hakkas ta Rama auks hümne looma. Ümberkaudsed elanikud käisid teda kuulamas ning eraku, poeedi ja muusikandi kuulsus levis kogu ringkonnas. Mõne aasta pärast tunti Tyagaraiat juba kõikjal Tamil Nadus. Kõige kaugemaist paigust tulid inimesed teda kuulama. Tänapäevani korraldatakse Tyagaraia kodulinnas igal jaanuarikuul muusikafestivale, kus esitatakse eraku suurepäraseid ja kurbi laule.

Teises saalis asus Tyagaraia haud, mille kohale oli püstitatud altar. Altari keskosa võttis enda alla muusikandi pronkskuju, mis vaatas kurval ja läbitungival pilgul kuhugi kaugusse. Kuju ees põles õlilamp. Altari lähedal astus meie juurde preestri riietes noormees.

«Te olete nii hilised külalised,» ütles ta meile, «arvatavasti tunnete Tyagaraia vastu erilist huvi.»

«Jah,» kinnitasin.

«Olen tema lapselapselaps ja selle mandiri peapreester. Siin käib palju inimesi püha poeeti kummardamas ja mina viin tema kuju ees läbi palvusi.»

«Nad kummardavad poeeti ja muusikanti nagu jumalat,» mõtlesin. Preester nähtavasti luges minu mõtteid.

«Jah, inimesed kummardavad Tyagaraiat nagu jumalat. Sest inimene võib olla jumal ja väärida alatist austamist. Muidugi, kui ta on teinud inimestele midagi head.»

«Tähendab, ka hindu jumalad olid inimesed?» küsisin preestrilt.

«Täiesti õige,» vastas ta. «Jumalad olid samuti inimesed. Ainult et nad arendasid endal välja mõned ebatavalised võimed. Nii Krišna kui ka Rama elasid inimeste keskel ja nende ilmumises maailma pole midagi eriskummalist.»

Õigust öelda, selliseid avaldusi ma preestrilt ei oodanud. Tõepoolest, hinduism on väga keeruline usund. Tema jumalad ilmuvad ikka ja jälle, ühed on hiljuti surnud, teised on meie kaasaegsed. «Inimene võib olla jumal,» ütles preester. Mitte iga ateist ei söanda sellise tõlgendusega välja tulla. Kuid preester oli ju jumala lapselapselaps... Ta saatis meid tongani ja ütles hüvastijätuks:

«Külastage meid jälle. Järgmisel nädalal viin ma Tyagaraia ees läbi pudža.»

«Kas pudža on nii tarvilik?» ärritasin ma preestrit.

«Tarvilik,» muigas ta. «Harimatud inimesed on ju võimelised sellest ülevast, mis Tyagaraias oli, ainult pudža kaudu osa saama.»

«Kas te ei ole proovinud teha seda teisiti?» tundsin ma huvi.

«Milleks? Meie tavasid on sanktsioneerinud aastatuhanded. Vastasel korral poleks ka brahmaane tarvis. Meie oleme ju jumalate ja inimeste vahendajad.»

Praegu oli minu ees tõeline hindu preester, harimatute inimeste, alamkastide «pastor». Kummaline ja vastuoluline isiksus nagu hinduism isegi.

Ja jälle viis tonga meid templist, mis kiirgas öösel valgust ning kus peajumalaks oli muusikant ja poeet, tagasi pimedusse.

Järgmisel päeval sõitsin Thanjavurist ära. Mul oli kahju sealt lahkuda. Autobuss keerutas üles tolmu teel, mis viis Madrasesse, maha jäid aga väike prints oma tolmusesse «kuningriiki», lõbusad tantsijatarid Suurde Templisse ja nukker poeet tühja saali koos oma laulude marmortahvlitega...

ROOSAS PENJUAARIS JUMAL. AŠRAM-KOMMUUN. KOIDIKULINN

Väikeses poolpimedas toas, kuhu viis järsk trepp, istus, kõhn keha pehmesse tugitooli uppunud, roosas penjuaaris jumal. Maryle paistis ta küllaltki eaka prantsuse päritoluga daamina. Daami kutsusid siin kõik emaks, raamatuis aga, mis selles mereäärses linnas ilmusid, kirjutati «ema» suure algustähega. Mary jäi sissekäigu juurde kõhklevalt seisma ja lilli näppima, mis talle enne järsku treppi olid pihku pistetud. Jumal tõstis oma luitunud silmad ja Maryle näis, et penjuaari roosa helk muutis kummalisel kombel nende värvi. Ta kummardas kohmakalt ja ulatas emakesele-jumalale lilled. Jumal ulatas talle vaikides käe ja puudutas oma kuivade

jahedate peopesadega Mary käsi. Nüüd vaatas roosa penjuaari omanik tütarlapsele terasel pilgul silma. See oli väsitav ja ebameeldiv. Mary ei pööranud silmi ära, vaid hakkas enda ees istuvat, jumala reputatsiooniga naist silmitsema. Kuulsa ema — Pondicherry ašrami ülema — nägu oli antiikse pergamentpaberi värvi, läbi harvade õhukeste juuste aga paistis vanainimeselik kuivetunud peanahk. Kauasest ema silma vaatamisest kadusid Mary peast mõtted ja ta unustas ära, mida oli kavatsenud küsida, kui siia sõitis. Võtnud kokku oma tahtejõu, meenus talle üks küsimus, kuigi mitte peamine. Niisutanud keelega kuivanud huuli, esitas Mary selle. Jumal hakkas tuhmi häälega, aeglaselt, iga sõna rõhutades rääkima:

«Ma ei kõnele. Kõike, mis vaja, tunned sa oma südames.»

Maryl hakkas äkki kahju ajast, mis ta oli sellesse kummalisse ašramisse sõites kulutanud. «Jumalaks peab ennast, kuid rääkida ei taha,» mõtles ta endamisi pahaselt. Ent emakejumal ei pööranud tema mõtetele tähelepanu, kuigi Maryt oli hoiatatud, et ašrami ülem loeb neid vabalt nagu prantsusekeelset raamatut.

«Ma annan sulle õnnistuse,» kõlas jälle tuhm hääl.

«Mul on tarvis rääkida Aurobindo Ghose'ist ja joogast,» mõtles Mary. «Milleks mulle õnnistus? Kas pruukis enne seda kohtumist nii palju närveerida?»

Roosas penjuaaris daam ulatas Maryle kuivetud vanainimeselikud peopesad ja võttis tema kätest kinni.

«Mine,» ütles ta. «Ma õnnistan sind.»

Mary tõusis püsti ning läks hämmeldunult ja pettunult väljapääsu poole. Ta unustas isegi «nägemiseni» öelda.

Järsu trepi juures ootasid teda valgetes vabalt langevates rõivastes inimesed. Nad panid talle kaela roosipärja. Mary muigas, meenutades, kuidas ta oli ašramist saabunud telegrammi peale Madrasest Pondicherrysse kiirustanud. Telegrammis oli näidatud päev ja tund, millal ema on nõus teda vastu võtma.

Kui ma sellest teada sain, siis ma Maryt, ühe Madrase kolledži inglise keele õpetajat, enam ei kadestanud. Otsustasin niisugust audientsi mitte paluda, mis piirdub üksnes õnnistamisega. Kuid ašram huvitas mind ikkagi, sest ta oli isegi sellel templite, pühakute, kloostrite ja joogide maal natuke ebatavaline.

Kõigest 160 kilomeetri kaugusel Madrasest satute te teise maailma — endisesse Prantsuse Indiasse. Pondicherry linn ja väike territoorium selle ümber on kõik, mis kauge ja muinasjutulise India pärast Inglismaaga peetud pikaajalise ja vähe-

eduka võitluse järel prantslastele jäi. Selles linnas kõnetavad rikšad teid prantsuse keeles, politseinikud kannavad Prantsuse politseinike siniseid nokkmütse, troopikataeva poole aga kõrguvad katoliku kirikute ja katedraalide tornid. Aastal 1954 sai Pondicherry ametlikult iseseisvaks ja ühendati Indiaga. Kuid seniajani etendab konsulaat, mille lipuvardas lehvib Prantsuse kolmevärviline lipp, linnaasjade lahendamisel küllaltki tähtsat osa. Madrasest Pondicherrysse käib reisiautobuss neli korda päevas. Linn algab onnide, rõhtkatustega majade ja väikeste kitsaste tänavatega, mille äärde on kookospalme istutatud. See on Pondicherry india osa, tema «must linn». Prantsuse Pondicherry ehk tema euroopalik osa oma laiade tänavate ja bulvaritega on endale ookeani kaldale koha leidnud. Ookeani tuul uitab vabalt Debussy ja Dumas' tänaval, Kaputsiinide ja Xavier' tänaval, Kapten Mariuse ja Dupleix' tänaval. Ta tungib õdusaile puhastele luuderohuga kaetud õuedele, kuhu on istutatud rohkesti eredaid värvilisi troopikalilli, sakutab munkade kuuehõlmu, paisutab varikatteid kohvikuil, kus lauad seisavad otse kõnniteel, proovib häält vanaaegses tornis ja püüab lahti kangutada kuninglike liiliatega vapi pragunenud alabasternukka. Briis paneb ookeani lainetama ja pillub soolaseid veepiisku kommodoor Dupleix' lokitud pronksparukas pronkskujule, puistab vähehaaval koralliliiva vastu majaka ümarat torni ja veepiiri lähedal losutavaid kalapaate. Ta kiigutab lainetel lumivalgete pardaehitistega aurikut, ainsat laeva reidil, ja kihutab karjuvate kajakate parvi Pondicherry sadama tühjade kaide poole. Üksikud teelised longivad aeglaselt kuhugi oma, üksnes neile vajalikke asju ajades. Harva möödub mürinal autobuss või sõidab jalgratta kummide sahinal mööda rikša. Ja jälle katab unine pimedus tänavat ja katedraalide gooti torne. Ainult briis mühiseb lakkamatult linna kohal, mille endised peremehed on maha jätnud.

Õhtuti voogab selle linnaosa kohal kellahelin ning hajub lainemurru mühaga segunedes tühjadesse, napilt valgustatud tänavatesse. Majades süttivad tuled ja kollased aknavõrestike ruudud joonistuvad puhtaks pühitud kõnniteedele. Peatänav — Dupleix' tänav — elavneb hetkeks, katkestades selle prantsuse provintsilinna igavuse ja vaikuse. Tänaval süttib põlema pikk laternate rida, mis lõpeb oma rohekate tuledega kuskil kaugel roosas loojangus. Kaupluste varbkardinad tõstetakse üles, elanikud aga toovad toolid välja kõnniteele ning võtavad kogu õhtuks sisse vaatluspunktid. Mingeil kaalutlustel Pondicherrysse jäänud prantslased longivad

möödunud sajandi jalutuskeppe viibutades väärikalt mööda tänavaid, vahetevahel flirdivad vastutulevate tütarlastega ja maanduvad viimaks restoranides, mida siin linnas on hõredalt. Restoranis rüüpavad nad vähehaaval külma õlut, heidavad lauanaabreile vastumeelselt, läbi hammaste mittemidagiütlevaid lauseid, jälgivad laisalt kuldkalade kiireid liigutusi restorani akvaariumi rohekas vees ning annavad aeg-ajalt käega märku eakale prantslannale, restorani perenaisele, kes koob tellimuste ja külaliste ootel lõputut villast sukka.

Linn uinub vara, ainult rannikul askeldavad kalurid ikka veel paatide ja võrkudega ning aeg-ajalt kostab ainsa Pondicherry reidil seisva laeva madruste purjus laul, kes selles vaikses ja igavas linnas on nukrutsema hakanud. Kuid ikkagi on Pondicherry ebatavaline linn. Linnahoonete kõrval näete seal roosaks ja halliks värvitud maju. See ei ole enam Pondicherry, vaid ašram. Linn linnas. Tema hooned võtavad enda alla vähemalt kolmandiku Pondicherryst. Ašram on autonoomne, linna jurisdiktsioonile mittealluv organisatsioon.

Möödudes massiivsest müürist, mille tagant paistavad puude lopsakad võrad, jõuan väikese jalgväravani. Kuskil pole näha mingit kirja ega silti. Avan ettevaatlikult värava ja lähen kitsast sillutatud teed mööda majja. Ühele uksele on kirjutatud «Ooteruum». Lükkan ust ja seisan silmitsi noore mehega.

«Emakese teosed on otsas!» karjub ta. «Ooteruum on suletud! Aurobindo hauale tuleb minna otse mööda koridori, väljuda aeda ja pöörata vasakule!»

«Oodake pisut,» ütlen. «Ma ei saa millestki aru.»

«Siin pole millestki aru saada!» karjub ta uuesti. Ja vaatab mind kurjade, ärritatud silmadega. «Kogu päev voorivad külastajad ja ma pean vastama nende rumalatele küsimustele. Mis te seisate?» tormab ta jälle mulle kallale. «Ma ju ütlesin, et ašram on suletud. Emake ei võta enam vastu, Aurobindo hauale aga pääseb otse mööda koridori . . .»

«Aga kas ma kedagi ašramist peale teie võiksin näha?»

Noormees teeb hüppe minu suunas.

«Ma ju ütlesin teile, et laupäev ja pühapäev on ašramis puhkepäevad!»

Sulgen enda järel ettevaatlikult ukse ja lahkun kergendust tundes märatsema hakanud ametnikust.

Järgmisel päeval leidsid minu Pondicherry sõbrad mu hotellist «Continental».

«Ašramisse!» kordasin umbusklikult. «Ei, ma parem ootan.

Kui mind juba ooteruumis nii palju sõimati, siis ašramis võidakse naha peale anda.»

Mister Gupta, selle kuulsa ašrami liige, vaatas mind imestunult läbi paksude prilliklaaside ja lahkus sõna lausumata minu numbritoast. Kellega ta rääkis ja millest, ma ei tea. Ainult et ooteruumi ametnikku ma enam ei näinud, ašram aga avas mulle külalislahkelt oma uksed. Õigem on jutustada ašramist kõike algusest peale.

Aastal 1872 sündis Kalkuta advokaadi perekonnas poisslaps, kellele pandi nimeks Aurobindo. Aurobindo Ghose. Kui ta oli 7-aastaseks saanud, saadeti ta koos kahe noorema vennaga Inglismaale õppima. Seal elas ta 14 aastat ja lõpetas Cambridge'i ülikooli. Juba Londonis kohtus ta Baroda maharadžaga, meeldis sellele ja see võttis ta Indiasse naasmisel oma teenistusse. Barodas elas ta 13 aastat. Algul töötas maksudepartemangus, hiljem aga õpetas Baroda kolledžis inglise keelt. Juba seal avaldus tema huvi filosoofia ja India iidse kultuuri vastu täiel määral. Samal ajal erutasid teda ka kodumaa kurb saatus ja ikestatus. Kui 1905. aastal Bengaalia lord Curzoni käsu kohaselt mitmeks jaotati ja puhkes protestiliikumine, mis tähistas rahvusliku vabadusliikumise uut tõusu, lahkus Aurobindo Ghose Barodast ja ühines liikumisega. Meie tunneme Aurobindo Ghose'i eelkõige kui rahvusliku vabadusliikumise liidrit. Bengaalias astus ta India Rahvuskongressi liikmeks ja ühines selle radikaalse tiivaga, nn. ekstremistidega. Ta võttis aktiivselt osa inglise kaupade, Inglise asutuste ja kolledžite boikotist. Toimetas ajalehte «Bande Mataram». Ghose püüdis teha mõõdukast Rahvuskongressist India tõelise sõltumatuse eest võitlemise keskuse. Ta oli 1907. aastal eesistuja Kongressi Surati istungjärgul, kus partei ägeda võitluse tulemusena lõhenes ja ekstremistid, sõjategevuse pooldajad, olid rahvuskongressi ridadest sunnitud lahkuma. Aastal 1908 Aurobindo Ghose ja mitmed tema pooldajad arreteeriti ja paigutati Alipuri vanglasse. Seal tuli tal olla terve aasta. Vanglas õppis Ghose keeli ja hakkas harrastama joogat, mis muutis edaspidi suuresti tema elukäiku. Kui Aurobindo aasta pärast vanglast vabanes, valitsesid rahvuslikus liikumises depressioon, nõutus ja pettumus. Ka Ghose alistus neile tunnetele.

Aastal 1910 oli ta sunnitud Briti Indiast Pondicherrysse põgenema. Tollal andis Prantsuse koloonia meeleldi varjupaika neile, kes võitlesid Inglise ülevõimu vastu. Pondicherrys pidas Ghose ennast ajutiseks külaliseks ega kaotanud lootust pöörduda tagasi Bengaaliasse aktiivse poliitilise tege-

vuse jätkamiseks. Sunnitud tegevusetuse tõttu hakkas ta jälle joogat harrastama. Ja mida rohkem ta sellega tegeles, seda vähem jäi tema mõtetes ja toimingutes ruumi poliitikale. Lõpuks ei huvitanud poliitika teda enam üldse. Ta hakkas pidama joogat ainsaks teeks vabanemisele. Kuid jooga filosoofiat tõlgendas ta omamoodi. Tema mõtete originaalsus ja askeetlik eluviis köitsid tähelepanu. Teda hakati nimetama «pühakuks» ja talle sigines õpilasi. Kui on õpetaja ja õpilased, siis tekib ašram. Nii juhtus ka Pondicherrys.

Aurobindo Ghose polnud tavaline hindu traditsioonidele vastav õpetaja. Tegeldes palju praktilise joogaga, püüdis ta samal ajal seda filosoofiat lahti mõtestada ja loovalt tunnetada. Ta leidis, et enamik teid, mis viivad «vabanemisele», eemaldavad inimese reaalsusest ja on elust isoleeritud. «Aga mis siis, kui kõik jooga saavutused panna inimese teenistusse?» mõtiskles Aurobindo. Jooga ei pea olema askeetide ja pühakute monopol, kes püüavad jõuda hinge vabanemiseni, otsustas ta. Jooga õpetuses on küllaltki palju seda, mis aitab inimesel muutuda paremaks, arendab temas kõrgeid omadusi ja võimeid. Võimalik, et siis muutub ka elu ise paremaks. Tasub proovida. Seda jõudu, mis inimesele annab jooga, võib kasutada elu ümberkorraldamiseks. Ja ta heitis julgelt kõrvale mitmed hinduismi ja budismi kanoniseeritud tõed. «Maailm ei ole illusioon,» kirjutas ta «kust hing püüab pääseda taevasse või nirvaanasse. Maailm on inimese vaimse evolutsiooni areen, kus materiaalne ebateadvus muutub jumalikuks teadvuseks.» Kas tarvitseb sõna «jumalik» karta? Vaevalt küll. Aurobindol oli oma terminoloogia, mis vastas teadmiste ja teaduse tolleaegsele tasemele. «Jumalikku» teadvust samastas ta kõrgel arenemisastmel oleva inimese täiusliku teadvusega. Inimhinge sisemised võimalused on väga suured, kinnitas ta. Need võimalused tuleb ainult avastada, siis avanevad ilu, harmoonia, jõu ja teadmiste tunnetamiseks uued teed. Ta arvas, et jooga aitab neid võimalusi kasutada. Jooga õpetab inimest, kirjutas ta, kontrollima oma keha ja selle vajadusi, aitab tal vabaneda halbadest kalduvustest ja madalatest instinktidest, saada jagu sellistest tunnetest nagu vihavaen, kadedus, kiivus, ahnus, egoism.

Joogi iseseisev tee on raske ja pikk, mõtiskles Ghose. Et seda läbida, on tarvis õpetajat, kes aitab inimesel selle tee raskusi ületada. Kuid õpetaja peab olema kõrgemal arenemisastmel. Ja Ghose hakkas endas vastavaid omadusi arendama. Ta püüdis käituda kõigiga ühtmoodi, mõista ja kaasa tunda

inimeste kannatustele ja muredele, sageli loobus enesele hädavajalikust. Tema õpetus ei toetanud vana religiooni, kuid ei loonud ka uut. Ghose'i mõtted olid seotud teise eesmärgiga. Inimene peab ennast täiustama nii palju kui antud ajajärgu tingimustes võimalik. Inimesest võib saada jumal ja peale inimese enda pole ühtki teist jumalat. Tingimused... Ta polnud läbinisti idealist ja mõistis, kui suur tähtsus on teadvuse arengus materiaalsetel tingimustel. Ta teadis, et kehtiva korraga pole otsitaval täiuslikkusel midagi ühist. Ent Aurobindo Ghose ei kujutanud endale ette, kuidas seda korda muuta. Ta otsustas luua Pondicherry ašrami väikesel territooriumil teistsugused materiaalsed tingimused. Ta alustas oma eksperimenti ja selle piiriks sai ašrami kivimüür. Niiviisi tekkis ašram-kommuun.

Samal ajal aga leidis kaugel Venemaal aset suur revolutsioon. Üks riigikord asendus teisega. Ghose jälgis erutatult kõike, mis Venemaal toimus. Endise ekstremistina, nüüd aga joogide kasvatajana, polnud ta mõningate selle murrangu meetoditega nõus. Kuid ta uskus, et seal, Himaalaja taga, elavad temale hingeliselt lähedased inimesed, sest neil on sama eesmärk — tõsta inimene kõrgemale tasemele ja teha ta õnnelikumaks. Ja seepärast on nõukogude inimesed alati ašrami aukülalised. Nõukogude delegatsioonid, nõukogude ajakirjanikud, nõukogude võimlejad, nõukogude diplomaadid, nõukogude raamatud, nõukogude filmid, vene keele kursused, peotäis nõukogude mulda tulevasele Auroville'i linnale nurgakivi asetamisel.

Aurobindo Ghose'il oli Indias küllaltki palju poolehoidjaid. Nad aitasid teda oma töö ja rahaga ašram-kommuuni loomisel. Viimased 25 aastat veetis Aurobindo Ghose täielikus liikumatuses. See liikumatus võimaldas tal jooga õpetusele vastava kõrge astme saavutada. Räägitakse, et tal olnud mitu imekspandavat omadust, nii näiteks tundnud ta põhjalikult telepaatia kunsti.

Ašram-kommuuni rajaja suri 1950. aastal, ašrami ülemaks sai prantslanna madam Mira Alfassa. Tema oligi too roosas penjuaaris jumal, kelle ette kord ilmus Mary. Miks just jumal? Aurobindo Ghose arvas, et just madam Alfassasse on keskendunud see «jumalik» jõud, mis tõstab inimese teadvuse kõrgemale astmele. «Jumalik ema,» kirjutas ta, «kujutab endast jumalikku teadvust ja jõudu, mis on kõige ema.» Ema ehk madam Alfassa oli Ghose'i arvates üks jumala vorm. Oma olemuselt Aurobindo õpetus müstiline ei olnud. Kuid sõnad ja terminid, mida ta reaalselt eksisteerivate

asjade ja nähtuste selgitamiseks kasutas, aitasid mõningatel inimestel luua tema õpetuse ja ašrami tegevuse ümber müstilise atmosfääri. Ašrami ülem tegi selleks küllalt palju. Ta kehtestas õnnistamiste rituaali, kirjutas ja mõtles välja palvusi, lõi Aurobindo Ghose'i kultuse, ümbritses joogaga tegelemise ja enda kui kasvataja tegevuse läbitungimatu saladuskattega. Ta seadis ašramis sisse iselaadse hierarhia, mis on teatud määral vastuolus võrdsuse ideega, mida propageeris Ghose. Selle hierarhia tipus asub madam Alfassa ise, keda ümbritseb väike arv õpilasi ja lähedasi inimesi. Joogaharrastus etendab nende elus peaosa. Nende tõelisi nimesid ei teata. Nende hulgas on küllaltki palju eurooplasi. On ette nähtud, et nad elavad askeetidena, ei suitseta, ei joo ega tegele poliitikaga. Kuid nagu mulle räägiti, esineb nendest ašrami reeglitest kõrvalekaldumisi. Sellest ladvikust astme võrra madalamal asuvad ašrami ülejäänud liikmed, kes kasutavad materiaalseid privileege ja kellel on mingi ühiskondlik positsioon. Kõige madalamaks astmeks on Aurobindo Ghose'i Ühing, kuhu võib astuda igaüks, kes pooldab ašrami asutaja ideid. Ent ühingust igaüks ašrami liige ei ole. See hierarhia eksisteerib juba mitukümmend aastat, sellesse suhtutakse nagu pühadusse.

Mainigem, et ašrami praegune ülem näitas omal ajal üles suuri organisaatorlikke ja ärialaseid võimeid. Madam Alfassa on kahtlemata väljapaistev isiksus. Ta on võrdlemisi hea muusik. Tema joonistused köidavad oma ebatavalisuse ja julgusega. Tema värsid ja lühijutud on elegantse stiili ja sügava sisuga. Tema oskust tunnetada ilu ja seda teistele näidata võib ainult kadestada. Ta sündis Pariisis 1878. aastal. Ta olevat olnud ebatavaline laps ja mõned tema võimed olevat avaldunud juba siis. Noorpõlves tundis ta kaasa revolutsioonilisele liikumisele ja oli seotud mõningate vene emigrantidega — 1905. aasta revolutsioonist osavõtjatega. Ta oli jõukate vanemate tütar (isa oli pankur), kuid juba varakult katkestas ta oma perekonnaga sidemed. Saatus viis ta algul Aafrikasse, Tangerisse, seejärel, 1914. aastal, saabus ta Pondicherrysse. Siin tutvus ta Aurobindo Ghose'iga ja hakkas tema poolehoidjaks. Kui algas Esimene maailmasõda, tuli tal sõita tagasi Prantsusmaale. Viie aasta pärast, 1920. aastal, pöördus ta Pondicherrysse tagasi ja pole sealt enam lahkunud.

Kõik ašrami külalised tahavad kõigepealt teda näha ja temaga tutvuda. Ma polnud erand. Kui ma sellest Aurobindo Ghose'i Ühingu sekretärile rääkisin, vajus ta mõttesse.

«Vaadake, asi on selles,» alustas ta, «et emake on praegu

haiglane. Ta peaaegu üldse ei räägi. Teie mõtteid loeb aga nagu raamatust.»

«Pole vaja,» mõtlesin. «Jäägu pigem minu mõtted lugemata.» Tõmbusin tagasi ega nõudnud kohtumist.

«Noh, mis teid veel huvitab?» küsis sekretär, märganud minu kohmetust.

«Teie, näiteks.»

Nüüd kohmetus sekretär.

«Ei,» ütles ta. «Parem ma jutustan teile ikkagi emakesest. Mida te temast teate?»

«Seni mitte midagi.»

«Emake on meie hulgas kõige tähtsam joogi,» ütles ta. «Tal on oma õpilastega kontakt kauge maa tagant.»

«Telepaatia?» küsisin.

«Jah, seda küll,» noogutas sekretär. «Aurobindo pidas ju telepaatiat keelest tähtsamaks sidepidamise viisiks. Ta kirjutas, et aja jooksul, edasise evolutsiooni käigus, läheb inimkond üle telepaatilisele sidele.»

«Aga mis ta veel oskab teha?»

«Asju edasi nihutada.»

«Telekinees?»

«Võib ka nõnda nimetada.»

«Hea oleks vaadata . . .» ütlesin unistavalt.

«Kuidas te vaatate,» vaatas sekretär mulle ootamatult otsa, «kui te kogu aeg mõtlete oma kell 6 väljuvale bussile. Olge veel üks päev. Ma viin teid oma autoga Madrasesse ja te ei hiline tööle ülikoolis.»

Raputasin kiusatusest võitu saades pead. Sekretär ei teadnud minu plaane ja ma polnud talle öelnud, mitmeks päevaks ma tulin. Kella kuuesest autobussist mõtlesin ma vene keeles. Õppetööst samuti.

«Noh, kuidas siis vaatamisega jääb?» naeratas ta kavalalt.

«Tänan, ma juba . . .»

«Kuidas juba?» ei taibanud ta.

«Vaatasin . . .»

Sekretäri nimi oli Navajata, mis tähendab «uuestisündinu». Sellise nime andis talle emake. Ta kuulus emakese õpilaste kitsasse ringi, elas ašramis ja ajas vahel vabal ajal Aurobindo Ghose'i Ühingu asju. Kunagi oli tal teine nimi ja teine tegevusala. Võib-olla, et Bombays mäletatakse seniajani üht suurärimeest, vabriku, filmistuudio ja suurkaupluse omanikku. Tema tulud ulatusid miljoneisse ruupiatesse. Tal olid autod, mugav üksikelamu Malabari künkal, linnalähedane villa Juhus ja filmitähtede lugupidamine. Tal oli kõik, mida võis

tema käsutusse anda lõbus, meelelahutustemaias Bombay. Polnud ainult üht — hingelist tasakaalu. Inimese sisemaailm on väga keeruline. See on komplitseeritud niihästi bisnesmenil ja õpetlasel kui ka lihtsal kulil. Milliseid teid pidi Navajata mõte selles keerukas maailmas liikus, on raske öelda. Oma elu sellest ajajärgust räägib ta väga vähe.

«Mõtlesin, milles on elu mõte,» jutustab ta. «Rahas? Kuid raha tuleb ja läheb. Mõnikord oli teda palju, mõnikord vähe. Mõtet temas ilmselt polnud. Võib-olla, et mõte peitus selles, mida raha mulle andis? Komfordis, uusimat marki autos, nägusas filmitähes? Kuid kõige selle keskel kaotasin ma mõnikord oma inimväärikuse ja tundsin ennast õnnetuna. Tähendab, ka selles polnud mõtet. Mõnikord näis mulle, et ma leian selle mõtte. Kui aga viinaaur lahtus, kaotasin ta uuesti. Elu mõtte otsinguil kadus mul elulust. Äriasju ei ajanud enam nagu tarvis, nädalate kaupa ei ajanud habet, tülitsesin alluvatega ja peksin järjekordset armukest. Üks minu sõpru soovitas mul Pondicherry ašramisse sõita. Ei suutnud kaua otsusele jõuda. «Milleks ašram?» mõtlesin. «Ma ei kavatse pühakuks hakata.» Hiljem aga otsustasin siiski sõita. Proovida võib alati. Mis oli mul kaotada? Mõni päev? Mul oli aga neid palju. Ent ma jäin ašramisse kuuks ajaks. Ja sain aru peamisest. Elu mõttest.»

«Niisiis, milline ta teil on, Navajata?» küsisin.

«Muuta ennast ja teisi paremaks. Olgu kõik võrdsed — kui mitte aineliselt, siis vähemalt psühholoogiliselt.»

«Psühholoogilisest võrdsusest söönuks ei saa.»

«Jah, muidugi. Kuid midagi tuleb ette võtta. Mida, ma seni ei tea. Ka Aurobindo ei kujutanud seda endale päris selgesti ette.»

Navajata enam Bombaysse tagasi ei pöördunud. Ta likvideeris vahetalitajate kaudu oma äriettevõtted, kapitali aga — 27 miljonit ruupiat — kandis üle ašrami arvele. Võidakse öelda, et Navajata on kas silmakirjateener või lootusetu idealist. Ei tea. Ei suutnud tema mõtteid lugeda. Kuid tohutust varandusest loobumine on fakt. Sellele ei oska ma enam midagi lisada.

«Kas te Ambut nägite?» küsiti minult ašramis. «Ei ole veel näinud? Tingimata tutvuge temaga. Te ei kahetse.»

«Kes see Ambu on? Ka nimi on kuidagi imelik.»

«Selle nime pani talle ema. Ambu on üks meie paremaid joogagümnastika tundjaid.»

Ambu majakese leidsin ma vaiksest rohelisest tänavast. Õu maja ees oli asfalteeritud ja seal seisis mitu jalgratast.

Mul ei tulnud maja uksele koputada. Nii kui ma õue astusin, ilmus lävele nõtke, niudevööga nooruk ja, raputades õlgadele langevate tihedate juuste pahmakat, kummardas elegantselt.

«Ambu,» ütles ta lihtsalt. «Astuge sisse.»

Nägin tema silmi ja mõistsin, et see inimene on ilmas kauem elanud, kui ma arvasin.

«Kui vana te olete?» küsisin temalt.

«Viiskümmend viis.»

Vaatasin veel kord tema figuuri ja raputasin kahtlevalt pead.

«Tõsi, viiskümmend viis,» muheles ta. «Miks te ei usu?»

«Pidasin teid noormeheks.» ütlesin.

«Ah sellepärast! Kuid ma olen eluaeg joogagümnastikaga tegelnud, see aga ei luba kehal vananeda. Pealegi elan ma muretult, lemmiktegevust harrastades, see aga võimaldab jääda alati nooreks mitte ainult kehaliselt, vaid ka vaimselt.»

«Tähendab, te olete siin täiesti õnnelik?»

«Jah!» kinnitas Ambu. «Ma tunnen ennast õnnelikuna ja rikkana juba ainuüksi seetõttu, et võin muuta teisi õnnelikuks ja teha neile rõõmu.»

«Kuidas te neile rõõmu teete?»

«Teate,» ütles Ambu, võttes mul usalduslikult käe alt kinni, «joogagümnastika toob inimestele rõõmu. Ta teeb teie keha terveks, liikuvaks ja vastupidavaks. Seda on aga alati meeldiv tunnetada. Inimene, kes harrastab sellist gümnastikat, on alati tasakaalukas, heas tujus, ei ärritu ja suhtub kõigisse, isegi vähe tuttavaisse inimestesse nagu oma sõpradesse. Ka teie tahate ju seda, eks ole? Sest milleks te muidu minu juurde tulite.»

«Ma ei tulnud kahjuks selle pärast. Tahtsin teiega lihtsalt tuttavaks saada.»

«Ka seda võib,» naeratas Ambu, paljastades tugevate valgete hammaste ühetasase rea. «Ainult et ma soovitan teil ikkagi hakata selle gümnastikaga tegelema. Mitte praegu, vaid kunagi edaspidi. Te näete siis ise, mida ta endast kujutab. Kuid mis me siin seisame? Lähme majja.»

Läksime. Majas oli väike poolpime esik, millele järgnes ruumikas valgusrikas tuba. Seintel rippusid vanaaegsed miniatuurid, seinte ääres aga seisid klaaskapid, mis olid väikesi pronkskujukesi ääreni täis. Tuba sarnanes muuseumiga.

«Siin on minu india pronkskujude kollektsioon,» viipas Ambu kappide poole. «Ma kogun pronkskujusid juba mitukümmend aastat. Mulle meeldib nende kujude väljendus-

rikas lakoonilisus. Nende hulgas on väga haruldasi eksemplare, mis on tehtud India muistsete meistrite poolt. Vaadake seda tantsivat Šivat. Mida te ütlete selle kohta?»

Tõepoolest, kuju oli suurepärane. Šiva pronkskeha olnuks nagu elus, liikuv ja hingav. Tema nelja käe elegantne ja hoogus sirutus tekitas illusiooni tantsukeerisest.

«See kuju on tehtud XIII sajandil. Tolle aja meistrid ja kunstnikud tundsid imehästi inimkeha ning oskasid selle ilu esile tuua.»

Ta viis mind ühe kapi juurest teise juurde, võttis ettevaatlikult välja pronkskujukesi ja selgitas, miks nad talle meeldivad ning kuidas tal õnnestus neid omandada. Pronkskujude kollektsioon oli esmaklassiline. Ambu orienteerus antiikkunstis suurepäraselt, kuid tegi seda kuidagi sundimatult, muuseas.

«Oma õpilastele ei õpeta ma mitte ainult gümnastikat,» rääkis ta, «vaid ka kunstiteoste mõistmist. Nad peavad olema teadlikud inimkeha ilust ja täiuslikkusest, kunst aga aitab neid selles.»

Mõistsin peagi, et Ambu pole lihtsalt võimlemisõpetaja. Temas oli veel midagi. Ja see miski andis tema mõtetele ja toimingutele isesuguse tervikliku ilme ja erilise sisu.

Minu imestus suurenes veelgi, kui ma teada sain, et Ambu pole õppinud ei koolis ega ülikoolis. Nagu ta ise ütles, oli ta lapsepõlves olnud ehtne laiskvorst. Viieteistkümneaastaselt jooksis ta kodust ära ja hakkas mööda maad ringi hulkuma. Ta elatus kerjamisest ja juhutööst. Ambu hulkurielu kestis kolm aastat. Magas suurlinnade kõnniteedel ja raudteejaamades, leidis ajutise ulualuse külades, elas kaua aega metsas täielikus üksinduses ja sõi kõike, mis kätte juhtus. Kaheksateistkümneaastase noormehena tuli ta Pondicherrysse. Ašrami väravas palus ta süüa. Ta lasti sisse ja talle anti süüa. Ašrami õuest läbi minev emake märkas teda juhuslikult.

«Kas sulle meeldib siin?» küsis ta.

Ambu noogutas banaani mugides jaatavalt.

«Võid siia jääda,» ütles emake.

Ambu siis veel ei teadnud, kes ta on.

«Ei,» vastas Ambu. «Ma elan siin ainult mõni aeg, siis aga lähen edasi.»

Ta elas mõni aeg, kuid edasi ei läinudki enam. Ašramis hakkas ta joogagümnastikat harrastama ja jäi Pondicherrysse.

Istume toa keskele laotatud matil. Kuulan Ambu jutustust ja jälgin tema liigutusi. Need on nõtked, vabad ja elegantsed.

«Joogagümnastikas,» selgitab Ambu, «etendavad suurt osa, kui mitte peaosa, hingamine ja vereringe. Nüüd ma suudan kontrollida nii üht kui teist. Tean, kuidas tsirkuleerib veri, millised veresooned täituvad, ja tunnen neis vererõhku.»

Ta tõuseb matilt nõtkelt püsti, läheb akna juurde ja suleb selle.

«Tahan teile mõnda asja näidata. Õhuliikumine aga segaks mind. Seepärast ma akna sulgesingi. Elementaarseid joogaharjutusi te arvatavasti teate.»

Noogutan jaatavalt.

«Näitan teile, mida nende abil teha saab. Astuge veidi kõrvale. Vaadake, ma valitsen vabalt oma siseorganeid.»

Näen, kuidas Ambu diafragma alla tekib kühm, kõht tõmbub tasaseks nagu laud ja liibub vastu selga. Kuid see oli vaid algus. Kõike järgnevat ei ole võimalik kirjeldada. Olin varem akrobaatide ja mitmesuguse stiiliga võimlejate esinemisi näinud. Üksnes Ambut polnud näinud. Nüüd ma vaatasin teda ja polnud kindel, kas minu ees ikka on inimene. Ta väänles nagu uss ja luud tema jäsemetes näisid olevat pehmed. Ambu keeras enese sõlme ja ajas enese niisama hõlpsasti jälle sirgu. Tema siseorganid nihkusid kohalt ära ja võtsid ebahariliku asendi. Ta tõmbus kõveraks ja ronis aeglaselt iseenda alt läbi. Tema käed ja jalad paindusid kõige ebatavalisemal viisil ning puhuti näis, et Ambu lahutab enese tükkideks. See oli haarav vaatepilt. Mõistsin, et sellist inimest nagu Ambu kinni siduda ei saa. Ta vabaneb köidikuist kahe minutiga. Lihased tema kätel tõmbusid kokku ja käed muutusid peeneks nagu lapsel. Hetkeks oli kogu ta keha lame, otsekui oleks teerull sellest üle sõitnud. Ta tõmbas enese rattana rõngasse ja see veeres ainuüksi lihaste jõul mööda tuba. Kui kogu see ebatõepäraste harjutuste kaskaad lõppes, tõusis Ambu matilt püsti ja tõmbas sügavalt hinge. Tema sileda elastse nahaga nõtke keha oli täiesti kuiv. Polnud näha ühtki higipiiska.

«Nüüd kulub mul pool tundi, et taastuks endine hingamisrütm,» ütles ta.

«Kuid te ei hakanud isegi hingeldama,» laususin.

«Kogenematu inimene hingamisrütmi häireid ei märka.»

Ambu istus matile, tõmbas jalad enda alla ja sulges väsinult silmad . . .

Seejärel tutvustati mind Medanandaga, kes on üks ašrami haritumaid inimesi. «Medananda» tähendab «teadmise valgus». Kes see hallijuukseline, mõtliku ja leebe silmavaatega

inimene varem oli, seda ma ei saanudki teada. Kakskümmend viis aastat tagasi, kui fašistlik Saksamaa võidukalt mööda Euroopat marssis, saabus see sakslane Pondicherrysse ja jäigi siia. Medananda viis mu ašrami raamatukogusse, näitas nõukogude raamatute tõlkeid ja jutustas haruldastest sanskritikeelsetest käsikirjadest, mille kallal ta töötas. Raamatukogu suures hoidlas oli puhas ja mugav. Vahatatud puuriiulite kohal rippusid aafrika maskid ja Shantiniketanist pärit maalid. Sain teada, et Medananda harrastab juba ammu joogat ja kuulub ašrami ülema õpilaste kitsasse ringi.

Läksime alla. Tuli oli sissekäigu juures juba kustutatud, kuid raamatukogu trepi astmeil istusid noormehed ja neiud. Kuskilt raamatukogu ruumi sügavusest kostsid tuttavad helid. Keegi mängis klaverit.

«Schubert?» küsisin Medanandalt.

«Jah,» vastas ta leebelt naeratades. «Meil on täna kontsert. Aga need on meie üliõpilased,» noogutas ta istujate poole.

Ka mul tekkis äkki tahtmine niiviisi istuda, pimedas Schubertit kuulata. Laskusin astmele, Medananda aga jäi samba juurde liikumatult seisma. Kuskilt pimedusest kostis lainemurru kohinat, kuid muusikat see ei seganud. Ma ei teadnud, millest mõtles Medananda ja mida või keda meenutas. Kui muusika lõppes ja valgus ootamatult süttis, pööras Medananda näo kiiresti ära. Kuid ma jõudsin tähele panna: see oli märg . . .

Igal õhtul kell kuus kogunevad kõik, kes ašramis joogat harrastavad, meditatsioonile. Ma ei tea täpselt, mida see endast kujutab. Tean ainult, et meditatsioon etendab jooga harrastamisel tähtsat osa. Mediteerija eemaldub mingiks hetkeks täielikult välismaailmast, selle erutustest ja muredest. Räägitakse, et meditatsioon taastavat närvisüsteemi ja võimaldavat luua kontakte, mida tavalises elus ei esine. Kuid meditatsioon on kunst, mida igaüks ei valda. Näiteks mina. Sellele vaatamata ei loobunud ma mediteerimistunni külastamisest.

Päike oli juba loojunud ja lühike troopikahämarik lõppenud, kui ma kivimüüriga ümbritsetud väljaku juurde jõudsin. Värava poole läksid aeglasel sammul, kiirustamata, avarates valgetes rõivastes inimesed. Väljakut valgustasid mitu laternat. Inimesed astusid väravast sisse ja üksteisega tasa vesteldes istusid otse maa peale. Laternad hakkasid üksteise järel kustuma, istujaist tulvil väljak kadus pimedusse ja üksnes kõrgel ülal särasid eredad tähed. Jutuajamine lakkas ja kõik valmistusid ilmselt millekski ebatavaliseks. Ka mul

tekkis see ootustunne. Äkki hakkas kustki ülevalt kostma võimas muusika. Rahulik ja ilus meloodia täitis väljaku ja iga minu erk reageeris sellele. Kustki pimedusest valla pääsnuna voogas aga muusika, millesse ilmusid, siis aga jälle kadusid alarmeerivad noodid, asendudes helidega, millede loomulik harmoonia oli nii imestusväärselt kooskõlas tähistaevaga, valgetes rõivastes inimestega ja eemalt kostva meremühaga. See muusika sarnanes kosmosesajandi elektronmuusikaga, kuid siis hakkas äkki kostma muistne, ammu unustatud laul. Ma ei suutnud mõista, kas pimedusest voogav meloodia oli mineviku või tuleviku muusika. Ma ainult teadsin kindlalt, et olevikus polnud ma midagi taolist kuulnud. Meloodia köitis oma kummalise rahutusega, ta väljendas midagi mulle senini ligipääsematut ja mõistetamatut. Aeglaselt, otsekui ebatavalist muusikat saates, ujusid tähtede vahel pilved ja pöörlesid Pondicherry majaka sinakad kiired. Südamesse tekkis kohe rahu ja hea tunne, otsekui oleks keegi oma suure sooja käega mu pead silitanud. See kestis umbes kümme minutit. Seejärel hakkasid helid vaibuma, kaugenesid pikkamisi ja lõpuks kustus viimane neist kuskil tähistaevas. Madam Alfassa eemaldus harmooniumist, millel ta oli muusikapala esitanud. Nüüd, kus muusika oli vaikinud, jäid ainult tähed, ookeanilainete müha ja valgeis rõivais inimesed, kes istusid liikumatult, silmad suletud. Vaatasin ringi ega kohanud ainsatki pilku. Kõik olid ametis enesevaatlusega, üksnes mina ei suutnud seda teha. Mõtlesin Aurobindo Ghose'ile, ašramile, imetlusväärsele muusikale, mida mul õnnestus nii ebatavalistel asjaoludel kuulata. Vaatasin kella, minutiosuti liikus edasi aeglaselt, kuid igav mul polnud. Võib-olla seetõttu, et ma olin väga harva saanud oma mõtetega nii rahulikult tegelda. Umbes kahekümne minuti pärast lõi ringmüüri seinal helendama India kaart, ašrami embleem keskel. Seejärel süttisid laternad ja inimesed hakkasid vaikides oma kohtadelt tõusma. Meditatsiooni ehk enesevaatluse seanss oli lõppenud. See jättis minu südamesse mingi jälje, aga missuguse just, ei tea ma veel praegugi . . .

Schuberti kontsert, valgetes rõivastes inimesed, mediteerimistund, entusiastlik Ambu, suurepärane raamatukogu, ašrami ülem, kes muudab inimesi paremaks, rütmiline, rahulik elu on kõik ašrami elu välispidised avaldused, mida võib pidada igati meeldivaiks. Kuid ei tohi unustada, et ašramkommuun on suur äriettevõte, mõnevõrra küll ebatavaline, kuid tegutseb ikkagi kapitalistlikel põhimõtteil. Mitte mingid joogide õilsad ideed ja võimed ei suuda ašramit välismaa-

ilma mõjude ja seaduste eest päästa. Kapitali ja kasu tagaajamise maailm, mis ümbritseb ašramit, õõnestab tema aluseid, mõjutab tema inimeste psühholoogiat, muudab suure mõttetarga eksperimendi mõnel juhul nulliks.

Võib öelda, et ašrami liikmete suhtes kehtib kommunistlik põhimõte «Igaühelt vastavalt võimetele, igaühele vastavalt vajadustele». «Töö ei tohi olla elatusvahendite saamise allikas, vaid inimese vajadus ennast väljendada, oma võimeid ja andeid arendada» — nii kirjutas omal ajal madam Alfassa. See idee on ka ašramis mingil määral ellu viidud. Igaüks tegeleb oma lemmikalaga niipalju, kui tahab ja millal tahab. Arhitekt ehitab maju, kujur voolib, luuletaja kirjutab värsse, uurija istub raamatute ja käsikirjade taga, keemik töötab laboratooriumis, õpetaja õpetab koolilapsi ja üliõpilasi. Palka ašrami liikmed ei saa. Ašram annab neile tasuta korteri ja mööbli, rõivad ja raamatud, toidu ja transpordi. Ühesõnaga kõik, mis tänapäeva inimene vajab. Ašram-kommuuni liikmed on oma elu korraldamise muredest täielikult vabastatud. Kõige selle eest hoolitseb ašram. Kuid vaevalt küll sellist olukorda ideaalseks pidada võib.

Ašrami liikmeks saavad vaid üksikud äravalitud. Ja need «üksikud» elavad nagu ise tahavad, kasutades ašrami materiaalseid võimalusi. Need võimalused on aga küllaltki suured. Ašram on iselaadne ettevõte, kapitaliga 80 miljonit ruupiat. Selle kapitali ainuisikuliseks käsutajaks on ašrami ülem. Seetõttu ei tulenegi emakese austamine ja kummardamine üksnes ašrami liikmete «vaimsetest vajadustest». 80 miljonit etendavad seejuures oma «alatut» osa.

Kust need miljonid on tulnud? Osa neist on saadud annetustena inimestelt, kes jagavad Aurobindo Ghose'i vaateid ja ideid. Teise, kahtlemata suurema osa moodustavad tulud. Faktid räägivad järgmist: Ašramile kuulub linnas 200 hoonet. Nendes hoonetes asuvad: roostevaba terase tehas, suhkruvabrik, mööbli- ja kingsepatöökojad, autoremonditöökojad ja sepapajad, köite-, naha-, kudumis- ja paberitöökojad, trükikoda ja kirjastus, pagaritöötuba, söökla, pesumaja, köögid, polikliinikud, sanitaarteenistus, autoteenindus koos garaažidega eraautodele, võõrastemajad, fotosalong, kauplused, postkontor, kanalisatsiooniteenistus, elektrijaam, veski, õlitehas jne. Kõik see on ašrami omanduses. Peale selle on ašramil riisipõllud, puu- ja köögiviljaaiad, lindlad, piimafarmid, lilleaiand, kookospalmi- ja suhkrurooistandikud. Tehaste, vabrikute, töökodade ja istandike toodang ei lähe mitte ainult ašrami liikmete vajadusteks, vaid ka turule.

Ašramis on tootmistööl ligi kaks tuhat palgatöölist. Tõsi küll, ka mõned ašrami liikmed töötavad samades vabrikutes ja töökodades, samadel põldudel ja samades istandikes, kuid nad ei ole peamine tööjõud. Kõik ašrami ettevõtted tuginevad palgatöölistele, kes loovad ašramile lisaväärtust. Ja selle normi määravad kapitalistliku ühiskonna seadused. Needsamad seadused määravad ekspluateerimisnormi ka ašrami ettevõtteis.

Et nende tuhandete tööliste ja talupoegade ekspluateerimise vilja ei kasuta mitte üksainus inimene, vaid mitusada ašrami liiget, ei muuda asja. Ekspluateerimise põhimõte ja mehhanism on üks ja seesama. Mitusada «valitud» ja «täiuslikku» inimest, kes räägivad võrdsusest, vabadusest ja armastusest, omastavad vähem täiuslike ja «mittevalitud» inimeste tööd. Viimaste töö kui «elatusvahendite hankimise vahend» võimaldab ašrami liikmeil muuta oma töö «inimese vajaduseks ennast väljendada, oma võimeid ja eeldusi arendada». Inimene, kelle heaks töötab teine inimene, ei saa olla täiuslik kõige tähtsamast aspektist — sotsiaalsest aspektist lähtudes. Katse luua täiuslike, ekspluateerimisest ja kasu tagaajamisest vabade inimeste ühiskond pole neid ümbritsevate sotsiaal-majanduslike suhete muutmiseta iialgi tulemusi andnud. Unistus on jäänud unistuseks, õilsad püüdlused muutunud viljatuks utoopiaks.

Lahendamatud vastuolud ašramis endas, mis eksisteerivad püüde tõttu ühendada ühendamatut, maksavad kätte. Nad maksavad kätte ašrami liikmete intriigide ja võitlusega emakese — 80 miljoni ruupia käsutaja poolehoiu ja soosingu eest. Nad avalduvad siis, kui ašrami ideede suhtes ükskõiksed ärimehed paigutavad sinna kui kasulikku ettevõttesse oma kapitali. Nad avalduvad kahtlastes tulude saamise abinõudes, moonutavad inimeste psühholoogiat, kes räägivad võrdsusest ja vendlusest, kuid kõhklemata kasutavad teiste töövilja. Tõsi küll, töötingimused on ašrami ettevõtteis paremad ja palk mõnel määral kõrgem kui mujal. Kuid kõik need paremused ja soodustused ei muuda asja ning kujutavad endast enamasti tavalist filantroopiat. Tõsi on ka see, et ašrami peakontoris ripub emakese aforism: «Mitte ühelegi töölisele ei tohi anda üle jõu käivat tööd. See oleks ebainimlik ja ebaõiglane.» Tõsi on ka see, et töölised kasutavad tasuta arstiabi, puudustkannatavad inimesed aga saavad ašrami sööklas tasuta süüa. Tõsi on ka see, et neile tehakse kingitusi, antakse rahalisi preemiaid ja võimaldatakse saada ašrami kassast laenu. On tõsi, et tööliste lapsed saavad käia

tasuta koolis ja et ašrami ettevõtteis pole streike. Kuid tõsi on ka see, et tööline loob lisaväärtust, mille kasutajaks on ašram. Tõsi on ka see, et ašramis pole tööliste elatustase kuigi palju kõrgem kui nende kaasvendadel, kes töötavad tavalistes kapitalistlikes ettevõtetes.

Iga kuu läheb ašrami ülalpidamiseks 150 000 ruupiat. Seda peab kuskilt saama. Kapitalistlikus ühiskonnas on selleks ainult üks tee . . .

Need 150 000 ruupiat aitavad ašramil «täiuslikke» inimesi kujundada. Neid püütakse luua kõikjal: madam Alfassa õpilaste kitsas ringis, Aurobindo Ghose'i Ühingus, ašrami arvukates asutustes ja ka Rahvusvahelises Hariduskeskuses. See keskus väärib, et temast lähemalt jutustada. Keskuse töö põhimõtted on huvitavad ja võib-olla ei ole nende vastuolulisus nii suur kui ašrami enda tegevuses. Õppimine on seal tasuta. «Ma ei hakka haridusega kauplema,» teatas ašrami ülem ja see kõlas päris usutavalt. Tühine summa — 10—25 ruupiat aastas, mis kooli- ja üliõpilased ašrami kassasse maksavad, on sisuliselt tasu õpikute, eksperimentideks tarvilike materjalide, riistade jne. kasutamise eest. Keskusel on avarad valgusrikkad auditooriumid, mugavad õpilaste ühiselamud, omaette söökla, raamatukogud, keemia- ja füüsikalaboratooriumid, katsepõllud, kinosaal, teater, ruum kirjandus-, ajaloo- ja kunstinäituste jaoks, staadion, bassein, tennise-, võrk- ja korvpalliväljakud, poksiringid, hästisisustatud võimla. Keskuses töötab 160 kvalifitseeritud kesk- ja kõrgkooli õpetajat. Üli- ja kooliõpilased saavad ašramis täiesti ajakohase hariduse, mille tase on mõningal määral kõrgem kui teistes India õppeasutustes. Ašramil on võimalik kutsuda eriteadlasi välisriikidest ja seda võimalust ta ka laialdaselt kasutab.

Ašrami lasteaias, koolis ja ülikoolis töötab 450 inimest. Mitte ainult indialased, vaid inimesed kõige erinevamatelt maadelt usaldavad ašramile oma laste kasvatamise. Soovijaid on alati väga palju, kuid igaüks siia ei pääse. Valik tehakse pisut ebatavalisel viisil. Seda juhib ašrami ülem ise. Mitmestsajast lapsefotost, mis igal aastal tema lauale kogunevad, valib ta mõnikümmend, tuginedes ainuüksi oma intuitsioonile. See polevat madam Alfassat veel mitte kunagi petnud. Ašrami kooli vastuvõetud lapsed on üldreeglina andekad ja paistavad mingil inimteaduse alal silma oma ebatavaliste võimetega. Just neist püütakse ašramis kasvatada ajakohase inimühiskonna tulevasi loojaid. Ka ühest klassist teise üleviimise süsteem on mõnevõrra ebatavaline, aga võib-olla

et isegi vaieldav. Viiakse üle sellest õppeainest lähtudes, milles õpilasel on erilised võimed. Laps ei tarvitse edasi jõuda matemaatikas, vaid teab hästi ajalugu. Ta viiakse järgmisse klassi üle ajaloo põhjal. Ja vastupidi. Selle tulemusena on enamikul õpilastel lõpuklassis juba välja kujunenud oma kindlad huvid ja kalduvused. Kes on edukas ajaloos, astub ülikooli ajalooteaduskonda, kes matemaatikas — matemaatikateaduskonda, kes keemias — keemiateaduskonda jne. Kuid teadmised teatud õppeaines ja eriala omandamine ei ole ikkagi veel kõige tähtsam. Selleks on Aurobindo Ghose'i poolt omal ajal väljatöötatud ja emakese poolt edasiarendatud meetodi ja põhimõtete omandamine. Ei koolis ega ülikoolis anta tunnistusi ega diplome. Kooli- ja üliõpilasi harjutatakse mõttega, et nad õpivad iseendale, oma intellektuaalsete vajaduste rahuldamiseks, mitte aga selleks, et teenida rohkem raha või saavutada seltskonnas teatud positsioon ja korraldada oma elu mugavamalt. Sellele vaatamata on nõudmine hariduskeskuse poolt ettevalmistatud spetsialistide järele võrdlemisi suur ka mõningates teistes maades. Paljud neist spetsialistidest jäävad Pondicherrysse ja töötavad ašrami rohkearvulistel ametikohtadel.

Mis puutub kasvatuspõhimõtetesse, siis tahaksin refereerida ašrami ülema sõnu. «Maakeral peab kuskil olema koht,» kirjutas ta, «millele ei pretendeeri ükski rahvas; koht, kus kõik hea tahte inimesed saaksid maailmakodanikena elada vabalt, omaenda soovi kohaselt, alludes üksnes üheleainsale võimule, kõrgeima tõe võimule; koht, kus valitseksid rahu, üksmeel ja kooskõla, kus inimeste võitlusvaimu kasutatakse üksnes selleks, et saada jagu kannatustest ja viletsustest, likvideerida inimeste nõrkused ja harimatus, mitte lasta võidule pääseda inimeste piiratud mõistusel ja andetusel; koht, kus vaimsed vajadused ja hoolitsus progressi eest oleksid eelistatud, võrreldes soovide ja kirgede rahuldamisega, ainelise mõnu ja naudingu saamisega. Seal peaks lastel olema võimalus areneda ja kasvada tihedas kontaktis oma hingega.» Kuid isegi nende ridade autor mõistab, kui kaugel on selle unistuse täitumine. Säärasest ajast unistasid inimkonna parimad inimesed ja nimetasid seda aega mitut moodi. Kommunism on üheks neist nimetustest.

Kuigi emake teab, kui kasinad on tema käsutuses olevad ressursid, püüab ta ikkagi mõnda neist põhimõtetest hariduskeskuse kasvatussüsteemis realiseerida. Kasvatusprotsessis püütakse kooli- ja üliõpilastel arendada viit kõige tähtsamat

isiksuse aspekti. Eelkõige on selleks nn. füüsiline aspekt. Tõepoolest, ašramis pööratakse õpilaste tervisele ja füüsilisele kasvatusele suurt tähelepanu. Nägin suurepärast staadioni, võimlemissaali, spordiväljakuid. Neid täitsid alati päikesepruunid ja tugevad lapsed, noormehed ja neiud. Ükski väljak ei seisnud kasutult. Poksiringis võmmisid kaks neidu teineteist professionaalselt. Stardipostamentidelt hüppasid kogu aeg basseini noolkiired ujujad, võimlemiskangidel ja rööbaspuudel aga harjutasid noored võimlejad, pingutades oma hästiarenenud lihaseid. Kuigi ma täiskasvanuid kuskil ei näinud, tehti kõike tõsiselt, liigse askelduse ja lärmita, mis on meie tavalistele spordiväljakutele nii iseloomulikud. Kõigil, nii lastel kui noorukeil, olid jalas lühikesed spordipüksid ning seljas kerged särgid ja pluusid. Hea oli vaadata, kui kergelt ja vabalt lapsed käituvad, kui sihvakas ja treenitud on noormeeste keha, kui painduv ja nõtke on see tütarlastel. Selleks spetsiaalselt ettenähtud arstid jälgivad õpilaste rühti ja parandavad viivitamatult vead. Selleks otstarbeks on asutatud ka massaažikliinik, kus kasutatakse muinasindia massaažimeetodite rikkalikku kompleksi, mis annab suurepäraseid tulemusi. Paljud lapsed harrastavad joogagümnastikat, kuid keegi neid selleks ei sunni. Tahate — tehke, ei taha — ärge tehke.

«Eluks ettevalmistamise» aspekti eesmärk on valmistada noori ette praktiliseks tegevuseks ja kõigiks elunähtusteks. Lastele antakse vastutust nõudvaid ülesandeid, kontrollitakse nende organisatsioonilisi võimeid. Nendes arendatakse siirust, otsekohesust ja ausust. Õpetatakse keerulistes elusituatsioonides iseseisvalt orienteeruma. Esteetiline kasvatus on selle aspekti lahutamatu osa. Iga laps, noormees ja neiu peab armastama kunsti ja oskama selles orienteeruda. Kui kellelgi on mingil kunstialal annet, võimaldatakse tal seda täiustada. Keskuses töötavad maalimis-, tantsu-, muusika-, draama- ja lauluklassid. Seejuures paistavad kõik need klassid silma oma professionaalse taseme poolest. Esteetilise kasvatuse jaoks on tavaliselt eraldatud õhtutunnid. Siis te ei näe alaealiste või noorukite logelevaid gruppe, kellel pole midagi teha. Tänavail neid pole, nad on kontserdisaalides, stuudiotes, teatris. Igaüks on millegagi hõivatud. Nad lähevad sinna ise, keegi neid selleks ei sunni. Neis on kasvatatud ilutarvet ja nad näevad kõiges selles puhkust, mitte aga õppeplaanis ette nähtud igavat tegevust. Rääkisin mitmetega neist. Ühed olid alles päris lapsed, teised vanemad, kuid ma ei leidnud nende hulgast ühtki kunsti suhtes ükskõikset. Noorematele

ta lihtsalt meeldis, vanemad aga olid kunsti alal küllaltki asjatundlikud.

Mulle pakkus kõige rohkem huvi vaimse kasvatuse aspekt. Nagu ma aru sain, arendatakse lastes mitmesuguseid meetodeid ja vahendeid kasutades vajalikke ja väärtuslikke omadusi. Nimetan neist mõningaid. Oskust keskenduda ja tähelepanelik olla, avaralt ja sügavalt mõelda, võimet peamist ideed tabada ja oma mõtteid kontrollida. Neid omadusi arendatakse auditooriumitundides. Mul tuli viibida ühes 8. klassi füüsikatunnis ja mind üllatasid mõnede 13- ja 14-aastaste laste kvalifitseeritud vastused. Nad mitte ainult ei kasutanud vabalt uusimaid füüsika mõisteid, vaid kujutasid endale selgesti ette ka iga avastuse tähtsust inimsoo progressi süsteemis.

Keskuses tehtav vaimne ja psühholoogiline kasvatus viib vältimatult joogani ja Aurobindo Ghose'i poolt väljatöötatud filosoofiani.

Minu arvates avaldavad ašrami keskuse kooli- ja üliõpilased head mõju kõigile Pondicherry lastele. Ašrami noorte tagasihoidlikkust ja viisakust, laitmatut käitumiskultuuri, oskust ennast väärikalt ülal pidada püütakse matkida.

Igal aastal laseb Rahvusvaheline Hariduskeskus välja oma kasvandikke. Osa neist läheb, nagu öeldakse, «laia maailma». Kas nad suudavad selle ebatäiusliku maailma kiusatustele vastu panna, säilitada neid väärtuslikke omadusi, mis nad ašrami koolis ja ülikoolis omandasid? Kuid see on juba teine küsimus.

Keda taoline organisatsioon nagu ašram Pondicherrys segab? Võiks arvata, et mitte kedagi. India valitsus toetab teda igas suhtes. Tema kultuuri- ja haridustöö on väljaspool Indiat laialdaselt tuntud. Ometigi on asi märksa keerulisem.

Kui 1965. aasta jaanuaris algas osariigis hindi keele vastane liikumine, jäi ašram sellest eemale, pidades kinni oma põhimõttest poliitikaküsimustesse mitte sekkuda. Kuid ašramit sidusid välismaailmaga paljud niidid ja välismaailm ei lasknud teda rahus olla. Ašramisse ei suhtutud kaugeltki mitte alati sõbralikult. Aurobindo Ghose'i filosoofia, jooga harrastamine ja tavalistest erinevad elupõhimõtted tekitasid varjatud vaenulikkust reaktsioonilistes tegelastes, sõjakalt meelestatud katoliiklastes, kes pidasid ašramit «saatana tööriistaks», ja ka Pondicherry lihtrahva hulgas, kellele jäi ašrami tegevuses paljugi arusaamatuks. Tamili ärimehed, kellele ašram oli võimas konkurent, ootasid samuti sobivat hetke, et äri alal eduka võistlejaga arveid õiendada. Isegi

Pondicherry üliõpilased, kellele hariduskeskuse õpilasi sageli eeskujuks seati, tundsid ašrami vastu ebamäärast ja seletamatut vimma. Kui osariigis algasid tagurluse provotseeritud rüüstamised, tekkis ašrami ümber segane olukord. Mingid inimesed nuuskisid tema ettevõtete ja hoonete ümber, kirikuis kuulutasid katoliku preestrid ašrami asutajad kirikuvande all olevaiks, üliõpilased püüdsid ašrami õpilastega kaklust alustada. Hiljem selgus, et Pondicherry katoliiklased ja ašramiga konkureerivad bisnesmenid olid vastutavad 1965. aasta 11. veebruari õhtul ja öösel toimunud sündmuste eest.

Mitte miski ei ennustanud ašramile sel päeval halba. Linnas toimusid kusagil demonstratsioonid, kusagil rüüstati, kuid ašrami liikmeid see eriti ei huvitanud. Ükski neist ei astunud välja hindi kui riigikeele poolt ega ka vastu. Keeletülid, mis ašrami ümber möllasid, teda formaalselt ei puudutanud. Nagu ikka läksid ašrami liikmed õhtul meditatsioonitundi. Nende majad olid tühjad, ašrami peahoonesse jäid emake ja mõned igapäevase tööga tegelevad inimesed.

Rüüstajad, kelledest paljud olid ärimeeste ja katoliiklaste palgatud, tungisid raudteejaama, loopisid selle personali kividega ja panid jaamahoone põlema. Nad olid purjus ning keppide ja kividega relvastatud. Pärast raudteejaama rüüstamist tormas metsikuks muutunud jõuk ašrami kallale. Kõigepealt rünnati tema ettevõtteid. Kogu rüüstajate teed tähistasid purustused ja tulekahjud. Nad riisusid paljaks ja panid põlema toiduainetelao, põletasid maha paberitöökoja. Mõttetuid lauseid karjudes, keppidega vehkides ja igasse suunda kive loopides hakkasid rüüstajad elumajadesse tungima. Nad lõhkusid mööblit, lõid sisse uksi ja aknaid, põletasid raamatuid ja võtsid kaasa kõik, mida suutsid kanda. Nad viskasid ašrami haiglast välja voodid, peksid puruks ravimipurgid, murdsid katki kallid kirurgilised riistad. Põles mitmest küljest süüdatud ühiselamu, põles postkontor. Paberid ja kirjad muutusid tuule käes lendleva tuha helvesteks.

Lõpuks kogunesid rüüstajate põhijõud ašrami peahoone juurde. Kivikoormatega rikšasid ja tongasid sõitis pidevalt värava juurde. Mõne hetke jooksul löödi värav sisse. Uksi hingedelt maha rebides ja aknaid sisse lüües tungisid rüüstajad, kelle hulgas oli rohkesti kohalikke katoliiklasi ja ka mingil määral üliõpilasi, Aurobindo Ghose'i hoolikalt korras hoitavasse tuppa. Kuid emakese juurde minna nad ei julgenud. Ebausklik hirm sellele naisele omistatavate ebatavaliste võimete eest ei lubanud seda teha. Isegi vihkamine ei käinud sellest hirmust üle. Ainus, mida need inimesed julgesid, oli

visata kive emakese aknasse ja sedagi ohutust kaugusest. Politseisse helistamine ei andnud mingeid tulemusi. Pondicherry väike politseiüksus ei suutnud või ei tahtnud rüüstajaid taltsutada. Siis saadi ašramis aru, et kaitsta tuleb ennast ise.

Pärast meditatsiooni tuli kõigil kohutavasse tegelikku maailma tagasi pöörduda. Nooremad mehed ja noorukid moodustasid võitlussalga. Olles küll relvadeta, tormasid nad julgelt jõugu kallale. Selleks ajaks juba kainestunud rüüstajad hakkasid taganema. Üksteist jalust maha lüües jooksid nad minema ja loopisid nüüd ašrami kaitsjaid kividega üksnes eemalt. Mõned ašrami liikmed olid huligaanidega võideldes haavata saanud, kaks neist koguni raskelt. Kuid nad jätkasid jõugu ründamist ja viimaks õnnestus rüüstajaid laiali ajada. Kivikoormatega rikšad ja tongad ruttasid minema. Hariduskeskuse õpilased kustutasid põlevat postkontorit. Alles kesköösl jõudis kohale politsei ja hakkas kinni võtma rüüstajaid, kes polnud jõudnud peitu pugeda. Öö lõpul saabusid Pondicherrysse sõjaväeüksused. Hommikul pandi suitsevate varemete ja purustatud majade keskele välja sõjaväepatrullid. Pondicherry väikekodanlased suhtusid öösel toimunusse ükskõikselt. Katoliiklased kogunesid gruppidesse ja ähvardav sosin kandus ühest tänavast teise. Püüdes ennast mitte reeta, maksid ärimehed salamahti tasu neile, kes polnud veel politsei kätte sattunud. Emake aga kirjutas deklaratsiooni, kus ta veel kord selgitas ašrami eesmärki ja süüdistas neid, kes rüüstamisest osa võtsid. Rüüstamine oli tõsiseks hoiatuseks ašramile, kes püüdis kapitalistliku ühiskonna rüpes teistsugust ühiskonda luua.

Aeg möödus. 1965. aasta 11. veebruari hirmus öö hakkas pikkamööda ununema. Pondicherrys muutus olukord normaalseks ja kõik need, kes kandsid oma hinges ašrami peale salaviha, olid peitu pugenud ning ootasid uut sobivat juhust. Ašramis kulges elu harilikku rada. Kuid juba mõnda aega võis seal üha sagedamini kuulda uut sõna — «Auroville». See esines omavahelistes jutuajamistes, dokumentides ja emakese nappides lausetes. Auroville tähendab Koidikulinna. See sõna oli paljudele võõras, kuid omandas aja jooksul reaalse ja konkreetse sisu. Ašram otsustas alustada uue linna rajamist. Linna, kus leiavad rakendamist Aurobindo Ghose'i ja emakese ideed.

1968. aasta veebruaris hakkasid lennukid delegatsioone mitmesugustest maadest Indiasse toimetama. Mõningaile neist läks vastu India peaminister Indira Gandhi. Delegat-

sioonid läksid Pondicherry ašramisse. 21. veebruaril, emakese üheksakümneaastaseks saamise päeval, kogunes sinna ligi 15 000 väliskülalist ja indialast. Pondicherryst mõni miil põhja poole aga rajati tohutu amfiteater. 1968. aasta 28. veebruari hommikul tulid sinna tuhanded inimesed. Oli väga vaikne, üksnes ašrami liikmed rääkisid omavahel erutatult. Saabunud vaikuses kõlas ootamatult gongilöök. Gongi hõbedane heli polnud jõudnud veel karges hommikuõhus hajuda, kui keegi ütles prantsuse keeles esimesed sõnad:

«Tervitus Auroville'ist kõigile hea tahte inimestele!»

Sõnad tulid amfiteatri juurde postidele kinnitatud valjuhäälditest ja kuulusid emakesele, kes istus sel ajal ašramis oma toas mikrofoni ees.

«Auroville ei kuulu mitte kellelegi,» jätkas hääl. «Auroville kuulub kogu inimkonnale. Kuid elada võivad seal ainult need, kelles on mingil määral jumalikku teadvust. Kõiki, kes ihkavad progressi ja keda innustavad tõe kõrged ideaalid, kutsutakse Auroville'i. Auroville'ist kujuneb lakkamatu loomise, pideva progressi ja mitte iialgi vananeva nooruse linn. Auroville'ist saab sild mineviku ja tuleviku vahel, kasutades nii ühe kui teise saavutusi.»

Niipea kui ašrami ülema viimased sõnad olid kõlanud, hakkas väljuhäälditest laia jõena voolama muusikat, seda kummalist ja erutavat muusikat, milles oli nii minevikku kui ka tulevikku. Tuule käes hakkas pekslema ašrami embleemiga helesinine lipp, mida aeglaselt astudes kandis tütarlaps. Tema kõrval sammus noormees, hoides käes kastikest ašrami mullaga. Nad läksid marmorist urni juurde, millel oli lootoslille kuju, ja puistasid mulla urni. Neile järgnesid transparendid maade nimetustega, mille mulda täna marmorurni pandi. Neid oli palju — vähemalt 120. Afganistan ja Alžeeria, Argentiina ja Austraalia, Bulgaaria ja Birma, Kanada ja Kongo, Tšiili ja Kuuba, Taani ja Ungari, Indoneesia ja Iraan, Itaalia ja Jaapan, Luksemburg ja Mongoolia, Pakistan ja Poola, Portugal ja Türgi, Ameerika Ühendriigid ja Vietnam, Nõukogude Liit ja Egiptus. Mullapanemine sümboliseeris peaaegu kogu maailma hea tahte inimeste ühtsust. Kui kõik esindajad olid oma maa mulla marmorlootosesse puistanud, astus urni juurde mees avaras valges rõivas, mis sarnanes rooma toogaga. See oli ašrami sekretär Nalini Kanta Gupta. Ta pitseeris paljude maade mullaga täidetud marmorlootose kinni. Niiviisi pandi nurgakivi Koidikulinnale. Samal päeval löödi ašrami postkontoris kirjadele spetsiaalne postitempel: «Auroville — tulevikulinn».

Aastal 1966 kinnitas India valitsus rahvusvahelise linna Auroville'i ehitamise projekti, mille oli esitanud ašram. Sama aasta oktoobris esitati resolutsioon Auroville'i kohta arutamiseks UNESCO konverentsile Pariisis. «Sellest tuleb ilu, kultuuri, teaduse linn, kus igaühel on võimalik elada harmoonilist ja vaba elu,» öeldi resolutsioonis. Konverentsil ei leidunud ühtki delegaati, kes oleks resolutsiooni vastu välja astunud. Nõukogude esindaja A. Fomin ütles sel puhul: «Nõukogude delegatsioon toetab igati India poolt esitatud resolutsiooniprojekti.» UNESCO lubas anda ašramile finantsabi. Ašram ise asutas selleks erifondi.

Linna ehitamiseks, kus eelduste kohaselt hakkab elama 50 000 inimest, eraldati Pondicherryst põhja pool 20 ruutkilomeetri suurune maa-ala. Selle naabruses asub suurepärane plaaž, mida ääristavad kookospalmisalud. Linn ehitatakse valmis kahekümne aastaga ja kulutusi tehakse 5 miljardit ruupiat. Mida siis kujutab endast Auroville? Sisuliselt on ta seesama ašram, nendesamade elupõhimõtetega ja võimalik, et nendesamade vastuoludega, mis praegugi. Linna peaarhitektiks on prantslane Roger Anger, üks Corbusier' koolkonna esindajaid. Auroville kavatsetakse jagada neljaks tsooniks: elamis-, rahvusvaheliseks, kultuuri- ja tööstustsooniks. Elamistsoonis asuvad linnaelanike majad. Rahvusvahelisse tsooni paigutatakse mitmesugused paviljonid, kus demonstreeritakse eri maade kultuuri ja teaduse parimaid saavutusi. Kultuuritsoon eraldatakse rahvusvahelisele ülikoolile ja spordirajatistele. Tööstustsoonis leiavad asukoha mitmesugused ettevõtted ja töökojad, nende hulgas jahukombinaat, kondiitritoodete vabrik, jäätisevabrik. Peale selle asuvad seal põllumajanduskompleksid, piimafarmid, kasvuhooned. Tööstustsoonist kujuneb majanduslik baas, millel põhineb Auroville'i elanike heaolu.

Auroville'isse ehitatakse kõigi mugavustega ajakohased hooned, kuid sinna ei tule tarasid ega piirdeaedu. Aedade vöönd ümbritseb kogu elamisrajooni. Selle keskel on suur park ja järv, mis ühendatakse kanalite abil linna mitmesuguste osadega. Tänavail, kuhu on rohkesti lilli istutatud ja mida kaunistavad mosaiikpannood, töötavad purskkaevud, ulatuvad ühest otsast teise liikuvad kõnniteed ja monorelsside liinid. Linna kutsutakse ärimehi, kelle ettevõtteid ei maksustata. Ühtlasi rakendatakse abinõusid, et vältida rikkuste kuhjumist väheste kätte. Just see äratabki kõige rohkem kahtlust. Kuid eks tulevik näitab. Auroville'i loojad peavad seda linna uue inimese ja uute inimsuhete loomise

tohutuks eksperimentaallaboratooriumiks. Nii nagu iga eksperimendi puhul ei lähe ilmselt ka siin kõik vigade ja eksimusteta. Linnas kaotatakse järk-järgult raha, kuid see toimub niisama vastuolulistel alustel nagu ašramiski. Igaühel võimaldatakse teha meelepärast tööd. Ametlikku religiooni Auroville'is ei ole, kuid usuvabadust piirama ei hakata. Mingeid kohtuorganeid linna ei asutata. «Igaüks on iseenda kohtunik,» kirjutavad Auroville'i loojad. Need, kes selles linnas elamise põhimõtetest kinni ei pea, aetakse lihtsalt minema.

Koidikulinnale on nurgakivi pandud. Tehtud on esimesed sammud. Huvitav eksperiment, mille innustajaks oli suur filosoof ja veendunud demokraat Aurobindo Ghose, jätkub. Millega see lõpeb, seda näitab tulevik ...

TANTSIVA ŠIVA LINN. NATARADŽA TEMPLI SALADUS

Saabunud vaikuse katkestas äkki äge vaskkella helin, helisema hakkasid väikesed kellukesed, ja kaks teist korda sündinute pühade nööridega poolalasti brahmaani tagusid vasktaldrikute pihta. Templisaal, mille kohal hubises loojangutaeva punane kangas, täitus otsast otsani kärarikka helinaga. Sajad otsekui tundepuhangus kõverdunud käed küünitusid tantsiva Šiva poole, kelle kuldjalgadel peegeldus õlilampide mänglev valgus. Kuid käed ei ulatunud jumalani, sest nende ja Šiva vahel seisid kakskümmend kummalise poolnaerul näoga preestrit, kelle sõlmeseotud juuksed sarnanesid tantsiva jumala soenguga. Nende selja tagant paistis Šiva ebasiiralt ja kavalalt sätendav briljantdiadeem. Väljasirutatud käed jäid poolele teele peatuma ja inimmassi hulgas levis ohe, mida templikellad summutada ei suutnud. Kuid nende helin muutus iga hetkega tugevamaks, ka trummid hakkasid põrisema ja kõik see sulas ühte koletuslikus tantsurütmis. Salapärase kosmilise tantsu rütmis. Preestrite selja tagant tõusis üles oranžpunane leek ja liikus koos kandikuga kuldsete tantsivate jalgadega jumalale lähemale. Nüüd ei säranud mitte ainult briljantidest poolkuu Šiva pronksjuustes, vaid sätendama hakkasid ka tema rubiin- ja smaragdehted. Preester hakkas tulekandikut kiiremini hööritama ja viimaks liitus kõik üheks tulerõngaks, kus lõid tantsu paljude aastasadade eest siia saabunud inimjumala justkui elustunud kuldjalad. Inimesed sirutasid uuesti käed leegitseva tulerõnga

poole, karjusid ja laulsid midagi, nende poolpaljad, valgete värvivöötidega kaunistatud kehad kõikusid mingis ainult neile endile tuntud rütmis. Äkki jäi täiesti vaikseks, ainult mantraid lugeva preestri hääl kõlas üldises kummalises vaikuses. Mõne hetke pärast hakkasid kellad uuesti lööma, trummid põrisema, siia-sinna visklev leek loitma, vabisevad käed tõusid purpurpunase loojangutaeva poole, mille taustal kõrgusid loojuva päikese viimastest kiirtest üleni oranžiks värvunud gopurade püramiidid. Kellahelin ja trummipõrin kandusid sinna, punase taeva ja oranživärviliste püramiidide poole, ülessirutatud käte kohal aga tantsis meeletu jumal kalliskivide sädeledes oma igavest kosmilist tantsu ...

Seejärel katkes kõik uuesti ja Chidambarami templis Šiva auks korraldatud pudža oli lõppenud. Inimesed hakkasid oma igapäevastest asjadest vesteldes laiali minema, preestrid aga kogunesid massiivse ukse juurde, mille kaudu võis ikka veel näha sätendavat briljantpoolkuud pronksjuustes.

Chidambaramisse, iidsesse templilinna, mis asub Madrasest 150 miili kaugusel, saabusin ma 1964. aasta veebruaris. Kõigepealt külastasin Annaimalai ülikooli, üht Lõuna-India suurimat. Mulle näidati hästisisustatud laboratooriume, üliõpilaste ühiselamute ajakohaseid hooneid, raamatukogu, kus on hoiul tuhandeid raamatuid ja käsikirju, staadioni ja avaraid, valgusrikkaid auditooriume. Ülikoolilinnak uppus aedade ja parkide rohelusse, kus alleedel jalutasid tõsiseilmelised ja sõnaahtrad üliõpilased. See oli uus Chidambaram. Vanalinn asus naabruses, teisel pool madalate kallastega jõge.

Selles Chidambaramis on kitsad tolmused tänavad lamedate telliskivikatustega maju tihedalt täis ehitatud. Tänavail sõeluvad kellukesi kõlistades rikšad, rappuvad tongad, millede ette on rakendatud mädalakasvulised hobused. Konarlikel kõnniteedel istuvad puuvilja ja maiustuste müüjad, agaralt kauplevad pudupoepidajad, laisalt hulguvad ringi lahjad, pulstunud karvaga koerad. Kuid tänapäevane elu on tunginud ka siia. Kõrguvad hotellide hooned, tegutseb kino, sähvivad pankade ja firmade reklaamsildid, külalislahkelt on avatud kohvikute ja restoranide uksed. Ent kõik see on ikkagi minevikuga seotud. Sest kino on Nataradža-Šiva nimeline, restoran samuti, riidepoodidele on maalitud tantsiv nelja käega jumal.

Chidambarami keskuseks on tema kuulus tempel. «Chitambalam» tähendab «Kosmilise tantsu jumala linn». Varem polnud siin templit, poode ega tänavaid. Tihe, läbipääsmatu

džungel kattis madalate savikallastega jõe orgu. Veebruariööl, täiskuu ajal, tantsis Šiva-Nataradža metsalagendikul oma kosmilist tantsu. Sellest ajast on möödunud palju aastasadu. Metsalagendikule ehitati rohkem kui tuhat aastat tagasi templ, puude ja põõsaste asemel aga on nüüd kitsukesed tänavad. Elus Šiva siin nüüd kuuvalgetel öödel enam ei tantsi, tema kuldjalad on preestrite poolt valvatava massiivse ukse taga igavesse hoogsasse liikumisse tardunud. Šiva kuldjalad ja briljantdiadeem ei ole templi ainus aare. Paljude aastate jooksul on tempel suuri väärtusi kogunud. Neid kinkisid Tšolade dünastia valitsejad, kohalikud radžad tõid väärisasju, Ida-India Kompanii india kaupmehed maksid talle kuldrahaga, Inglise kubernerid olid helded templi omandusse maad ja terveid külasid andma. Seetõttu kiiskab templi peahoone katusel puhas lehtkuld, ükskõikselt vaatavad jumalakujud aga on kaunistatud pärlite, briljantide, rubiinide ja smaragdidega. Kolmsada aastat tagasi kinkis radža Ramnatha templile rohelised rubiinid, milliseid poldud varem nähtud. Tänapäevani pole nende väärtust keegi suutnud määrata. Räägitakse, et templil on miljoni ruupia eest väärisesemeid. Minu arvates on see summa tegelikust väiksem. Templi tähtsaimaks vaatamisväärsuseks on tantsiva Šiva kuju, mis on välja lõigatud ühestainsast sirelivärvi rubiinist. Kuid sellest hiljem . . .

Templi juurde viivad neli noolsirget tänavat. Piki tänavaid asuvad poed, kus müüakse kõike rituaaliks vajalikku. Gopuraga värava kaudu astun templi õue. Õu on avar, sillutatud ja puhtaks pühitud. Trobikond brahmaane istub keskmise kullast katusega saali sammaste juures. Veidi eemal sädeleb püha veekogu peegelsile pind. Lähen istujate juurde. Üks neist tõuseb püsti ja teretab mind viisakalt. Nii tema kui ka kõigi teiste juuksed ei ole sõlmes mitte kuklas, vaid külje peal. Kitsas, piklik, väikese ninaga nägu, mis üldsegi ei sarnane draviidi näoga, on kaunistatud kolme horisontaalse joonega.

«Kas te olete meie templis esmakordselt?» küsib ta.

«Jah,» kinnitan.

«Siis ma aitan teid. Meie templis on ka mittehindud soovitud külalised. Me ei varja nende eest oma pühamut. Võite pudžast osa võtta. Kas tahate Nataradžat vaadata?»

Läheme sammaste vahelt läbi ja peatume siseruumi ees. Šiva kuldjalad välgatlevad saali hämaruses.

«Vaadake,» räägib brahmaan, «Nataradža tantsib kosmilist tantsu.»

«Miks kosmilist?» küsin.

«Meie tempel on pühendatud kosmosele ja Nataradža sümboliseerib oma tantsuga kosmose ühtsust.»

«Kui imelik,» ütlen. «Kosmosele pühendatud tempel. Kust see teil pärit on? Õpetus kosmose ühtsusest ja äkki — jumalad? Mul on raske seda mõista.»

«Maailmas on väga palju imelikku,» kissitab brahmaan kitsaid helepruune silmi. «Inimesed unustavad ruttu oma mineviku ja pärast ongi nii palju imelikku. Jumal inimese kujul on lihtsalt sümbol. Meie, brahmaanid, kummardame kõrgeimat kosmilist energiat, iidolid on aga nende jaoks, kes meie teadmisteni ei küüni.»

«Millised siis teie teadmised kosmosest on?» tundsin huvi.

«Meil, dikšitaridel, on need küllaltki laialdased.»

«Kes on dikšitarid?»

«Kõik selle templi preestrid on dikšitarid ja tempel kuulub meile.»

«Tähendab, te olete brahmaanid?»

«Jah. Kuid mitte päris tavalised.»

Mõne päeva pärast ma mõistsin, et nii see ongi. Ebatavaline oli juba nende välimuski. Inimene, kellega templis tutvusin, oli ilmselt nende tüüpiline esindaja. Paljudel dikšitaridel oli samasugune kitsas nägu, peenike kuivetunud nina, õhukesed huuled ja võrdlemisi heledad silmad. Nende välimus oli teistsugune kui kohalikel draviididel ja samal ajal oli sellel vähe ühist ka põhjaindialaste välimusega. See imelik kogukond elab juba palju aastasadu omaette kinnist elu, teenindades oma taevatemplit. Dikšitare kohtate te ainult Chidambaramis, väljaspool see kogukond praktiliselt ei eksisteeri. Võib-olla, et kogu Indias leidub kaks-kolm inimest, kes on kunagi sellest templilinnakust lahkunud. Dikšitarid pole peaaegu kunagi kellegagi väljaspoolt oma kogukonda abiellunud. Nad loevad end brahmaanide kasti kuuluvaks, kuid India teiste brahmaanidega neil sidemed peaaegu puuduvad. Raske öelda, millise rahva küljest nad on pudenenud. Nad räägivad kerge, õige vähe märgatava aktsendiga tamili keelt. Võib oletada, et tamili keel nende esivanemate emakeel polnud. Ise peavad dikšitarid end päris kindlalt tulnukaiks. Neil on selle kohta huvitav legend.

Kunagi, palju sajandeid tagasi, laskusid kolm tuhat dikšitari taevast alla ja astusid Himaalaja lumistele tippudele. Taevast laskumine oli aeganõudev ja raske, ning seepärast otsustasid dikšitarid kontrollida, kas kõik on alles. Üleluge-misel saadi 2999 inimest.

«Kus kolmetuhandes on?» hakkasid nad üksteiselt pärima.

Siis ilmuski Šiva Nataradža — tantsiva jumala kujul.

«Mina olen kolmetuhandes dikšitar,» ütles ta.

Kõik olid rõõmsad, et kadumaläinu viimaks välja ilmus ja asusid pikale teekonnale lõunasse, sooja kliimaga metsaste orgude poole. Niiviisi jõuti kohani, kus praegu asub Chidambaram. Seal haljendaval metsalagendikul tantsiski Nataradža esmakordselt oma kosmilist tantsu.

Ka legend on ebatavaline. Sest taevast laskusid peamiselt jumalad, mis aga puutub inimestesse, siis nemad ilmusid mõnevõrra teisiti. Kuid dikšitaridel on kõik teisiti kui teistel. Kas nende esivanemad olid karjakasvatajad, põlluharijad või jahipidajad, on raske öelda. Kui dikšitaridele anti maad, nad seda harima ei hakanud. Nad tõid ohvreid kosmilisele jumalale ja lugesid pühasid vedasid. Eriti hästi tundsid dikšitarid «Rigvedat» ja «Jadžurvedat». Kui ehitati tempel, hakkasid dikšitarid seal preestriteks. Sestsaadik on dikšitaridel tulnud ainult ühel korral harjunud kohast lahkuda. XVIII sajandil vallutas Chidambarami Mysore'i radža Haidar Ali ratsavägi. Dikšitarid võtsid oma aarded ja jumalad kaasa ning läksid metsa varjule. Kuid aeg oli raske ja rahutu. Kogukond läks laiali mitmesse eri kohta ja Chidambaramisse tuli tagasi kõigest 400 perekonda. Kõik need, kes tagasi ei tulnud, jäid preestri õigustest ja dikšitari nimest ilma.

Praegu elab Chidambaramis 250 dikšitari perekonda. Nende majad asuvad neljas templilähedases tänavas. Ainult mõnel üksikul dikšitaril on tänapäevane haridus. Kogukond elab seniajani oma kaugete esivanemate seaduste ja tavade kohaselt. Iidseid teadmisi antakse edasi põlvest põlve ja kõrvalised inimesed ei tea neist suurt midagi. Keegi pole veel dikšitaride kogukonda nagu kord ja kohus uurinud, kuigi uurijat ootaks arvatavasti küllaltki palju üllatavaid avastusi. Chidambarami tempel on Indias ainus, kus pole käsikirju ega vanaaegseid dokumente. Nii räägivad dikšitarid ise. India valitsus tegi kahele õpetlasele — Sett Dikshitarile ja Rama Murti Sharmale — ülesandeks käsikirjade otsimise. Kuid seni pole otsingud tulemusi andnud. Õpetlased ei tea veel, mis keeles võiksid Chidambarami templi iidsed käsikirjad kirjutatud olla. Kogu dikšitaride kogukonna elu on seotud templiga. Tempel on nende kõige tähtsam varandus ja peamine tegevusareen. Indias on ammugi möödas need ajad, mil brahmaan pidi tingimata preester olema. Dikšitaridel aga on see traditsioon säilinud. Kõik preestrid alluvad templi nõukogule, mille eesotsas on sekretär. Nõukogu sekretär on ühtlasi ka kogukonna pea.

Sekretäri sain ma kätte väikesest toast templi peahoone vastas. Toa uksele oli kirjutatud «Kontor». Läksin järsust trepist üles kontorisse ja nägin seal Mefisto naeratusega ja kongus ninaga meest.

«Soovite sekretäri? Mina see olen,» ütles ta lahkelt.

Ja see lahkus oli imelikul kombel kooskõlas tema «mefistoliku» naeratusega. Sekretäri nimi oli Venkatesa Dikshitar.

«Tähendab, tunnete huvi dikšitaride vastu? Kuidas ma saan teid aidata?»

Selgitasin. Istusime põrandale matile, kus vedelesid läbisegi mingid kaustad ja dokumendid.

Venkatesa Dikshitar valitses templit, jälgis, et preestrid täidaksid korralikult oma kohustusi, karistas lohakaid, vastutas varakambri eest, kutsus kokku kogukonna koosolekuid. Koosoleku päevakord oli alati ühesugune. Kõigepealt arutati Šivaga seotud küsimusi, milliseid, seda sekretär ei täpsustanud. Seejärel templi endaga ja lõpuks dikšitaridega seotud küsimusi. Need kolm küsimusteringi ammendasid täielikult kõik dikšitaride kogukonna elu ja tegevuse küljed.

«Meil on seitse palvust päevas, neile kulutame iga kuu 15 000 ruupiat. Peale selle tuleb mul kogu aeg hoolitseda aarete valvamise eest.» ütles sekretär. «Juba Šiva kuldjalad üksi maksavad küllaltki palju.»

«Miks ainult jalad?» tundsin huvi.

«Kuid need on ju meie Nataradžal kõige kallimad.»

Mulle meenus, et templis ringi käies näidati mulle mustast graniidist tuba, kuhu ööseks paigutati Šiva kuldjalad. Igaks ööks määrati preestritest eriline valvemeeskond nende jalgade valvamiseks. Järgmisel õhtul tulid mustast graniidist toa juurde uued preestrid. Kakskümmend preestrit valvasid rubiinist Šivat, mis puhkas spetsiaalse lukuga varustatud massiivse ukse taga. Lukku sai lahti teha ainult kahekümne võtmega, milleks kõik kakskümmend preestrit pidid omavahel kokku leppima. Vähemalt valvemeeskond ei saanud rubiinist Šivat ära röövida. Mis teistesse puutub, siis selle kohta on raske midagi öelda. Peahoone siseruumis, mida igast neljast küljest piirab võre, säilitatakse ehteasju, millega jumalaid perioodiliselt kaunistatakse. Ka seda ruumi valvatakse hoolega.

«Aga kas templis asju kaduma ka läheb?» küsisin Venkatesa Dikšitarilt.

«Muidugi,» vastas ta vastu tahtmist. «Mõnikord läheb

kaduma vääriskive või kuldasju. Siis peavad valves olnud preestrid need kinni maksma.»

«Millised on preestrite endi sissetulekud?»

«Oh, see on keeruline lugu.» Ja jälle ilmus sekretäri õhukestele huultele kahemõtteline naeratus. «Sada preestrit, kes peatemplit teenindavad, saavad templi tuludest osa endale. Peale selle töötavad dikšitarid preestritena ümberkaudsetes külades ja saavad sealt tasu. On preestreid, kes teenindavad mitut küla, siis on ka nende tulud suuremad. Kõige kogenum preester saab ühtekokku 2000 ruupiat aastas. See, kellel kõige vähem veab, saab 100 ruupiat aastas. Maa jääb iga aastaga vaesemaks. Veel 500 aastat tagasi võis dikšitar saada kuni 5000 ruupiat aastas.»

Venkatesa Dikshitar ilmselt madaldas preestrite tulusid. Minu tuttav Kapusvami maksab ainuüksi ühe pudža eest, mida ta laseb pidada tähe auks, mille all ta sündis, preestrile-dikšitarile 15 ruupiat. Selliseid pudžasid aga võib palju olla.

Chidambarami templil on heas korras majapidamine. Ametlikult templil maad ei ole, kuid kunagi sai ta oma teenete eest tasuks rohkesti maid. Templi maid harivad inimpõlvkonnad asendusid uutega, kuid traditsioon jäi. Seepärast on templi juurde kuuluvate külade talupojad seniajani kohustatud andma osa oma saagist templile. Preestrid jälgivad hoolega, et seda tehtaks õigesti ja regulaarselt. Kõrgete rataste käginal sõidavad peaaegu iga päev templi õue härjavankrid. Neilt laaditakse maha riisikotte, õliga täidetud savikruuse, banaanikobaraid, kookospähkleid. Tüse preester, raske sõlmekeeratud juuksepahmakas õla poole kaldu, märgib kõik täpselt kontoriraamatusse, kes, mida ja kui palju tõi. Riis ja banaanid, õli ja pähklid kaovad käratult templi määratu suurtesse ja täitmatutesse keldritesse. Kui inimene sureb, on ta kohustatud pärandama osa oma maast templile. Sellelt saadava saagi võtavad dikšitarid endale. Ja sajandist sajandisse imeb tempel, mille peahoones lööb lõbusalt tantsu neljakäeline jumal, nagu ämblik ümberkaudsete külade verd. Traditsiooni ei tohi rikkuda. Muidu langeb kosmilise jumala viha süüdlastele. Seepärast on parem nälgida, kui mitte kuulata salapärase ja mõistetamatu templi preestrite sõna. Preestrid aga ei tarvitse homse pärast muret tunda. Igal hommikul lähevad nad mööda karjamaadest, kus seisavad püstsarvedega lehmad oma läikivaid külgi väristades. Neid on üle kahesaja. Lehmade naabruses on lambad. Kolmsada mõõtu riisi keeb iga päev templi köögis. Pideva vooluna sõidavad väravate juurde, mille kohal kõrguvad hirmuäratavate jumalatega gopurad, talupoegade vankrid.

Et preestriks saada ja kõigile nendele hüvedele ligi pääseda, pole palju vaja. Peaasi on olla dikšitar. Traditsioonide kohaselt kasvatatud dikšitar. Ja veel üks tingimus. Tuleb abielluda. Mõrsja toob oma väljavalitule kaasavarana kaasa õiguse preestriks saada ning raha, toidu ja teiste inimeste hingede valitsemisest osa võtta.

«Öelge, kuidas tuleks maailma valitseda?»

Küsimus lõi mind jalust maha, nagu öeldakse. Küsijaks oli eakas dikšitar tantsiva jumala templi väravas.

«Vaadake,» alustasin. «Ma pole kavatsenud maailma valitsejaks hakata ega ole selle probleemi üle varem mõelnud.»

«Tõepoolest, see on raske probleem,» ütles mu vestluskaaslane oma kitsaid rohekaid silmi kissitades. «Kuid siin, Chidambaramis, on see probleem lahendatud.»

«Mil viisil?» küsisin kannatust kaotades.

«Nataradža valitseb maailma targalt, meil tuleb ainult tema sõna kuulata. Ja kõik läheb hästi.»

«Jah, tõepoolest, teil, dikšitaridel, on maailma valitsejaga vedanud. Aga kuidas on asjaolud teistel, nendel, kes dikšitarid ei ole? Nendel, kes teid toidavad?»

«See on juba nende endi mure.»

«Aga mis saab siis, kui nad ühel heal päeval pole enam sellise targa maailmavalitsemisega nõus?»

«Mida te õige mõtlete!» vehkis dikšitar kätega. «Nataradža ei luba seda neil iialgi. Näete, kui palju aastasadu on möödunud, aga kõik on endiseks jäänud.»

Jah. Senini on kõik endiseks jäänud. Nii nagu palju sajandeid tagasi asetab purpurpunases, kuldäärisega rõivastuses ülempreester palvetajate ette tantsiva Šiva tuhmunud rubiini. Nii nagu palju aastaid tagasi, peksleb tema taga vaskvalgustite leek, pannes rubiini roosakaslillades värvitoonides sädelema. Šiva elustub, sirelililla tuli hubiseb tema neljal käel ning valgustab tema kavalat naeratavat nägu. Jumal alustab oma igavest kosmilist tantsu.

SHANKARACHARIA NR. 68. KUI RASKE ON OLLA JUMAL

Tal on troon, vääriskividega kaunistatud kroon, elevandid, kaamelid ja hobused. Kuid troonil ta ei istu, krooni pähe ei pane ja eelistab käia jalgsi. Ta sündis Anuša tähe all ning

räägitakse, et ta toob kõigile rahu ja lohutust. Ta on üks šivaistliku rituaali peensuste tundjaid. Aeg-ajalt peab ta kinni vaikimistõotusest, vahepeal aga võib isegi India raadios esineda. Teda ümbritseb alati arvukalt külastajaid, kelle hulgas on küllaltki palju rikkaid, siidriietes ja briljantehetega inimesi. Külastajate hulgas aga kohtate ka niudevöödes vaeseid inimesi. Ta tunneb sanskriti, telugu, kannada, hindi ja malajalami keelt, astronoomiat, astroloogiat, karnataka muusikat ja fotograafiat. Noorena ta raamatuid ei lugenud ja praegugi pole tal lugemiseks erilist tahtmist. Ta toetas India vabadusliikumist ja oli tuttav Gandhiga. Ta on jumala kehastus maa peal, kuid imetegusid eelistab mitte teha. Võlureisse suhtub skeptiliselt, vigaseid ja haigeid terveks ei tee, viljatuile lapsi ei kingi. Kui ta sureb, paigutatakse tema kivist väljaraiutud kuju Kanchipurami templisse ja tema kuju ees nagu iga jumalakuju ees hakatakse regulaarselt pudžat läbi viima. Praegu on ta ligi 80 aastat vana ja kutsutakse teda Shri Chandrasekharendra Sarasvatiks. «Kes ta siis ikkagi on?» küsite teie. Vastan: Shankaracharia nr. 68. Šivaistide pea, nende ülempreester.

Shankaracharia residentsiks on Kanchipuram, üks India seitsmest pühast linnast. Nüüd on see tavaline väike provintsilinn, mis asub Madrasest 45 miili kaugusel. Kunagi oli ta Pallavate riigi pealinn. Kirjeldused toonasest Kanchipuramist on säilinud tänapäevani. See on paksude müüride, tornide, paleede, templite ja kangrute linn. Praegu on Kanchipurami endisest hiilgusest säilinud ainult mõne üksiku templi eriskummalised gopurad, suurepärased kantšipurami siidsarid ja Shankaracharia klooster ehk «pitam». Kloostri rajas hulk aega tagasi filosoof Shankara, kes koos oma mõttekaaslastega saavutas võidu budistide üle ja kehtestas Kanchipuramis uuesti hinduismi. See juhtus VIII sajandil. Püüdes hinduismi positsioone kindlustada, võttis Shankara budistidelt üle kloostrite süsteemi, üheks esimeseks neist oli Kanchipurami pitam. Neli tema õpilast rajasid veel mitu kloostrit. Kloostrite ja nende eesotsas olevate «õpetajate» ülesandeks oli hinduismi pooldajate instrueerimine ning hinduistliku religiooni ja filosoofia propageerimine. Shankara järglased omandasid Shankaracharia tiitli ja neist said šivaistide peamehed. Iga Shankaracharia valis ise endale järeltulija. See teatepulga vahetus on toimunud VIII sajandist alates pidevalt kuni Shankachariani nr. 68, jumala elava kehastuseni. Nii nagu templitele, tehti ka kloostritele rohkesti kingitusi ja annetusi. Pallavate ja Tšolade imperaatorid, Vidžajanagari

kuningad ja Golkonda sultanid kinkisid Kanchipurami pitamile maid ja külasid, kinnitades seda vasktahvlikestega. Selliseid tahvleid on kloostris kümme. Kõige viimane neist kuulub XVIII sajandisse. Kui lisada kõigele sellele hinduismi innukate pooldajate annetused, siis võib öelda, et Kanchipurami klooster on Indias üks rikkamaid.

Chandrasekharenda Sarasvati sündis maikuus 1894. aastal Villupuramis. Lapsepõlves sai ta traditsioonilise religioosse kasvatuse ja 13-aastaselt jõudis sanijasi astmeni. Nooruke sanijasi elas väikese Kalavai küla ašramis ja köitis seal Shankaracharia nr. 66 tähelepanu. Kuid Shankaracharial oli juba järeltulija, noore sanijasi eakaaslane. Juhtus nii, et järeltulija suri ja Chandrasekharenda Sarasvatist sai Shankaracharia järeltulija — Shankaracharia nr. 68, omamoodi hindu paavst. Ta käis kogu maa läbi ühest otsast teiseni, sirutas käe nende õnnistamiseks, kes seda igatsesid, andis nõu rituaalsetes küsimustes, elas karmi mungaelu, kandis kodukootud rõivaid ja sõi kõige lihtsamat toitu. Mõnikord väljendas ta oma mõtteid ka religioonist kaugemale ulatuvate küsimuste kohta ja need arvamusavaldused andsid tunnistust kindlalt väljakujunenud vaadetest. Need olid muidugi traditsionaalsed. Pööramata tähelepanu Indias toimuvatele muutustele ja nendest vähe aru saades püüab Shankaracharia nr. 68 juurutada vanu hindu tavasid, tuginedes enda kui ülempreestri autoriteedile. Ta püüab tõestada, kui suur tähtsus on templil ja sellel rituaalil, millest juba miljonid hindud enam aru ei saa. Ta toetab kastisüsteemi ja ebavõrdsust, mida kastisüsteem tekitab. Ta nõuab, et inimesed kannaksid ka pärast seda, kui vabariigi põhiseadus selle süsteemi kaotas, kastide eraldusmärke ning «ülemad» ja «alamad» teaksid oma kohta. Brahmaanidest peavad jälle saama rahva vaimsed kasvatajad, räägib ta. «Alamad» aga tegelgu sellega, mis jumalad on neile määranud. Naiste ülesanne on oma meest teenida, arutleb ta. Teda ärritab, et paljud naised esinevad nüüd laval ja filmis. Kõige hirmsam on tema arvates see, et nende hulgas on ülemkastide esindajaid. Tegelgu sellega devadasid, kirjutab ta. Näitelava ja film ei sobi naissoost brahmaanidele, kellel on omad kohustused. Küllaltki tähtis koht tema vaadetes on kloostri majanduslikel huvidel. Ta taaselustas paljudes külades «mudradhikari» iidse kombe — raha andmise kloostrile pulmade ajal. Agraarreform teeb teda rahutuks eelkõige seetõttu, et Kanchipurami klooster võib osast oma maadest ilma jääda.

Kuid nii sirgjooneline Shankaracharia ei ole, kui mõnede

faktide põhjal temast arvata võiks. Ta on komplitseeritud ja vastuoluline inimene, kelles peegelduvad hinduismi kui usundi komplitseeritus ja vastuolulisus. Selles võib-olla seisnebki Shankaracharia nr. 68 iselaadne ülevus. Kui ma seda taipasin, tekkis mul soov «hindu paavstiga» kohtuda. Esimene kord mul ei vedanud. Saabusin Kanchipuramisse, kui Shankaracharia oli just läinud oma järjekordsele ringsõidule. Kloostri kolmekorruseline hoone asetseb linna ühe peatänava ääres. Kloostri väravas müüs oranžkollases riietuses noormees mingeid raamatuid. Enamik neist olid tamilikeelsed. Raamatuid vaadanud, mõistsin, et kõik nad on religioosse sisuga.

«Need on kloostri publikatsioonid,» ütles minu sõber Mahadeva. «Vaevalt te siit midagi huvitavat leiate.»

Astusime Kanchipurami pitami jahedasse eesruumi. See oli inimtühi ja vaikne. Sealsamas, eesruumis, oli kloostri apteek, kust saab osta ravimeid, mis on tehtud muinasindia ajurveda süsteemi kohaselt. Eesruumist sattusime avarasse halli, kus ühes nurgas istus hõrenenud juustest põimitud brahmaanipatsiga mees.

«Astuge sisse, astuge sisse,» ütles ta. «Kuid Shankarachariat praegu pole. Paljud sõitsid koos temaga ära. Seetõttu meil ongi nii vaikne.»

Saali seintel rippusid Shankarachariade portreed. Mitte kõigi, vaid eriti silmapaistnute. Saalist väljusime siseõue ja sattusime väikesesse templisse. Templi keskel istus Buddha poosis graniidist Shankaracharia nr. 1, kloostri asutaja.

«See on ainus jumal, kelle poole me siin palvetame,» ütles brahmaan.

«Aga ülejäänud Shankarachariad?»

«Ka nende poole palvetame, ainult et kujusid pole veel jõutud üles panna.»

Piki siseõue asetsesid galeriid, kus elavad mungad ja Shankaracharia õpilased, nagu mulle selgitati.

«Millal Shankaracharia jälle siin on?» küsisin.

«Seda ei tea keegi,» vastas brahmaan. «Oodake. Ma annan talle teie palve edasi.»

«Noh, seda pole küll tarvis teha,» segas end millegipärast vahele Mahadeva. «Ma võtan selle enda peale.»

Brahmaan kehitas pakse õlgu ja pöördus ära.

Samal päeval sõitsin Kanchipuramist ära. Shankaracharia aga rändas samal ajal külast külla ja linnast linna, sammudes palja jalu mööda tolmuseid teid. Temale järgnes saatjaskond elevantidel, kaamelitel ja hobustel. Rütmiliselt kiikusid kaa-

melite küürudel rasked punutud kohvrid, kuhu mungad annetusi kogusid. Kui kohvrid täis said, pöördus Shankaracharia Kanchipuramisse tagasi.

Algas märts ja Tamil Nadus kuumaperiood. Üha harvemini puhus ookeanilt karastav briis, maapind läks vähehaaval järjest tulisemaks ning Madras muutus palavaks ja niiskeks leilisaunaks. Mahadeva helistas mulle peaaegu iga päev ja teatas, mitme miili kaugusel Kanchipuramist ülempreester asub. Viimaks ühel ilusal hommikul kuulsin kõnetorust oma sõbra juubeldavat häält.

«Ta tuli,» teatas Mahadeva.

«Kes?» ei saanud ma kohe aru.

«Shankaracharia! Kes siis muu?»

«Võib-olla sõidame siis sinna?»

«Vaadake,» ütles Mahadeva pärast hetkelist pausi, «ta vaikib.»

«Kuidas vaikib?»

«Noh, andis vaikimistõotuse.»

«Ja teda ei saa kuidagi rääkima panna?»

«Mitte enne, kui ta ise vaikimistõotusest loobub.»

«Mis te arvate, millal see võiks toimuda?»

«Niihästi homme kui aasta pärast,» vastas Mahadeva reipalt.

«Jah,» mõtlesin, «nähtavasti pole ülempreestriga kuigi lihtne suhelda.» Ka järgmisel päeval vaikis ta edasi. Vaikis ka järgmisel nädalal. Arvatavasti seetõttu meie kõnelused Mahadevaga nii napisõnalisteks kujunesidki.

«Noh, kuidas on?» küsisin.

«Vaikib,» vastas Mahadeva.

«Ja kas see sündsusetu käitumine kestab veel kaua?»

Mahadeva ühmas vastuseks midagi ebaselget.

Teise nädala lõpul hakkas tema pühadus rääkima. Mahadeva ütles, et nüüd tuleb kiirustada, sest ta võib hakata jälle vaikima. Hommikul vara trügisime päikese käes kuumenenud bussi. Ainus mõte, mis mind kogu tee piinas, oli, et äkki hakkab Shankaracharia sel ajal, mis meil sinnasõiduks kulub, uuesti vaikima. Meie õnneks seda ei juhtunud. Kanchipuramis läksime kohe Kamakša templisse tuttava preestri juurde. Preester tervitas meid rõõmsalt sõnadega:

«Räägib! Räägib!»

Nähtavasti kartis ta sedasama mis minagi.

Kolmekesi läksime ülempreestriga kohtuma. Kloostri juures seisatasime mõneks hetkeks. Nüüd oli siin rahvast ja elevust palju. Templi tornis puhus poolalasti noormees vask-

pasunat. Templis algas pudža, mida pidas Shankaracharia noor järeltulija. Alumises saalis istusid arveraamatute virnade taga tüsedad preestrid-ametnikud. Nad lehvitasid endale palmilehtedest lehvikutega tuult ja aeg-ajalt arveraamatuilt pilku tõstes jälgisid sisseastujaid uniselt ja kahtlustavalt. Kloostri sissekäigu juurde olid kogunenud inimesed. Preestrid vahetasid omavahel lühikesi lauseid ja pragasid aeg-ajalt poisikestega, kes neile metallpeekritega vett tõid. Möödusime kloostrist ja suundusime peaaegu linna servas asuva väikese templi, Shankaracharia alalise residentsi poole. Tempel asus laia püha veekogu ääres. Jäime seisma suletud jalgvärava juures, mille lähedal istusid mõned kasimatud ja sassis juustega sadhud. Mahadeva koputas jalgväravale. Mõne aja pärast tuli sealt nähtavale unine nägu ja vaatas kavalaid silmi pilgutades meile ainiti otsa.

«Shri Shankaracharia? Sööb lõunat,» ja jalgvärav prantsatas kinni.

Läksime eemale ja võtsime püha veekogu ääres graniitpaviljoni lähedal istet. Umbes poole tunni pärast väljus jalgväravast kõhn, valgesse kodukootud sõbasse mähitud vanake. Käes kandis ta pikka, oranži lipukesega keppi, mida nimetatakse «dandamiks» ja mis näitab, et tema omanik on sanijasi. Lipukesega vanake jättis pisut veidra mulje. Kui sadhud tema jalge ette maha langesid, taipasin, et vanake oligi Shankaracharia, ülempreester. Shankaracharia ütles kahele teenrile midagi ja need kadusid jalgvärava taha ning ilmusid välkkiirelt jälle välja, lamamismatid pea peal. Vanake tuli graniitpaviljoni juurde. Minu tuttav preester ja Mahadeva langesid tema jalge ette maha. Shankaracharia istus matile näoga minu poole ja toetas oma kõhna selja vastu paviljoni graniiti. Nüüd sain ma «hindude paavsti» lähemalt silmitseda. Midagi lapselikult liigutavat oli selles heledate kohkunud-imestunud silmadega vanakeses. Madalat lapselaupa kattis valge sõba äär, veidi tursunud huuled ei sobinud kokku lühikeseks pöetud halli habemega. Minu ees oleks nagu istunud ootamatult vanaks muutunud poisike. Ta naeratas usalduslikult ja lausus naiivselt:

«Küsige.»

Tema silmis oli jälle kohkumist ja kannatust väljendav ilme. Meie vestlus ei kestnud kaua. Shankaracharia ei laskunud filosoofilistesse arutlustesse nagu tavaliselt hindu «pühakud». Võimalik, et ta ei olnud selleks suutelinegi. Tema vastused olid napisõnalised ja lapselikult lihtsad, ent aeg-ajalt lõi neis läbi täiskasvanu sarkasm ja meelekibedus.

«Svamidži,» küsisin, «mis on teie elus olnud kõige huvitavam?»

Shankaracharia pööras oma silmad minu poole ja vangutas pead.

«Ma ei mäleta enam midagi, see oli nii kaua aega tagasi,» ja vaatas kuhugi kaugusse.

«Svamidži on seitsekümmend kuus aastat vana,» ütles üks sadhudest.

«Ei ole, praegu ikka alles seitsekümmend neli,» vaidles vanamees energiliselt vastu, «Kloostri ülemaks aga sain neljateistkümneaastaselt. Ja kõik teadmised omandasin üksnes iseenda kogemuste varal. Ma pole raamatuid lugenud. Kloostris olid õpetlased-panditid, nad andsid mulle edasi kõik, mis teadsid.»

«Miks Shankaracharia järglaseks peab tingimata olema poisike, aga mitte täiskasvanu?»

«Poisike on süütu,» ütles vanake tasa. «Tal puuduvad välismaailma kogemused. Seetõttu on teda kerge Šankara õpetuse põhimõtete kohaselt kasvatada. Ma olen praegu seitsekümmend neli aastat vana,» ja vaatas jälle kurvalt kaugusse. «Pitam on minu maailm. Nii on olnud lapsepõlvest peale.»

«Kuidas tulevane Shankaracharia valitakse?»

«Tihtilugu juhuslikult. Valik võib õnnestuda, aga võib ka mitte õnnestuda. Mind valiti ka juhuslikult. Minu saatus oleks võinud teistsugune olla.»

Shankaracharia langetas pea ja jäi millegi üle mõttesse. Seejärel esitasin talle mõned hindu filosoofiaga seotud küsimused. Kuid ta vastas ainult neile küsimustele, kus tal olid olemas omaenda kogemused. Kõigele, mis oli väljaspool tema kogemusi, ta ei reageerinud. Vastuste andmisel oli ta äärmiselt siiras ja ausameelne. Shankaracharia ei kartnud öelda: «Ma ei tea. Mul puuduvad sellised kogemused.» Ta ei fantaseerinud ega teoretiseerinud, kuid võlus oma otsekohesuse ja peaaegu lapseliku naiivsusega. Välismaailmast teadis ta väga vähe. Avaldasid mõju kloostris eremiidina veedetud aastad. Tal puudus õige ettekujutus kloostri ainelisest seisundist ja varadest. Ta teadis ainult, et kloostril peab varandust olema ja tema kui ülempreestri osa selle suurendamisel on küllaltki suur.

«Selline on tava,» ja ta vaatas nukralt minu otsa. «Preestreile on ikka veel vähe. Kuid räägitakse, et klooster ja templid kõigel sellel püsivadki.»

Mulle meenusid tüsedad preestrid arveraamatute taga,

nende kahtlustavad pilgud, nende ahned käed, mis sorivad punutud kohvritesse kogunenud kraami. Kui ma sellest räägikisin, muutusid ülempreestri silmad jälle ehmunult kurblikeks.

«Mina kloostris ei ela,» ütles vanake justkui ennast õigustades. «Minu varjupaik on siin.» Ja ta viipas peene kuivetunud käega linna servas asuva lihtsa templi poole.

Kujutlesin selgesti, kuidas see lapsesilmadega vanake sammub jalgsi mööda Indiat, toetudes pikale oranži lipukesega kepile. Ta astub sisse hurtsikutesse, vestleb talupoegadega, toob lühiajalist «tröösti» linnaurgastesse, jutustab külatempleis suurest Šankarast. Aga samal ajal järgneb temale aupaklikus kauguses elevantide ja kaamelite rongkäik, kelle seljas sõidavad rasvunud preestrid oma kohvritega. Neid kohvreid täidetakse Shankaracharia nr. 68 nimele tuginedes. Ise ta aga sööb tavalist riisi koos paastuaegsete köögiviljalisanditega nagu iga Lõuna-India talupoeg ja peab kinni «puhastest» eluviisidest, mille pärast teda pühakuks ja jumalaks peetaksegi. Ainuüksi tema teab, kui raske on olla jumal. Sest selle jumala teenritest on ammugi saanud tema peremehed. Nad sunnivad teda kui reklaamsilti toretseva rongkäigu ees käima. Nad jagavad teda rahu ja tröösti järele janunejaile justkui firma «Šiva ja Ko» patentravimit, jälgides hoolega, et selle ravimi iga tilga eest vääriliselt maksetaks. Seejärel saadavad nad ta väikesesse linnaäärsesse templisse ning istuvad arveraamatute taha, unustades mõneks ajaks tema olemasolu. Šivaistide esimese pühaku elu traagiline vastuolulisus annab elava jumala silmadele ehmunudnukra ilme.

Selles elus on omavahel ühinenud ühendamatud asjad ja mõisted. Usalduslike lapsesilmadega tõeotsija, kes on loobunud sellesinase maailma kõigist hüvedest, on tihedalt seotud nendesamade hüvede ahne jahtimisega. Inimeste koorimine hinduismi nimel kaasneb tema «pühaduse» ja siirusega. Pühaku elu on toodud ohvriks paksudele preestritele. Selles ongi toimuva tegelik olemus.

Kui Shankaracharia nr. 68 sureb, paigutatakse tema kuju kloostri templisse ja selle ees hakatakse sooritama pudžat nagu jumala ees. Kuid kas selles saab olla jumalaks nimetatud inimese elu mõte? Kivist kuju — ja kõik. Kuju, mille ees purustatakse kookospähkleid ja süüdatakse õlilampe. Milles siis seisneb Shankaracharia elu mõte? Vastake mulle, palun, teie pühadus.

Kuid vananenud poisikesega sarnanev ülempreester vaikib. Ma tean miks. Tal pole veel sellistes küsimustes kogemusi . . .

Päike lähenes silmapiirile, kui ma Shankarachariaga hüvasti jätsin. Kuumus voolas kehaliselt tuntavate lainetena Kanchipurami kitsastel tänavatel. Istusin tuttava Kamakša templi preestri maja rõdul ja vaatasin templi sissekäigu kohal kõrguvat väikest gopurat. Kuumaudu terendas gopura kivijumalate kohal ja sealt levis tänavale lämmatavat palavust. Tänaval kees India väikese provintsilinna tavaline ja minu jaoks alati millegipärast ebatavaline igapäevane elu. Kuhugi läksid inimesed ja sõitsid tongad. Kari koolilapsi jooksis välja naabertänavast. Pikk must põrsas nagu taksikoer läks üle tänava, jäi poolel teel mõttesse ning heitis pehmesse kuuma tolmu maha. Poe juurde, kus müüdi lilli, sõitis jalgrattal noormees. Jalgratta pakiraamil oli kaks lillekorvi. Noormees rääkis poodnikuga midagi, kuid nähtavasti ei saanud hinna suhtes kokkuleppele ja, hüpanud jalgrattale, kadus kuskil tänava lõpus silmist. Seal, kuhu kadus noormees lillekorvidega, hakkas hüüdma veekandja signaalisarv. Mõne hetke pärast hakati vastastemplis trumme põristama. Salkkond eredavärvilistes sarides naisi ostis templi väravas õhtuseks pudžaks kookospähkleid ja lilli.

Tänavale langevad loojuva päikese viltused kiired, juba läheneb õhtu, kuid kuumus ei vähene. Tahaks väga juua. Varem joodud kolm klaasi teed janu ei kustutanud. Tahaks külma vett, mu vaimusilma ette kerkib higiseks tõmbunud klaas. Neelan sülge, klaasi asemele aga tekib tükike läbipaistvat rohekat jääd. Jää on kaetud koheva lumemütsiga. Suure vaevaga peletan nägemuse ja hakkan vähehaaval mõistma, et olen väga väsinud ja igatsen koju. Ei, mitte Madrasesse, vaid Moskvasse. Arvutan, kui kaua ma olen Indias elanud ja avastan imestusega, et juba ligi kaks aastat. «Ei,» otsustan kindlalt, «veel kuu — ja koju. Ilma igasuguste viivitusteta». Sellest mõttest hakkab mul kergem. Kuskilt ilmub Mahadeva ja räägib, et täna öösel toimub eriline templipidustus, et tähtis iidol kantakse välja tänavale ja seda võib igaüks vaadata.

«Missugune on teie arvamus siia edasijäämise suhtes?» kostis justkui kuskilt eemalt tema hääl.

Edasi jääda? Kuid ma otsustasin ju koju sõita, ja viivitamatult.

«Ei,» vastasin masinlikult. «Koju, ja ilma igasuguste viivitusteta.»

Mahadeva vaatas mind imestunult. Minu vastus üllatas

teda. Ta veel ei teadnud, et ma ei pea silmas mitte Madrast, vaid Moskvat.

Kui me autobussi istusime, oli juba päris pime. Lämmatav kuumus ümbritses endiselt linna, väljakut, autobussi ja meid. Viimaks hakkas autobuss liikuma. Akendest tungis sisse kuum, tolmulõhnaline tuul. Sulgesin silmad, ja eespool sammus nagu kummitus oma peenikestel jalgadel vanake, oranž lipuke kepi otsas . . .

«SIR, TÄNA PÄIKESETÕUSU EI TULE.»

Iga reis mööda Tamil Nadut ja isegi mööda Indiat lõpeb Comorini neemel, Madrase osariigi ja Hindustani poolsaare lõunapoolseimas tipus. Seepärast ma ei keeldunudki, kui Ivan Semjonovitš ja Valentina Georgijevna Bjakovid kutsusid mind oma autoga sinna sõitma. Ivan Semjonovitš oli juba mitu aastat nõukogude konsul Madrases, tundis India vastu suurt huvi, armastas Tamil Nadut ega jätnud kasutamata võimalusi uute kohtade nägemiseks. Comorini neemel olin juba mitmel korral olnud, kuid ma ei tahtnud kõigi Tamil Nadus ringi reisivate inimeste head tava rikkuda.

Mu mälus olid veel värsked mälestused sellest imetlusväärsest kohast, kus Araabia meri, India ookean ja Bengali laht kokku saavad. Mäletasin rannaäärse asula punaseid kivikatuseid, katoliku kiriku valget torni, kalurionne, mis on ehitatud otse liivale, hajali olevate katamaraanide ja kuivavate võrkude kõrvale. Kujutasin endale mõttes ette merikarpide müüjaid. Merikarbid olid kandelaudadel, nad küütlesid kõigis merevärvides, sealsamas olid ka korallide tükikesed, haprad ogad püsti. Seepärast ma ei kahetsenud varahommikul autosse istudes, et sõidan juba mitmendat korda Comorini neemele.

Konsuli heledavärviline «Volga» jõudis kiiresti Madrasest välja ja pöördus lõunasse viivale teele. Olime teel kogu päeva, sõitsime läbi paljudest küladest ja väikelinnadest, selja taha jäid Thanjavuri ja Madurai templite gopurad. Ööseks jõudsime Comorini neemele. Me ei näinud, kuidas päike Araabia merre loojus, kuid meid ootas ees päikese tõus Bengali lahe kohal. Rannaäärse asula hotellid olid turiste täis. «Volga» keerutas mööda kitsaid tänavaid, peatus järjekordse hotelli ees, kus vabu kohti ei leidunud ning sööstis jälle halvastivalgustatud tänavate pimedusse. Ivan Semjonovitš ütles kohmetult köhatades:

«Muidugi, kui ma ütlen, et olen Nõukogude konsul, leitakse mulle koht kas või valitsusehotellis. Kuid ma ei tahaks seda teha. Tahaks kas või kordki olla tavaline turist ja leida ise endale peavari.»

Valentina Georgijevna ei vaielnud vastu. Viimaks peatus auto hoone juures, mis ei sarnanenud hotelliga.

«Hooajal antakse siin nähtavasti tube üürile,» ütles autojuht.

Koputasime uksele. Selle avamist tuli kaua oodata. Mõne aja pärast hakkas ukse taga keegi askeldama ja nähtavale ilmus unise näoga ebasõbralik mees, kes hoidis allalibisevast dhotist käega kinni.

«Tube?»

Ta vaatas kahtlevalt heledat «Volgat», Ivan Semjonovitši, seejärel aga meid Valentina Georgijevnaga.

«Tube . . .» kordas ta mõtlikult. «Mul on üks tuba, kuid see ei ole eriti mugav.»

«Pole viga, saame hakkama,» ütles Ivan Semjonovitš otsusekindlalt.

«Noh, siis minge üles. Auto võite panna õuele.»

Hommikul vara, alles päris pimedas, äratas meid Ivan Semjonovitš.

«Tõuske üles, muidu magate päikesetõusu maha.»

Asulas oli juba koidueelne hall hämarus, kui me jõudsime rinnatise äärde, kust harilikult päikesetõusu vaadatakse. Bengali lahe ääretust kaugusest veeresid kalda poole tinahallid lained. Svami Vivekananda kalju mustendas kindlate piirideta rünkana ookeanis. Sel koidueelsel tunnil nägi Comorini neem välja kõleda ja süngena. Üksnes soe tuul leevendas seda muljet. Rinnatise äärde kogunes inimeste rida, kes olid eriliselt just selleks siia sõitnud, et päikesetõusu vaadata. Vaatasin silmapiiri poole. See oli kaetud pilvedega. Umbes kaheteistkümneaastane poisike tuli rinnatise äärde, vaatas silmapiiri ja seejärel meid.

«Sir,» pöördus ta Ivan Semjonovitši poole, «täna päikesetõusu ei tule. Asjata ootate.»

«Kuidas ei tule,» imestas konsul. «Kas sa oled kunagi näinud, et päike tõusmata jääb?»

«Mõnikord seda juhtub,» ütles poiss kohmetult.

Ta ei olnud üksi sellel imelikul arvamusel. Mõned turistid, märganud silmapiiril pilvi, läksid pettunult asulasse tagasi. Kuid meie jäime kannatlikult ootama. Muutus üha valgemaks. Äkki läigatas pilvede keskel helepunane triip, otsekui hõõguv söetükike musta tuha hunnikus. Triip hakkas laie-

nema, helepunane muutus aegamööda oranžiks. Pilved taandusid selle koidupuna ees justkui vastu tahtmist silmapiiri poole. Triip hakkas silmi pimestavalt helendama ja viimaks purskus see helendus, murdnud läbi nähtamatust kestast, kuldsete päikesekiirtena taevasse. Helesinine taevas peegeldus Bengali lahe voogudes ja muutis nende tinase värvuse mahedalt siniseks. Tohutu, kuumust hõõgav taevakeha veeres pilvede tagant välja ja kuulutas oma ilmumisega uue hommiku algust. Päikesetõus oli toimunud. Me kõik kolm olime seda kindlalt uskunud.

SISUKORD

Esimene osa

IMEILUS MADRAS

Imeilus Madras **7**
Saint George'i fort **11**
Lipp järgneb kaubandusele **12**
Merevärav **17**
Valge linn **19**
Missis Davise protsess **21**
Piraat Pitt ja Golkonda teemandid **25**
Sir Robert Clive **29**
Kuninglikud ohvitserid **36**
Õpetlik lugu Pigotiga **39**
Karnataka naabobid **45**
Berry Timmapa ja teised **53**
Must Linn. «Vasakpoolsed» «parempoolsete» vastu **58**
Veneetslane Manucci **68**
Vabakaupmees Madrase Perry **74**
Saage tuttavaks: Binny **83**
Sadam. Ohusignaalid Madrase sadamas **87**
Kalurid lähevad merele **92**
Katoliiklased. Uskmatu Toomas **95**
Paabulindude linn **111**
Guru Shastri **114**
Kui linnas on pidustused **120**
Abinajami kuninganna **126**
Aed Adyaris **135**
Asutajad **138**
Albioni tütar. Kristuse ilmumine rahvale **145**
Suur baanian **149**
Rukmini Devi **154**
Kristlik Tütarlastekolledž **159**
«Jaanuarirevolutsioon» **176**
«Tere hommikust, leedid ja džentelmenid!» **181**
Tamil Nadu prohvet. Draviidid aarialaste vastu **194**
Punane ja must **210**
Rajaji valge täht **218**
Võitlus hindi keele vastu **224**

Teine osa

TAMIL NADU

Püha Tule mägi. Suur Riši **239**
Thanjavur. Šivadži järeltulija **263**
Roosas penjuaaris jumal. Ašram-kommuun. Koidikulinn **275**
Tantsiva Šiva linn. Nataradža templi saladus **300**
Shankaracharia nr. 68. Kui raske on olla jumal **307**
«Sir, täna päikesetõusu ei tule.» **316**

Šapošnikova, L.

Š 12 Madrase minevik ja tänapäev. — Tln.: Eesti Raamat, 1980. — 320 lk., 0,75 pg. ill. (Maailm ja mõnda)

Vene nõukogude autori Ljudmila Šapošnikova raamatus jutustatakse Madrase linnast Indias, kirjeldatakse Madrase osariigi mitmeid ajaloolisi paiku, selle elanike tavasid ja traditsioone.

Š 70302—282
M 901(16)—80 149—80 4702010200 65.9 (5)

Серия «Мир и что в нем есть»
Людмила Васильевна Шапошникова
ГОДЫ И ДНИ МАДРАСА
На эстонском языке
Перевод с русского: А. Кадак. Оформление: Х. Полберг. Иллюстрация на суперобложке: И. Паул. Таллин, изд-во «Ээсти раамат»

Toimetaja R. Mägi. Kunstiline toimetaja M. Torim. Tehniline toimetaja A. Merirand. Korrektorid E. Kõrge ja R. Saarik. ИБ № 572. Laduda antud 25. 02. 80. Trükkida antud 05. 05. 80. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 2. Kiri: baltika. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 10,0 + 0,75 (kleebised). Tingtrükipoognaid 18,06. Arvestuspoognaid 20,30. Trükiarv 40 000. Tellimus nr. 1330. Hind rbl. 1.40. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001, Tallinn, Pikk 58.